

SAYI 5 • MART 2018 • ISSN 2564 - 6354

düşünen şehir

KAYSERİ
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

www.kayseri.bel.tr

14

ŞEHİR VE
MEZAR

146

ALZHEIMER
ŞEHİRLER

166

MODERN BİLİMİN
SOSYAL KÖKENLERİ

emirgan köftecisi

Kaytur Emirgan Köftecisi Açıldı!

Emirgan Köftecisi
Fevzi Çakmak Mah. Sivas Bulv. No: 87
Emirgan Parkı İçi Kocasinan / Kayseri

DÜŞÜNEN ŞEHİR
MART 2018 SAYI: 5
Ücretsizdir
Yerel Süreli Yayın
ISSN: 2564-6354
E-ISSN: 2564-7121

İMTİYAZ SAHİBİ
Kayseri Büyükşehir Belediyesi adına
Kayseri Büyükşehir Belediyesi Genel
Sekreteri Hüseyin Beyhan

**GENEL KOORDİNATÖR VE
SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ**
Yusuf Yerli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dursun Çiçek

YAYIN KURULU
Prof. Dr. Köksal Alver
Prof. Dr. Celalettin Çelik
Dursun Çiçek
Yard. Doç. Dr. M. Fazıl Himmetoğlu
Yard. Doç. Dr. Faruk Karaaslan
Prof. Dr. Atabey Kılıç
Salih Özgöncü
Osman Yalçın
Yusuf Yerli

HAKEM VE DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Muharrem Akoğlu
Prof. Dr. Köksal Alver
Prof. Dr. Yunus Apaydın
Prof. Dr. Hakkı Büyükbaş
Yard. Doç. Dr. Aynur Erdoğan Coşkun
Mehmet Çayırdağ
Prof. Dr. Celalettin Çelik
Dursun Çiçek
Dr. Abdulkadir Dağlar
Can Deveci
Prof. Dr. Muhittin Eliaçık
Doç. Dr. Alev Erkilet
Yard. Doç. Dr. Fatih Ertugay
Yard. Doç. Dr. Yonca Gençoğlu
Fatih Gökdağ
Yard. Doç. Dr. M. Fazıl Himmetoğlu
Leyla İpekçi
Semih Kaplanoğlu
Yard. Doç. Dr. Faruk Karaaslan

Fikret Karakaya
Aydın Karakimseli
Prof. Dr. Atabey Kılıç
Prof. Dr. Turan Koç
Prof. Dr. Yurdagül Mehmedoğlu
Ayşe Önder
Prof. Dr. İlhan Özkeçeci
Prof. Dr. Selahattin Polat
Mehmet Sarıççek
Prof. Dr. Şefaettin Severcan
Prof. Dr. İhsan Toker
Prof. Dr. Nur Urfalıoğlu
Osman Yalçın
Yusuf Yerli
Hasan Ali Yıldırım
Yard. Doç. Dr. Ali Yıldız

YAPIM

bilge tasarım atölyesi

Barbaros Mahallesi Oymak Caddesi
Sümer Hukuk Plaza A Blok Kat: 10 D: 55
Kocasinan - KAYSERİ
t: +90 352 221 16 16
bilgi@bilgegrafik. com

REDAKSİYON

Mustafa İbakorkmaz
Rümeysa Ersözülü

FOTOĞRAF KURULU

Dursun ÇİÇEK
Ali SARAÇOĞLU
Abdullah KOÇ
Faik ÇİFTÇİ
Fatih ÇOLAK

BASKI

EXPRESS DİJİTAL BASKI MERKEZİ
Serçeönü Mah. Ahmetpaşa Cad.
Uğur Plaza No:28 / B
Kocasinan / KAYSERİ
bilgi@expressbaski.com
T.: (0352) 222 28 78

KAPAK GRAVÜRÜ

JO. Barrows
Kayseri | 1884

Düşünen Şehir Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin üç ayda bir yayımlanan hakemli dergisidir.

Bu dergide yer alan yazı, makale, fotoğraf ve illüstrasyonların elektronik ortamlar da dahil olmak üzere çoğaltılma hakları yalnızca Kayseri Büyükşehir Belediyesi'ne aittir. Yazılı izin olmadıkça makul alıntılar dışında bir kısmının ya da tamamının çoğaltılması yasaktır. Yayımlanan yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

▲ Döner Kümbet-Kayseri | Halil Çavuşoğlu

BAŞKAN'DAN

YILLAR ÖNCE OKUDUĞUM BİR YAZI “MEZARLIKLAR ŞEHRİN NESİ OLURLAR” BAŞLIĞINI TAŞIYORDU. BELKİ hayatın içinden gibi görünmeyen ama bizatihi hayatın tam ortasından bir soruydu bu? Şehirleri sadece hâlihazırda yaşayan bir mekân olarak algılayan muhayyile için elbette bir anlamı olmayabilirdi bu sorunun. Ancak şehirleri ölüleri ile birlikte yaşayan ve yaşatan insanlar için derin anlamlara sahipti.

Çocukluğumuzdan beri kaç kez mezarlık ziyaretinde bulundum bilmiyorum. Ama bildiğim bir şey var ki günümüz gençleri ve insanları mezar ziyaretlerini adeta unuttular. Mezarların ve mezarlıkların insan ve toplum için ne anlama geldiğini yeterince bilmiyorlar ya da biz onlara anlatmayı ihmal ediyoruz. İnsanı tüketim ekseninde buluşturan modern yaşama biçimi bize pek çok günü ve zamanı sembolleştirerek hatırlattı, hatta bunları tüketimin ana unsuru yaptı ama ne ölüm gününü, ne de ölümü hatırlamadı bile. Aksine unutturmak için özel bir çaba sarfetti..

Gerek geleneğimizden devraldığımız anlayıştan ve gerekse içinde yaşadığımız tecrübeden hareketle söyleyecek olursak: biz ölülerimizle ve mezarlarımızla birlikte yaşarız. Mezarlar bizim sadece ziyaret alanlarımız değil, çocukluğumuzda oyunlarımızı oynadığımız alanlardır. Evimize giderken içinden geçtiğimiz, orada yatanlara bize ait olanlar duygusu ile sahip çıktığımız ve kendi aidiyetimizi her dem taze olarak yaşadığımız mekânlarımızdır. Bunun içindir ki mezarlarımız bizim geçmişimizin, hafızamızın, kültürümüzün ve geleneğimizin taşıyıcı unsurlardır.

Şairlerimizin şiirinde, annelerimizin ağdında, ozanlarımızın türküsünde yaşatırız biz mezarlarımızı ve ölülerimizi. Kabristanları şehrimizin bir mahallesi, içinde ebedi istirahatgahlarına uğurladığımız insanlarımızı şehrimizin

sakinleri olarak düşünürüz. Onlar bu dünya için ölümler olsalar da bize öte dünyanın nefesini taşıdıkları için biliriz ve hissederiz. Bu his ve bilgi bile mezarların şehrin toplumsal hayatındaki önemini, şehrin mekânının manasını ve ruhunu yansıtmaları bakımından önemlidir.

Mezarlar mekânlarımızın, suretlerimizin, varlıklarımızın, hâsılı bu dünyanın geçiciliğinin de göstergesidir. Dolayısıyla mezarlar bizi bireysel olarak da toplumsal olarak da dengeler, insan kalmamızı sağlar.

Mezar, ziyaret edilen yer ise şehirlerimiz açısından da mezarlarımızın bu bilince uygun yerler olması gerekir. Çünkü mezar ölümlerin yattığı mekânlardır ama hayatın ve dirilerin yaşadığı şehrin de göstergesidir. Bir şehri anlamak için belki de mezarlıklarına bakmak gerekir.

Modern süreçle birlikte ölüyü yok sayan ve mezarları şehrin dışına atan yaşama biçimine karşılık tecrübe ettiğimiz gelenek bize mezarlarla iç içe yaşamının medeniyet boyutunu da öğretir. Bazen bir caminin haziresinde, bazen bir evin bahçesinin köşesinde, bazen bir dağın yamacında, bazen mahallenin en güzel ve en yeşil köşesinde mezarlarımızla birlikte yaşarız. Bu yaşama şuurudur ki bizim zamanımızı ve mekânımızı anlamlı kılar.

İşte bu şuurla dergimizin bu sayısını Şehir ve Mezar ana başlığı ile çıkardık. Birbirinden güzel ve önemli yazılarıyla yazarlarımız, içinde yaşadığımız kaotik zamana ötelere bir nefes aldirmaya çalıştı. Düşünce ve Akademi bölümümüzde beğeneceğinizi umduğumuz yazıları ile yazarlarımız bize yeni tatlar tattırıyor, farklı bakışlar teklif ediyorlar.

Akif Emre Özel Sayısı olarak planladığımız bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle...✦

Mustafa ÇELİK
KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANI

Ölüm Dikkati

AKİF EMRE

Ölüm yoksa hayat da yoktur. Ölümle irtibatlı değilseniz hayattan da kopuksunuz demektir. Ölümle barışık değilseniz hayatı anlamlandırmazsınız demektir. Sanılanın aksine hayatla da barışık değildir ölüm düşüncesine barışık olmayanlar, ölüme hazırlıklı olmayanlar. Ölüm dikkati bizi hayat, varlık, ebediyet, yokluk gibi temel sarsıcı sorular karşısında diri ve anlamlı kılan yegâne bilinç aşaması. Ölüm dikkatinin yok olduğu, hayatımızdan çekildiği modern zamanlar hayatın da ölüm düşüncesi gibi daha anlamsızlaştığı bir insanlık durumuna işaret eder. Kendi ölümümüzü dostlarımıza telefon mesajında duyuracak kadar ölüme yakın ve cenazelere katılamayacak kadar meşgul ve uzak bir zamanı yaşıyoruz.

Akif Emre 2008

Ölüm dikkati hayata dinamizm katar. Hayata anlam katan en önemli işaret taşlarıdır her bir ölüm. İslam toplumlarında ölüm hayatın içindedir. Hayatla barışık ölüm duygusu, yaşanmışlıkların anlamını yerli yerine oturtur. Mezarlıkların şehirlerde olması hayata küsmenin değil hayata anlam katan fanilik duygusunun ebedi olana işaret ederken insanı dünya taparlıktan uzaklaştırır. Hayatın olanca çelişkilerine, yaşanan travmalarına, elemlerine karşın yaşama sevincine anlam katar.

Srebrenitsa katliamının 21. yıldönümünde kimliği tespit edilen 127 beden daha toprağa verildi. 7 binden fazla Müslüman Boşnak erkek ve çocuğun uygar dünyanın ölümden korkan BM askerlerinin gözü önünde katledilişini hüznle, öfkeyle ve de çaresizliğin verdiği utançla anıyor insanlık. Bosna'da yaşanan katliamların BM güvenli bölgesinde gerçekleşmiş olmasının, ölüm korkusuyla binlerce masumun ölüme atılmasına göz yuman, ölüm dikkatini terk etmiş (Batı) kültürün sonucu olması tesadüf değil.

Her yıl olduğu gibi Bosna'daki yaşanan soykırımın suçlusu olarak Sırpları, işbirlikçisi Hollanda askerlerini ve tüm bunlara seyirci kalan hatta gizli teşvik eden Batılıları suçlarken bir tür sorumluluğu başından atmanın rahatlığını yaşıyor Müslümanlar. Tarihsel olan bir kez daha tekrarlanmış, Avrupa; ötekileştirdiği Boşnaklar, Müslümanlar için kılını kıpırdatamamıştı tıpkı savaş boyu Sırplara katliam izni veren politikaları gibi.

Oysa yakıcı yüzleşme daha yanı başımızda Irak'ta, Suriye'de iki tür katliam yaşanıyor. Amerika'nın ve Batılı müttefiklerinin müdahalesiyle artık yüz binle, milyonla ifade edilen

ölümler yaşanıyor. İlk ambargonun yavaş yavaş etkisiyle çocuklar, hastalar başta olmak üzere insanlar sinsi bir ölüm tarlasına çekildiler. Gıdasızlık, ilaçsızlık binlercesini yok etti. Parçalan ve birbirine hasım edilen sektör ve etnik grupların şiddet ve saldırıları çoktan Amerika'nın katliamlarını unutturdu. Bu coğrafyanın tarihine, kültürüne yabancı sektör çatışmaları körükleyecek politikalar bilinçli olarak kışkırtıldı. Batılıların sömürgeci müdahaleleri, İslam'ın modern dünyaya vadettiklerini dillendirme imkânını elinden alarak sesini kan ve vahşetle bastırma ameliyesine dönüştü. Din adına nihilist tepkiler alabildiğine medyatikleştirildi. Ortadoğu'ya dair ürkütücü bir uygarlık havzası imajı itina ile kurgulandı.

Kukladan önce kuklacıyla hesaplaşmayı unutan, medyatikleştikçe hafızasızlaşan modern dünyanın enformatik cehaletle malûl insanı için “neden, şimdi ve burada” sorusunun anlamı kalmıyor artık.

Amerika'nın küresel rekabet ve gelecek yılların stratejik planlamaları için yangın yerine çevrilmesinde sakınca görmediği Ortadoğu'da bu manzaranın tek sorumlusunun Batılılar olduğunu söylemek yeterince ikna edici olabilir mi? En azından Srebrenitsa katliamı kadar tüm sorumluluğu tarihsel tecrübe ışığında Haçlı ruhuna yükleyip işin içinden sıyrılma lüksümüz var mı? Batılıların sahayı hazır hale getirdiği ve her gün camilerde, pazar yerlerinde, havaalanlarında kendini patlatan insanların ölüme götüren gerçek nedenler üzerinde yeterince kafa yorabildik mi?

Ölüm dikkati ile ölü sevicilik arasında temel bir fark var. Ölüm dikkati ölümü yadsımaz ama hayat bahşeder. Ölü

sevicilik ise her şeyi ölüme götüren bir reddiye, umutsuzluk ve nihilizm içerir. İslam toplumlarını ayakta tutan, dünya taparlıktan koruyup kendi medeniyetini inşa imkânı veren ölüm dikkatinden eser yok bugün. Ya Batı'nın öteyi yok sayan, ölümü unutturan seküler anlayışı yahut nihilist bir reddiyecilikle ölü seviciliğe kucak açan hayata küskünlükler söz konusu.

Kendisinden başka her anlayışı din çerçevesinden uzaklaştıran ve bu nedenle de gerektiğinde kendisiyle beraber herkesi katletmeyi göze alan bir harici anlayışla; bunu besleyen kültürle yüzleşmek zorunda İslam âlemi. Bir yanda etnik diğer tarafta sektör öfke coğrafyamızı ölüm tarlalarına çevirirken yükselen öfke hakikati, İslam'ın muştusunu bastırıyor, kin tohumları ekmek. İslam'ın insanlığa sunduğu muştı her tür stratejik ve siyasi hesabın üstündedir. Reel politik konumlanışlar, mezhebi ve ırk kökenli kaygılar, ulusçu ideolojik yönelişler bu coğrafyaya barış ve huzur değil; yeni parçalanmışlıklar, yeni kan davaları getirecektir.

Yaşamakta olan ölümcül stratejilerle hesaplaşmanın yolu, Haçlı ruhunun küresel stratejileriyle örtüşen harici zihniyetinin modern versiyonunu diriltmek, etnik hassasiyetlerin cahili formlarını bayraklaştırmak değil; seküler dünyanın kurutmaya çalıştığı; Ortadoğu'nun yüzlerce yıldır imbikten geçirerek damıttığı Müslümanca yaşamış ve düşünülmüş imkânlarını keşfetmek olmalıdır. Srebrenitsa'yı unutmadan ama Ortadoğu'da üstümüze bulaşan kanı da temizleyerek ölüm dikkatini yeniden kuşanmalı. Yani hayata dönmeli; yaşamaya değer hayata. ♡

12 Temmuz 2016

Yazı, Yazar, Şehir ve Mekân

HÜSEYİN SU

I. ŞEHİRLER VE ŞEHİRLERİN KİMLİĞİNİ BELİRLEYEN BÜTÜN MEKÂNLAR, kanaatimce, şehir ve medeniyet tarihi açısından yalnızca birer hafıza mekânları değildir. İnsanı, dünyaya yerleştiren fitrat bilgisi ve bilinciyle kurulan mekânlardır. Daha doğrusu, dünyaya nasıl yerleştiğimiz bilincini ve yerleşiklik duygusunu, ancak bütün bu mekânlarla birlikte konumlayabiliriz. Tabii ki tersinden, bazen yerleşemediğimizi de yine bütün bu mekânlarla konumlarız. Göçebe hayatı yaşayanlar daha iyi anlayacaktır bunu. Dünya, dediğimiz büyük mekâna küçük mahallemizden, sokağımızdan, caddemizden, bir numarayla tanımlanan ve o büyük dünyaya dahil olan hânemizden bakarak yerleşiyoruz.

Bu temel bakış açısı, geçmişten bugünüme kadar gelişerek önemli bir değişime uğramakla birlikte, asıl olarak insanın dünya mekânını arzu

edişiyle başlayan süreçte, varlığında hissettiği yerleşme duygusu, giderek de yerleşme bilincine dönüşmüş ve hiç değişmemiştir. Ancak yeni koşullara göre her zaman yenilenmiştir. İlk insanın kurduğu ev, sokak, cadde, köy, kasaba ve şehirler bugünkülerle aynı olmamakla birlikte, ilk insanı da son insanı da bu mekânları kurmaya iten temel dürtü hep aynıdır: Yerleşme ihtiyacı. Bu ihtiyaca, duyguya, dürtüye, bilince, biz, insanın mekân bilinci de diyebiliriz. Varlığımızda içkin olan bu mekân bilinci, bozan, yapan, mamur eden, harap eden müdahil bir varlık olduğumuzun da işaretidir.

Hafıza mekânları dediğimiz o yenden var etme cehdi ve çabasıyla ortaya çıkan eserler de yine fitratımızdaki bu arzulu bilince dahildir. Yaptığımız ve yaşadığımız mekânlarda aradığımız, bulamadığımız ya da kaybettiğimiz insaniyetimizin gereği olan huzuru,

bir kez daha yeniden kurgulayarak hayal ve hafızalarımızdaki mekânlarla tamamlayıp güzelleştirerek yaşanır kılmaya çalışıyoruz. Sanat ve edebiyat eserlerinin diğer unsurları gibi mekân unsuru da bu ihtiyacın ve çabanın eseridir. Bunların hemen hepsini de hayallerimizle ve hafızalarımızla âdeta tamamlarız. Sanat ve edebiyat eserleri bu açıdan, yaşadığının yazılmasından daha çok, yazdığının yaşanılması arzusundan doğar.

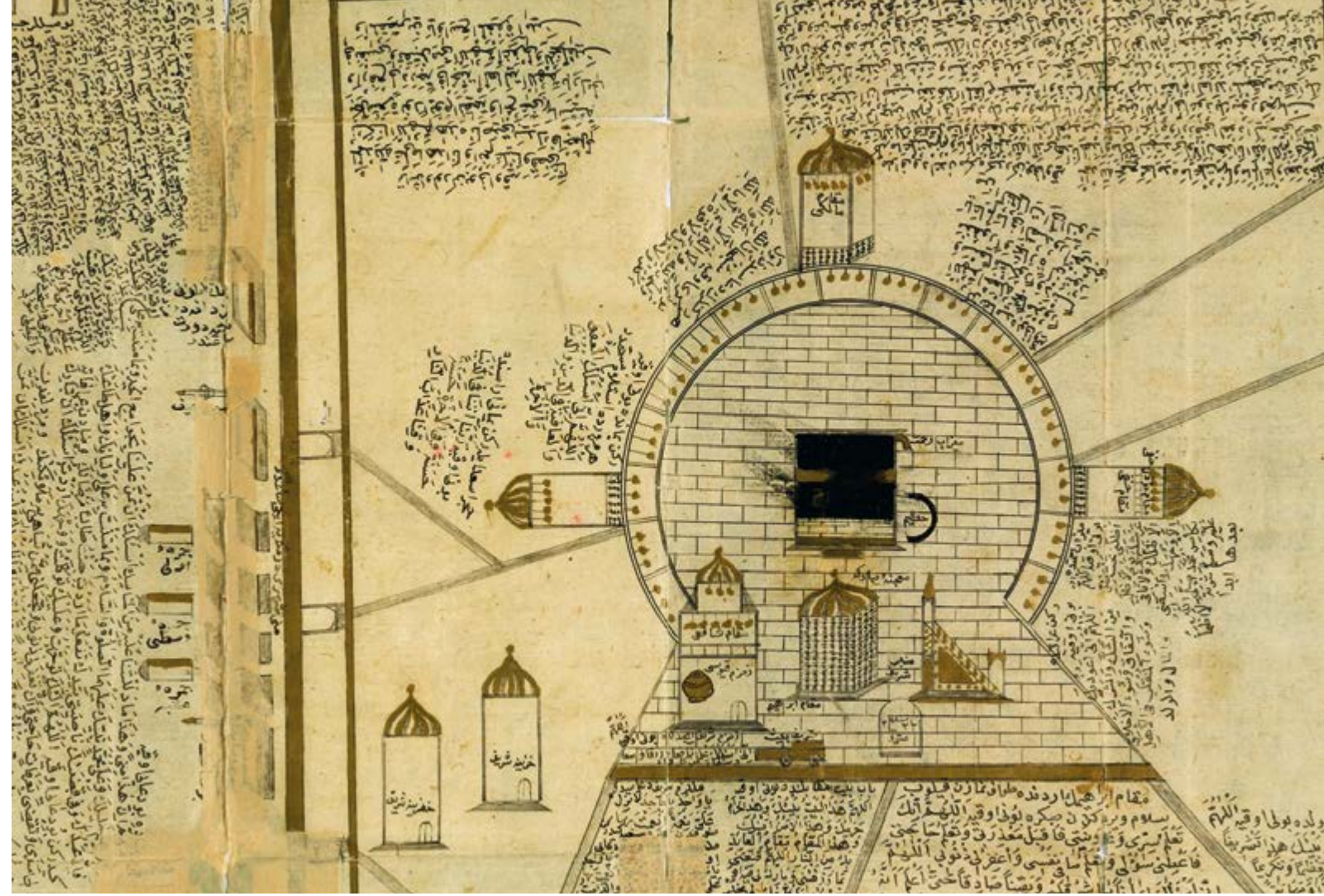
Sanat eserlerine giren mahalleler, sokaklar, caddeler, kasabalar ve şehirler, hafızamızdakiler değildir; hayallerimizin estetik algısıyla yeniden inşa edilen mekânlardır. Bu durum, sadece sanat eserlerinde var olan mekânlar için değil, sanat ve edebiyat ortamlarının var olduğu somut mekânlar için de söz konusudur. Bu mekânlar, aynı bilinci bir taraftan var ederlerken, bir taraftan da o bilinçle kendileri yeniden var olurlar.

Mai ve Siyah'ın, Eylül'ün, Huzur'un, Kaldırımlar'ın, Hızırla Kırk Saat'in, Bereketli Topraklar Üzerinde'nin, İnce Memet'in, Bir Gün Tek Başına'nın, Tutunamayanlar'ın, Uzun Hikâye'nin... ve bütün edebiyat eserlerinin mekânları, işte böyle bir temel sâikle var olan mekânlardır. Zaten dünya da bütünüyle böyle bir mekân değil mi?..

II İnsan kendisini bir yere, mekâna, şehre, bir anlama, bir yapıya veya bir varlığa ait hissetmesi için mutlaka bir temel aidiyet bağının, bağlamının, duygusunun olması gerekir. Bu bağ olmadan bizi bir yerde yaşatan mecburiyetlerden söz edilebilir ancak. Bu bağ, rasgele, birden ve kolaylıkla oluşmaz. Ancak inançla, kültürle, sanatla yoğurulan bir hayatın içinde, tarihle, medeniyetle oluşur ve kurulur. Çoğu zaman da ait olduğumuzu hissettiğimiz şehir

veya mekân, yaşadığımız yer değildir. Yaşadığımız yerle kurduğumuz aidiyet bağı, ancak sözünü ettiğim bu genel ve temel bağın kapsamına girebilir. Yaşamadığımız hâlde ait olduğumuzu hissettiğimiz bir mekândan, şehirden kopamayız. Yaşadığımız şehirden daha çok orayı özleriz, çünkü oraya çok daha aşkın bir bilinçle, duyguyla ait olduğumuzu biliriz.

Bu şehirler, inanç, kültür, tarih gibi bağlarla bağlı olduğumuz dünyanın herhangi bir şehri de olabilir. Gidip gördüğümüzde, oraya ait olduğumuzu anında hissederiz; benim şehrim, benim mekânım, deriz. Böyle şehirlerin sokaklarında, caddelerinde dolaşırken yabancılik duygusu taşımayız. Her kapıyı rahatça çalabileceğimiz duygusu taşırız ve kendimizi bu şehrin yerlisi kabul ederiz. Bu şehirlerin başına gelenler, kimi zaman yaşadığımız şehirden veya mahalleden daha çok etkiler bizi, daha

çok acıtır içimizi. Yazdığımız eserlere daha çok yansır. Böylesine bir medeniyet bağı, bağlamı, bilinci ve duygusuyla İstanbul'a, Bağdat'a, Kahire'ye, Şam'a, Şiraz'a, İsfahan'a, Taşkent'e, Buhara'ya, Aşkaabat'a, Saraybosna'ya, Üsküp'e, Prizren'e, Endülüs'e, Kudüs'e, Mekke'ye ve Medine'ye... ait hissediyorum kendimi. Hem de bugün yaşadığım şehirden daha çok. Değiştiremeyiz galiba ait olduğumuz bu şehirleri, değişmele-rine de gönlümüz razı olmaz. Ayrıca değiştirilmemeli de.

Çünkü *değişim*, kanaatimce, bütün büyüüne ve etkisine karşın, sanıldığı kadar *masum* bir sözcük veya kavram değildir. Bu şehirler, mekânlar değiştikçe, sadece birer yazar, sanatçı olarak bizler değil, coğrafya, hatta bütünüyle insanlık, aidiyet bağıını yitiriyor, giderek tarihsiz ve geleceksiz şehirler hâline geliyor. Belki de değiştirilenleri değiştirmek ve her mekânı, mümkün olduğu kadar aslına döndürmek gerekir. Şehirler yeniden tasarlanmamalı, kuruluş nedenlerine, tarihiyle, coğrafyasıyla, insanıyla, hatta havasıyla, suyuyla, dağıyla, taşıyla, kurduyla, kuşuyla... aslı bağlarının korunmasına son derece özen gösterilmeli.

Şehirlerin, mekânların, taştan ve topraktan ibaret olduğu gibi bir yanılgiya düşülmemeli. Şehirlerin ve mekânların da insanlar gibi birer *ruhları* ve *karakterleri* vardır. Bu şehirlerin karakterlerinin kotlarıyla oynandığında, onları kendisi olmaktan, yani kimliğinden çıkartmış oluruz. Bu düşüncelerimizin bir nostaljiyle, eskiye bağlı kalmak ve yeniliğe karşı durmak psikolojisiyle hiçbir ilgisi yoktur. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle bir 'türbedarlık' değildir önerdiğimiz. Şüphesiz şunu da eklememiz gerekir: Yaşadığımız şehir veya mekân, *karakteri* olan bir şehir değilse, bize düşen, bir sanatçı olarak yazdıklarımızla, yaşadıklarımızla o şehrin bir *karakter* kazanmasını sağlamaktır. Bu da ancak birkaç kuşağın, topyekûn

▲ Kayseri ve Erciyes | Albert Gabriel

▲ Medine

medeniyet oluşumu içindeki çabasını gerektiren bir süreçte gerçekleşebilir.

III

Böyle bir kurgu, en azından her zaman mümkün değildir. *Geçmiş*, çok uzun ve derin bir uzamdır. Yaratılış tarihi de içerir. Bir o kadar da güçlüdür. Bir de *geçmiş*, kendisine yapılan haksızlıklar karşısında mutlaka bedel ödetir ama insanoğlu çoğu zaman bunun farkına varamaz. Biz geçmişe hükmettiğimizi sanırız. Hâlbuki geçmişimiz, daima bizi terbiye de eder. Değerini bilen insan ve toplum için *geçmiş* bir yük değil,

geçmiş olmasına karşın geleceğini aydınlatan, yol gösterici bir imkândır da... Geleceğe bakarken yaslanabileceği bir dayanaktır...

Bu görüngeden geçmişe bakınca, oradan bir şeyleri nasıl bugüne getireceğimizi değil de o birikimden nasıl yararlanacağımızı ve yeniden nasıl üretebileceğimizi düşünmemiz gerekir. Şehirler ve mekânlar için de böyledir. Bu anlamda geçmiş, kendisini bir türlü geleceğe taşır ve gelecekte etkisini sürdürür. Kudüs'ü, İstanbul'u, Şam'ı, Bağdat'ı... üç, beş yüzyıl önceki hâllerleriyle ve insanî değerleriyle bugüne

▲ Osmanlı Dönemi'nde Mekke

▲ Kudüs

taşıyamayacağımıza göre, bugün bizim yaşadığımız zamandan geleceğe kalacak şehirleri de birer medeniyet merkezi olabilecek şekilde ve sözünü ettiğimiz şehirlerin ruhuyla yoğurarak yeniden kurmamız gerekir. Örneğin Kudüs, önce Kenan ülkesinin, sonra da yeryüzünün kaderidir ve bu kader, bir Mescid-i Aksa, bir Kubbetü's- Sahra ve birçok Peygamberin izleriyle de mühürlenmiştir. Bu mühürlenmiş kaderi, dünyanın her zaman yaşaması, bu mühürleri taşıması mümkün değildir kuşkusuz. Ama her zaman da bir başka kaderi yaşar ve bir başka mührü taşır dünya; önemli olan

her şehrin kendi zamanının kaderinin ve mührünün de medeniyetler bağlamında diğerleri kadar etkili, kalıcı ve insanî olmasıdır.

Kanaatimce geçmişteki şehirlerden günümüze taşıyacağımız en önemli ruh ve bilinç budur. Ancak bu ruhla hayatı yaşanılabilir, çekilebilir, sevilabilir hâle getirebiliriz. Bu şehirlerin yaydığı dinginliği, maneviliği, insaniliği ve uhreviliğe açılan ufuklarını taşıyabiliriz bugünkü kurduğumuz şehirlere. En önemlisi de hafızası çok güçlü ve sağlam medeniyet dokusuyla hâlâ yaşayan şehirlere sahip olmaktır. Değerleri

özlemekle onları yeniden yaşanılır hâle getirip hayatla bütünleştirmek, birbirine çok yakın dursa da aynı şey değildir. Geçmişteki şehirlerden geri getirmek istediklerimiz, yaşamaya dair temel değerlerimizi modernizmin merhametsiz dişlerine teslim etmeden, ancak hayatın bütünlüğü içinde estetik dokusu sağlam bir şehir kültürüyle gerçekleştirilebilir.

IV

Kurgusal edebiyat eserlerindeki 'mekân'ların ve 'kahraman'ların da bir 'dünyada', bir 'hayatı' temsil ederek yaşadıklarını unutmamak gerekir. Ne ki, edebiyat ve sanat eserlerindeki kişilerin de mekânların da gerçek hayattan çalıntılar, en çok da *benzetmeler* olduğu sanılır. Hâlbuki bu kişiler ve mekânlar da bizim hayatımızın mekânları ve kişileri kadar *gerçektirler*; elbette kendi *gerçeklik* dünyalarında böyledir. Hayat ne kadar *gerçek* veya *yalansa*, edebiyat ve sanat eserlerindeki hayatlar ve mekânlar da o kadar *gerçek* veya *yalandır*. Bu nedenle de edebiyat eserleriyle birlikte tanıdığımız kurgusal şehirler, mekânlar ve kişiler, varlıklarını belirleyen sanat gücü oranında hayatımıza dahil olurlar. Bizimle birlikte yaşarlar; düşünce, duygu ve hayal dünyamızda hep vardırlar; onlar, bir anlamda veya her anlamda bizizdir.

Bu düşünceler, kurgu sanatını bir tür yüceltme değildir. Aslında, bütünüyle zamana ve mekâna yayılan, varlığa nüfuz eden insanilikten söz ediyorum. Sadece okuyucular, yazarlar ve sanatçılardan bir taraf için değil, hepsi, her iki taraf için de böyledir. Raskolnikov, Prens Mişkin, Josef K, Gregor Samsa, Madame Bovary, Goriot Baba, Rastignac, Vautrin, Ömer Behiç, Ahmet Cemil, Süreyya, İnce Memet, Murtaza, Suat, Hayri İrdal, Kenan, Küçük Ağa, Selim Işık... gibi daha nice kahramanlar ve bu kahramanların yaşadıkları mekânlar, bizim için en az hayatımızdaki kişiler ve mekânlar kadar gerçek değil midir?..

Dokunarak yaşadığımız kişilerin ve mekânların gerçekliklerinden daha çok bu eserlerin ve kahramanların varlıklarına yakın ve sıcak durmaz mıyız? Sadece yaşadıklarımız ve okuduklarımız açısından böyle değil, yazdıklarımız ve yaşadıklarımız açısından da böyledir. Yazdığımız eserlerdeki mekânlarla bu eserlerin kahramanlarının ruh hâli arasında, bir insanın yaşadığı mekânla ruh hâli arasındaki insanî ilişki vardır; en azından böyle olması gerekir. Bu durum, bir sanat eseri için zorunluluktur. Hatta bu zorunluluk, sanat eserinin teknik ve dil özelliklerindeki ustalığa da büyük ölçüde yansır, onu görünür hâlâ getirir.

Sanat eserindeki teknik ve dil başarısı, sanat eserinin hayatla kurduğu başarılı irtibat noktasında zirveye ulaşır. Bu noktada; *işte bu gerçek bir sanat eseri, bu da gerçek bir sanatçı*, deriz. Gerçek mekânlardan ve gerçek kişilerden birebir yansımalar, özellikler taşıdığı için değil, böyle bile olsa onları, sanatın ve edebiyatın var ettiği hayata, yapaylığa düşmeden ve başarılı bir başkalaşıma tabi tutarak dahil ettiği için, hiçbir imge, simge, özellik ve benzerlik görmeden ve gözetmeden sanatçının muhayyilesinden sudür eden zamanlar, mekânlar ve kişiler olduğu için de böyledir. Bazen bir edebiyat eserindeki mekân, gerçek hayattaki hiçbir mekânlardan hiçbir iz taşımadığı hâlde, daha da gerçektir. Bu hâllerıyla de asırlar sonra bile yıkılmaz bir şekilde dünyamıza taht kurarlar.

Kahramanlarımızdan birisi, bildiğimiz bir sokaktan geçse, bildiğimiz bir çay evinde otursa bile, artık o sokak, o çay evi, yaşadığımız bir mekân değil, sanatla *arzu* ettiğimiz, hep *gitmek* istediğimiz bir mekândır. Örneğin, bizim, Yanağında Dedemin Sakal İzleri, Gülşefdeli Yemeni, Kolum Kısa Yol Uzun, Giden Gün Ömürdendir, Ütü Yanığı Günler, Ana Üşümesi, Beri Dön Güzel de Yüzün Göreyim... adlı öykülerimizdeki mekânlar ve kişiler de böyledir. Yani, bu metinlerdeki kişi ve mekân ilişkisi de bir

insanîlik ve sanat edebiyat bütünlüğü arzusuyla kurulmuştur. Söz konusu bu bütünlüğü, bir sanat eserinin mutlaka başarması gerekir.

V

Genel olarak hayat, sanat ve edebiyat, özel olarak da bir yazarın hayatı, sanatı ve edebiyatı söz konusu olduğunda, hemen her zaman ısrarla vurgulamaya çalıştığım husus şudur: Nereyi ve kimi yazarsak yazalım, yazdıklarımızda *artık* orasını ve o kişiyi, kişileri arayamayız; eğer ararsak yanılırız. Yazılanlar her ne olursa olsun, *yeni bir varlıktır. Yaratmak* fiilini ihtiyatla kullanarak söylemek gerekirse, yeni ve başka bir *yaratımdır* hepsi de. Bazı yazarların, sanatçıların eserlerine bakarak, yüzyıllar sonra yaşadıkları şehirlerin ve mekânların yeniden inşa edilebileceği söylenir ve yazılır. Bu sözle söylenmeye çalışılan incelik, somut gerçekliği yazdıkları, tasvir edip kayda geçirdikleri anlamında bir düşünce veya yaklaşım değildir. Tersine o şehirlerin ve mekânların *ruhunu* yazdıklarıdır. Çünkü şehirler ruhlarıyla yaşar ve ruhlarıyla direnirler zamana karşı. İnsanı ve hayatını kuşatan da şehirlerin bu ruhlarıdır.

Hiçbir sanat ve edebiyat eseri, sosyoloji ve tarih görüngesiyle bakmaz zamana ve mekâna. Bir romanın, öykünün mekânına sosyoloji ve tarih görüngesiyle yaklaşıldığında, edebiyat ve sanat dilinin başarısını ve bu dilin var ettiği gerçekliğin mekânını göremeyiz. Çünkü çok başka gerekçelerle, yöntemlerle ve amaçlarla yaklaşırlar. Kuşkusuz öykü ve roman kişileri için de böyledir. Onların gerçekliğini de sosyoloji ve tarih görüngesi yeterince kuşatamaz. H. De Balzac'ın İnsanlık Komedyası ana başlığı altında toplanan ve doksan beş kitaptan oluşan romanlarının ve öykülerinin, Paris şehri, Fransız halkı ve Batı toplumu için işte böyle, yani toplumsal ve tarihsel bir anlam ifade ettiği söylenir. Hatta, Karl Marks'ın,

Batı toplumunun eleştirisini yaparken ve kendi düşüncesinin, felsefesinin teorisini kurarken Balzac'ın eserlerini incelediği ve esas aldığı söylenir.

Bu rivayette bir hakikat payı olmakla birlikte, İnsanlık Komedyası'nın sanat ve edebiyat eseri olarak etkisinin, bugün, Karl Marks'ın düşüncelerinden çok daha güçlü ve kuşatıcı olduğunu yüz yıllık bir tarih bize göstermiştir. İnsanlık Komedyası'nın zamanı, mekânı ve kişileri; bütünüyle kurduğu tahkiye dünyası hâlâ yaşarken, Karl Marks'ın düşüncelerinin neredeyse büyük çoğunluğu yanlışlandı bile. Rastignac'ın, Vautrin'in, Bette Abı'nın, Köy Hekimi'nin, İki Gelin'in, Goriot Baba'nın... birer *insan* olarak varlıkları ve dolaştıkları Paris sokakları hâlâ yaşıyor. Bugünkü edebiyatta bizim yazdıklarımız için de kuşkusuz böyledir. Doğduğumuz, öğrenim gördüğümüz, çalıştığımız, az veya çok yaşadığımız bütün şehirler, hem *mekân* hem *zaman* hem *insanî doku* hem de *hayat dokusu* itibarıyla yazdığımız öykülerde ve romanlarda yaşamaya devam eder; eğer gerçek bir sanat eserinin *ruhu* olarak içkin hâldeyseler...

Bir okuyucu, okuduğu iyi bir romanın veya öykünün dünyasında, hiç tanımadığı şehirlerin, mekânların ve insanların *sahihliğini* hissedebilir, dahası yaşayabilir. Öykümüze giren bir kahveyi, sokağı, oteli, evi, fabrikayı insanların ve ülkenin hafızasından kimse silemez. Bu mekânların çoğunun maddî gerçeklikleri hafızamızda, artık sisler ardında birer hatıra olarak kalmışken, eserlerimizde hâlâ bir başka ve sanat gerçeklikleriyle yaşamaya devam ediyorlar. Değişimin elimizden aldığı, hafızalarımızdan sildiği insanları, şehirleri ve mekânları, edebiyat ve sanat eserleri yüzyıllar boyunca korur ve yaşatır.

Şato'nun, Anayurt Otel'i'nin, Aylak Adam'ın, Zebercet'in, Acıbadem'deki Köşk'ün, Fahim Bey'in, Çamlıca'daki Eniştemiz'in, Hanımın Çiftliği'nin, Necip Fazıl hikâyelerindeki perili, hayaletlerin

▲ Buhara-Özbekistan

gezindiği o köşkerin hiç unutulmadan yaşamasını kim engelleyebilir ki? Bir şehirden asıl kalacak olan da bir sanat ve edebiyat eserinin geleceğe taşıdığı sesler, tatlar, kokular, renkler, çizgiler, imgeler ve hayatlardır; yani bütünsel bir insanî ruhtur. Bu ruhun esere nasıl yansıyacağını yazarın, sanatçının yeteneği, birikimi, sanatçı imliği, nasıl fark edileceğini ise ancak okuyucunun feraseti belirler.

VI

Bir yazarın, sanatçının yaşadığı veya yazdığı şehirleri, mekânları ziyaret edip gezecek insanların beklentileri, karşılaşacakları şehirden ve mekânlardan çok farklı olacaktır. Bizler, o mekânları, yazarın, sanatçının adının ve eserinin etrafında oluşan auranın içinde kurgularız. Hiçbir yazarın veya sanatçının eserlerindeki birer sanat eseri oluşu itibarıyla çoğul *mekânları*, onun yaşadığı birkaç şehirden hareket ederek sınırlandırmayız. Bu nedenle de birçoğunu okurken kendi yaşadığımız mekânlarla özdeşleştiririz.

Yazarak ve yaşanarak kurulan şehirler, hiçbir zaman yazarların izini süren okurların okuyarak kendilerinin kurduğu şehirler kadar imrenilesi olmaya-

caktır. Bu nedenle her iki durumda da edebiyatın, sanatın ve insanın sanatçı muhayyilesinin zenginleştirdiği mekânları bulmak çok güç olacaktır. Yaşamak, yazmak ve gezmek fiilleriyle var edilen, kurulan şehirlerin, mekânların farklılıkları kaçınılmaz bir sonuçtur. Necip Fazıl'ın yaşadığı ve yazdığı Çemberlitaş'taki konak, Kafka'nın yaşadığı ve yazdığı Prag, Dostoyevski'nin yaşadığı ve yazdığı Petersburg, Sait Faik'in yaşadığı ve yazdığı Adalar, Memduh Şevket'in Kasabaları ve kasaba insanları, Abdülhak Şinasi Hisar'ın, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın roman ve öykülerindeki Boğaz, İstanbul'un semtleri ve mekânları, bugün buraları ziyaret eden okurlarına, yaşanıldığı ve yazıldığı hâllerıyla çok az şey ifade edecektir.

Birer mekân olarak yazarların çalışma odaları ve masaları da öyle değil midir? Peki bu şehirleri ve mekânları bizim için önemli kılan nedir? O sanatçıların kalemleri, defterleri, mürekkepleri, acıları, umutları ve ömürlerini törpüleyerek eserlerine kattıkları *insanî* öz değil midir? Onların eserlerindeki bu sanatçı *insanî* özü yakaladığımızda, şehirlerine ve mekânlarına da *girebiliriz*. Değilse, bu şehirler ve mekânlar bize *açılmaz*; ancak Dostoyevski'nin masa-

sında hâlâ simgesel olarak korunan yarım bardak çayın, Tomris Uyar'ın eski ahşap masasının, bir başka yazarın koltuğunun, dolma kaleminin, müsveddelerinin hüznüyle yetiniriz.

Ayrıca, yazarların ve sanatçıların şehirlerini ve mekânlarını *yaşatacak* olan, onların eserleriyle birlikte, *hafızası olan şehirler* kurmayı ve buraları yaşatmayı amaç edinmiş şehir mimarları ve yöneticiler; şehreminlerdir. Bizim ülkemizin şehirleri, mimarları ve yöneticileri, maalesef bu açıdan bütünüyle aymaz bir hafızasızlıkla maruftur.

Benim de yazdığım mekânlarda, biraz da tarzımın ve dilimin gereği olarak yaşadıklarımın çok az iz bulabileceğini düşünüyorum. Bir şehrin veya mekânın imgesinden hareket ederek yazsam da giderek o şehir veya mekân, yazdığım mekânın içinde erir, kaybolur. Yok denebilecek kadar özel mekân adları vardır ve bunların çoğu da birçok yerde rastlanabilecek ve anonim mekân adlarıdır. Uzun Çarşı, Cami-i Kebir... vb. gibi. Modern anlatıların, bir başka açıdan *edebiyat hafızasının* aleyhine işleyen bir özelliğidir bu da. Yazdığım öykülerdeki şehirleri gezecek olanlara ancak şöyle bir 'şehir notu' bırakabilirim belki: Ziyaret ettiğiniz bu şehir veya mekânda, yazdıklarımın görüp sevdiğiniz veya sevmediğiniz şehirlerden ve mekânlardan çok az izler bulabileceksiniz; belki bir *ruhun* veya insanî bir özün izine rastlayabilirsiniz; işte ancak bu iz, bir kapı aralayabilir size. Değilse yorgunluğunuz yanınıza kâr kalacaktır. Edebiyatın ve sanatın şehirlerini ve mekânlarını, gezmekten çok okuyarak yaşamayı ve yaşatmayı yeğlemek gerekir. Çünkü onlar, daha uzun ömürlü ve zamana karşı daha dayanıklı ve daha çok direnebilen mekânlardır. ♣

DOSYA

PROF. DR. CELÂLEDDİN ÇELİK
Şehir ve Makber
14

LEYLA İPEKÇİ
Şehir ve Mezar
24

PROF. DR. KEMAL SAYAR
Hüve'l Bakî
28

DURSUN ÇİÇEK
Mezar Üzerine Ötelerde Bir Şehir
34

YUSUF YERLİ
Önce Mezar Vardı
40

M. ZEKİ SAKA
Modern İnsan Mezarlıkta Ne Arar!
46

PROF. DR. ALİ UZAY PEKER
*Ortaçağ Türbe Mimarisinin
İçerdiği Anlamlar: Kayseri Döner
Kümbet Örneği*
56

PROF. DR. SUPHİ SAATÇI
Sinan ve Türbe Mimarisi
64

DOÇ. DR. ŞERİFE TALİ
Ölüm Sanat ve Kadın
74

KATHARINE BRANNING
*Beden ve Taşlarında Rakipler
Kayseri'nin İki Sultan Hanımı*
82

DOÇ. DR. SÜLEYMAN BERK
*Osmanlı Mezar Taşı Kitâbelerinin
Dili*
94

NİDAYİ SEVİM
*Osmanlı Mezar Taşlarında
Başlıklar, Semboller, Şekiller ve
Motifler...*
100

PROF. DR. ATABEY KILIÇ
*Edebiyatımızda Mezar veya
Kabre Dâir*
110

PROF. DR. ABDULVAHAP TAŞTAN
*Kimliğin Bir Boyutu Olarak
Evliya Kültü ve Gazi-Velî Motifi*
118

DOÇ. DR. MAHMUT HAKKI AKIN
Şehir ve Ölüm, Taş ve Toprak
126

BETÜL OK
Taşa Nakşedilmiş Dua
130

MEHMET ÇAYIRDAĞ
Kayseri'nin Tarihi Mezarlıkları
134

YUSUF DURSUN
*Hayat ve Ölüm Arasında Kayseri
Mezarlıkları*
140

DÜŞÜNCE

MUSTAFA DOĞU
Alzheimer İnsanlar ve Şehirler
146

TARİH

PROF. DR. MUHİTTİN ELİAÇIK
*Kayseri Uleması Tarafından
Sultan II.Abdülhamid'e Sunulan
Teşekkürnâme*
154

DENEME

HARUN SÖNMEZ
*Yürüyen Her Gece Söken Şafağa
Bırakır Yerini*
162

ÇEVİRİ

EDGAR ZİLSEL
Modern Bilimin Sosyal Kökenleri
166

Şehir ve Makber

“Ölümün ve mezarlığın kentsel tecriti”

PROF. DR. CELÂLEDDİN ÇELİK
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Sosyolojisi,
BÜSAM Şehir Akademi
celikcela@gmail.com

MEZARIN VE MEZARLIĞIN SOSYOKÜLTÜREL ANLAMI

MEZAR, ÖLÜMÜN SİMGESİ VE “BU DÜNYA” İLE “ÖTESİ” ARASINDA BİR EŞİKTİR. İNSANIN KAYBETTİKLERİNİ şuurlu bir şekilde toprağa vermesi ve özel bir mekânla ölümü sabitlemesidir. Mezar, sevdiklerimize ve ecdada saygının bir tezahürü olarak yüreğimizde yer edenlere mekânda kalıcı yer açmaktır. Mezarlık bir ölümler yurdu olsa da aslında hayatın ve şehrin içindedir, sürekli yenilen hafızanın inşasında vazgeçilmez bir atıftır. Bu yüzden mezar, artık aslına dönmüş insanı bir mekânla yâd etme, uğurlama ve selamlama dünyasıdır. Geçmişin tahayyülüne ve varlığın tasavvuruna imkân veren bir dünyadır mezar. O kadar canlı bir yerdir ki mezarlık, muzdarip gönüllerin de farklı zamanlarda ziyaretle tahassür ve acılarını teskin ettikleri mahaldir (Mumford 2007, 17). Mezar, gündelik hayat ritminin yerine başka bir zaman algısının ikame olduğu mekândır. Zamanı değiştiren, yeni ve uhrevi bir âleme geçişi hatırlatan süreçte “şimdi”ki son duraktır. Dünya telaşesinin hikmet ve sebepleri unutturduğu, insani varoluşun anlam ve derinliğini kaybettiği hengâmede sarsıcı ve uyarıcı simgeler mekânıdır mezarlık. “Biz geride kalanlar” açısından mezarlık “hatırlamak” içindir, ama en çok da unutmakta olduğumuz “ölümü”.

Şehirler mezarlıkla birlikte kurulur. Mumford “canlıların şehrinde önce ölümlerin şehri vardır” derken, hayatın esasen mezarlıkla inşa olan bir mirasa dayandığını ve onun bir hafıza mekânı olduğunu teyit eder (Mumford 2007, 18). İnsanların ölümlerini gömmeye ihtiyacı ve mezarlık, şehrin de teşekkül sebebidir. Ölümler şehrin asıl ve kadim sakinleri olup, yaşayanlar ise şehri geçmişleriyle sahiplenirler.

Meskûn şehir hayatı, süregiden yaşamın kendisi kadar ölüme de yer açar. Şehir müteveffa sakinleri için özel bir alanın yani mezarlığın oluşumunu zorunlu kılar. Esasen ortaya çıkışlarının sebebi bağlamında “mezarlık ve şehir” birlikte var olmuştur. Hatta tarihte mezarlıklar bazen şehrin yerine geçecek kadar genişlemiş, kadim geçmişte bir tür “mezar-şehirler” ya da “nekropolis”ler (ölümler şehri) ortaya çıkmıştır. Kısmen şehirlerle özdeşleşen anıt mezarlar ve hatta devasa büyüklükteki piramitler ise “yerüstü mezarları”na, Anadolu’da sıkça rastlanan eski kültürlerle ait oda ve kaya mezarları da “yeraltı mezarları”na örnek olmuştur (Bozkurt 2004, 519). Büyük mezarlar ve anıtların inşası ile onların insanlar ve toplum üzerindeki etkileri çok yönlü olmuştur. Bu etkiler sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde farklı yönleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Nitekim bu yaklaşımlarda ziyaret ve anma odakları haline gelen mezarlar, hem yaşanan tarihi belgeleyen kalıcı anıtlar hem de toplulukların istikrar sembolleri olarak tanımlanmaktadır. Bu meyanda anıt mezarlar kendilerine değer verilen kutsallaştırılmış kişilere ihtiramın yanı sıra, geride bırakılan topluma vesayet eden, koruyan, gözetken ve birleştiren bir gücü temsil ederler. Sosyolojik eğilime göre ise, ‘ölüm’ insanlarca ruhun bir üst makama yükselişi olarak görüldüğü için mezarlıklar da ataların ruhlarını yad etmek amacıyla kurbanların adandığı ve ayinler ile ibadetlerin gerçekleştiği yerler biçiminde tasvir edilmiştir (Durkheim 2005, 74). Burada mezarlığın daha çok kolektif ruha, yani topluluğun kolektif hafızasındaki yerine ve ritüel boyutuna yapılan vurgu dikkat çekicidir. Ancak elbette bireyler açısından bakıldığında mezarlar, simgesel olarak insanın artık kendisine verilen mühletin ve ömrün sona ererek ebedi hayata geçişini simgeler. Mezar artık yetiştirdikleri ve geride bıraktıkları eliyle iskan olunduğu son yeridir insanın, şimdiden sonra ibrete nazar olacak bir “sin”dir orası.

MEZARLIKLA İNŞA OLAN BİR KÜLTÜR VE DÜNYA

*Sana ibret gerek ise gel göresin bu sinleri
Ger taş isen eriyeyin bakıp göreceksin bunları
Y. Emre*

Ölüm ve cenaze defni bağlamında mezarlığın kültürel ve mekânsal gelişimi, insanların varlık, yaratılış, hayat, ölüm

ve sonrasına ilişkin inanç ve tasavvurlarından bağımsız olmamıştır. Bilinen ilk örneklerde insanların cenazelerini ortak ya da aynı mekân içinde gömdüklerini ve onları adeta başka bir âlem için hazırladıkları anlaşılmaktadır. Süreç içerisinde müstakil mezarlıklar ancak ölümlerin toprak, küp ya da kaya mezarı olarak dış mekânlara gömülmesiyle ortaya çıkmıştır. Cesetlerin mumyalanarak devasa mezarlara ve piramitlere saklandığı eski uygarlıklarda bu durum onların hem öbür dünyada dirilişlerini hem de bu dünyada süren varlıklarını simgelemiştir (Bahar 2013, 268-269). Kültürlere ve topluluklara göre mezarlık geleneklerinin farklılaşmasında öncelikle coğrafi yapı ve iklim şartlarının etkisi olmuştur. Ancak inanç ve geleneklerin belirlediği cenaze defni ile mezarlık kültürü, insani ve kültürel etkileşimin boyutlarından biri olarak çeşitlenmiştir.

Eski medeniyetlerde büyük anıt mezarların kültürel ve sosyal sistem içinde özel işlevleri vardı. Mısır şehirlerinde Firavun mezarları ve tapınaklar öteki dünyanın kaleleri olarak tasavvur ediliyordu. Bazı şehirlerde devasa mezarlar ve piramitler hayata o kadar hakimdi ki “ölümler” adeta yaşayanların yerine geçmişti. Nitekim büyük piramitlerin inşa edildiği Giza bölgesi, yollar ve kavşaklara yerleştirilmiş mezarlarla bu anlamda adeta bir “ölümler şehri”dir (Mumford 2007, 104-105). Şehirlerle özdeşleşen büyük anıt mezarların topluluklar üzerinde yönetimin ve yöneticilerin gücünü hissettirme ve meşrulaştırma gibi bir özelliği bulunmaktadır. Mezarların anıt ya da devasa piramitler şeklinde yapılmasının dünyevi otoriteyi kutsalla irtibatlı kılmasının dışında, yönetilenleri gözetme ve koruma işlevleri dikkat çekicidir. Bu bağlamda mezarlar ölümler için değil, daha çok yaşayanlar ve yöneticiler için özel roller icra etmektedir. Büyük mezarlar, anıtlar, yaşanan bölgeyi, toprakları ve ülkeyi ata ruhları ve manevi güçler sayesinde çeşitli felaketlerden ve düşman saldırılarından da korurlar. Nitekim Anadolu’da halk arasında bazı din önderlerinin türbe ve mezarlarına atfedilen temel özelliklerden birisi de budur. Dini ve manevi şahsiyetlerin mezar ve türbelerinin bulunduğu çevreyi ve mekânı bir takım felaketlerden ve istilalardan koruduğuna dair inanışlar oldukça yaygındır. Ölümler şehirlerin daima eski mukimleri ve gerçek sahipleridir. Bir mezarlığın bütünü değil belki ama şehrin tarihsel ve kültürel kimliğine sinmiş bir şahsiyetin mezarı, muhtemel felaketlerden ve kötülüklerden koruyan, güven veren özel bir mekândır. Türbeler bu bakımdan maneviyatın ve moralin düştüğü, kolektif kriz ve karışıklık anlarında coşkulu ziyaretlerin merkezleri haline gelir. Bu sebeple mezarlıklar, toplumsal ve kültürel hayatın işleyişinde ve içindedir. Yaşayan canlı bir bahçedir mezarlık, ziyaretçileri her gelişlerinde huzur ve sükûnet içine çeker. Kabristan bu bakımdan, sanatkârane bir şekilde işlenmiş taşlarıyla, her bir mezarın başına ve yol

kenarlarına dikilmiş çiçekler, serviler, çeşmeler, ağaçlar ve ihata duvarlarıyla şehri tamamlayan özel bir muhittir (Hızlı 1999, 136-137). Şehrin o kadar içindedir ki mezarlık, gündelik hayatın asli bir unsuru olarak kültürün inşâsını ve sürekliliğini teminat altına alır.

Kabirlerin etrafında gerçekleşen kültürel ve manevi hayat, ölüm ve öte dünya tasavvurundan bağımsız anlaşılamaz. İbrahimî şeriatlarda müşterek hale gelmiş ruhun ölü beden-den bir an önce uzaklaşma algısı kabirle ilgili inançların ve hatta yapılan birçok uygulamanın ortak noktasını oluşturur. Bu bakımdan kabirlerin simgesel anlamı topluluğun yapısında önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Kabirler bir yandan öteki dünyaya açılan kapılar, diğer yandan ölümü hatırlatan anıtlar hüviyetine bürünmüştür (Demirci 2001, 34). Kültürlerin de içinde boy attığı medeniyetler, hayat, dünya görüşü ve tasavvurla ilgili ayrımlarını mezarlık gelenekleri konusunda da devam ettirirler.

İSLAMİ MEZAR GELENEĞİ, MEDENİYET VE MEZAR İLİŞKİSİ

Bir simge olarak mezar, hatırlanmak, unutulmamak ve ibret almak için vardır. Bu bakımdan gündelik dilde 'kabir' yerine 'mezar' kullanımının kültürel temellere sahip olduğu söylenebilir. Zira "ziyaret mekânı" anlamıyla mezar, bir kabir yerinden daha fazla rol ve anlam taşır. Mezarlık "ölülerin gömüldüğü" bir yerden ziyade, belli aralıklarla ve rutinlerle "ziyaret edilmesi gereken" bir alan olarak şehir kültüründe özel bir yere sahiptir. Daha çok edebî dilde kullanılan ve kabirlerin bulunduğu yer anlamındaki "makber", hepimizin bir gün gelip bağrında yer bulacağı mahaldir. Ancak bu toplanma yerinde ölmeden önceki hüviyetin kısmî bir etkisi de vardır. Nitekim mezarlıklar sosyal hayata ilişkin itibar ve statülerin "özel mezarlar, işaretler ya da simgeler"de karşılığını bulan bir çeşitlilik boyutuna sahiptir. Hatta tarihi nitelikli "ravza, meşhed, kubbe, türbe ve kümbet" gibi isimlerle anılan küçük yapıli mezar yerleri bu itibarı ayrışmaları gösterir. Türk İslam medeniyetinin insan ve hayat tasavvurunda ancak anlaşılabilir olacak türbe ve kümbetler, sosyal imtiyazlardan çok manevi mertebelerin temsilini ifade eden sembollerdir. Yine cami, tekke ve türbe gibi yapıların bitişğinde yer alan 'hazîre'ler gibi küçük mezarlıklar da sık ziyarete imkân veren yapılar olarak dikkati çekerler (Bozkurt, 519).

Mezarlıkları sadece mekânsal bir yapı olarak şehirle ilişkileri içinde değil, daha çok medeniyet çerçevesinde anlamak önemlidir. İslam medeniyeti cenazelerin defni ve mezarlık konusunda şehir hayatıyla bağlantılı bir geleneği ve fıkhi oluşturmuştur. Bir başka deyişle İslam mezar geleneği, ölüm sonrası yapılacak şeyler ve uygulamalarla ilgili özel bir tasavvur inşa etmiştir. Kabristanın şekli, mezarların

▲ Mehmet Akın

durumu ve kabir ziyareti gibi konular fıkıh geleneğinde önemli bir yer tutar. Fıkıh, mezarlığın ve cenaze defininin durumunda arazi yapısı, coğrafya ve iklim gibi özellikleri dikkate alan bir esnekliği içerir. Bu çerçevede örneğin “yer darlığı, toprağı kazma zorluğu” gibi durumlarda esasen mekruh ya da haram kabul edilen “birden fazla kişinin aynı mezara konulması”na bile izin verilebilmektedir. Hatta zaruret halinde mezarlıklara özgü dinî ayrımların izafeleştigi

Bir ziyaret mekânı olarak görkemli türbe ve kümbetlerin inşa edilmesi ile mezarlıklarda icra edilen ritüeller konusunda İslam düşünce ve mezhep tarihinde ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle ibadetler ve dini pratikler üzerine tepkisel bir yorumla ortaya çıkan Vahhabilik, İslam şehir kültürü açısından özel bir değerlendirmenin konusudur. Vahhabiliğin mezarlıklarla ilgili geliştirdiği bu tavrda İslam şehir geleneğiyle pek de uyumlu olmayan bir tepkisellik

görülmede, define müslim-gayrimüslim ayrımı ortadan kalkabilmektedir. Müslüman şehirlerde farklı topluluk ve dinlerin zaruret halinde kabristanla ilgili ayrımlarının iptali, şehir kültürü ve fıkıh ilişkisinde dinî tasavvurun toplumsal ve kültürel pratiklerle uyumluluk ilişkisi bakımından dikkat çekicidir. Öte yandan kabirlerin ve mezarlığın farklı şekiller alması, mezhepler ve kültürlere göre de değişebilmektedir. Bu farklılıklar mezar üzerine ve kabir taşlarına yazı yazmaktan, kabrin şekline, kubbe, türbe ve bina gibi yapıların inşa edilmesine kadar geniş bir çeşitlilik gösterir. Bazı yorumlarda kabirlerin özellikle gösterişli ve şatafatlı şekilde yapılması tevhid inancına zarar vereceği gerekçeyle ya harama yakın mekruh ya da doğrudan haram kabul edilmiş, mezarların israfa yol açan değerli taş ve malzemeyle inşa edilmesi uygun görülmemiştir (Şener 2001, 35).

bulunmaktadır. Tevessül etrafındaki geliştirdiği doktriner yaklaşımla Vahhabilik, özellikle mezarlar ve türbeleri ziyaret konusunu şirke götüren bidatler olarak tanımlamıştır. Ancak Müslüman şehir geleneği kabir ziyaretinde özel bir adab-ı muaşeret inşa etmiştir. Nitekim bu adaba veya geleneğe göre ziyaret, her şeyden önce ölümü ve faniliği hatırlatma gibi bir maksadı içerir. Mezarlık ziyareti ölümü hatırlamak ve ölüye rahmet dilemek amaçlı olup bu meyanda feryat figana hoş bakılmamaktadır. Ziyaret geleneğinde kabirde yatanlardan bir şey istenilmez, dilekte bulunulmaz, türbe ve sandukanın öpülmesi gibi davranışlar hoş görülmez, mum yakılmaz, kurban kesilmez. Kabristanın güzelleştirilmesi, yeşillendirilmesi ve ağaç dikilmesi ise sünnet (Şener 2001, 36) bağlamında bir gelenek olarak sürmüştür.

Mezarlıkla ilgili adap ve erkân, usul ve esaslar, şehir kültürünün ve şehir mezar ilişkisinin bir devamıdır. Mezarlık ziyareti ile ilgili kurallar, gelenekler şehir sosyal ilişkileri ve gündelik hayatı da etkilemektedir. Sosyal imtiyazlar ve ayrımların tezahürü olarak gösterişli mezarlar hoş görülmemiştir. Ancak dinî, millî ve ilmî şahsiyetlerin mezarlarına halkın hürmetine istinaden bir zarafet ve istisnayla yaklaşılr.

KÜLTÜREL HAFİZADA MEZARIN SEMBOLİK YİTİMİ

Türbe ve mezarların atalar kültürünün de etkisiyle ziyaretten öte bağlılık ve atalet, geçmişe öykünme aracı haline gelmesi özel bir tavır olmakla birlikte nispeten kültürel dünyanın içsel özellikleriyle ilgilidir. Türbe ve mezarlıkların geniş halk kesimlerince maddi yoksunlukların, sefalet ve acıların dindirilmesi amacıyla yaygın şekilde araçsallaştırılması, her şeyden önce toplumsal doku için sembolik bir ikazdır. İnsanların manevi irtibat ve ruhani yöneliş için türbe ziyaretlerinde makul sebepler bulunmaktadır. Bu eğilimleri ve pratikleri arızî kabul etmek insani anlam ve çözüm arayışlarına tepkisel bir yaklaşımdır. Ancak burada özel arızı görünüm, sosyal dünyada artan yoksunluklar, imkânsızlıklar, eşitsizlik ve adaletsizliklerin izalesinde türbe ziyaretlerinin esaslı bir araç haline gelmesiyle ilgilidir. İslami gelenekte bunu bir şirk olarak gören ve işi tarihsel pratikte mezar-türbe yıkıcılığına kadar götüren selefi-vahhabi çizginin tepkisi de bazı anlaşılabilir temellere sahiptir. Burada esasen bir şehir kültürü, ilişkiler ve pratikler sisteminden, köklü bir şehir fıkından mahrum tepkisel-harici şekilci ve dışlayıcı eğilimler, ancak mezar ve türbe tahribi üzerinden kendini ifade edebilmiştir.

Mezar ve türbelerin araçsallaştırılmasında dünyevi (yoksunlukları telafi eden) ve uhrevi (günahlardan arınma) boyutlar tartışılmalıdır. Ziyaret odağı olarak yatır ve türbeler etrafında gelişen inanç ve uygulamaların çok yönlü sebepleri bulunmaktadır. Bir başka deyişle halk inançları bağlamında türbe ziyaretinin basitçe ve sadece dinî temelleri içinde hurafe addedilmesi makul bir açıklama olarak görülemez. Zira bu durumun bütün bir kitabî-fikhî geleneğe rağmen devam etmesi, olgunun teolojik boyutu kadar sosyolojik ve kültürel arka planının da dikkate alınmasını gerektirmektedir. Ziyaret fenomeni İslam öncesi inançlar ve kültürel temelleri ile birlikte İslami bir muhtevanın da iç içe geçtiği senkretik bir gelenektir. Elbette İslam şehir geleneğinde mezarlıkların, şehir kültürü ve fikhî açısından tanımlanmış boyutları, özgün bir şehir kültürü ve medeniyeti içinde anlam kazanmıştır. Ancak gelişen şehir hayatı ve kültürel etkileşimlerle birlikte ziyaretin boyutları ve temsilleri de değişmiştir.

Mezarlıkların merkezî ve bütüncül görüntüsü, kentsel ayrımlaşma ve farklılaşmayla birlikte çevresel ve kategorik nitelikler kazanmaya başlamıştır. Büyüyen kent yaşamında mezarlıkların giderek standartlaşmayla birlikte yeni ayrımları da temsil eder hale gelmesi dikkat çekicidir. Hatta bu ayrımı bazen cenaze namazlarının kılındığı camiler üzerinden bile fark etmek mümkündür. Nitekim Kayseri şehir geleneğinde yaygın bir etkiye sahip “yerli-köylü” ayrımının Hunat ve Cami-i Kebir ekseninde devam etmesi ilginç bir örnektir. İstanbul’da “Fatih Camisi ile Teşvikiye Camisi gibi Aşiyân Mezarlığı ile Eyüp Sultan Mezarlığı arasında adeta toplumsal farklılıkların kendini gösterdiği bir ayrışmadan söz edilebilir. Toplumsal dünyadaki itibar ve statü ayrımlarının mezarlıklara yansması ilgi çekicidir. Söz konusu statü ve itibar farklarını mezarlık biçimlerindeki çeşitlilikten anlamak mümkündür. Her ne kadar kültürümüzde mezarların bakımına önem verilse de pahalı mermerlerden yapılmış süslü mezarların bir sosyal konum özenini yansıttığı aşîkârdır. Diğer taraftan ekonomik durumu iyi olanlara hitap eden internet mezarlık bakım hizmetleri ile aylık ya da yıllık abonelikler de yeni bir gelişme olarak dikkat çekmekte ve para karşılığı bakım ve dua hizmetlerinin satın alındığı görülmektedir. Öyle ki bu tür hizmetlerde “müşteriler” internet üzerinden sevdiklerine dua gönderebilmekte ya da sanal mezarlıkta yer alan yakınlarının mezar taşlarına bakarak özlemlerini giderebilmektedirler (Sağır 2014, 25).

MEZARLIKLARIN SEMBOLİK DİLİ; MEZAR TAŞLARI VE KİTABELER

Mezar taşları, mezarlıkların geçmişten geleceğe susmayan dilidir. Mezarlıklar bu dil sayesinde her şeyden önce bir tarih, kültür ve medeniyetin devamı ve kimliğin istikrarı için aidiyet mekânlarıdır. Bir başka deyişle insani geçmişin yurdu olan mezarlık toplumun kültürel varlığına ve geleceğine atfın başladığı yerdir. Belki gelenek ve kültür olarak tezahür eden bir şeydir her bir mezarlık ama güçlü bir sahiplik ve varlık hissi için de anlamlı bir kaynaktır. Mezarlıklar insanlarla birlikte şehirlerin hafızasıdır. Mezar taşları bu hafızanın geçmişe atıf yapan en somut göstergeleridir. Tek tek kişilerin ebedi istirahatgahını işaretleyen taşlar, çoğu zaman bir dünyaya kültürel aidiyeti tekid eden kitabelerdir.

Şehir kültürü bakımından mezar taşlarının taşıdığı anlamlar çok boyutludur. Onlar sadece kaybettiğimiz yakınlarımızı ziyaret edebileceğimiz mekânsal göstergeler değil, şehri sanatsal ve mimari açılardan da tamamlayan unsurlardır. Bazen mezarlıklar tarihe yönelişi, bir bilinç ve idrak arayışını yönlendirebilecek göstergeleri içerirler. Çoğu zaman da bir şehirde yaşadığımızı hatırlatan ve bir kültüre aidiyetimizi besleyen motifler ve yazılarla somutlaşan iletişim bağlarıdır. Mezar taşları üzerinden bir şehrin tarihini,

kültürünü ve insan tipolojisini anlamak her zaman imkân dâhilindedir. Mezar taşlarına kazınan yazılar ve kendilerine verilen biçimler yalnızca bir devrin durumunu yansıtmaz, zamana karşı direnen bir kültürün ölümle ilgili kodlarını da taşımaya devam eder. Mezar taşları bazen o kadar estetik bir iştihakla yapılırlar ki, onların yansıttığı güzellik anlayışı içinde ölümün acısı, uzaklığı ve soğukluğu unutulur. Taşlarda estetik duyarlılıkla yansımaları görebileceğimiz şehir kültürü, mezarları da en güzel şekilde tanzim etmenin imkânına sahiptir (Hızlı 1999, 136).

Mimari çerçevede mezarlıklar ve mezar taşları Osmanlı medeniyeti için şehir kültürü bakımından çok özel anlamlar taşır. Taş süsleme sanatının inceliklerini yansıtan erkek mezar taşlarındaki farklı başlıklar sosyal statüleri ve meşguliyetleri gösterirken, kadın mezar taşlarında ise çiçek motifleri, bu anlamda özel bir ayrışmanın simgelerini içerir. Mezar taşları, ölenlerin sosyal dünyadaki konumlarını, mesleki meşguliyetlerini, cinsiyet, meşrep ve mezheplerini ilan eden dinamik iletişim araçlarıdır. Şehir mezarlıkları şehrin sosyal ve kültürel hayatının izlerini taşlara işlenen bilgilerle ikame etmeye devam eder. Mezar taşları orada yatan kişi için doğum ve ölüm tarihleriyle birlikte bazen ölüm sebebinin de edebi bir dille yansıtıldığı bir hüviyet özelliği taşır. Önceden gelip geçenler ya da ziyaretçiler için dünyanın faniliğini vurgulayan özlü şiirsel sözler onlardan Fatiha ve dua talebiyle son bulur. Bu durum kabir âleminin de zorlu bir geçiş aşaması olduğunu hatırlatır.

Mezhep ve meşrep farklılığı mezar taşında sembolize edilen figürlerle ziyaretçilere adeta beyan edilir. Örneğin Tahtacı Alevilerin mezar taşlarında baş, boyun ve omuzlar işlenmekte, bel kısmında ise Fatıma Ana'yı temsil eden bir kuşak veya kemer, Hasan ve Hüseyin'i ifade eden iki çiçek dalı göğse yerleştirilmektedir. Tahtacılarda mezarın baş tarafına testi ile bir bardak bırakırlar, cenaze defnedildikten sonra mezarın baş ve ayakucalarına birer tahta dikilir (Kara- mağaralı 1977, 123-125). Bir kültürel topluluğun simgesel inşası ve kimlikli farklılığını sürdürmede mezar taşları başka birçok araçtan daha güçlü bir araçtır.

Müslüman mezarlıklarının özel ağaçlar ve yeşilliklerle donatılmasının yanı sıra, mezar taşlarının ya da duvarlarının kenarına yatay çanak şeklinde oyuklar yapılması anlamlıdır. Yağmur sularının biriktiği bu kâseler, kuşlar ve kedileri buranın sakini haline getirir adeta. Mezarlığın tabiatla iç içe ve hayata bitişik hali şehirle ve dünya hayatıyla hemhal olması esasen kültürel bir durumdur. Yine aynı şekilde mezar taşlarının edebi birer yazıt haline gelmesi, ziyaretçilerini dünyanın faniliğini hatırlatan mesajlarla uyarması da kültürel bir hususiyettir. Mezar taşlarındaki meslek, meşrep, yaş ve cinsiyeti gösteren özel başlık şekilleri medfun kişinin hüviyeti kadar mahal olarak mezarlığın hayatla süren bağını da yansıtmaktadır.

TÜRK MEZAR KÜLTÜRÜNÜN SERENCAMI

Eski Türklerde mezarın üstüne çadır kurulduğu ve balbal denilen taşların dikildiği bilinmektedir. İslamiyet'le birlikte çadırlar kümbete, balballar ise anıtsal mezar taşlarına dönüşmüştür (Bozkurt 2004, 519). Bir başka deyişle Türklerde mezar geleneği oldukça eski köklere sahip olup, zaman içerisinde biçim değiştirmiştir.

Kültür dünyamızda ölüm ve mezarlık hakkındaki inanç ve uygulamaların, tarihsel süreçte inşa ettiğimiz medeniyet tasavvurumuzla birlikte karşılaştığımız kültürlerin de izlerini görmek mümkündür. İslam öncesi ve sonrası dönemlerinde süreklilik arz eden ve kültürel bir kod olarak kolektif hafızaya yerleşmiş olan “atalar kültü”, ölüm ve mezarlık tasavvurumuzu da köklü bir şekilde belirlemiştir. Belki de bu sebeple geleneklerimizde ölen büyüklerinin ve atalarının mezarını yaptırmayan ve gerekli zamanlarda ziyaret etmeyenlere iyi gözle bakılmaz (Bahar 2013, 295). Bir başka deyişle kültürümüzde türbe ve ziyaret merkezli dindarlığın temelleri tarihsel ve toplumsal bir dokuya işaret etmektedir. Orta Asya'da büyük imamların, âlim, veli ve pirlerin devasa büyüklükteki türbeleri ise sadece ziyaret için değil, vakar ve huşu ile sergilenen geniş bir ritüeller dizisine imkân verecek şekilde tezyin edilmiş ve yapılanmışlardır.

Modern şehir hayatı ölümü ve mezarlığı giderek şehrin ve hayatın kenarına, görünmeyen geri alanlarına çekerken, Türk şehir mimarisinde türbeler, kümbetler ve mezarlıklar dünyanın faniliğini her an hatırda tutacak şekilde günlük hayatın, sosyal muhitin ve şehir mekânının en görünür yerindedir. Mezar anıtlar şehir hayatını ikame eden diğer sosyal yapılarla ilişkilendirilmiştir. Türbe ve kümbet gibi İslam mimarisinin iki temel unsurunu geliştiren Türkler, mezar anıt geleneğini İslam öncesi dönemlerden itibaren sürdürmüşlerdir. Bu anıt-mezarlar Türklerde baskın olan “atalar kültü”yle ilişkili olarak öne çıkmıştır. Aksoy'a göre Türk mezar geleneği içinde türbe ve kümbetler çok işlevli yapı ilişkileri bakımından camii, medrese, tarikat, sebil, muvakkithane, kütüphane ve şifahane gibi unsurlarla irtibatlı yapılar olmuştur hep. Örneğin Kayseri Hunat Hatun Külliyesinde türbe, cami ile medrese arasında yer almaktadır. Konya'da Mevlana Türbesi, tarihsel süreç içinde mescit ile semahanenin de yer aldığı bir külliye olmuştur. Türbelerin diğer şehir mekânlarıyla birlikte yapılması, camii medrese, dergâh, sebil, çeşme ve kütüphane, şifahane gibi vakıf yapıların devamlılığı açısından önemlidir. Bâni mezarının yapıyla iç içe olması, vakfın ayakta kalması ve asırlarca hizmet etmesi sebebiyle vakfeden kişiye de sevap kazandıracağı düşüncesine matuftur. Burada bâninin türbesinin bir kapı ya da pencereyle diğer yapıya bağlanması, iyilik yapanların unutulmaması ile İslami geleneğin

dayanışmacı yönünü ikameye yönelik bir işleve hizmet eder (Aksoy 2015, 487-490, 498).

Müslüman şehirlerde ilk başlarda her kabilenin aşiretin kendine özgü mezarlığa sahip olması, bunların yanında genel mezarlıklar ile belirli şahıslara ait mezarlıkların bulunması şehir gelişimi açısından dikkate değerdir. Öte yandan kabirler üzerine bina, yani türbe ve kümbet yapımının Şii İslam anlayışıyla birlikte tezahür etmeye başlaması da, kültürler arası etkileşimin bir yansımasıdır (Can 1995, 143-144).

Müslüman şehirlerde mezarlıklar genellikle yerleşim mahallinin ya da surların dışında teşekkül etmiştir. Arazi yapısına göre mezarlık için çoğu zaman dağların yamaçları tercih edilirdi. Bazı mezarlıklar ise Eyüp mezarlığında olduğu gibi, o şehrin ya da beldenin tarihinde önemli sayılan bir şahsiyetin mezarı etrafında, ona yakın olma arzusuyla gelişirdi. Nitekim birçok şehir mezarlığı ehl-i beyt, evliya ve ulema kabirleri etrafında oluşmuştur. Şehirlerin zamanla gelişmesi ve büyümesiyle mezarlıklar yerleşim alanı içinde kalmıştır (Bozkurt 2004, 520) .

Türkler Müslüman olduktan sonra mezar geleneklerinde bazı değişimler yaşamışlar, mezar mimarisi de sürekli gelişen yeni paradigmaya göre şekil almıştır. Türbe ve kümbet

gibi mezar yapılarında ayetler ve hadislerle yer verilmiş, mezarların yönü önceden doğuya doğru iken artık kibleye ve güneye doğru değişmiş, kadın ve erkeklerin durumlarını dikkate alan farklılaşmalar öne çıkmıştır. Mezarlarda estetik ve sanatsal eğilimlerin ortaya çıkması şehir hayatının gelişimiyle ilgilidir. Şehir hayatı ve kültürünün gelişimiyle birlikte mezarlıklar ve mezar yapıları da estetik kaygılarla değişmeye başlamıştır. Örneğin Osmanlı XVI. yüzyılında gelişen mimari zarafet, taş işçiliği ve tezyinat özel bir estetik

anlayışıyla mezarlık geleneğini ikame etmiştir. Önceden taşların cüssesi, büyüklüğü ön plandayken, sonraları küçülen taşlarda güzel yazılar ve süslemeler öne çıkmıştır (Bahar 2013, 291-292).

Diğer yapılarla ilişkisi içinde varlığını sürdüren türbeler, Anadolu şehirlerinde her ne kadar sosyal hayatın işlevselliği içinde eski önemlerini kaybetmiş görünseler de, yer yer popüler halk dindarlığının özel ziyaret mekânları haline dönüşmüşlerdir. Ancak bir kısım türbeler var ki şehri sembolize edecek ya da şehrin türbeyle birlikte anılmasına imkân verecek kadar öne çıkmışlardır. Bu bağlamda örneğin Mevlana Türbesi geleneksel ziyaret mekânı statüsünden uzaklaşmış olup, inanç turizmi de dâhil olmak üzere modern

seyahat turlarının vazgeçilmez uğrak yerlerinden biri haline gelmiştir. Mevlana Türbesi ziyaret yeri olarak uluslararası bir boyuta taşınmış ve mekânsal anlamı değişmiş, artık orası klasik ziyaret mekânı bir “mezar türbe” olmaktan çıkmış tüketim kültüründe özel bir “müze mekâna” dönüşmüştür. Diğer yandan tarihsel hafızada önemli yeri olan şehitlikler de, zaman zaman yeni ziyaret mekânları olarak yeniden hatırlanmakta ve canlanmaktadır.

Mezarlıkların geleneksel bağlar ve ilişkiler sisteminden uzaklaşarak tecrit edilmesi, insani müdahale ve katılımın giderek azalması bir mekanikleşme ve yapaylaşmayı da beraberinde getirmektedir. Son derece planlı ve düzenli yeni kent mezarları, esasen insani hayatın ve gündelik şehir mekânının çeperlerine düşmüştür. Mezarlık hizmetlerinin giderek profesyonel birimler ve kurumlar tarafından icra edilmesi belki bireyselleştirici kent hayatının zorunlu bir

MODERN KENTTE MEZARLIĞIN DEĞİŞEN ANLAMI

Mezarlığın geleneksel şehirdeki mekânsal konumu, sosyal ve kültürel hayattaki yeri ile yüklendiği anlamları, giderek gelişen yeni kentsel hayat ve yapılarla birlikte değişmektedir. Geleneksel şehirdeki görünürlüğünü ve doğallığını kaybeden modern mezarlıklar artık yeni kent hayatının uzağına düşmüşlerdir. Gündelik hayatın hemen her alanının planlanıp organize edildiği kentsel sosyal dünyada ölüm ve mezarlıkların da görünürlüğü azaltılmış, yılın ancak belirli günlerine indirgenen ziyaretlerle zamansal olarak da bizden koparılmıştır. Modern tatil kültürü dini bayramlar da dâhil olmak üzere bütün boş zamanları endüstriyel tüketimin aracı haline getirdiği için, bayramlarda ziyaret edilen mezarlıklar artık giderek bu dönemlerde de ziyaret dışı kalmaktadır.

sonucu olmakla birlikte bu gelişme insanı nihai sonuyla yüzleşmekten ve onunla ilgili dini-geleneksel hafızanın müktesebatından tecrit etmektedir. Modern kent insanı giderek bir mezarlık tecrübesinden uzaklaşmaktadır. Cenaze, defin görmeyen, mezarın üstüne toprak atıp dua edemeyen ve adeta her şeyi uzaktan seyreden insanlar, bu süreçte kolektif dini-kültürel hafızayı da yitirmektedir.

Türkiye kentleşmesinde zaman zaman bütün olarak mezarlıkların tahrip edilmesi, taşınması ya da çoğu kez olduğu gibi tamamen kaldırılması (Sağır 2014, 385) hızlanan zaman pratiği içinde kolay farkına varılmayan bir kültürel travmadır. Hızlı ve çarpık kentleşme sürecinde diğer kültürel kayıpların yanında çok da önemsenmeyen bu imha, tarihsel şehir hafızasının ana kaynaklarından birinin kurumasına yol açmaktadır.

Büyük şehirlerde iç göçe ve değişen nüfus yapısına bağlı olarak mezarlıklar da yapısal ve kültürel bazı dönüşümler geçirmektedir. Göçmenlerin şehirde sürdürmeye çalıştıkları kültürel hafıza ile ölüm ve mezar tecrübeleri arasında bir etkileşim ilişkisi bulunmaktadır. Göçmenin kültürel kalıplarını bir ölçüde mezarlıklar ile törensel uygulamalara yansıttığını görmek mümkündür. Her ne kadar yerel idarelerin mezarlık hizmetleri göçmenlerin bu konudaki farklılıklarını azaltsa da, öncesinde ve sonrasında pek çok anlayış ve uygulama kültürel hususiyetler taşımaya devam eder. Nitekim mezarlık içinde bile bu farklılığı koruma temayülü aile, köy ve hemşeri mezarlıkları şeklinde bir öbekleşmeyi teşvik eder. Büyük şehirlerde göçmenlerin mezarlıkla ilgili pratikleri, kültürel hafızayı ve aidiyeti sürdürmeye yönelik bir temele sahiptir. Aidiyeti anlamlı kılan şey, önceden bu topraklarda yaşamış kişilerle yana defnedilerek kimlik kazanmada gizlidir. Ziyaretçiler açısından ise bu anlam, birlikteliği ve dayanışmayı güçlendiren bir kolektif terapide karşılığını bulur (Sağır 2914, 108).

Diğer yandan kentsel standardizasyonun etkileri mezarlıklara kadar uzanmıştır. Bu çerçevede mezar taşlarının da artık edebi-estetik bir süsleme ve sanatkâr ruhunun yansımalarından ziyade, sıradan bir göstergeye dönüşüne şahit oluyoruz. Mezar taşları geleneksel dünyanın kodlarını ve dilini kaybediyor giderek. Kabirlerde artık cinsiyeti, meşrebi ve meziyeti, makamı, mansıbı ya da medeniyeti gösteren taşlar inşa edilmiyor. Şehir mezarlıklarının şehre ait bir mekândan çok, şehirden sürülmüş ve tecrit edilmiş bir alan haline dönüşmesi, ailevi ilişkilere ve yakınlık bağlarımıza muhtelif şekillerde etki etmektedir. Kapitalist tüketim kültürü ölümün mekânsal organizasyonu olan mezarları da mezarlık hizmetleri ve mezar taşı üreticileri bağlamında standart ticari bir kalıba sokmaktadır. Yeni tüketim eğilimleri ölümü ve sonrasındaki işlemleri, müşterilere pazarlanan bir hizmetler tasarımı haline getirmekte, söz konusu hizmetleri satın alanlar ise sürecin dışında kalmaktadırlar. Bu meyanda gösterişli mezar taşları, yaldızlı boyalarla süslenmiş yazılar, yerden birkaç metre yükseklikte mezarlar, etrafı demir çubuklarla veya uzun ve kalın duvarlarla çevrili mezarlık alanları tüketicilerin maddi güçlerini gösteren ve sınıflar arası farklılıkları da vurgulayan görselliklere dönüşebilmektedir (Sağır 2014, 23). Küresel tüketim kültürünün etkisinde mezarlıklar, dünyanın ve hayatın faniliğine, ibret ve ırfana çağırın dokusunu giderek kaybetmektedir.

Küresel tüketim kültürünün tek tipleştirdiği modern şehirlerde mezarlığın yeni durumu hakkında akla gelen soru şudur: mezarlar geleneksel şehre özgü görünürlüklerini ve işlevlerini kaybederken, bunun insani ilişkilere, manevi algılara ve âlem tasavvuruna yansımaları nasıl olmaktadır? Zira mezarlıkla ilgili süreçler ve işlemler artık giderek

daha fazla kurumsallaşmakta ve mekanikleşmektedir. “Mezarlarımız artık betonlaştırılmıştır. İnsan ölümünde bile özü ve varlığının temeli olan toprağa karışmamaktadır. Modern insan topraksızdır; topraktan koparılmıştır, yapay bir tabiattadır. Artık ne yaşadığımız konutlar ve ne de ahir ömrümüzü geçireceğimiz mezarlar topraktan değildir. Hayat ve ölümümüz betona mahsus kılınmaktadır.” (Bergen 2013, 208, 114). Kentsel kurumlaşma, bürokratikleşme ve bireyleşme sosyokültürel hayatı, monoton yapılaşma ise mimari hayatı nasıl yoksullaştırıyorsa, kenara çekilen mezarlıklar da telafisi zor yeni manevi boşlukları işaretliyor.

Yazımızın başında, mezar “ölümün hatırlanması için ziyaret edilen yerdir” demiştik. Aslında bu yaklaşım Hz. Peygamberin sözüne istinaden, mezarlığın insan algısında ve kültürel dünyada medeniyet tahayyülüyle irtibatlı boyutunu gösterir. Bu algı Müslüman şehir hayatında mezarlıkların insani ilişkiler ve anlamlar üzerinde özel bir dünya görüşü ve tasavvuru ikame edici işlevine işaret eder. Belki de bu yüzden şehirlerin en güzel yerlerinde tabii muhitler olarak teşekkül eden mezarlıklar, İslami âlem tasavvurunu besleyen konumları sebebiyle edebi ve estetik arayışların, muzdarip hatıraların konusu oldu. Belki de bir medeniyet tasavvuru, her an hatırdı, zihinde ve hayatta tutmamız gereken ölümün ve mezarlığın şehir ritimlerinden uzaklaşması sebebiyle can bulamıyor. Varlığın kendi ritimlerine olan hasreti, kurum-sallaşan ve bürokratikleşen kentsel düzenin yalnızlaştırıcı ve bireyselleştirici baskısıyla büyüyor. Hatırlanması ve ibret alınması gereken ölüm, kentlerde giderek yalnızlaşıyor. ♦♦

KAYNAKLAR

- Aksoy, Zeynep Demircan (2015). “Diğer Yapılarla İlişkileri Bakımından Mezar Anıtları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 8, S. 38, 487-499.
- Bahar, Hasan (2013). “Avrasya’da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü”, **Prof. Dr. Nejat Göyünc’e Armağan**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya (267-304).
- Bergen, Lütfi (2013). **Kenti Durduran Şehir**, MGY Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, Nebi (2004). “Mezarlık”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.29, 519-522.
- Can, Yılmaz (1995). **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, (H. I-III/M.VII-IX Yüzyıl) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Demirci, Kürşat (2001). “Kabir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.24, 33-35.
- Durkheim, Emile (2005), **Dini Hayatın İlk Biçimleri**, Çev. Fuat Aydın, Ataç yayınları, İstanbul.
- Hızlı, Mefail (1999). “Osmanlı Dönemi Bursa Mezarlıkları”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.8, C.8, 135-147.
- Karamağaralı, Beyhan (1977). “Narlidere’de Bazı Figürlü Mezar Taşları”, **Ankara Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi**, III, Ankara, 115-147.
- Mumford, Lewis (2007). **Tarih Boyunca Kent**, Çev. Gürol Koca, Tamer Tosun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sağır, Adem (2014). **Ölüm Sosyolojisi**, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Şener, Mehmet (2001). “Kabir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 24, 35-37.

Şehir ve Mezar

Gönül şehrinde dinlenirken...

LEYLA İPEKÇİ

BİR ŞEHRE NEREDEN GİRMEK İSTERSİNİZ? YA DA KASABAYA? İLLA MEZARLIĞINDAN YAKLAŞMAYI severim acizane. Ölülerini selamlayarak geldiğim beldeleri görmeden önce bir izlenim edinirim böylelikle.

Macaristan'ın dağ köylerinden birinde trenle durduğumda ziyaret ettiğim mezarlarda bütün ölümler sanki az önce ölmüşler gibi taze çiçekler konmuştu vazolara. Cide'ye vardığımda ise sahil boyu devam eden kabristandaki ölümler Karadeniz'i selamlıyordu yattıkları yerden. Eğil'in kabristanı Elyasa, Zülküf ve Danyal (as) peygamberlerin müthiş bir konumda yer alan türbelerinin gerisinde, rüzgâr ve taş ağıt yakıyordu tepelerde.

lık arazilerde dolaşırken en umulmadık bir anda üzeri pek okunmayan bir mezar taşı, meçhul bir türbe, isimsiz bir yatır bizi selamlar. Kuşaklardır orada oturmakta olanlar bile bu yatırların kime ait olduğunu bilmez çoğunlukla. Yine de efsaneler, kıssalar, çağlar içinde değişen söylenceler ile daima günceller buradaki ölümler kendilerini.

O kadar ki, Anadolu'da aynı veliye ait pek çok makam / türbe vardır. El açıp dua eder geçip gidenler. Dedektiflik yapıp huzur kaçırmaz kimse. Çünkü âşıkların mekânı gönüllerdir. Makam, vesiledir onları anmaya. Bilirler.

Ölüm her daim canlıdır bizim kültürümüzde. Anadolu'da nice yatır vardır ki tarihin bir döneminde azizlerin istirahat

▲ Hasan Dağı - Helvadere Mezarlığı

Kuzey Ege dağ köylerinden birinde karlı bir gün kabristandan güneşin ta ilerde parıldadığı açık denize bakarken öylesine şenlikli bir ruh hali bütün tabiatı kuşatmıştı ki, sanki şapkadan tavşan çıkarırmış gibi, ölümlerle kış gülleri sarmaş dolaş olmuş ölümün de hayata dâhil olduğunu muştuluyorlardı büyük bir coşkuyla.

Anadolu'da dere tepe gezerken, تنها ve ıssız mezarlarda, rüzgârlı bayırlarda, boz ovalarda, dumanlı dağlarda, orman-

ettiğine inanıldığı için yerli Hristiyanlar tarafından sahip çıkılırken bir başka döneminde buradaki Müslümanlar mübarek diye el açıp dua ederler aynı azizin ruhuna. Hangi inancın azizi olduğunun önemi yoktur artık. Tıpkı Aya Sofya'nın altında gömülü kimi Hristiyan azizleriyle, avludaki padişah ailelerinin türbelerinin çağlar içerisinde iç içe geçmiş olması gibi.

▲ Salim Şimşek

*

Eskiler evimiz pazara ve mezara yakın olsun derlermiş. Kabristana oldukça yakın bir evde oturuyoruz ne zamandır. Türklerin Konstantiniye fethedilmeden önce gelip hisar yaptırarak namaz kıldıkları ve şehit düştükleri Anadolu Hisarı'nda. Evimizin hemen aşağısındaki tarihi mezarlık da o vakitten kalma.

İstanbul kendine özgü şehirlerden oluşan bir külli vücut ne zamandır. Hiçbir mezarlığı şehre giriş niteliği taşıyor. Çünkü şehir bitmiyor. Tarihi kabristanlar ise şehrin gelişigüzel pek çok noktasında bir anda karşımıza çıkabiliyor. Mesela bizim semtin az ilerisinde Kandilli'de de yolumuzun üzerine zamansız bir köşe mezarlığı çıkıverir. Eski süslü taşlarıyla yeşillikler içinde, vızır vızır taşıtların geçtiği caddede Boğaz'ı seyreden birkaç mezar.

Hayatın o kadar içindedir ki mezarlıklar, bir köşe başında ansızın size “ölüm var ölüm” diye sesleniverirler, hayatın bütün koşuşturmasının ortasında. Zaten hangimiz ölüyüz, kimler ne kadar canlı, bu bitimsiz şehirde her şey iç içe girdiği gibi, zamanlar da üst üste yığılmıştır. Aynı anda fetih günlerinden bugüne ve bugünden geleceğe pek çok zaman kipini bir arada kucaklarız İstanbul'da. Ölümlerden dirimler çıkarırız.

*

Gelgelelim Anadolu'da pek çok köy mezarlığı müzmin ziyaretçilerini giderek yitirmekte. Kabristanlar artık giderek ıssızlaşan köylerin yegâne nöbetçisi olmaktalar. Ölülerini mezarlığa koymak için memlekete gelen ahali, cenazeyi kaldırdıktan sonra büyük şehirde devam ettirdiği hayatına dönüyor vakit geçirmeden.

Köylerde kalan birkaç hane. Muhtar, emekli ihtiyarlar. Yazın sayfiye yeri olarak kullanılan köyüne ölmeye geliyor vakti dolanlar. Yaşayanından çok ölüsü var artık pek çok beldenin. Bir kuşak sonra kabristanlardaki ölümler belki iyice yalnızlaşacak. Metropol kabristanları ise giderek sığmıyor artık betona asfalta, gökdelene. Batı Şeria'da gördüğüm bir kabristanda ölümler bir raf sistemi dâhilinde üst üste gömülmüştü. Kahire'deki mezar kentte ise sözüm ona iki milyona yakın insan yaşıyordu ama ölümlerden beter haldeydi sığınakları.

Lübnan'ın Sayda şehrine giderken yol boyu dağlık arazide gördüğüm şehit makamlarını sokak panoları imliyordu. Medine'deki Cennetü'l Baki mezarlığının üzerinde uçan kuşlara bakakalmıştım. Mescid-i Nebevi'nin karşısında, Efendimiz'in (sav) zevceleri, evlatları ve sahabeden pek çok kişinin makamında ölümün bir son olmadığını, sonsuzlaşma gününün daimi olduğunu hissetmiştim. Ama asıl,

Mogadişu'da iç savaştan kaçanların sığındığı kamplarda durmadan ölen bebeklerin, çocukların hemen oracıkta toprak kazılarak alelacele gömülmek zorunda kalışlarını görmek beni sarsmıştı. Hayatın bu kadar kalbinde atan ölümleri bir arada görmemiştim daha önce.

Çanakkale savaşının başladığı Seddülbahir koyunda, imparatorluğun her köşesinden gelmiş gençlerin isimlerinden oluşan şehitliği ilk gördüğümde o kadar etkilenmişim ki, ilk şiirimi o kumsalda yazmıştım.

*“Ah bu yurtsuz yarenler bu yaşlı kavaklar altında
Anzak kemiklerini sızlatan bu son arzular
Her açan gül başka bir top mermisi
Kumsala çarpıp vurdu vücudumdan dalgalar.”*

*

Meçhul asker anıtları, şehitlikler, yatırlar, mezarlar derken, her birimizin kalbinde apayrı yeri olan türbeler vardır. Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi hazretlerinin türbesinde bir arefe günü ilk abdestimi almış ve makamında el açıp dua ederken müthiş bir ikramla karşılaşmıştım. İslam hakkında hiçbir şey bilmezken okuduğum bir kitabıyla gönlümü açan İbn Arabi hazretlerinin Şam'da türbesini ziyaret ettiğimde ise rüyada gibiydim, coşkudan tutunacak yer aramıştım.

Şiraz'da Hafız'ın türbesini ziyaret ederken etrafımızda o kadar dua eden ve şiir okuyan ahali vardı ki, her şeyi bırakıp sosyolojik gözlem yapmıştım. Bakü'de Yahya Şirvani hazretlerinin türbesine girerken kapalı olan havada bulutlar bir anda dağılmış ve tam türbenin tepesinde kocaman ve parlak bir güneş belirmişti. Türkistan'ın Çimkent'indeki Yesevi hazretlerinin türbesine doğru yürürken ıssız bozkırın ortasında çıkan fırtınaya dalmış ve adeta rüzgarın içinde uçarcasına makama ulaşarak huzurda bulmuştum kendimi.

Dört buçuk yaşında annemin vefatıyla başladı mezarlıkla kurduğum ilişki. O zamanlar toprağın altında kemik yığını olduğunu ve ruhun ölümsüzlüğünü biliyordum. Kimseye sormamıştım. Ama belki çocuklar ölüme yakın olduğu için, belki de yaşamın perdeleriyle kat kat henüz örtünmemiş oldukları için yalın bir bilgiydi bu. Artık her birimizin ölmeden önce ölme marifetine ulaşana kadar bu dünyada kendi kabirlerimiz içinde gezinmekte olduğumuzu öğrendim. Ölmeden önce ölüp nefsinin sır makamına erdirenlerin diri olduğunu ve türbelerine ziyarete gelenlerin dua ettiklerinde kalplerine inşirah indiğini defalarca tecrübe ettim. Evet, Yunus'un dediği gibi,

*“ölümden ne korkarsın
korkma, ebedi varsın!”* ➡

HÜVE'L BÂKÎ

PROF. DR. KEMAL SAYAR

“İLAHÎ MAĞFİRET YAHYA EFENDİ DERGÂHI'NDA ADETA GÜZEL BİR insan yüzü takınır. Ölüm burada, hemen iki-üç basamak merdiven ve bir-iki setle çıkılıveren bu bahçede hayatla o kadar kardeştir ki, bir nevi erme yolu yahut aşk bahçesi sanılabilir” diye yazar Ahmet Hamdi Tanpınar efsanevi eseri Beş Şehir’de. “Başka milletler içinde, onu bizden daha çok muhteşem şekilde tasavvur edenler, mezarı terk edilen dünya nimetlerinin küçük bir sergisi hâline getirenler, sanatlarının ve icat ve kabiliyetlerinin bütün kaynaklarını içlerindeki fânîlik korkusunu yenmek uğrunda tüketenler çok olmuştur; fakat hiçbirisi ona bizde aldığı ehli yüzü verememiş, onun korkunç realitesini, bizim kadar yumuşatamamıştı” der. Hatırimda kaldığına göre, Tanpınar’ın aktardığı bir rivayette, bir dost meclisinde Yahya Kemal’e “Üstad, İstanbul’un nüfusu ne kadardır?” diye bir sual tevcih edilir. Yahya Kemal’in bu suale cevap olarak yüksek bir rakam vermesi üzerine, soruyu soran kişi, üstadın soruyu yanlış

anladığını düşünerek “Efendim, bu sayıya yerin altındakiler de dâhil olsa gerek?” diye mukabele eder. O zaman Yahya Kemal o meşhûr cevabını verir: “Biz ölülerimizle birlikte yaşarız.”

Ölüm bizim kültürümüzde munistir, ondan korkulmaz bilakis ölüme dost olunur. Mahallenin cami haziresinde yatanlar da mahalle efradından sayılır. Bir ulu çınar, bir çeşme, bir mescid-tekke ve küçük bir hazire, o mahallenin manevi çekirdeğini oluşturur. O hazireler çiçeklerle bezelidir, mezar taşları size türlü dilde konuşurlar. Ölümle dostluk o mertebededir ki geçmişin kartpostallarında Karacaahmet veya

Eyüp mezarlığında pikniğe çıkan insanlara tesadüf edersiniz. İstanbul mezarlıklarıyla İslam kimliğini kuşanmıştır. Edhem Eldem’in sözleriyle, ‘Eyüp ve Karacaahmet gibi geniş alanlara yayılmış mezarlıklardan kentin tarihi dokusuna işlemiş beş on taşlık hazirelere kadar Osmanlı payitahtının hemen her köşesinde mezar taşlarına rastlamak mümkündür. Asırlar boyunca, özellikle de son elli yılın hızlı kentleşme sürecinde büyük bölümü tahrip olmuş ve izini kaybettirmiş olmasına karşın, bu taş ve mezarlıklar hala kentin hayatı bir unsurunu, kişiliğinin vazgeçilmez bir özelliğini oluşturmaktadır’.

■ Hayat ve ölüm arasında bir kesinti yoktur, ikisinin de görevi akıp birbirine karışmaktan ibarettir. Şehir sadece yaşayanlar için bir mekân değildir, ölümlerle dirilerin birbirine değdiği, birbiriyle konuşmaya devam ettiği bir yerdir aynı zamanda.

Ölüm bizim medeniyetimizde hayatın tam ortasında yaşar, hayatı terbiye eder ve azgınlığını törpüler. Yunus dilinde: ‘Başları ucunda hece taşları/ Ne söylerler, ne bir haber verirler’. Bir tenbihçi gibi, gurura ve sarhoşluğa meyleden insan egosunu frenler ölüm. İşte bu yüzden kadim şehir de ölüme soğuk bakmaz. Kabristan şehrin orta yerindedir, ölüme ve ölümlere hürmet şehrin manevi dokusuna nüfuz etmiştir. Mezar taşlarına nakış gibi işlenmiş “Huve'l-Bâkî”, “Huve'l-Hallaku'l-Bâkî”, “Küllü men aleyhâ fan” ifadeleri, ölümü ve onun ötesinde de herşeyin helak olduğu bir dünyada sadece Allah’ın yüzünün kalıcı olacağını inananlara hatırlatır. Ölüm gibi ölmüş kişi de hayattan kovulmaz, dualardan eksik bırakılmaz ve onunla yaşamaya devam edilir. Hayat ve ölüm arasında bir kesinti yoktur, ikisinin de görevi akıp birbirine karışmaktan ibarettir. Şehir sadece yaşayanlar için bir mekân değildir, ölümlerle dirilerin birbirine değdiği, birbiriyle konuşmaya devam ettiği bir yerdir aynı zamanda. Batıda kişiye özel mezar imtiyazlı kişilere mahsus bir hak iken, Osmanlı geleneğinde sonsuza dek tek bir kişiye ayrılmış bir mezar anlayışı hâkim olmuştur. İstanbul bir mezarlıklar şehri olduğu kadar bir türbeler şehridir. Şehirler Anadolu’da da mabet, çarşı ve çeşme kadar yatırımlar etrafında da örgütlenir. Ölümlerin hala dirilere yardım edebileceğini düşünen ‘halk inancı’, evliyanın öldükten sonra da insanlara görünebileceğini ve insanlara şifa dağıtabileceğini kabul eder. Evliya tasavvufi olarak bir mertebeye erişmiş kişidir ve yeri ve zamanı geldiğinde mucizevi dokunuşlarla şifa verebilir. Anadolu halk kültüründe bedeni terk eden ruhun zaman zaman evini ve geride bıraktıklarını ziyaret etmek için evine geldiğine, evinin çevresinde dolaştığına inanılır. Ölmeden evvel ölmeyi şiar, ölümün tezekkür ve tefekkürünü meslek edinen tasavvufi maya, bu coğrafyayı ölüm fikriyle barıştırmış ve

▲ Kovaçi Şehitliği - Saraybosna | Mustafa Çelik

onu can kuşunun özgürleşmesi, düğün gecesi gibi olumlu atıflarla sevimli hale getirmiştir. Oysa modern çağda ölüm, daha seküler anlamlara bürünmüştür.

Ölümün sekülerleşmesi hayatın merkezine Tanrı'yı değil, insanı koymakla başlıyor. Referans noktası artık Tanrı değil insandır ve ölüm öte âlemde kişinin yeniden doğuşu, yepyeni bir hayata başlaması değil sadece hayatın bitişidir. Bizim modern ölüm tecrübe-mizi etkileyen önemli değişikliklerden biri, ölümün 'toplumdan kurumlara taşınmış olmasıdır.' Artık evde değil hastanede ölüyoruz, sevdiklerimizin duaları ve sevecenliğiyle değil doktorların umutsuz bakışları altında öte âleme uğurlanıyoruz. Ölüm modern Batı'da müstekreh bir şey addedilerek insan bilincinden kovuluyor. Dur durak bilmeyen hayat koşuşturmacası ölümle de bir mola vermiyor, süreklilik hissi sevilen kişinin kaybıyla dahi zedelenmi-

yor. Ölümünden gözlerimizi kaçırıyoruz. Mezarlıklar giderek şehrin en ücra köşelerine taşınıyor ve aynı zamanda ölümü göz önünden çekip alacak başka tören biçimleri geliştiriliyor. Barselona şehrinin girişinde öldükten sonra yakılmış insanların küllerini saklayan tıkkış tıkkış cam gözler görmüştüm. Modern Batı'da cenazeyi toprağa verme âdeti giderek azalıyor ve krematoryumlarda yakılan insan cesetleri bir avuç küle dönüştürülüyor. Ölüyü yakmak, modern dünyada, ölmüş olan kişinin defterinin tamamen dürülmesi ve hayatın temposuna kalındığı yerden devam edilmesi anlamına geliyor. Ölümün metafizik çağrışımları kaybolduğunda, onu bir başarısızlık, bir yenik düşme olarak telâkki etmeye başlıyoruz. Beklenmedik bir anda başa gelen ölüm, modern insanı huzursuz etmektedir artık. Ölümü inkâr ediyor, onsuz yaşamaya talip oluyoruz. Onun işaretlerini görmek

bizi kaygılandırıyor. İstanbul'da 'Her canlı ölümü tadacaktır' ayetinin bir kabristanının girişinde asılı durması, zamanında pek çok kişiyi rahatsız etmişti. Mesela 'uyumayan şehir' New York, göğü saklayan devasa gökdelenleri ve dur durak bilmez temposuyla bana hep Tanrı'ya ve ölüme isyanı simgeler gibi görünmüştür. Oysa gökdelen ve avm tasallutu öncesi bir İstanbul veya Bursa, servilerin gölgesinde ölümün de aşına bir yüze büründüğü, yaşayanların ölülerle birlikte fizik ve metafizik âlemleri tecrübe ettiği şehirlerdi.

"Orta yaşlardan itibaren insan hayat-tan çekilmeye hazır bir şekilde yaşar. Çünkü hayatın öğlen vaktinin gizli bir anında parabol tersine döner ve ölüm doğar. Hayatın ikinci yarısı yükselme, açılma ve taşmaya değil, ölüme işaret eder; zira artık iniş başlamıştır. Hayatta istediğimiz şeylere nail olmanın inkârı, onun sona ereceğini kabul etmeyi red

ile aynı anlama gelir. Her ikisi de yaşamak istememeyi ifade eder ve yaşamak istememek de ölmek istememekle aynı kapıya çıkar. İniş ve çıkış tek bir eğriyi meydana getirir" demişti Jung. Dünyanın en dayanıklı ve kalıcı evleri yaşayanlar için değil, ölümler için yapılanlardır. Tac Mahal'i veya türbeleri düşünelim. Kahire'de dirilerin ölümlerine evine konuk olduğu bir mezarlık mahalle bile vardır. Bunda bir tuhafılık görülmez. Kadim öğretide hayatla ölüm iç içedir; eğer hayat sevilir ve ölüm sevilmiyorsa bu, hayatın da gerçek anlamda sevilmediğini gösterir. Hz. Peygamber'in vefat yaşını geçen bilge kişilerin, bir teeddüp içinde, fazladan yaşadıklarını düşündükleri bir medeniyet tasavvuru, hayatla ölüm arasına duvar örmez. Ölümler diridir ve diriler de hakikatin hakkını veremi-

yor olduktan sonra, yaşayan ölüdür. Bugünün modern şehri, bu bakımdan adeta bir yaşayanlar mezarlığıdır. Neon ışıklarında ölümsüzlüğü ve uykusuzluğu yakalayan modern şehrin aksine, kadim şehir, hayatın ve tabiatın doğal çevrimlerine tabi olarak her gün ölme ve ölümden sonra dirilmeyi yeniden tecrübe eder. Kahire'de mezarlıklarda yaşayan yoksulların mahallesi apayrı bir örnektir. Kabristan sadece geçmişe değil bugüne de ev sahipliği yapar ve bugünün ölmeye itilmişlerini de sinesinde saklar.

İstanbul ahalisinin ölüm karşısındaki duygularını Süheyl Ünver pek güzel anlatır: "Türkler ölümden korkmamışlar ve onu, "Ömrüm bu kadarmış." diye ölecekleri anda bile tevekkül ile karşılamışlardır. Ölümünden

sonra mezaristanda olan safahatın teferruatı ölmezden evvel birçok saf ve temiz ruhlu insanların hafızasında yer etmiştir. Mezar taşları, insanların ölüm karşısında tevekküllerinin izahlarıyla doludur. Şairler, kabir taşlarına yazdıklarını bazen kendi lisanlarından, dirilere hitab tarzında yazmışlardır. Ölenlerin dilinden hitabı daha süzişkâr olmuştur ve yanlarından geçen dirilere açık ve kapalı serzenişlerde bulunmuşlar. "Bugün bana ise yarın sanadır" gibi sözler katmışlardır. Gelip geçenler bunları okudukça kendi telakkilerine göre müteessir ve mütehassıs olmuşlardır...Netice şudur: İstanbul'da yaşayan halk ölümlerin uykuda olduklarına, yeniden hayata gelinceye kadar uyuyup sonra dirileceklerine kâildir. Halkın felsefesinin de ölmekle artık ebediyen yok olmak telakkisi yer

bulmamıştır. Halkın bu düşüncesi bugünkü felsefe cereyanlarının bazen menfi yollar takip etmesine güzel bir cevaptır. Halkça ruh vardır ve ebedîdir. İnsanlar mutlaka ölüm geçidinden geçecektir. Lâkin âdeme, yok olmağa değil, ruh âlemine.” Ruhlarla beraber yaşamak, ebediyeti şimdiki anda tec-

rübe etmek, hayatı fizik âlemden ibaret saymamak...Bu hususiyetlerle şehirleri imar eden cetlerimiz, evleri de kalıcı-lığı ve yerleşmeyi ima eden taş yerine, geçiciliği ve faniliği ima eden ahşapla inşa etmeleri manidardır. Çok eski bir hikâyede anlatıldığına göre, bir adam mağarasında yüz yıldır yaşamakta olan

bir bilgeyle karşılaşmış. ‘Neden kendine bir ev inşa etmedin?’ diye sormuş adam şaşkınlıkla, ‘Hayat çok kısa’ diye cevap vermiş bilge, ‘yerleşmeye değmez’. Dünyanın yerleşmeye değer bir yer olmadığı düşüncesi, mimari görkemlin evlerden ziyade ibadethanelere yansıtılmasına yol açar. Şaşaalı saraylar yerine Allah’ın yüceliğini gösteren camiler, mülkün evvel emirde kime ait olduğunu ve insanın bu dünyada sadece bir yolcu olduğunu kulaklara fısıldar. Nasıl ölüneceğini bilen insanlar ancak, hayatı nasıl yaşayacaklarını da bilirler. Ölümümüz hayatlarımızı aydınlatır. Buradan ilerleyerek şunu da söyleyebiliriz: Ölümle dost olan şehir hayata da dosttur.

“Hayatın mutluluk olduğu ya da mutlulukmuş gibi yaşanması gerektiği bir dönemde, ölümün çirkin yüzünün mutlu bir hayatın ortasında belirivermesinin doğurduğu rahatsızlığı, sarsıcı ve katlanılmaz acıyı açığa vurmaktan, artık ölecek kişinin iyiliği için değil, yakınlarının, yani toplumun iyiliği için kaçınmak gerekiyordu” der Phillipe Aries ve ekler:“Ölüm karşısındaki modern tavır, mutluluğu korumak üzere, ölümün yasaklanmasıdır”. Çağdaş toplumda, tema ve ayinler düzeyinde gözlenen sürekliliğe rağmen, ölümle meydan okunmuş ve ölüm, tanıdık şeylerin dünyasından gizlice kovulmuştur. Hastaneler ölümün yeni mekânları, hekim ve hastane personeli de ölümün yeni ustaları haline gelmiştir. Doğal ölümün yasaklanması ve adeta toplumsal hayattan sürgün edilmesi ölümün de tıbbileştirilmesi sorununu beraberinde getirir. Sağlık Gaspı’nda İvan Illich bu durumu şöyle ifade eder: “Ölümün tıbbileşmesi aracılığıyla, sağlık hizmetleri diğer tüm inançları dışlayan bir dünya dini haline getirilmiştir, bu dinin kuralları zorunlu derslerde öğretilir ve ahlaki çerçevesi, çevrenin bürokratik yeniden yapılandırılmasına uygulanır; cinsellik bile kitabına göre yaşanır, hijyen kaygısı yüzünden, iki

kişinin bir kaşığı paylaşması kötülenir. Zenginlerin yaşam tarzlarına hâkim olan, ölüm karşıtı mücadele, kalkınma havarileri tarafından bir dizi kuralla çevrilir, dünyanın yoksul nüfusunun yaşamlarını bu kurallara göre sürdürmeleri emredilir. Ancak fazlasıyla endüstriyel toplumlarda evrilen bir kültür, ölüm imgesinin, yukarıda açıkladığım ticarileşme sürecini olanaklı kılabilirdi. Bugün uç bir noktaya varan “doğal ölüm”, artık insan organizmanın tedaviyi reddettiği ana dönüşmüştür. İnsan artık son nefesini vermiyor ya da kalbi durduğu için ölmüyor; elektroensefalogram düz bir çizgi çizdiği zaman ölüyor. Toplumsal anlamda kabul gören ölüm, insan yalnızca üretici olarak değil, aynı zamanda tüketici olarak da, işe yaramaz hale geldiği zaman gerçekleşiyor.”

Modern şehirde ölüm bir yalnızlık serenadıdır çoğu zaman. Yalnızlık hayatta olduğu gibi ölüm zamanında da insanlara yapışır, hayata vedayı sıcak bir helalleşmenin koynundan alarak bir dizi soğuk bürokratik ritüele indirger. Ölme mekânı olarak hastanenin öne çıkışı, şehrin ölümle küslüğünün, modern şehirde ölümün inkâr edilişinin tipik bir örneğidir. Taziye gelenekleri de giderek zayıflar ve ölüm bize nasihat ve tenbihatta bulunan bir öğretmen olmaktan çıkar. Taziye evi şehrin manevi varlığını devam ettirdiği, insandan insana giden sıcaklığın buharının tıttığı bir yerdir. Orada şehrin beşeri sermayesini bir arada bulursunuz. Ölümün bir anomali, bir zayıflık haline getirildiği modern kültürde insan ‘başkasının ölümü’ne bakmak istemez. Topluluk bağlarının zayıflaması, şehrin ahalisini ne dirimde ne de ölümden bir araya gelebilen, birbirine bîgane bir yalnızlar topluluğu kılar. Ölmekte olan insanın veya bir yakınını öte âleme uğurlamış kişinin en çok gereksindiği şey, etrafında içten bir alâka gösteren insanlardır. İnsan dostluk ve dostane ilişki arayan bir varlık. Doğarken de

ölürken de kucaklaşma arayışındadır insan. Eduardo Galeano’ya kulak verirse: “Barselona’da bir hastanede yeni doğanların bakımıyla ilgilenen Oriol Vall, insanın ilk hareketinin kucaklaşma olduğunu söylüyor; bebeler birilerini arar gibi ellerini uzatıyorlar. Artık epey yaşlanmış olanlarla ilgilenen başka doktorlar, ihtiyarların da günlerin sonunda kollarını kaldırmaya çalışarak öldüğünü söylüyorlar. İşte böyle konu hakkında ne kadar çok kafa yorarsak yoralım, ne kadar söz sarf edersek edelim, durum bu. Böyle. Fazla söze gerek yok, bir kanat çırpışı arasında gerçekleşiyor yolculuk.”

■ **Ölümün sekülerleşmesi hayatın merkezine Tanrı’yı değil, insanı koymakla başlıyor. Referans noktası artık Tanrı değil insandır ve ölüm öte âlemde kişinin yeniden doğuşu, yepyeni bir hayata başlaması değil sadece hayatın bitişidir.**

Kabristan, insanların ölüm sonrası hayata duydukları inancın görünür hale geldiği yerlerden birisidir. Eliade’ye göre, ‘mezarlıklar ölümden sonraki hayata inancın kesin kanıtlarıdır; yoksa cesedi gömmek için katlanılan zahmet anlaşılmaz bir şey olurdu’. Ölüm, insanoğlu için hep baş etmesi gereken bir duygu olmuştur. Modern şehrin insanı zamanı ekonomik birimlere dönüştürülmüş bir halde yaşıyor. Cenazeye veya kabir ziyaretine ayıracak zamanı yok. Anadolunun küçük şehirlerinde, belediyelerin anons sistemlerinden günde birkaç defa vefat haberlerinin duyurulduğu anonslar yahut kasaba ahalisini bütün işini bırakıp camiye koşturan salalar, büyük şehirde duyulmaz. Bir başkasının ölümüne duyulan kayıtsızlık, şehir yaşamında daha da fazladır. Aslında bu da bir çeşit savunma mekanizmasıdır; metropol hayatında olumlu, olumsuz o kadar çok uyarana maruz kalır ki insanlar, bazı uyarılara algılarını kapatmamak sinir sistemleri üzerinde aşırı uyarılmaya yol açabilir.

İnsanların, kendileri ve doğa ile daha uyumlu olduğu ve görece olarak daha küçük topluluklar halinde yaşadığı zamanlarda yaşam ve ölüm arasındaki o ince sınır bu denli keskin değildi. “Konan göçer, gelen gider”; “Allah sıralı ölüm versin” gibi cümleler, çocukluğumuzda bir vefat haberi karşısında sıkça duyduğumuz cümlelerdi. Kendi çocukluğumu hatırlıyorum, aile büyüklerinin ölümü bizden gizlenmez; her türlü ritüele aile üyeleriyle birlikte eşlik ederdik. Oysa şimdi ebeveynler de çocuklarını bu ritüellerden “korumak” adına uzak tutuyorlar. Babaannesinin öldüğü haberi, torundan gizleniyor, çocuk

ne mezara ne de duaya götürülüyor. Ölüm şehre sokulmuyor, ölüm bilince yasaklanıyor. Soru şu, birkaç nesil sonra çocuklarımız babaannelerinin mezarlarını bulabilecekler mi? Daha da vahim soru, torunlarımız dilleri dönüp de ebedi istirahatgahında yatan biz büyüklerine fatiha okuyabilecekler mi?

‘Allah’ın veçhinden başka her şey helak olucudur’ buyuruyor yüce Kur’an. Hüve’l Bakî. Bakî olan yalnızca odur. Ölüm şehre manevi bir tılsım katar, hızlı olanın yavaş olanı yuttuğu modern şehir hayatında, ölümle karşılaşmak insana bir tefekkür imkânı verir. Ölüm bilinci, hayatı ve dolayısıyla şehri genişletir. Konanın göçtüğü bir gölgeler âleminde bizi öte âlemlerle irtibatlandırır ve kimsesiz insanlar olmaktan alıkoyar. Baki olan yalnızca O’dur. O varsa gam da yoktur. ♦

Mezar Üzerine Ötelerde BİR ŞEHİR

▲ İbikli Köyü Mezarlığı - Kırşehir

DURSUN ÇİÇEK
BÜSAM Şehir Akademi

*Bir musiki orda zaman ve mekân....
Yıldız dolu feza küçük camekân....
İmkân atomunu çatlatan imkân....
Bir hiç ki, içinde heplerin hepsi*
Necip Fazıl Kısakürek

Mezardan korkar mı çocuklar? Ben korkmazdım... Benim çocukluğumda uzun minaresi ve kubbesiyle camii nasıl Allah'tıysa mezarlık da cennet bahçesiydi. Mezar çocuk muhayyilemde cennete açılan kapıydı. Bir şehrin, bir mekânın girişiye eğer, bu evvela cennetin olmalıydı. Çünkü dedelerim, nenelerim, bazı sevdiğim arkadaşlarım oradaldı. Mezarlık cennetti çünkü oraya gittiğimde korkuyu hissetmiyor, Allah'ı düşünüyordum. Başka bir dünyanın kokusu geliyordu orada... Sanki dedemin küçükken anlattığı masallar bitmiş, kıyamet yaklaşmış, yolun sonuna gelinmiş ve zaten geçici olarak öğrendiğimiz bu dünyadan

başka bir dünyaya geçit olmuştu mezar... Dedeme mezarda yatan ölüleri sorduğumda, o mezarda yatan dirileri anlatırdı hep. Mezardan sanki bir mahallemiş, bir şehirmiş, köymüş gibi söz ederdi. “Onlar orada kendilerince yaşıyorlar, bizi bekliyorlar ve bize ibret oluyorlar...”

Bizim mezarlarımızda kasvet yoktur ki korku olsun, içinde yaşadığımız mahallemizden, evlerimizden ayrı değildir ki ıssızlık ve tedirginlik olsun... Hatta en huzurlu olduğumuz yerlerdir mezarlıklar... Bizim mezarlarımız bir bahçeyi andırır. (Karadeniz’de bazı bölgelerde aile mezarlıkları evlerinin bahçesinin bir köşesindedir.) Cenneti bu dünyaya hatırlatan bir bahçe... Cennetten bir koku ve nefes... Pencere... Bunun içindir ki oraya defnettığımız bedenlerimiz ruhunu bekleyen tenler gibi, suyunu bekleyen fidanlar gibi, güneşini bekleyen çiçekler gibi, suyunu bekleyen toprak gibi ölü değildir. Ölüm yokluk olmadığı

için mezarlarımızı ziyaret ederiz biz. Ölüm yokluk ve bitiş değil... Öyleyse mezarlarımız bize bir şey anlatır. Sadece bize mi? Zamana ve mekâna bir şey anlatır...

Mezar ölüler için değildi aslında. Ölen öldüyse mezar yapsan ne olur yapmasan ne olur? Mezar diriler içindi. Dünya içindi daha çok. Çünkü dedem öyle diyordu. Biz oraya bakarak ölümü hatırlarız, öte dünyayı unutmayız diyordu... Azıcık gavrulaşsak, haksızlık yapsak, mala mülke düşsek, gönül kalp kırsak mezar bize ses verir, nefes verir, kendimize gelmemizi sağlar diyordu.

Büyüdük ve sekülerleşti zihinlerimiz. Rasyonelleşti... Mezar artık bir cennet bahçesi değildi. Mecbur kalmadıkça gidilmeyen bir mekân haline geldi. Bizimle birlikte gerçekte mekân ve mezar sekülerleşti. Oysa bizim dünyevileşmemizi en çok engelleyen yanıımızdı mezarlarımız. Bize bu dünyanın geçiciliğini, ötelerde bir dünya olduğunu, ne yaparsak

▲ Somuncu Baba Mezarlığı - Aksaray

■ **Mezar ölüler için değildi aslında. Ölen öldüyse mezar yapsan ne olur yapmasan ne olur? Mezar diriler içindi. Dünya içindi daha çok. Çünkü dedem öyle diyordu. Biz oraya bakarak ölümü hatırlarız, öte dünyayı unutmayız diyordu... Azıcık gavurlaşsak, haksızlık yapsak, mala mülke düşsek, gönül kalp kırsak mezar bize ses verir, nefes verir, kendimize gelmemizi sağlar diyordu.**

yapalım halimizin birbirinin aynı olan mekânlarda sonuçlanacağını gösteriyordu. Adaleti ve eşitliği hatırlatıyordu mezarlar. Her ne kadar zihniyetteki sekülerleşme mezarların zahirine yansısı da istisnalar hariç mezar eşitliği, adaleti temsil ediyordu. Bir bakıma öte dünyadaki, ahiretteki gerçeğin bu dünyadaki tecellisi ve tezahürü idi. İnsanların akıbetini göstermesi bakımından önemliydi. Dünyada kurduğumuz şehirlere inat, kıyamet şehrinin nasıl olacağının işaretlerini veriyordu.

Belki de insanlık eşiğimizdi mezarlarımız bizim. Varoluşsal bir eşik... Öyle bir eşik ki bu tarafa ibret, öbür tarafa gerçeklik... Yaşayan içindi mezarlarımız. Yaşayana bir alem, bir işaret, bir nasihat, bir görüntü, bir iz, bir hikaye, bir hatıra... Ölümü hatırlatarak dirimi yaşatıyordu bize. Bu dünyada nasıl yaşayabileceğimizi oradan öğreniyorduk. Orada yatanlar neyi nasıl yapmamız gerektiğini bize anlatırlar eğer dinlemesini ve işitmesini bilirsek.

Sezai Karakoç'un "Mezarlardan yükselen bahar"ını öğrenemezsek Necip Fazıl'ın;

*Mezar, mezar, zıtların kenetlendiği nokta;
Mezar, mezar, varlığa yol veren geçit, yokta...*

Sırrını nasıl öğreniriz.

Onun içindir ki bizim ölülerimiz "ölü" değildir. Allah yolunda ölen ölü değilse Allah yolunda ölenlerin yattığı mezarlar nasıl ölüler yurdu olabilir. Bir şehidin mezarının olduğu bir yer bile bizim için bir âlemdir.

Mezarlarımız bizim hikâyelerimizin yazılı olduğu kitabelerdir aynı zamanda. Her mezartaşı, her mezar amel defterimizle doğru orantılı bize gerçekliğimizi, hikâyemizi anlatır ve yansıtır. Mezarlar mekânda hayatın devam ettiğinin en önemli göstergeleridir. Mezarı olmayan mekân veya şehir ölüdür. Ölüsü olmayan aile, millet, ölümü olmayan insanlık yaşayabilir mi?

Öyleyse coğrafya mezarsız eksiktir. Çünkü coğrafya aidiyettir. Bir mekânda mezarınız varsa orası size aittir. Mezar ayak izidir, can izidir, nefes mahallidir ama sessiz.. Mezarınızın olduğu yerdir mekânınız. Aidiyetin ne olduğunu mezarlar öğretir bize. Mezar mekândaki hafızadır. Bir dağ başındaki yatır, bir göl kenarındaki yalnız ve adsız mezar, bir geçitteki kaya parçası size sizi anlatır. Her dem ölecekmiş gibi gezen bir insan bilir ki öldüğü yer kendisindir. Bir derviş, bir akıncı bunun için ölümsüzdür. Menkıbe denilerek bugünün muhayyilesinin safsata diye rasyonelleştirmeye çalıştığı hikâyeler safsatayı da, uydurmayı da bizatihi dışlayacak mesellerimizdir bizim.

Çünkü bizim ölümüz konuştuğu gibi mezarımız da konuşur. Bize bizi anlatır. Mesele o dili anlayabilmekte. Mesele sınırsızlığı, coğrafi idraki, kelimeyi ve sessizliği bilebilmekte.

*Hep olmadan hiç olmaz, hiçin ötesinde hep;
Bu mu dersin, taşlarda donmuş sükûta sebep?
Necip Fazıl*

Bunun içindir ki hayat vardır bizim mezarlarımızda. Coğrafi bir iz ve işaret vardır. Bu yanıyla bir şehirdir mezarlarımız... Evleri olan, sokakları olan, nefesleri olan... Fıtratın şehridir orası... Dünyanın kalıcı olmamasının göstergesi... Bu dünyanın "halinin" görüntüsü... O şehre vardığında insan anlar bütün şehirleri. O yere vardığında görür asıl görüneni. Perde nedir, sır nedir, görünen nedir, gördüğü nedir ortaya çıkar. "İnsanlar uykudadırlar öldüklerinde uyanırlar" sırrını idrak ettiğinde her şey yerli yerine oturur. Tüm seküler anlamlar buharlaşır. Çünkü bizim geleneğimizde hayat ölümün etrafında döner. Ve mezarlar ölümün şehridir.

Hayatın şehri olan içinde yaşadığımız mekânlar sesin ve nefesin şehriyken mezarlarımız ise sükutun şehridir.

Öte dünya ile bu dünya arasındaki ortak paydadır mezar. İnsan mezar bilinci ile ötelerin işaretini her dem hisseder. Hiç ölmeyecekmiş gibi bu mekânın bilincinde olurken, her an ölecek gibi de öte mekânın bilincini taşır. Dolayısıyla mezar bizim vasatımızdır. Ölümüz zamansal anlamda nihayet bulsa da hala bizimle aynı mekândadır. Öyleyse başka bir bakışla aynı zamandadır. Bu yanıyla mezar berzaktır. Geçiş yeri yani eşiktir. İşte bu yanıyla mekânın sekülerleşmesini engelleyici en önemli unsurdur. Çünkü biz mezarla hem öte dünyayı, hem bu dünyayı yaşarız. Hem geçici dünyanın idrakinde oluruz hem de öte dünyanın yani gerçek dünyanın bilincinde oluruz. Bu idrak ise dünya başta olmak üzere, zamanın ve mekânın geçiciliğinin en önemli göstergesidir.

Modern insan kendi ürettiği ve içinde yaşadığını zannettiği mekânda ölüyken, geleneksel insan mezarda bile diridir. "İlkel" denilen kavimlerden ve topraklardan Batı'nın mekânlarına, şehirlerine gelen insanların izlenimlerini okuduğunuzda aslında kimin şehirde, kimin mezarda olduğunu daha iyi anlarsınız. Batının modern kentlerine gelen "yerlilerin" evleri ve apartmanları mezarlara, kutulara, tabutlara benzetmesi tesadüf olmasa gerektir. Modern kentleri mezarlara benzeten muhayyile mezarların ise belki de gerçek şehirler olduğunu veya en azından gerçekliğin bir görüntüsü, bir nefesi, bir kokusu olduğunu hissedebilir.

Mezara ölülerimizi koyarız ama bizim mezarlarımız canlıdır. Canlı olduğu için ziyaret ederiz. Gelenekte anlatılan onların da bizi ziyaret ettikleri, savaşan ordumuza yardıma yetiştikleri, darda kalmışların darlığını gidermek vasıtası ile onlara can yoldaşı oldukları hikâyeleri sadece bir hikâyeden ibaret olmasa gerektir. Canlı olduğu bilinci iledir ki mezarlarımızı şehir girişlerine veya yol kenarlarına ya da dağın en güzel yamacına yaparız. Evlerimizle her an karşı karşıyadır. Mezarlarımızdaki canı en güzel de türkülerde hissederiz:

*Giderim giderim yolum yan gelir
Ah ettikçe ciğerimden kan gelir
Kazın mezarımı yolun üstüne
Yar gelip geçtikçe bana can gelir*

Ya da

*Mezarımı yüce yapın
Yavrularım gele gölgelene*

İnsan bu dünyada yolcudur. Ölüm ise bu yol halinin bitmesidir. Doğum ile ölüm arasındaki yol hali insanın hakikati ile doğru orantılıdır. Bu açıdan baktığımızda ise mezarlarımız yine yokluk ve yok oluşla ilgili değildir.

▲ Hızır İlyas Türbesi - Develi

Mezarlarımız bu yolculuktaki duraklarımızdır. Doğumla birlikte başlayan ve devam eden yolculuğumuz, ölüm ile birlikte bir başka boyutta devam eder aslında. Kendisine Türklerin nüfusu sorulduğunda söylediği rakama ölüleri de katarak “hangimiz Fatih kadar yaşar ve yaşamaktadır” diye cevap veren Yahya Kemal ne güzel ifade eder bu durumu:

*Fani ömür biter, Bir uzun sonbahar olur.
Yaprak, çiçek ve kuş dağılır, tarumar olur.
Mevsim boyunca kendini hissettirir veda;
Artık bu dağdağayla uğuldar deniz ve dağ.*

*Yazdan kalan ne varsa olurken haşır neşir.
Günler hazinleşir, geceler uhrevileşir;
Teşrinlerin bu hüznü geçer ta iliklere.
Anlar ki yolcu yol görünür selviliklere.*

*Dünyanın ufku gözlere gittikçe tar olur.
Her gün sürüklenip yaşamak ruha bar olur.
İnsan duyar yerin dile gelmiş sükûtunu;
Bir başka musikiye geçiş farz eder bunu.*

*Teslim olunca vadesi gelmiş zevaline,
Benzer cihana gelmeden evvelki haline.*

*Yaprak nasıl düşerse akıp kaybolan suya
Ruh öyle yolların uyanılmaz bir uykuya:
Duymaz bu anda taş gibi kalbinde bir sızı;
Fark etmez anne - toprak ölüm maceramızı.*

Yine Necip Fazıl sadece mezarı değil, mezara gidişin sembolik hali olan tabut ve tabuta konuluş, tabutta götürülüşü canlı olarak tahayyül ve tasavvur eder. Ölüm nasıl bir “yağız at” ise tabut da insanın sarıldığı kundaktır. Yani ölüm bir yeniden doğuştur ve tabut yeni yolculuğun başlangıcındaki insanın kundağıdır. Öyleyse mezarı da bir yeni oluşu beklediğimiz eşik, berzah veya âlem olarak niteleyebiliriz. Aslında kundağa belediğimiz bir çocuk gibi ölüyü de ölümü de güzelleştiririz. Yıkırız, giydiririz, bir anlamda süsleriz ve gideceği yere hazır hale getiririz. Tıpkı doğduğunda olduğu gibi, tıpkı evlendiğinde, nikâhında, düğününde olduğu gibi, cenazesinde de vuslatına eşlik ederiz...

Mezar hayatla ölümün iç içeliğinin göstergesidir. Ölümü şeb-i arus olarak tahayyül eden muhayyile mezarlardan yükselen baharın cennet nefesi ile ilgili olduğunu bilir. İnsan bu dünyayı imarla mükelleftir. İmarı yaparken de cenneti hatırlar. Bu dünyayı cennete benzettiği oranda kurtuluşa erecektir. Lakin bu dünyayı amaç haline getirmeden... İşte bunun en önemli örneği ve göstergesi ise mezardır. Mezar cennet bahçesi ve mekânı olması itibari ile insanın bu dünyayı imar ederken ki dengesini oluşturur. Bir yandan dünyanın Allah adına güzelleştirmesini salık verirken öbür yandan da geçiciliği hatırlatır.

İnsan Hac vasıtası ile bu dünyada nasıl kıyameti hatırlar ve yaşarsa mikatta ve ihramda da ölmeden ölmenin ne olduğunu, ölümün ve hayatın ne anlama geldiğini öğrenir. Ahirette insan kul olma vasfının dışında tüm vasıflarından soyunur. Ölmeden önce ölme idrakinde olan insan bunun idrakiyle yaşar. Mezarı bir de bu boyutu ile düşünmek gere-

kir. Kâbe’nin, Mescid-i Nebi’nin, Mescid-i Aksa’nın mezarla olan boyutunu unutmamak gerekir. Kâbe sonsuzluktur ve Allah’ın evidir. Tüm insanların vechini kendinde toplayan sonsuzluk. Bir sonsuzluğun temsili... Dolayısıyla Kâbe, Mescid-i Nebi ve Mescid-i Aksa hem mezar hem hayattır. Ölmeden ölme şuurunun merkezi... İnsanın ve âlemin öte dünya-bu dünya dediğimiz ikili yanı en müşahhas şekilde buralarda yaşanır ve hissedilir.

Mezarı makamsızlık makamı olarak tanımlayan İbni Arabi, onun hafıza ve süreklilikle ilgili yanına dikkat çeker. Ölümle hayatın iç içeliği ve göreliliğinin altını çizer. Bir mezar üzerinden hem ölümü hem hayatı, hem bu dünyayı hem öte dünyayı anlatır. Mezarın yatay hali ölümü ve ahreti temsil ederken, mezarın dikey hali (mezartaşı) canı, canlılığı, dünyayı ve hayatı temsil eder.

*Ölen şehirlerdir Taha değil
Kuruyan nehirlerdir
Lambadır sönen kış dökülmüş içine
Sonbahar yaprağı ırmağı emmiş
Asfalttır çekilen sıva bereket toprağının*

*Bu Tahanın ölümü değil yürüyüşü mezarların
Kabirlerin şamarıdır çağın yüzüne
Geceye batışıdır taş bakışlarının
Sezai Karakoç*

Mezarlar... Şehrin selam kapıları... Diğer deyişle bir şehrin insanı karşılayan canları... Hayata ölümü gösteren, makam sahibine makamsızlığı hatırlatan, sahte yükselişlere asıl yücelişi hissettiren mekânlar... Ölüm olmasa hayatı nasıl hissederdik? Mezarlar olmasa evlerimizi, yurtlarımızı hissedebilir miydik? Modernite insanlara cenneti ve ölümsüzlüğü bu dünyada vaat etti. Belki de dünyanın tek gerçeğini öldürdüğünü zannederek üstünü örttü. İnsanları evsiz ve mezarsız bıraktı. Ölümü yok ederek hayat kurduğunu düşündü ama ölümü öldürerek hayatı yok etti. Çünkü gerçekliği kendine/insana indirgeyen zaten bizim kastettiğimiz anlamda ölü bile değildir. Kendince ölümü hayatın dışına kovan ile mezarları yaşadığı şehrin dışına atan topluluklar millet de olamazlar. Sadece tüketen, hafızası olmayan insanlar topluluğu, içinde yaşadıklarını zannettikleri şehirleri mezardan da öte “kabirler” haline getirdiklerinin farkında bile değiller... ❖

▼ Tavlusun Mezarlığı- Kayseri

Önce Mezar Vardı

“Canlıların kentinden önce ölülerin kenti vardı.”

Lewis Mumford

YUSUF YERLİ
BÜSAM Şehir Akademi

Ölüm tadılır: “Her nefis ölümü tadıcıdır; sonra ancak bize döndürüleceksiniz.”
Ankebût-57.

Kabir ziyaret edilir: “Çoğaltma yarışı kabirleri ziyaret edinceye kadar sizi oyaladı.”
Tekasür-1-2.

“İnsanoğlunun iki vadi dolusu altını olsa mutlaka bir üçüncüsünü ister; onun gözünü ancak toprak doyurur.”
(Buhârî, “Riḳāḳ”)

MEZARLAR MEKTEPTİR

Mezarla aynı kökten gelen bir kelime-dir ziyaret. Mezar hem gidenlerin hem de kalanların ziyaret yeridir. Kabirler iki şekilde ziyaret edilir. Kalıcı ziyaret, geçici ziyaret... Kabirleri geçici olarak ziyaret edenler “başkalarının ölümü” üzerinden tefekküre çağrılır: Nasıl olsa tadacaksınız ölümün tadını, keşke **İlm el yakin** olarak dünya hayatının ahiret hayatına kıyasla bir oyun ve eğlence-den ibaret olduğunu bilebilseydiniz. Keşke ölmeden önce ölümün sırrını idrak edip **Ayn el yakin** derecesinde dünyanın denniyetinin farkına (beş

duyu organlarınızla) varıp, ilikleri-nize kadar hissedebilseydiniz. Kabri kalıcı olarak ziyaret edenler ise ahirete doğru yola çıkanlardır. Ölümü kendi nefisleri üzerinden idrak edenlerdir. **Hakk el yakin** olarak ölümü hisseden ve tadanlardır. Ölmeden önce ölmenin sırrını bulanlardır.¹

KABİR KAPIDIR

Kabir: Ahiretin giriş kapısı, berzah âlemi ya da eşik. Mikat mahalli. Geçittir mezar, köprüdür kabir: Ahiretle dünyayı birbirine bağlayan. İki kapılı bir Han’ın diğer kapısıdır Kabir.

▲ Göbekli Tepe - Şanlıurfa

Mezarlar medeniyetlerin meziyetini ele veren yapılarıdır. İslam Medeniyeti bir anlamda mezar medeniyetidir. “Dünya ahiretin tarlasıdır.” hadisinin ilham verdiği bir ilişki biçimi. Kabir ya cennet bahçesinden bir bahçe ya cehennem çukurundan bir çukurdur. Firavun mezarı ehramların cesameti, azameti ve insanı yok eden, hiçleş-tiren baskınlığına inat Peygamber makamlarının mütevazılığı farklı dünya görüşlerinin işaretleridir adeta. Bizdeki

mezar taşları süslemeleri, türbelerin mimari karakteri insanın gözünü ve gönlünü açar niteliktedir. Mescitlerin kapıları / mihrapları gibi süslüdür mezar taşlarımız: İki de Rabb’le buluşmayı ve cennete giriş kapılarını imgeler. Bir düğün mekânına gelmişçesine karşılar ziyaretçisini mezarlar. Mezar taşları ve türbeler sizinle adeta konuşur, kendini ve kendisini hatırlatır ziyaretçisine.

Mü’min; Mescitten Mihraba, Mihrap-tan Mezara, Mezardan Miraca bir seyr ü

suluk içindedir. Mezar bir uruç yeridir, Yedi kat semaya yolculuğun eşiğidir. Mezar Miraç mekânıdır. “Göge açılan kapıdır, göge yazılan yazıdır mezar.”² Mezarlar önceden gidenlerin geriye bıraktıkları makaledir, mektuptur.

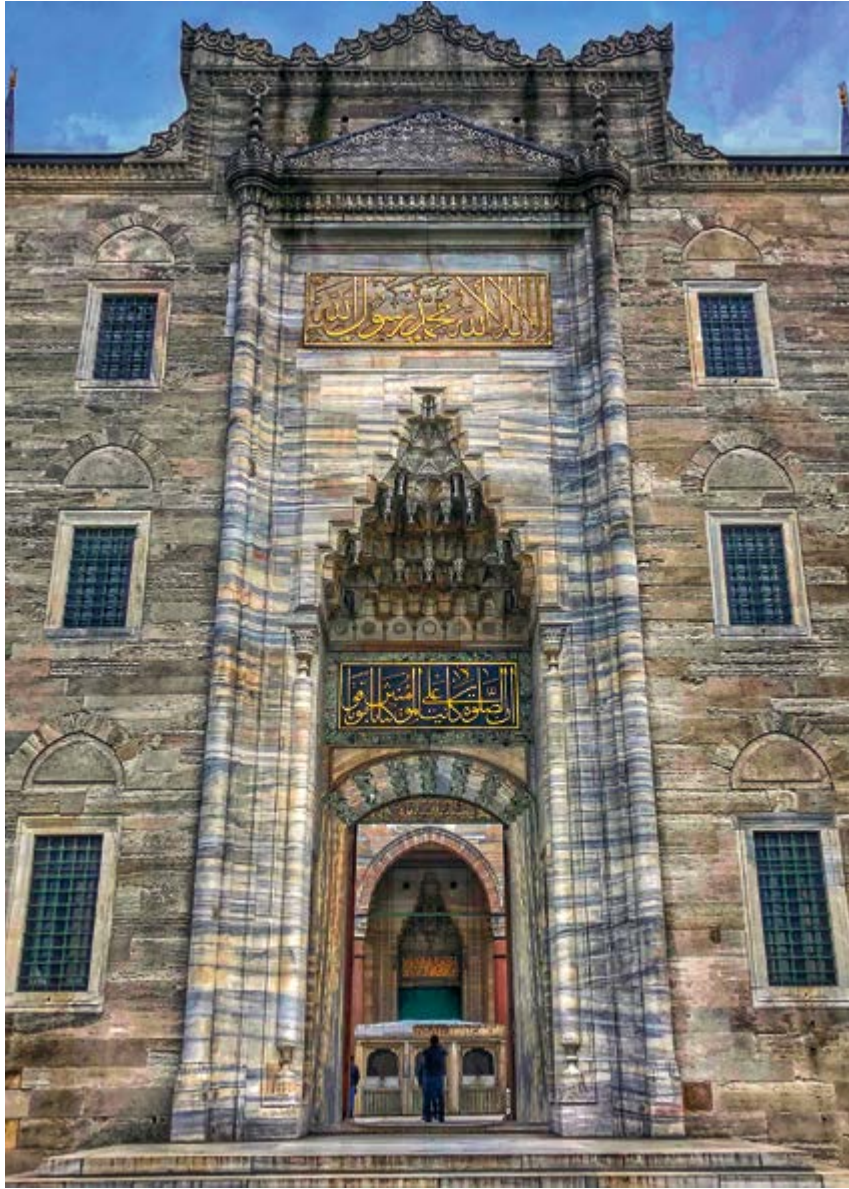
TÜRBELER TAPUDUR

Türbeler tapınaklarımız değil tapu-larımızdır, tarihimizdir.³ Türbeler Daru’l İslam’ın Mikat mahalleridir, sınır çizgileridir, giriş kapılarıdır. Şehirlere

² Ölüm Terbiyesi; Zeynep Sayın, 93

³ “Yahudiler kendilerini atalarının yattıkları mezarların bulunduğu yerlerin vârisi saymaktaydılar; bu güçlü iddia bir bakıma ezeli (ve hatta ebedi) bir iddiadır.” (Mumford)
Sırp Milliyetçisi Vuk Draskoviç “Sırp mezarının olduğu her yer Sırbistandır.” der. (Z. Sayın)

¹ Tekasür suresinden ilhamla

▲ Süleymaniye | Selman Yerli

■ Mü'min; Mescitten Mihraba, Mihraptan Mezara, Mezardan Miraca bir seyr ü suluk içindedir. Mezar bir uruç yeridir, Yedi kat semaya yolculuğun eşiğidir. Mezar Miraç mekânıdır. “Göge açılan kapıdır, göge yazılan yazıdır mezar. Mezarlar önceden gidenlerin geriye bıraktıkları makedir, mektuptur.

kapılarından girmek Peygamber tavsiyesidir.⁴ Mescidler Beytullah'ın Daru'l İslam'daki izdüşümleridir. Nasıl Mekke'nin (Mescidi Haram'ın) mikat mahalleri varsa, İslam coğrafyasının, İslam şehirlerinin de Mikat mahalleri vardır, beytullahları vardır. Gittiğimiz her yere çil çil kubbeler (mescit-mabet-Beytullah), yeşil yeşil türbeler (mikat mahalli) dikmişizdir. Batı yönünden Daru'l İslam'a giriş kapısı Sarı Saltuk türbesi, Blagay tekkesidir. Bosna'nın giriş kapısı Aliya makberidir. İstanbul'da Eyyüp Sultan Türbesi, Kayseri'de Seyyid Burhaneddin. Şam'da Seyyide Zeynep, Halep'de Zekeriyya as. makamıdır. Her şehirde o şehrin kapısı ya da kapıları vardır. Şehirlere kapı sahiplerinden destur alarak girilmesi şehir ziyaretinin adablarından. Ziyarette öncelik (varsa eğer) Peygamber mezar ve makamlarıdır, sonra Ehl-i Beyt mezar ve makamları, sonra Sahabe mezar ve makamlarıdır.

- 4 “Ben ilmin Şehriyim Ali de onun kapısıdır,” şeklinde meşhur olan bir hadisi şerif vardır. Bu hadis Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman (Allah onlardan razı olsun) isimleri de ilave edilerek şu şekilde genişletilmiştir: Ben Sadakatin şehriyim Ebu Bekr de O'nun Kapısı. Ben Adaletin Şehriyim, Ömer de O'nun kapısı. Ben Ahlak'ın Şehriyim Osman da O'nun kapısı. Kim bu hususlarda bir şeyler öğrenmek istiyorsa bu kapılardan geçip gelsinler. Deylemî'nin Abdullah b. Saîd'den rivayet ettiği bir diğer hadise göre, انا مدينة العلم و ابو بكر اساسها Ben ilim şehriyim. Ebû Bekir de onun temelidir”. İlmin şehri Hz. Peygamber gösterilirken, onun temeli olarak Hz. Ebû Bekir gösterilmiştir. Şii kaynaklarda bu rivayetin devamında Ömer'in ilim şehrinin duvarı, Osman'ın çatısı, Ali'nin de kapısı olduğu belirtilmiştir . <https://siapedya.wordpress.com/2012/06/18/ben-ilim-sehri-yim-ali-de-onun-kapisidir>. Ayrıca: Hz. Yakup: “Ey çocuklarım, (Mısır'a) tek bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin.” Yusuf Suresi-67. “(İsrailoğullarına:) Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yeyin, kapısından eğilerek girin, (girerken) “Hıttal!” (Yâ Rabbi bizi affet) deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım; zira biz, iyi davrananlara (karşılığını) fazlasıyla vereceğiz, demiştik.” (Bakara Suresi-58)

Bunların bulunmadığı şehirlerde (illa ki vardır) Ulema ve Umera mezar ve makamları şeklinde devam eder gider.

Türbeler ve mescitler mekânın nirengi noktalarıdır. Nirengi noktası olmayan coğrafyalar ve şehirler yönlerini kaybetmiş mekânlardır. Böylesi mekânların ne yolu vardır, ne de yol göstereni. İhrama bürünüp (kefeni giyinip) Mikat mahallinden⁵ geçen kişi girdiği coğrafyanın bitkilerine, canlılarına (kendine zarar vermediği müddetçe) dokunamaz.⁶ Mikatla birlikte şan, şöhrat, makam, mevki tüm etiketlerden soyunur. Tüm insanlar “bir tarağın dişleri gibi” eşitlenir. “Makamsızlık makamıdır” mikat ya da mezar. Takvadan başka üstünlük kriteri yoktur ve o kriteri kullanma hakkı ise sadece Hakk'dadır. Daru's Selam'da adeta tüm varlık güven altındadır. Daru's Selam Beldetü'l Emin'dir aynı zamanda. Türbeleri tapınak olarak görenler şaşkınlıklardır. Mezarları mabet ve mescit yapanlar var diye, türbeleri, mezarları, kabirleri tarumar mı etmemiz gerekiyor?

- 5 **Mikât:** (الميكات) İhrama girilecek zaman ve yer anlamında fıkıh terimi. Sözlükte “belli bir zaman tesbit etmek” anlamındaki vakt kökünden türeyen mîkât (çoğulu mevâkit), “vakit” karşılığı yanında “bir iş yapmak için belirlenen zaman veya yer” mânasına da gelir. Fıkıh terimi olarak hac ve umre ibadeti için ihram giyilecek günleri (el-mîkâtü'z-zamânî) ve yerleri (el-mîkâtü'l-mekânî) ifade eder. Zamanla ilgili mîkât hac için şevval, zilkade aylarıyla zilhiccenin ilk on günü, umre için yılın tamamıdır. Mekânla ilgili mîkât Mekke'ye gidenlerin veya hac ve umre yapacakların ihrama girecekleri noktalar (mevâkitü'l-ihrâm). Kelime bu son anlamında daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Haccı ölmeden önce ölüm tecrübesinin yaşandığı ve ölüm ötesinin tefekkür edildiği bir ritüel olarak okuyacak olursak eğer Mikat mahallinde ihrama girmeyi, kefenini giyen ölünün mezar sürecine girmesi olarak yorumlayabiliriz.
- 6 De ki: “Rabbim, beni girdireceğin yere hoşnutluk ve esenlikle girdir. Çıkaracağın yerden hoşnutlukla çıkar ve bana katından yardımcı bir kuvvet ver.” İsraSuresi-80

▲ Aliya İzzetbegović'in Mezarı | Mustafa Çelik

KÜMBETLER-ANITLAR-HEYKELLER

Mezar ve mescit bizde iç içe yapılardır. Kâbe hem bir mezardır hem de bir Mescit. Mescidi Nebevi'nin içindedir Makber-i Nebi. Cami ve mescitlerde hazirelerin olması, türbe ve mezarların olması bu geleneğin bir yansıması olarak okunmalı. Bu gelenek ilhamını (Allahu Alem) Kehf Suresi-21. ayetten almaktadır: Dediler ki: “Üstlerine bir bina (anıt) yapın. Bununla beraber Rableri, onları daha iyi bilir.” Söзlerinde üstün gelen (müminler-yöneticiler): “Üzerlerine muhakkak bir mescid yapacağız.” dediler.⁷ Batı kent meydanlarını devasa anıtlar/heykeller, bizim şehir meydanlarımızı Kümbetler ve türbeler süsler.

- 7 Böylece insanları onlardan haberdar kıldık ki, öldükten sonra dirilmenin hak olduğunu ve kıyamet gününden şüphe edilemeyeceğini bildirmek için, öylece şehir halkına buldurduk. Onları mağarada bulanlar, aralarında durumlarını tartışıyorlardı. Dediler ki: “Üstlerine bir bina (anıt) yapın. Bununla beraber Rableri, onları daha iyi bilir.” Söзlerinde üstün gelen (müminler-yöneticiler): “Üzerlerine muhakkak bir mescid yapacağız.” dediler.” Kehf Suresi-21.

▲ Hasan Dağı ve Helvadere Mezarlığı - Aksaray

Unutulmasını istemediğimiz kişilerle ilgili makam/mezarların yapılması bir anlamda tapusunun tescilli işlemidir. Bir belgeleme, bir belge oluşturma ameliyesidir. Mezarlar hafızadır. Türbeler tarihtir. Hafızalarımızı yenilemek için ve tarihimizi hatırlamak için türbe ve mezarları ziyaret ederiz.

Kabir nasıl Mezar olmuştur? Her iki kelime de Arapçadır. Tekasür Suresi bize bunu açıklar: “Kabirleri ziyaret

edinceye kadar çokluk yarışı sizi oyaladı.” Çokluk yarışından düşmek için ya ölmek ya da ölmeden önce ölmek gerekiyor. Ölmeden önce ölmek için Kevser şarabından içmek, kabirleri ziyaret etmek, ölümün ve ölünün öğüdüne kulak vermek gerekiyor. Önemli olan kendimiz için mezar hazırlamak değil, mezara kendimizi hazırlamaktır. Kapitalizmi kahredecek yer Kabirdir. Kapitalizme karşı kıyam yerleridir kabirler. Kabirler “kent”i yıkan “şehir”

kuran yapılarıdır. Kabil’i adam edecek yer kabirdir.

Meşhur Pergel metaforunu bu hususa uyarlayacak olursak: Kabir pergelin sabit ayağının durduğu yerdir. Diğer ayağı ile tüm evren gezilip, dolaşılır. Mü’min ahirete ayarlı, mezara dönük, ölüme hazırlıklı yaşam sürendir. Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya, yarın ölecekmiş gibi ahiret için koşturandır. Dünya ahiret dengesini elli bire kırk dokuz nispetinde tutar. Anlaşmazlık, çatışma vb. durumda yüzde elli birin dediği olur. Hayatta yüzde elli birlik hisse ölüme ait olmalıdır.

“Ölüm yoksa hayat da yoktur. Ölümle irtibatlı değilseniz hayattan da kopuk-sunuz demektir. Ölümle barışık değilseniz hayatı anlamlandırmazsınız demektir. Sanılanın aksine hayatla da barışık değildir ölüm düşüncesine barışık olmayanlar, ölüme hazırlıklı olmayanlar.» (Akif Emre)

“İnsanoğlunun bir vadi dolusu altını olsa ikinci bir vadi dolusu altına sahip olmak ister. İnsanın gözünü ancak toprak doyurur.” mealindeki Hadisi Şerif Tekasür Suresi’nin tefsiri gibidir. Kabir ziyareti kabre cesedin gömülmesi anlamına gelebileceği gibi, kabri ziyaret ederek ölüm hakikatini hissetmek/tatmak ve böylece hırs, makam, mal küpü olmaktan; haksızlıkların peşinden gitmekten kurtulmak için bir uyarıcı olma vasfını da anlatıyor olabilir. Kabir kibiri köreltir, kovar. Kapitalizmin panzehiridir Kabirler.

Şehrin kurucu yapısı Mezardır. İlk inşa edilen mekandır mezar.⁸ Mekke Hz. Hacer, Hz. İsmail (as.)’ın mezarları etrafında şekillenen bir şehirdir. Medine Hz. Muhammed (as.)’ın. Makber ile Mabel iç içedir.

Urfa Göbeklitepe’de kazı yapan ve şehir tarihçiliğinin yeniden yazılmasına neden olabilecek önemde arkeolojik bulgular elde eden Schmidt’e göre, Nevali Çori yaşayanların yeriydi, Göbek-

litepe ise ölülerin (s. 145). Klaus Schmidt insanlığın gelişimini “.. önce tapınak kuruldu sonra şehir..” şeklinde özetler.⁹ (s.176)

Mabet ve Mezar iç içe yapılarıdır. Hayat ile ölümün iç içeliği gibi. Şehir; Mezar, Mabet, Medrese, Çarşı (market), Malikhane (idari bina), Maristan (hatahane), Mahalle ve Medine şeklinde gelişen mekânın organizasyonudur. Nasıl ki her mescit Beytullah’ın diğer mekânlardaki iz düşümüdür, Şehirler de (İslam şehirleri) Medine’nin diğer bölgelerdeki temsilcileridir. Medinelerden de İslam Medeniyeti neşvü nema bulur. Namaz Dinin, Mescit Medine’nin, Mezar Medeniyetin direğidir. Direği olmayan ne Din, ne Medine ne de Medeniyet ayakta kalabilir. İskeletsiz ceset gibi yığılır kalır.

İnsanoğlu iki durumu bizzat yaşar, başkası ile paylaşamaz duygularını: Aşk ve ölüm hali.

- Kabirler Kıyam yeridir, kıyamet kabirlerden başlayacaktır. Mezarlardan yükselen bir bahar vardır, der şair. Mü’minler için asude bir bahar ülkesidir Mezar.

Alvarlı Efe ne hoş söylemiş

“Dün gece yar hanesinde
Yastığım bir taş idi
Altım çamur üstüm yağmur
Gine gönlüm hoş idi.” ♡

KAYNAKLAR

- Kuranı Kerim
- TDV İslam Ansiklopedisi
- Tarih Boyunca Kent, Lewis Mumford
- Ölüm Terbiyesi, Zeynep Sayın
- SCHMIDT, C. (2007), *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alan Göbeklitepe: En Eski Tapınağı Yapanlar*, Çev. Rüstem Aslan, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

DERKENAR

“Kalıcı insan yerleşimlerinin gelişiminde diğer toplumsal hayvan türlerindeki benzer gereksinimlerinin dışı vurulduğunu görürüz; fakat kente yaklaşan en ilkel oluşumlarda bile bunlardan daha fazlasına rastlanır. En eski kamp ateşi veya paleolitik çağ aletlerinden başlayarak ilk insanın izini sürmeye koyulduğunuzda, hiçbir hayvanda bulunmayan ilgi ve kaygılara işaret eden kanıtlara, özellikle de, bilinçli gömme işlemleriyle kendini gösteren ve ölüye yönelen törensel bir ilginin varlığına rastlarsınız; araştırmalarınızı daha da yoğunlaştırdığınızda ilk insanın bu işlemi bir çeşit dindarca endişe ve korkuyla gerçekleştirdiğine dair kanıtlar bulursunuz.

İlk insanın ölüye olan saygısı -ki bu, başlı başına onun gündüz kurduğu hayaller ve gece gördüğü rüyalarındaki güçlü imgelerle nasıl büyülediğinin bir ifadesidir- belirli bir toplanma mekânı ve sonuçta daimi bir yerleşim yeri aramasında pratik ihtiyaçlarından daha önemli bir rol oynamıştır belki de. Paleolitik çağ insanının huzursuz göçebeliğinin ortasında ilk kalıcı yerleşim alanına sahip olanlar ölülerdi: Bir mağaraya, taşlarla işaretlenmiş bir toprak yığınının altına, bir toplu mezar tümseğine gömülürdü ölüler. Buraları, yaşayanların büyük olasılıkla ecdatlarının ruhlariyle konuşmak veya onları teskin etmek üzere ara sıra ziyaret ettikleri yerlerdi. Her ne kadar toplayıcılık ve avcılık insanları belli bir alanı sürekli bir yerleşim yeri olarak kullanmaya teşvik etmiyorduyse da, en azından ölüler bu ayrıcalığa sahipti. **Çok önceleri, Yahudiler kendilerini atalarının yattıkları mezarların bulunduğu yerlerin vârisi saymaktaydılar; bu güçlü iddia bir bakıma ezeli bir iddiadır.** Canlıların kentinden önce ölülerin kenti vardı. Bir anlamda, ölülerin kenti her canlılar kentinin öncülü, neredeyse onun özüdür.” (Tarih Boyunca Kent s. 17-18.)

“Ama geçici yerleşimin üç özgün yönünden ikisinin kutsallıkla ilgili olduğunu, sadece hayatı idame ile ilgili olmadığını unutmamak gerekir: Daha değerli ve anlamlı bir hayatla ilişkilidir bu kutsallık, geçmiş ve gelecek üzerine kafa yoran, cinsel üremenin ilksel gizemini ve ölümle ölüm ötesinin nihai gizemini kavrayan bir bilinçtir. Kent biçimlenirken buna çok daha fazlası eklenecektir. Fakat bu ana kaygılar kentin varlığına ilişkin temel neden olma özelliğini korur ve kentin ortaya çıkışını mümkün kılan ekonomik nüveden ayrı tutulamayacak bir unsur haline gelir. Bir mezarın veya resmedilmiş bir simgenin, büyük bir taşın veya kutsal bir korunun civarında toplanmada, tapınaktan gözlemevine, tiyatrodan üniversiteye kadar çeşitlilik gösteren, birbirini izleyen kentsel kuramların başlangıcı bulmak mümkündür.” (Tarih Boyunca Kent s. 21) ♡

8 Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?” dedi, ettiğine de pişman oldu. (Maide Suresi-31).

9 SCHMIDT, C. (2007), *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alan Göbeklitepe*

Modern İnsan Mezarlıkta Ne Arar!

“Bu mezarlıkta ne hayaller yatıyor yeğenim!”
Kumrulu Hacı Osman Cebeci Amca

M. ZEKİ SAKA
Sosyolog

I. **H**EPİMİZİN ÖLÜMLE, MEZARLA, MEZARLIKLA İLİŞKİSİ YOKTUR. Ya da şöyle demek meseleyi biraz daha yumuşatır; hepimizin ölümle, mezarla ve mezarlıkla ilişkisi bir şekilde vardır ve bu ilişki birbirinden hayli farklıdır. Bu yargıyı biraz daha ileriye götürebiliriz; ölümle, mezarla ve mezarlıkla, her biriyle farklı düzeylerde farklı ilişkiler kurarız. Ölmeyen canlı yoktur, fakat her ölümlü canlının ölümle ilişkisi yoktur. Ölmekten öte ölümle hiçbir ilişkisi olmayanlar vardır. Yani hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamak mümkündür.

Sonra mezar başka bir şeydir, mezarlık başka bir yerdir. Mezar tek kişilik olur, mezarlık birkaç mezardan oluşur diye bilinse de çok kişilik mezarlar da bir mezardan oluşan mezarlıklar da vardır. Kimi mezara bir kişi girilir, orada binler olunur. Kimi binlerceymiş gibi girer bir kendi bile olamaz. Mezar sahibini tanır ama adam seçmez. Mezara sığmayacak yoktur. En büyük mezar dünyanın kendisidir. Bu anlamda insanın bir ömür yaptığı şey, koca bir mezarda oynamaktan öte değildir. Mezar da nasip işidir, bir mezara sahip olamamak da vardır. Dünya hayatının bütün yorgunluğunda, yoksulluğunda bir kırık iğnesi olmamışın bile bir mezarı vardır. Aynı böyle bütün malı mülkü, serveti öldüğünde, gömüldüğünde gören vardır. Öyle ki bütün serveti mezar taşı olan vardır. Bu dünyadaki bütün nasibi bu yokluk olan da vardır. Bu dünyada nasibi olmayan yoktur. Yaratılmış her şey için nasip vardır. Bu dünyada sesi soluğu duyulmayan da bir izi vardır, çağ açıp çağ kapatanın da

▲ Ahi Evran Türbesi iç mezarlar

■ **Ölüm unutulur. Gün gelir ölen de unutulur. Bu unutuşa rağmen mezarı niye yapar, ölümüzü neden mezara gömeriz? Ölüm hatırlansın diye mezar yapılmaz. Biz topraktan gelip toprağa döneceğiz. En azından bu dünyaya başladığımız gibi o şekilde de bu hayatı bitireceğiz. Bizim mezarla hikâyemiz budur. Başladığın yerde bitirmek... O yüzden mezarlıklar ne ölüyü ne de ölümü hatırlatmak için yapılmazlar.**

bir izi vardır. Bir zulmetmeyip bin kere mazlum olmuşun da zalimin zalimi olmuşun da izi, nihayet bir mezar taşı kadardır. Her şey silinir, kir, sevgi, acı ve nefret. Bu anlamda görünür görünmez, insanın dünya namına sahip olduğu tek servet vardır; o da bir mezar taşıdır. Sonra ölmeden mezara, mezarlıklara gidilebilir. Mezar, cenazenin defnedil-

diği, gömüldüğü yer diye bilinir, fakat mezara kelimeler, niyetler, hülyalar da gömülür. Aynı böyle her mezara giren de orada kalmaz. Hayaller, kelimeler, umutlar, dualar, rüyalar, keşkeler gömülmez, gömülemezler.

Elbette hepimiz için ölümün gerek kavram olarak gerek de oluş/ eylem olarak bir anlamı var. Tabii herkeste,

bekleneceği üzere bir ölüm şuuru, idraki ya da mefkûresi yoktur. O yüzden öyle herkes ölümünden korkmaz. Ki bu cesaret değil cehalet meselesidir. Ölmekten korkmak fakat ölümünden korkmamak... Ölmekten de korkmamak! Ölümü kavram olarak unuttur insan. Kendinin ölümlü olduğunu da unuttur. Ölümle, kendi ölümü arasında bir büyük boşluk

var eden insanoğlu bu büyük boşluğun olduğu yere dünya hayatını kurar. Küçük hadiselerle günlük hayatın meşgalesi, hızı içinde bu büyük boşluğu başka bir şeyin kapatmasına izin vermez. Daha acı olan bunun eksikliğini de hissetmez. “Ölümü sıkça hatırlayın” sözü bu nisyan için söylenmiş olmalıdır.

Her ölümün, ölenle biz arasındaki ilişkinin sağlayabileceği ve kaldırılabileceği kadar özgül ağırlığı vardır. Öyle her ölümden etkilenmeyiz. Çünkü ateş düştüğü yeri yakar. Heidegger, “herkes kendi ölümünü ölür” derken biraz da bunu kasteder. Hatta bazı ölümler bize kendi ölümümüzü bile unutturabilir. Sekerattaki birini ya da yaşını başını almış, durumu ağır bir hastayı gördüğünüzde ölümle, kendi ölümünüzle de karşı karşıya gelirsiniz. Anlık bir anımsama, hatırlama hissedersiniz. Fakat az zaman sonra

karşınızdakinin hali, ölümlülüğü ve ölüme yakınlığı üzerinizden kendi ölümünüzle, ölüm düşünceniz arasına mesafe girer. Ölüm sırayla beklenen bir şeymişçesine karşınızdakine gelecektir, beklentinizi ona yüklersiniz. Sıra kendi doğallığında ondaymış gibidir. Çok acı bir şey ama dünya hayatı dediğimiz şey tam da bu unutma üzerine kurulur. Bu dünyadaki her şey gibi bir ölüm, başka birinin ölümü de bize kendi ölümümüzü, ölümlülüğümüzü unutturabilir. İnsanın ilk trajedisi ayrılıksa ikincisi işte bu unutmadır. Kendi ölümünü, ölümlülüğünü unutan bir varlık, ancak bu kadar cesur ve bu kadar vurdumduymaz olabilir.

O yüzden bir cenaze merasiminin en kolay tarafı insanlara sabrı tavsiye etmektir. Bu kadar zor bir ameliye, bu kadar zor bir anda, bu kadar kolay söylenir, tavsiye edilir. Metanetli ol! Herkes kaybına ağlar. Ne kaybetmişse, dünya

hayatının içinde ne arayıp bulmuşsa ve neyi yitirmişse ona ağıtlar yakar. Akıbet bilmez, akıbetini görmez kimse. İmtihana, hesaba, niyetlere, amellere ağlamaz. Kulluğun da başka bağlamları, ayrı kutupları vardır. Akıbet arar, akıbet anar, akıbeti sorar. Kendi sonunu düşünen kahraman olur. Kim kimin akıbetini düşünebilmiş ki zaten? Bu dünyanın son noktası, durağı mezardır. Kimse ötesini soramaz. O yüzden herkes oraya kadar ağlar. Mezardan ötesini düşünemeyen bir iman, mezardan ötesine nasıl geçecek? En uzaktaki akıbet ufkumuzu mezar belirler. Ne kadar kendimizi abartsak ne kadar hislerimizin derinliğinden eminsek de mezarlık her anlamda sondur. Dünyanın, dünyaya ilişkin ne varsa her şeyin sonudur. Ötesini merak ettiğiniz her şeyin sınırındaki son, ne kadar düşünüp, hissettiğinizle daha geriye doğru kayar. Son, düşüncenin,

▲ II. Mahmud Türbesi Haziresi

hissiyatın, niyetin ufkunda oluşur. Ufkumuz mezar olunca, dualarımızdan, sevgimizden, sadakatimizden, özlemlerimizden, ızdıraplarımızdan her halimizden ve her hissiyatımızdan daha ilk anda mezarda kalanlar vardır. Mezar biraz da bunların gömüldüğü yerdir. Ama nasıl ki mezar, bu günden, bu dünyadan hiç kopmadan görünmez bir hayatın eşiğiyseniz, bizim için de bazı şeylere eşik olur. Gömdüğümüz şeyler kadar bir o kadar da eksiği orada, mezarda fark eder, hissederiz.

II.

Ölümle ve ölenle olan ilişkimiz devam eder. Fakat öldükten sonra bu ilişkinin ne kadar ve nasıl sürebileceğini kestirmek kolay değildir. Hatta bu ilişki ölümle mi devam ediyor ölenle mi devam ediyor? Kestirmek, tahminde bulunmak zordur. Ölümle ilişkimiz çabuk kopuyor. Esas mesele şu; ölüm,

çok kolay unutabileceğimiz bir duygudur. Tıpkı bu duyguyla aynı hizada durabilecek diğer duygularımız gibi, fanilik duygusu mesela. Acizlik sonra. “İnna lillahi ve inna ileyhi raciun”; “muhakkak ki Allah’a aidiz ve ona döneceğiz”, unutilan bu dönüştür. Bir cenazeye denk gelindiğinde, sala duyulduğunda ya da bir şekilde bir ölüm haberi alındığında söylenen bu ayet dünya seferinin unuttuğu her şeyi hatırlatır. Aidiz ve döneceğiz. Yani bu iş, bizim idrakimize, hafızamıza, emelimize ve keyfimize bırakılmayacaktır. Unutmak bu gerçeği değiştiremez, olacak olanı erteleyemez. Gün gelecek unutup döndüğümüz neyse ona döneceğiz. Başkasının ölümünün bize tesiri biraz da budur. Öyle ya da böyle dönüşü anımsatır, hatırlatır. Nihayet Hz. Peygamberin “Mezarlıkları gezin. Mezarlıklar size ölümü hatırlatır” sözü, unutmayı, hatırlamayı başka bir bağlama oturtur.

Evet, ölüm unutulur. Gün gelir ölen de unutulur. Bu unutuşa rağmen mezarı niye yapar, ölümümüzü neden mezara gömeriz? Ölüm hatırlansın diye mezar yapılmaz. Biz topraktan gelip toprağa döneceğiz. En azından bu dünyaya başladığımız gibi o şekilde de bu hayatı bitireceğiz. Bizim mezarla hikâyemiz budur. Başladığın yerde bitirmek... O yüzden mezarlıklar ne ölüyü ne de ölümü hatırlatmak için yapılmazlar. Hatta ölüyü gömmekle yakmak arasında niyet olarak fark da yoktur. Değer olarak farkı da sizin durduğunuz yer belirler. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in söylediği sözün hatırlatmaya değil unutmaya gönderme yaptığını düşünülebilir. Unutmak hatırlamaktan da hatırlanmaktan da daha ketumdur. Unutacağımız kesindir. Ama insan hep unuttuğunu hatırlamak için değil unutmamak içinde hatırlamaya çalışır. İyi ezberler unutmamak için yapılan hatırlama denemeleridir.

▼ Yahya Efendi Türbesi - İstanbul

Kulluk burada dirilir. Bu haliyle iman teyakkuzdadır. Hatırda tutmak böyle mümkün olur. Unutulanı hatırlamak da önemlidir. Görece kolay olduğu zannedilir. Dünya hayatı denen büyük aldatmaca, öğrenilmiş olanın, malumun, hafızada yeri olanın hep hatırda tutulduğunu vehmeder. İnsanın da aldanışı, ziyanda oluşu burada başlar.

III.

Ölümün, ölünün, mezarlığın insanla, hayatla, kültürle, değerle birlikte düşünlüsü ilişkisi var. Bir şeyleri çabuk

- **Modern insan sahip olduğu bütün imkân ve konforu adeta ölüleriyle paylaşmaktadır. Aydınlanmadan bu yana yaşadığı bütün dini, içkin değerlerdeki kopuşa rağmen ölüm düşüncesine sahip çıkmakta ve tabir yerindeyse ölülerine adeta ebedi istirahatgah yapmayı vazife bilmektedir.**

konuşup, hükme bağlıyoruz. Bilinen iki örnekle devam edelim. Ne zaman ölümü, ölümlülüğü, hayatı, gündelik meşgaleyi konuşsak “Modern hayat ölümü unutturuyor, ölüm fikrini dışlıyor, ölümsüz hayatlar arzuluyoruz” gibi cümleleri sık duyuyor, kullanıyoruz. Sanki dünya ağrısının bütün isyanı kelimelere dökülüyor. Zygmunt Bauman elbette bir sosyolog olarak meseleyi buralara indirgemez, “Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri” (2000) kitabında uzun uzun tartışır bunları. Çok şey söyleyip tartıştıktan sonra, geldiği ve durduğu nokta ezcümle şudur; modern hayat ölümü öldürmüştür. Daha doğrusu öldürmek için uğraşmaktadır. Sonra Philippe Aries, “Batılının Ölüm Karşısında Tavırları”nda (1991), tarihsel süreçte batılı insan için ölüm neydi, nelerden sonra ne oldu diye araştırır. Aries, iyi kurguladığı metninde batılı insanın ölümle olan ilişkisini bir yerde mezarla,

mezarlık üzerinden ortaya koymaya çalışır. Ona göre, evvel emirde mezarlar, şehir içlerindeki gözde, güzide yerlerde, kilise bahçelerinde, insanların günlük hayatlarının geçtiği, görünür alanlara yapıldı. Bu, insanlara ölümü, ölümlü olduğunu hatırlatan bir durumdu. Ölüm hayatın gözle görülür bir parçasıydı. Hayatın iki yüzü de tek bir aynada görülüyordu. Beri taraftan bu ilişki aydınlanmayla birlikte yavaş yavaş değişti, modern zamanlarda insanların ölüm düşüncesi yerinden oldu. Mezarlar şehir dışına taşındı, gözden uzak yerlere yapılmaya başlandı. Bu durum ölümün

batılı insan için dışlanması demektir.

Gerek Bauman’ın gerek de Aries ortaya koydukları argümanların, yaptıkları çıkarımın güçlü yanları var. Nerden bakarsanız bakın üzerine basmadıklarımız, gözümüzden kaçırdıklarımız bir yana gözden irak tuttuğumuz şeyler bunlar. Ama her ikisinin de zannımca atladıkları bir nokta var; ölüm düşüncesi çoğu durumda insana cazip gelmez. Yaşamak her zaman için ölümden daha baskındır. İstek ve zaruret olarak... Ki yaşamak, ölmekten daha zordur. Çünkü bir tarafında öleceğini bilerek yaşamak vardır. Max Weber’in protestan etiğinde bütün anlattıklarıyla birlikte anıştırdığı şey, örtük olarak biraz da budur; öleceğini bilerek çalışıp çabalamak. Protestanlar kapitalizmi var ederken katolıklere buradan fark atacaklardı. 'Bauman’ın söylediği şeyler biraz da yaşamının ne kadar zor olduğudur. Bu anlamda Bauman’ın ulaştığı neticeler başka bir tartışmanın konusu gibi dursa da esa-

sında sadece bugüne hasredilebilecek konular değil. Benzer bir durum Aries için de geçerlidir. Ölülerin defininin kilise bahçelerine yapılması, insanların ölümle ne kadar içli dışlı olduklarını gösterebilir. Fakat tersinde ölümü unutmanın ne kadar kolay olduğunu da gösterebilir. Ölüm, gözden irak tutulduğunda flulaşan, giderek azalan ve nihayet yitip giden bir şeydir.

Kilisenin şahsında mezarla mekân arasında kurulan ilişki önemli görünüyor. Kilise bahçeleri doğal mezarlık gibi anlaşılıyor. Anlaşılmasında hiçbir mahsur yok ama kilise ve bahçesindeki mezarlar, sanki biri diğerini anırtıyor hatta çağırıyor gibi simgeleşirken bu ikisinin dışındaki hayata ne oluyor? Kilise zaten öteden beri hep bir öte dünya vurgusuna sahipti. Bütün iddiası ve inşası bunun üzerine kuruludur. Hristiyanlık için bütün hayatı kilise ile bahçesindeki mezar arasında kurulamak bir başarı göstergesidir. Diğer taraftan şehir içindeki uğrak alanlardaki mezarlar, ulaşım imkânıyla ilgilidir. Güvenlik, toprak bütünlüğü gibi gerekçelerle toplu yaşamın yaygın olduğu koşullarda ortak kullanım alanlarının bir köşesinin mezar olmasından daha doğal bir şey olabilir mi? Esas bunun aksini düşünmek zordur. Diğer taraftan toplu mezarlıklar için şehrin yüksek yerlerinin seçilmesi, mezarların görece hâkim noktaya kurulması olasıdır, mümkündür. Selçuklu, Osmanlı kültüründe de benzer bir uygulama var. Fakat esas manzara Aries’in çizdiği gibi şehrin göbeğine, yerleşim alanının orta yerine mezarlık yapmak şeklinde değildir. Nüfus arttıkça, yerleşim yaygınlaştıkça mezarlarla şehir arasındaki mesafe de azalmış oluyor. En kenardaki mezarlık bile zamanla şehrin içinde kalıyor. Aksi düşünülse dahi bunun insanın ölümle bağını güçlendirdiğini söylemek mümkün değildir. Bilakis bu durum ölümle

kurulacak ilişkiyi sıradanlaştırabilir, bu ilişkiden devşirmeyi umduğunuz ne ise onu görünmez kılabilir. Her gün gördüğünüz bir şeyle olan ilişkinizin bir yerden sonra normalleşmesi belki beklenen ve istenen durumdur. Ama ne ölüm fikri ne de mezar fikri bu normalleşmeyi kaldırmaz. Ölümün en beklendik durumda bile ansızın

bütün semavi, vahyi dinler hayat ve ölüm karşısında benzer bir tavır sergilemişlerdir. Bekleneceği üzere cenaze törenleri, cenazeye ilişkin ritüeller birbirinden hayli farklıysa da ölüme ve ölüye değer verme ortaktır. Bunun gibi batı kültüründeki kilise bahçesini mezarlık yapmak durumu İslam kültürü için de geçerlidir. Özellikle Selçuklu / Osmanlı

onların aileleri ve halk arasında sevilen sayılan ariflerin, erenlerin mezarları vardır. Hatta sadece hanedan üyelerinin mezarlarının bulunduğu camiler vardır. Cami bahçesinde müstakil olarak aile mezarlığı olanlar da vardır. Burada yöneten yönetilen ya da avam havas ayırımından bahsedilebilir. Bahçesi tamamen mezarlık olan camiler olduğu

gelivermiş gibi hissedilmesi önce bu normalleşmeyi yerinden eder.

IV.

Bütün hususiyetleriyle beraber İslam kültüründeki uygulamalar da benzer nitelikler taşımaktadır. Esasen hemen

İslam kültüründe de cami bahçelerinin mezarlık alanı olarak kullanılanları olmuştur. Bu uygulama her camiye teşmil edilemeyeceği gibi genellikle halka açık da bir uygulama değildir. Cami bahçesindeki mezarlıklarda genellikle hanedan üyeleri, devlet erkânı ve

gibi zamanla içine, yanına cami yapılan mezarlıklarda vardır. Hemen bütün şehirlerde bu uygulamanın örnekleri görülür. Cami ve mezarlık arasındaki ilişki tek boyutlu, düz olarak algılanmadığı, tek bir anlama indirgenmediği sürece yeni anlamaların, anlaşılmanın

1 Bkz. Weber M.(2008),” Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu”, (Çev. Z.Gürata), Ankara: Ayraç Yayınları

önü açılabilir. Kilise ve mezar arasındaki ilişki de böyledir. Nihayetinde ölünün ve cenaze uygulamalarının geride kalanlar için ibadet olarak görülen yanları vardır. Bunların da başında cenazeye hürmet etmek gelir. Mezar biraz da bu hürmetin gereğidir. Ölünün defni ile mezarı arasındaki fark burada görülür. Ölü toprağın altına gömülür, mezar toprağın üstüne yapılır. O halde bile her iki dünya arasında karşılıklı bir göndermede bulunulur. Mezar yapmakla, mezarın başına bir taş dikmekle, geride kalanlar, gidenin adına son bir iz bırakmaktadırlar.

■ **Bir şehir ölüsüyle dirisiyle aynı anda yaşar. Ölünün diriden, mezarın evden fazla olduğu şehirler vardır. Bir şehir sahip olduğu tüm mezarlıklarla yaşamak durumundadır. Bu haliyle şehirler defalarca evlat acısı yaşamış anne gibidir. Evladını da acısını da içine gömer, içinde taşır. Bu yüzden şehirler sabırlıdır. İnsan acelecidir ama şehirler sakın tabiatlıdır.**

Cami etrafına yerleştirilen ve genellikle hanedan üyeleriyle, devlet erkânına hasredilen mezarlar neyi hatırlatmak isterler? Bu mezarlar hatırlatmak üzere değil unutturmamak, unutulmaz olmak üzerine kurulmuşlardır. Cami avlusundaki mezarlar, mezar taşları, taşların üzerine yazılan yazıların hepsi hatırlatmak değil unutmamak üzere işlev görürler. Selçuklu, Osmanlı devrinin kümbetlerinin, türbelerinin hepsinin esas gayesi unutmamak, unutturmamak üzerine kuruludur.² Böyle olduğu için de dünyevi nitelik taşırlar. Bu dünyevileşme sosyolojik manada anladığımız sekülerleşme ile aynı şey değildir. Öldükten sonra amel defterinin kapanmadığına, okunan

sure ve duaların rahmet olacağına, günahlara kefaret olacağına inanılan bir kültürde insanlar iyi olmak kadar iyi olarak anılmaya da önem atfederler. İyi insan olmakla iyi insan olarak anılmak arasındaki mesafe her zaman kısa ve az değildir. Bu mesafeyi bilip sıfırlamak gayretindeki insanlar daha dünyadayken bu istikamette çalışıp ömür sürerler ki bu insanlar adeta taşır gibidirler. Ya da olmakla anılmak arasındaki mesafenin genişliğine rağmen onların yokluğunda birileri bu işi onların yerine yapar. İnsanların

şahadeti akıbeti değiştirir mi bilinmez ama insanlar buna önem atfederler. Bu anlamda tabir caizse ölen kişinin iki azasından biri muhakkak dünyada kalır. Türbeler, kümbetler ya da müstakil mezarlar dünya hayatındaki sahip olunan sosyal imkânın, statünün ve prestijin göstergesi olduğu kadar aynı şekilde insanlardan gelecek beklentinin de bir gereğidir. Anadolu'daki birçok türbenin böyle bir hikâyesi vardır. Özellikle hanedana ait türbelerde benzer bir manzara görürsünüz. Ölünün ardından türbe yapılan mezar hem ölen insanı manevi bir hale sokar hem de ziyaret edip dualar eden insanı manevi bir hale sokar. Bağımsız türbelerle, kümbetlerle, müstakil mezar ve mezarlıklarla ya da

mezarlık içindeki farklı işaretlemelerle dünya hayatındaki sosyal konumlar ölüm üzerinde de işaretlenir. Demişken, türbe ve kümbetler maddi varlık göstergesi olarak, dünya hayatındaki sosyal görünümlere indirgenemezler. Mezar maddi, ekonomik ya da siyasal gücün basit bir göstergesi değildir. Şüphesiz bunlarla ilgilidir ama bu gücün neticesine sığacak kadar değildir. En naif mezar bile sahip olduğu bütün sadelikle toprağın yüzeyine bakan bir insanın gözüne farklı görünür. Yeryüzünün yüzeyi ile mezar arasına topraktan bir mesafe girmiştir. Bu anlamda en sıradan en naif bir mezar bile sahip olduğu oval yükseltiyle, başındaki taş parçasıyla en ihtişamlı türbelerin, kümbetlerin minyatürü gibidir. Ya da en ihtişamlı bir türbe ki saray olarak yapılanı bile vardır, en nihayetinde bir mezardır. Bunun insanlardan gelecek hayır duaya ya da gelecek hayır duanın insana katkısı olur mu olursa ne kadar, nasıl olur şimdiden bilemeyeceğiz. Ama en naifinden en ihtişamlısına kadar her mezar ölümle değil ölüyle ilişkiye göre yapılır. Öyle ki buradan geriye çoğu zaman ölüm ya da ölümlülük hissi değil öldükten sonra da yaşamak fikri kalıyor.

Modern insanın kendisi için yerleşim alanı bulmak gibi bir sorunu varken, ölüsüne müstakil yerler bulmakta kararlı olması, şehrin dışında ya da merkezi yerinde mezarlıklar yapması ziyadesi ile önemlidir ve üzerinde düşünmeye değerdir. Modern insan sahip olduğu bütün imkân ve konforu adeta ölüleriyle paylaşmaktadır. Aydınlanmadan bu yana yaşadığı bütün dini, içkin değerlerdeki kopuşa rağmen ölüm düşüncesine sahip çıkmakta ve tabir yerindeyse

▲ Sırçalı Kümbet - Kayseri

ölülerine adeta ebedi istirahatgah yapmayı vazife bilmektedir. Modern insan Kabil'in Habil'i katlettikten ve cesedini ortaya bıraktıktan sonraki

kendiyle yüzleşmesini unutmamıştır. Yazıklar olsun bana demiştir Kabil, şu kuş kadar olamadım, öldürdüğüm kardeşimin cesedini ortada bıraktım.³

Ölüm, ölümlülük fikri mezardan ötede değildir. İlk günden bugüne bu böyledir. Aries'in atladığı ve ölümle olan ilişkiyi biraz sofistike ettiği nokta burasıdır. Ölüm fikri mezarlıkla tecessüm eder. Mezarlık varsa ölüm de ölümlülük fikri de vardır. Ölümün zıddı yoktur. Hilafına hiçbir şey onu anıştıramaz. Ölümü ancak ölüm çağrıştırır, ölüm hatırlatır. Bu anlamda mezarlar ölümün görünür sosyal yüzüdür.

V.

Ölümünden daha çok ölüyle, mezar ve mezarlıkla nasıl ki insanın kendince bir ilişkisi var, şehirlerin de ilişkisi vardır. Aynı insanla olduğu gibi şehirler için de bu ilişki farklı seviyelerde farklı şekillerde seyreder. Bu ilişki de tıpkı insanda olduğu gibi karşılıklıdır. Şehirden ölümle, mezarda şehre bin bir yol vardır. Tarih ölen şehirlerden bahseder. Baştan aşağı mezar olan şehirleri anlatır. Sadece insana değil, kendi kendinin mezarı olan, kendine mezar olan şehirler de vardır. Bir şehir ölüsüyle dirisiyle aynı anda yaşar. Ölünün diriden, mezarın evden fazla olduğu şehirler vardır. Bir şehir sahip olduğu tüm mezarlıklarla yaşamak durumundadır. Bu haliyle şehirler defalarca evlat acısı yaşamış anne gibidir. Evladını da acısını da içine gömer, içinde taşır. Bu yüzden şehirler sabırlıdır. İnsan acelecidir ama şehirler sakın tabiatlıdır.

Mezarı, mezarlığı olmayan şehir yoktur. Unutmak, hatırlamak burada da vardır. Ama şehirler için unutmama yoktur, hatırlama da yoktur. Şehir mezarını unutmaz ama mezarlar gibi şehirler de unutulacak olur. Bu yüzden mezarın şehri, şehrin de mezarı anımsattığı, hatırlattığı olur. Mezarla hatırlanan şehirler biliyoruz. Konya'yı mesela, silüet olarak en güzel bir mezar anımsatır; Mevlana Türbesi / Müzesi. Çanakkale

² Son yıllarda bazı yerel yönetimler tarafından mezarlıklara ayrı bir önem verildiği gözlenmektedir. Özellikle tarihi değeri haiz mezar ve mezarlıklar restore edilmekte, ziyarete açılmaktadır. Bu uygulama daha önceleri mezarlıkların rutin bakımı şeklinde kendini gösteriyordu. Şimdi ise birçok belediye tarihi mezarlıklarda restorasyon, gün yüzüne çıkarma, ziyarete açma çalışmaları yapmaktadır. Bunların yanında da mezarın ve mezarlığın sanat ve tarih açısından değerini belirlemekte, envanter ve dökümünü çıkarmakta ve bunu matbu olarak yayımlamaktadırlar. Bu uygulamaların her biri burada dile getirilen unutmama / hatırlama arasındaki ayrımı örneklemektedir. Mezarlıklar hatırlamak için değil unutmamak için yapılırlar. Sadece matbu yayımlanmış eserler bile bunun örneğidir. Bkz. AYAR A. Vd.,(2016), "Amasya Kitabeleri ve Mezar Taşları, Amasya: Amasya Valiliği, BERK S.(2016), "Zamanı Aşan Taşlar 1,2", İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, ŞENTÜRK B. Vd.,(2010), "Ahlat; Anadolu'nun Orhun Abideleri, Selçuklu Mezar Taşları", Ankara: Analiz Yayıncılık

³ Bu hadise Kur'anı Kerim'de Maide Suresinin 30 /31. ayetlerinde şu şekilde geçmektedir: "Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti, onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu. Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim? Dedi, ettiğine pişman oldu."

baştan aşağıya sıra sıra dizilmiş şehit mezarlarıyla anımsanır. Bosna, Mostar Köprüsü kadar, koca bir alanı kaplayan ve uzaktan bakıldığında insanlar henüz gömülmemiş de toprak üstünde, adeta beyaz kefenle yatıyorlarmış gibi duran soykırım mezarlıklarıyla hatırlanır. Mısır, en çok Firavun mezarlarıyla

eder. Adeta üzerine ölü toprağı dökülmüş bu şehirler yeniden dirilirler. Anadolu'nun birçok ili, ilçesi böyle mezarla dirilmişlerdir. Bir mezarın bir şehre ne katacağı bilindiği için olsa gerek sahiplenilmiş mezarlar da vardır. Çünkü mezarlar şehirlerin kimlik oluşumuna katkı yaparlar. Mesela bir Yunus Emre

▲ Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi Haziresi

bilinir. Bu gibi şehirler için unutulmak söz konusu değildir. İlginçtir, kendini bir faninin mezarına bağlayan şehirler adeta ölümsüzleşirler. O yüzden burada hatırlamak unutmanın gölgesinde ikinci bir ameliye olarak kalır. Bir de mezarla dirilen şehirler vardır. Tozun uçmadığı, yaprağın kımıldamadığı şehirler, yerleşimler vardır ve buralar ancak kendi nefesini duymakla ayakta kalabilirler. Buralardaki bir arkeolojik kazıda bulunan bir kaya mezarı bütün buraların gündelik sakinliğini yerinden

mezarı, bugün on altı yerde olduğu söyleniyor. Hangi il ya da ilçedeyse orası Yunus Emre'nin mezarı burada- dır, burasıdır diyor. Mezar bulamayan makam yapıyor. Yunus'un memleketi olmak bir mezar taşında, üstü kapalı bir türbede, yatırda tecessüm ediyor. Ve bir şehir bütün kimliğini bu mezarın üzerine kurabiliyor.

Bütün bunlar olurken şehir ve mezar arasındaki ilişkinin yeni bir veçhesi yaşanmaya başlandı. Son yıllarda artan ve yaygınlaşan bir uygulamayla tarihi,

kültürel, tabii yerler, mekânlar koyu kahverengi tabelalarla gösterilmeye başlandı. İnanç / dini ya da tarihi hangi başlık altında olduğu önemli değil bir şekilde bilinen türbeler, yatırlar, mezarlar, mezarlıklar hatta camiler, medreseler, tekke ve dergâhlar koyu kahverengi tabelalar ile işaretlenip gösteriliyor. Bu tabelalar dünya genelindeki uygulamayla aynı şekilde seyrediyor. Şehirlerin girişinde topluca gördüğünüz bu kahverengi tabelalar, nokta nokta dağıtılınca mesafe belirten, oklarla yönlendirme yapan işaret levhaları oluyorlar. Bu halleriyle turistler için ciddi bir kolaylık sağlıyorlar. Turist en yabancı olduğu bir şehirde bile kahverengi tabelayı takip etmek suretiyle o şehirde değer atfedilen her şeyi görme imkânına ulaşıyor. Tabi bir şehir sadece kahverengi tabelalardan mı oluşur, bu ayrı mesele. Tabelanın geride bıraktığı dünya ne olacak? Bir diğer mesele kahverengi tabelalar neyi gösterir? Gösteren midir gösterilen midir? Bunu kim, neye göre belirlemiştir? Daha çok soru var.

Turistik mekânların ve orada gözle görülür her şeyin -ki buna artık kahverengi tabelanın gösterdiği / işaretlediği mekânlar da denilebilir-, kendi ortamından ve bağlamından uzaklaştığını, bir fotoğraf merceğine sığdırıldığı düşünülmektedir. Bütün dünya, gezilen görülen her yer o merceğe girenler kadardır. Gezilecek tarihi, kültürel, tabii ve dini yerler, mekânlar öyle seçilir ki içinde bulunduğu bütün bir coğrafyayı, tarihsel sürekliliği temsil ettiği düşünülür. Bu bir turist için yeterlidir. Fakat beri taraftan bu bakışın mekânları, merakları tüketen bir tarafı da vardır.⁴ Birçok sosyal bilimci için kahverengi tabelanın yaptığı gönderme bizzat kendinedir dolayısıyla işaret edilen şeyden insanı uzaklaştırmaktadır. Kolayca kenara konulabilecek bir yaklaşım değil bu. İnsanlar bugün hiç olmadıkları

kadar çok geziyorlar, görüyorlar ve çoğu zaman bir şehri ya da bir ülkeyi iki simge mekâna hapsedebiliyorlar. Dahası özellikle kahverengi tabelanın gösterdiği mekânların çoğu dini kimliğe sahip bulunuyor. Bu anlamda camiler, mezarlar, türbeler, tabii kilise ve katedraller amacına uygun geziliyor mu? Bir ibadet mekânının ya da yüzü dine dönük mekânlar olarak mezar ve türbelerin turistik bir amaca hizmet etmesi anlaşılabilir bir durum mudur? İnanç turizm neye denk gelir? Sorulara sorular eklemek mümkündür. Verilecek cevaplar, göndermede bulunulan mekânların lehine olacak şekilde eleştirel durmaktadır. Birçok insan kendilerince buradaki menfi tutumu görmekte, mekânın, hissiyatın, mekânların ait oldukları bağlamın yerinden olduğuna ilişkin cümleler kurmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu da sağduyudan çıkan ve sağduyuya hitap eden cümlelerdir. Sağduyu kolay karşılık bulur. Fakat burada “*modern havari tavrı*” görülür. Bu modern havari tavır baktığı her şeyde insanın kendine ve çevresine karşı yaşadığı yabancılaşmayı görür. Aynı insan her şeyi de önce kendine karşı sonra birbirine karşı yabancılaştırmıştır. Garip bir şeyler olmaktadır ve bunu fark etmek gerekmektedir. Dünyanın çivisi çıkmış, şirazesi kaymıştır. Bu modern havari tavır, ilk bakıldığında beşeri eylemin atıl duran, güdük kalmış yanlarını fark ediyor gibi görünse de iflah olmaz bir muhalefet ve memnuniyetsizlik damarı taşıyor içinde. Ne bu dünya ne bu dünyada olup biten hiçbir şeyden memnun değildir. O yüzden adresi, sahibi yoktur. Pesimist ve memnuniyetsizdir. Hep olumsuz görmek gibi, olumlu olanı görememek gibi bir zaafı da vardır. Mesela kahverengi tabelaların yaptığı her gönderme eksiktir, seçili bir perspektife dayalıdır. Diğer taraftan camiler, türbeler, mezarlıklar insan merakına

havale edilmekte, sıradanlaşmakta, ulvi değerini kaybetmektedir. Oysa bütün camiler, mezarlar ve türbeler tam da böyle vazife görürler. Onlardan bir şey beklenese o da budur. Bu yapıların hiç biri insan seçmezler, sınıflamazlar. Hiçbir ilişkiyi aleni olarak deruhte etmezler. Benzer şekilde bir mezarlık bile kime, neye, hangi döneme ait olduğunu bakmaksızın siz gittiğiniz için anlam kazanır, değerli olur. Zaten mezarın varsa bir değeri o da budur. Hiçbir eylem ne tek taraflıdır ne de tek anlamlıdır. Her şey bir tarafa insanın ölümle, ölümlülükle ve bunlarla ilişkili olduğu düşünülen her kavramla ilişkinin iyice azaldığının düşünüldüğü bir dönemde insan mezarla, mezarlıkla kurduğu her ilişkinin önemsenmesi gerekmez mi? Modern havari tavır görmese de kendinden, kökünden kopmuş bir dünyada modern insan öyle ya da böyle tarihle, tabiatla, değerle buluşmaktadır. Şimdi gezip gördüğü yerleri fark eden modern bilinç zamanla buna yeni noktalar yeni güzergâhlar da ekleyecektir. Sonra kahverengi tabelanın işaret ettiği her bir nokta, hem beşeri tecrübeyi somutlaştırmakta hem de dilde olanı yazıya dökmektedir. Bu durum bir taraftan malumun ilamı gibi çalışırken, diğer taraftan yeni yerlerin fark edilmesinin önünü açabilir. Unutulanı da var olanı hatırlatmak ta önemli görünüyor. Kahverengi tabela biraz da bunu yapıyor.

İnsan evladı ölümü, ölümlü olmayı, dahası kendi ölümünü unutmaya bu kadar meyyal olmasa, dünyanın faniliğine kendini bu kadar kaptırmasa bilmem şu kadar peygamber bir o kadar kitap gelir miydi? Unutmamız yeni değil. Modern zamanlar dünyayı, önümüze, avucumuza getiren teknoloji ile ölümü unutturmak bir yana hatırdı tutmaya imkân sağlayan birçok argümana sahiptir. Özellikle tıp alanındaki uygulamalar, estetik ameliyatlar, beslenme

programları, egzersizler, yaşlı bakımı gibi konulardaki artan talep ve ortaya konan hizmetler ölüm ve ölümlülük fikrini insandan uzaklaştırmak yerine daha da belirginleştirmektedir. İnsan ölüm fikrine o kadar aşına o kadar yakındır ki, meşgalesinin büyük kısmını buna ayırmaktadır. Ölüm belki de hiç olmadığı kadar korkulan bir şey olmuştur. İnsan bu kadar unuttuğu, uzağında olduğu bir şeyi bu sıklıkta ve bu maliyetlerle düşünmekten yorgundur. Dolayısıyla modern insan öyle zannedildiği gibi ölümü unutmuş değil. Haliyle modern zamanlar da ölümü unutturuyor değil. Hatta modern zamanlar sahip olduğu bütün risk potansiyeliyle, ölümü belirsizleştirmektedir. Belirsizlik zaten başlı başına tedirginlik sebebidir.⁵ Modern insanın en büyük mücadelesi bu belirsizlikten beslenen tedirginliklerdir. Bu anlamda modern insan ölüm karşısında herkesten ve her dönemden daha acizdir daha zavallıdır. İlginç olan bu aciz ve zavallı varlığın yaşamak konusundaki ısrarıdır. ♦♦

REFERANSLAR

- ARIES P.,(1991),” Batılının Ölüm Karşısında Tavırları”, (Çev. M.A. Kılıçbay), İstanbul: Gece Yayınları
- AYAR A. Vd.,(2016), “Amasya Kitabeleri ve Mezar Taşları, Amasya: Amasya Valiliği
- BAUMAN Z.,(2000),”Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri”, (Çev. N.Demirdöven), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- BECK U.,(2011), “Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru”, (K.Özdoğan, B.Doğan), İstanbul: İthaki Yayınları
- BERK S.(2016), “Zamanı Aşan Taşlar 1,2”, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI KOMİSYON, (2014), “Kuran Yolu Meali”, Ankara: DİB Yayınları
- ŞENTÜRK B. Vd.,(2010), “Ahlak: Anadolu'nun Orhun Abideleri, Selçuklu Mezar Taşları”, Ankara: Analiz Yayıncılık
- URRY J.,(2009),” Turist Bakışı”, (Çev. İ.Yıldız, E. Tataroğlu), İstanbul: Bilge Su Yayınları
- URRY J.,(2015),”Mekanları Tüketmek”, (Çev. R.G.Öğdül), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- WEBER M.,(2008),”Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhı”, (Çev. Z.Gürata), Ankara: Ayraç Yayınları

4 Bkz. Urry J.,(2009),” Turist Bakışı”, (Çev. İ.Yıldız, E. Tataroğlu), İstanbul: Bilge Su Yayınları
Urry J.,(2015),”Mekanları Tüketmek”, (Çev. R.G.Öğdül), İstanbul: Ayrıntı Yayınları

5 Bkz. BECK U.,(2011), “Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru”, (K.Özdoğan, B.Doğan), İstanbul: İthaki Yayınları

Ortaçağ Türbe Mimarisinin İçerdiği Anlamlar:

Kayseri DÖNER KÜMBET Örneği

PROF. DR. ALİ UZAY PEKER
ODTÜ Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi
BÜSAM Şehir Akademi

AHLAT KÜMBETLERİNE OLAN BENZERLİĞİ DOLAYISIYLA ALBERT GABRIEL TARAFINDAN, 1276-77 YILLARINA TARİHLENEN VE KİTABESİNE GÖRE Şah Cihan Hatun için yapılmış olan *Kayseri Döner Kümbet*, dıştan on iki köşeli ve mukarnas kornişler üzerine oturan konik çatılı bir yapıdır (Resim 1,2). Yapının her yüzünde kaval silmelerin meydana getirdiği on iki adet sivri kemer bulunmaktadır. Bu kemerlerin içleri geometrik desenlerden oluşan panolarla hareketlendirilmiştir. Yapı içten silindirik bir alt yapı özelliği gösterir ve üzeri bir kubbe ile örtülüdür. İç kısımda giriş kapısının karşısında bir mihrap ve duvarlarda iki adet pencere yer almaktadır. Pencereler dışta yapının portalline benzer şekilde dikdörtgen çerçeve içinde birer niş ile çevrelenmiştir. Gabriel'e göre iki kanatlı bir merdivenle çıkılan ana odanın altındaki bodrum katında içi sonradan doldurulmuş olan bir mumyalık kısmı bulunmaktadır.¹

Bu yazı 11-12 Nisan 1996 yılında Kayseri'de yapılan I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

1 Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, (Paris : E. de Boccard, 1931) s. 77-8.

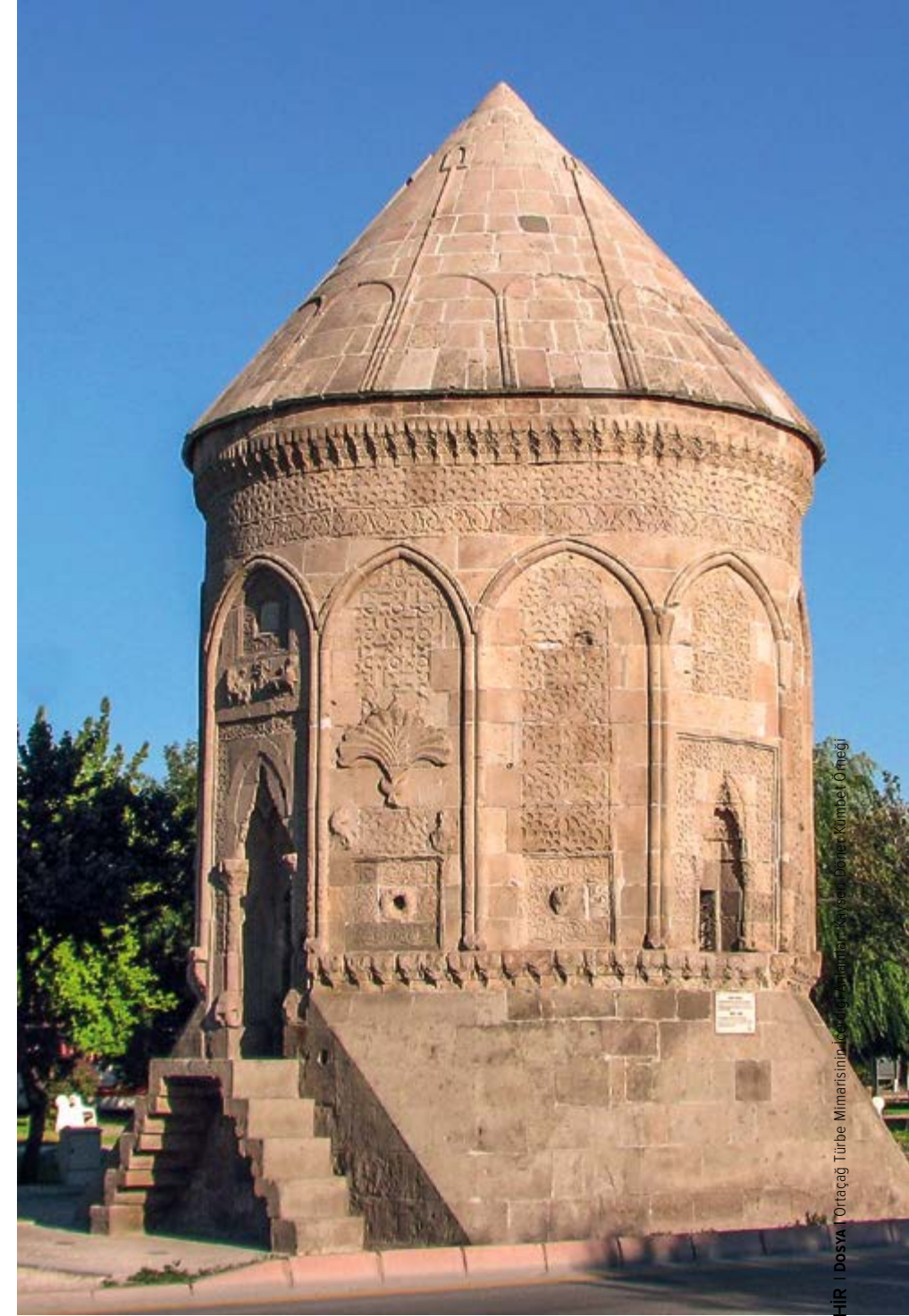
Döner Kümbet dış cephesinde geometrik kompozisyonların yanında çeşitli bitki ve hayvan motifleri de yer almaktadır. Yapının ana odaya giriş kapısı üzerindeki sivri kemerin içinde iki Sfenks motifi sırt sırta yerleştirilmiştir (Resim 3). Bu ikisinin arasında tahrip olmuş bir başka motif (Çift Başlı Kartal ?) bulunmaktadır. Kapıya bitişik iki yan cephe de ve kuzey-doğu penceresinin sağındaki doğu cephesinde sivri kemerlerin içine birer hurma ağaç, biçiminde kutsal ağaç kompozisyonu yerleştirilmiştir (Resim 3,2). Doğru cephesindeki kutsal ağacın altında biri tahrip olmuş karşılıklı iki Aslan motifi yer almaktadır (Resim 4). Kapının iki yanındaki kutsal ağaçları altındaki ve ayrıca kapının solundaki kutsal ağacın dalların üst ucundaki motifler tahrip olmuştur, bu süsleme öğeleri büyük olasılıkla Aslan (belki de Harpi) motiflerinden oluşmaktadır. Döner Kümbet üzerinde işlenen bu hayvan ve bitki motifleri yapının içerdiği mezar sembolizmini açıklayabilmek için ipuçları vermektedir.

Giriş kapısının üzerinde yer alan Sfenks motifi antik dönemde Thebes Sfenksi adı altında mezarların koruyucusu olarak uygulanmıştı.² 12-13. yüzyıllarda İslam dünyasında inşa edilen mezar yapıları üzerinde ve defin kumaşlarının süslemesi içinde yer alan Sfenks motifleri "Sonsuz Işık", Yaşam sonrası" veya Cennet fikirlerini çağrıştırmaktadır.³ Sfenks motiflerinin arasında ve kutsal ağaç motiflerinin tepesinde yer alan Çift Başlı kartal motifi ise yine Göksel, güneşsel bir simge olarak Güneş veya Gökyüzü Kapısının, dolayısıyla Cennet Kapısının koruyucusu ve simgesidir.⁴ Aslan motifi de benzer anlamlara sahiptir. Aslan İslam öncesi Yakın Doğu'da güneş simgesi ve Gökyüzü veya Güneş Kapılarının koruyucusu olarak uygulanmıştır. Bu gelenek İslam

2 J. C. Cooper, *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*, (London: Thamesand Hudson, 1956) s. 156

3 Eva Baer, *Sphinxesand Harpies in Medieval Islamic Art: An Iconographical Study*, (Jerusalem: The Israel Oriental Society, 1965) s. 65

4 Schuyler Cammann, "Symbolic Meanings in Oriental Rug Patterns II" , *Textile Museum Journal*, III/3, (Washington, 1972) s. 25,28,37-8.

▲ Resim 2

▲ Resim 3: Giriş Cephesi Üstte Sfenksler ve İki Yanda Kutsal Ağaç Simgesi

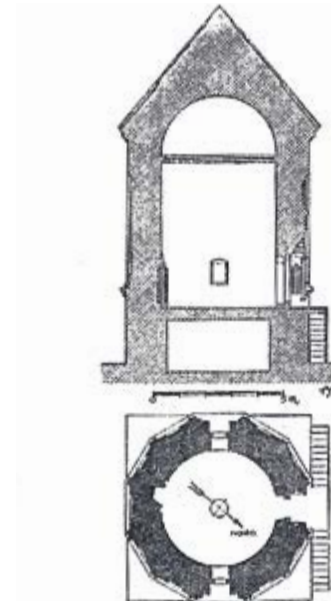
döneminde de sürmüştür. Mevlana (6. 1273) *Mesnevi*’de bu sembolizmi **"Güneş, geceyi aslan gibi paralarsa da laal, onun yüzünden atlas elbiselere nail olur."** (V/b 64235) sözleriyle yansıtmıştır.⁵ Yunus Emre (1238–1320) ise “dokuz gök” kavramının “Tokuz Arslan” deyişi ile karşılayarak aslanın gökyüzü simgesi olarak kullanmıştır.⁶ Yunus Emre ayrıca aslanın eski gelenekten kaynaklanan kapı koruyuculuğu işlevini de ifade etmektedir: **"Hakiykatdur Hak şarı (Tanrı Şehri) yedidür kaplan. Dergahında yazlidurgirup kudret goresin... ikinci kapısında ik'arşanvardur anda. Niçeleri korkutmuş olmasın kim korkasın."**⁷ Buradaki “Tanrının Şehri” kavramı, göksel bir boyutu, büyük olasılıkla Cennet kavramlarını ifade etmektedir. Benzer şekilde, tarihin hemen her döneminde uygulanan kozmik bir simge olan “Kutsal Ağaç” da göksel anlamlara sahiptir. Kutsal ağaç her şeyden önce bir Cennet ve “aydınlanma” simgesidir. Bu simge tek Tanrılı dinlerin kutsal kitaplarında bu anlamı ile geçmektedir. Kutsal ağaçtan, İncil’de Eden bahçesinde yetişen Bilgelik ve Hayat Ağacı olarak söz edildiği gibi, bu ağaç, *Kur’an*’da “Sidret ül-Münteha”, yani en son sınırın ağacı olarak dünya ile Cennet arasında konumlandırılmış bir ağaç olarak geçmektedir. Hz. Muhammed *mir’ac* sırasında ‘en-üst sınır’ da yer alan Sidret ül-Münteha (son ağaç) ya kadar yükselmiş ve yukarıdaki “ikamet bahçesi” (Cennet)’ni görmüştür. (*Kur’an*, LIII, 13-18). Bazı erken dönem İslam yazarları Sidret ül-Münteha’nın yedinci gökte Tanrı’nın sağında yer aldığı ve ötesine meleklerin dahi geçemediği Cennet’in sınırlarını işaret ettiğini yazar.⁸ Talebi’ye göre Sidret ül-Münteha yedinci gökten Cennet’ten sonra yer alır. Bu ağaç Cennet’ten köklenir. Kökleri Kürsi’nin

altında, dalları ise Arş’ın altındadır. Bu ağacın sınırlarında yaratıkların bilimi son bulur.⁹

Kur’an’ın içerdiği ağaç sembolizmi İslam düşünürlerinin eserlerinde çok sık işlenen ve yorumlanan bir konu olmuştur. Döner Kümbet’in yapıldığı 13. yüzyılın başında Anadolu’da da bulunmuş olan tanınmış Endülüslü teosofist İbn el-Arabi (1162-1240)’nin ***Risaletü'l-ittihadi'l-kevnî fi hazreti'l-işhadi'l ayni bi mahdari's-secereti'l-insaniyyeti ve't tuyuri'l-erbaati*** (İnsanlık Ağaç, ve Dört Ruhani Kuşun Huzurunda, Varlığın

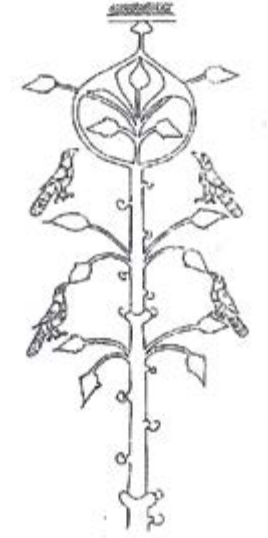
Müşahedesinde Yaratılış ittihadı, [birleşme]) adlı Mahmut Kanık tarafından Türkçe’ye çevrilmiş olan risalesinde göksel yolculuk (*mir’ac*) sonunda ulaşılan “*insan-ı kamil*” mertebesine varış zamanı Külli Ağaç ve ard arda ortaya çıkan dört ruhsal kuş ile simgelenmiştir. Ağacın kökleri “*sufli*” (aşağı), dalları ise *ulvi* (yüce) alemleri simgeler. Kartal en yüce mekâna sahiptir ve Tanrı’nın feyzi ve O’nun Varlığının nurudur. Tanrı’nın tecellisi sonucu var olan, ulvi ve sufli alemleri içeren kartal, İlk Akl (Akl’ü-Evvel) ya da Yüce Kalem’i

■ Döner Kümbet üzerinde yer alan simgelerin birincil niteliği göksel, Cennetsel olmalarıdır. Aslan, kartal ve Sfenks Cennet’e götüren Gökyüzü Kapısı’nın ve Cennet’in koruyucularıdır; kutsal ağaç; ise gökyüzünü ve gökyüzü içinde olduğu düşünülen gezegenleri içeren, insan tarafından algılanabilir olan dünyanın sonuna, duyumsanamaz olan Tanrısal mekan ile bu dünya arasındaki sınıra konumlandırılmış olan bir simgedir.

▲ Resim 1: Kayseri Döner Kümbet (13. y.y.) Planı ve Kesiti (Çizim: Albert Gabriel)

simgelemektedir ve diğer varlıklar ondan çıkacaktır. Kartaldan doğmuş olan gerdanlıklı güvercin, son sınırdaki ağaçta (*Sidret ül-munteha*) tünemiş olan Kutsal Ruhun ve İlk Nefis’in simgesi olarak ortaya çıkmıştır. Güvercinin ağacın tepesinde ilk gözükmesi varlıkların ikili gerçekliğini yani varoluşlarını ve menşelerini kavrayarak öze dönmelerini temsil etmektedir; zaten güvercinin kartaldan doğmuş olması da hakikatin ikili yönünü (erkek-dişi ya da aktif-pasif) simgelemektedir. Bu doğum yüzünden kartal tarafından simgelenen varlığın birliği bozulmuştur. (kartal belki de bu nedenle çift başlı olarak gösterilmektedir). Güvercin ile kartal yani *akıl* ve *nefsin tekabülü* ve *temayülü* sonucu birleşmeleri ile Külli Cisim yani maddeyi simgeleyen

▲ Resim 5: İran'da Harrekan I (11. y.y.) Mezar Anıtı İçinde Filayakları Üzerine Resmedilmiş Nar Ağacı Biçiminde Kutsal Ağaç Motifi (Çizim: Stronach ve Young)

Anka Kuşu doğmuştur. Anka âlemde varolan her şeyin bittiği yer, sınırdır; O’nun meskeni batıda, dünyayı çeviren okyanusun kıyısındadır. Ulvi ve sufli aleme ait vücutlar (*heyakil*) ona bağlanırlar. Dördüncü kuş olan Karga Anka’nın oğludur ve zuhurun nihai gelişimini simgeler. Evvel ve *batın* olan Kartal’a karşılık, Karga *ahir* ve *zahirdir*; bu nedenle varlıkların dirilişini ve ilk duruma döndüğünü haber vermektedir. Karga şekillerin aslıdır; misaller, örnekler, semboller onun suretinin mertebelerine göre verilir; ancak ona yönelerek sınıra erişilir. “*İstiva*” (denklik, ekvator) karganın üzerinde sahih (gerçek) olmuş; Allah’ın *istiva* ettiği yer (*müsteva*) ismi ondan kinaye olmuştur. Ağaç ve dört kuştan oluşan beşli ilkenin uyuşumu yani birleşimi (*ittihadi’l-kevnî*: yaratılışın birleşmesi) insanlarda mevcuttur, Birlik (*ehadiyyet*) ise Tanrı’ya aittir.¹⁰

5 Mevlana, **Mesnevi**, çev. Veled İzbudak, (İstanbul : MEB, 1966) C. V: s. 343.

6 Yunus Emre, **Risalat al Nushiyya ve Divan**, (İstanbul: Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği, 1965) s. 99/ş. CX-1386.

7 **A.g.e.**, s. 106/ş CXXI-147 a, b.

8 George Lechler, “The Tree of life in Indo-European and Islamic Cultures”, **Ars Islamica**, IV (Michigan, 1937) s. 369.

9 Toufy Fahd, “ La Naissance du Monde SelonL’Islam”, **Sources Orientales I: La Naissance du Monde**, (Paris: Aux Edition du Seuil, 1959) s.250-52.

10 İbn Arabi, **Nurlar Risalesi (risaletu'l-envar fi ma yumnehu sahibi'l halveti min el-esrari) ve ittihadu'l-kevnî Risalesi (risaletu'l-ittihadi'l-kevnî fi hazreti'l-işhadi'l ayni bi mahdari's-secereti'l insaniyyeti ve't tuyuri'l-erbaati)**, çeviren ve özetleyen Mahmut Kanık,

▲ Resim 4: Kutsal Ağaç

İslam teosofisinde EI-Farabi (872-950), İhvan-ı Safa (10.yy) ve İbn Sina (980-1037) gibi öncü filozofların geliştirdiği yaratılış hiyerarşisinde bütün varlıkların İlk Akl'dan kaynaklandığı düşünülmüştür. İbn el-A'rabi'nin yorumunda Kartal İlk Akl'ın bir simgesi olarak evrenin aşamalı düzenlenişinde, Tanrı ve varlıkların arasında Tanrı'dan sonraki ilk aşamayı simgeler. Kartal ulvi (yüce) ve suflî (aşağı) alemleri içerir, yani o Allah ile varlık alemi arasındaki sınır veya kapıdır. Kartalın üzerinde tünediği kutsal ağaç *Kur'an'da (LIII,13-18)* 'son sınırın ağacı (*sidrat ül-munteha*) olarak adlandırılmıştır; dolayısıyla ağaç ve kartal birlikteliğinden oluşan kompozisyon varlıklar dünyası ile Tanrı ya da Cennet arasındaki sınırda ya da kapıda yer almaktadır. Bu bölge, İslam teosofisinde *alem el-gaib* (Orta Asya Türk kozmolojisinde *kök kalık* [:Üst gökyüzü]) adı verilen insan algısının ötesindeki tanrısal mekana geçiş yeridir. A'rabi'nin kartal ve ağaç motiflerini ele alış biçimi döneminin ve öncesinin kozmolojik tasavvurları ile uyum içindedir. Asya genelinde yeraltı, yer, gökyüzü ve içinde Tanrı veya tanrıların yaşadığı üst-gökyüzünü birleştiren ve bağlayan kutsal ağaç dört aşamalı kozmik eksen simgelemektedir.¹¹ Kartal ise Eski Mezopotamya, eski İran ve Orta Asya'da İslamiyet Öncesi dönemlerde Güneş, gökyüzü, Işık ve Gökyüzü (veya Güneş) Kapısının simgesi ve aynı zamanda en Üstün olan göksel Tanrı'nın simgesi ve habercisidir.¹²

Görüldüğü gibi Döner Kümbet üzerinde yer alan simgelerin birincil

(İstanbul: İnsan, 1991) s.77-80,102,104,110-1.
 11 A.U. Peker, "Selçuklu Anıtsal Mimarisinde Kozmolojik İmgeler: Evren Katmanlarının Simgesi Olarak "Kutsal Ağaç" Kompozisyonu", **I-II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, (Konya,1993) s.204-5.
 12 Bu konuda daha geniş bilgi için bknz: A.U. Peker, **The Double- Headed Eagle of Seljuks: A Historical Study**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, (İstanbul,1989) öz.134-216.

niteliği göksel, Cennetsel olmalarıdır. Aslan, kartal ve Sfenks Cennet'e götüren Gökyüzü Kapısı'nın ve Cennet'in koruyucularıdır; kutsal ağaç; ise gökyüzünü ve gökyüzü içinde olduğu düşünülen gezegenleri içeren, insan tarafından algılanabilir olan dünyanın sonuna, duyumsanamaz olan Tanrısal mekan ile bu dünya arasındaki sınıra konumlandırılmış olan bir simgedir. Bu simgeler türbenin iç mekânını ölmüş kişinin ruhunun ulaştığına inanılan Cennet mekânının bir simgesi kılmaktadır. Buna ek olarak ölen kişinin aşamaları boyunca göğe tırmandığı üç kademeli kozmik eksen sembolizmi kutsal ağacın aşamaları ile verilmiştir; buna göre ağaç; yer altı -yer- gökyüzü üçlüsünden oluşan dünyayı, tepesindeki kartal ise bu dünyadan üst gökyüzüne geçişi simgelemektedir. Schuyler Cammann, Asya geneline yaygın bir kozmolojik kavram olan Dünya ekseninin içerdiği "**evren katmanları sembolizmi**" nin kümbetlerin tasarımlarını etkilediğini belirtmiştir.¹³ Buna göre, kümbetin bodrum katındaki mumyalık ya da kriptâ bölümü ölen kişinin maddi yanını oluşturan bedenini içine alan yeraltını göstermektedir. Mumyalığın üzerindeki, içinde mihrap bulunan oda yeryüzünü simgelemekte, bu kısmı örten kubbe ise gökyüzünü simgelemektedir. Kubbe ile konik çatı arasında bulunan boşluk gökyüzü kapısını somutlaştırmakta, konik çatının ötesinde ise ölen kişinin göksel bir yolculuk sonunda ulaştığı düşünülen Cennet yani ilahi mekân uzanmaktadır. Bu yorumdan ortaya çıkan görünüme göre yapı bütün boyutları ile evreni bünyesinde içeren bir mikrokozmostur. Bu yorum eski çağların çok yaygın bir kozmolojik kavramı olan eteklerinde evren katmanlarını içeren "**kozmik dağ**"

kavramını akla getirmektedir. Sivri külahlı kümbetin bir dağ veya tepeye benzerliği de bu kavramın yapının tasarımında etkin olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Görüldüğü gibi simgelerin ve mimari biçimlerin içerdiği anlam çok katlıdır. Kümbetin iç mekanı bir yandan dünyanın sınırlarındaki Cennet'i simgelerken, yapı bir bütün olarak bu mekana götüren merdiven benzeri aracı bir mekan olarak tasarlanmıştır.

Döner Kümbet üzerindeki simgelerden yola çıkılarak yaptığımız bu yorum denemesi Ortaçağ türbe mimarisinin genel anlamda içerdiği sembolizme de uyum göstermektedir. Kayseri'deki Döner Kümbet, Radkan Gunbad-ı Radkan Doğu (13.yy sonu) ve Gazan Han Mezar (14.yy başı) anıtları gibi on iki kenarlıdır. Abbas Daneshvari'nin aktardığına göre Gazan Han'ın türbesinin Vassaf'ın *Tarik-ı Vassaf*'ındaki tasvirinde bu türbenin her duvarının burçlar kuşağının bir işareti ile süslendiği belirtilir. Bu işaretler mezar yapısının göksel sembolizmini ortaya koymaktadır. Daneshvari'ye göre kare, silindirik ve sekizgen mezar planları da göksel-Cennetsel bir anlama sahiptir ve göksel arketiplerin yersel biçimleri olarak görülebilir.¹⁴ Hucviri'nin "**Keşf el-Mahcub'unda**" güneş evi olan gökyüzündeki dördüncü durak Tanrı'nın Tahtından sarkan ışıkl lambalar ile özdeşleştirilmiştir. Bu düzeyde yer alan ve suların kaynaklandığı dört sütunlu, dört kapılı yapı inanişâ göre dindarların ölümden sonra diriliş gününü bekleme yeridir. Abbas Daneshvari'ye göre Buhara'daki Samani (10.y.y.), Takistan'daki Pir (12.yy) ve Maraga'daki Gunbad-ı Surkh (12.yy) gibi kare planlı kubbeli mezar yapıları da ölümden sonra ulaşılan ve Sasani

ateş tapınağı cihâr tak'dan esinlenen bu cennetsel binayı taklit eder.¹⁵

Mezar yapılarının, özellikle iç mekânının, Cennet simgesi olduğu kabri, Cennet bahçelerinden bir bahçe veya Cehennem çukurlarından bir çukur olarak tasvir eden bir hadisin varlığı ile de desteklenmektedir. Mevlana (ö.1273) da **Mesnevi'sinde** bu benzetmeyi kullanmıştır. "**Bedeninin (İmadülmülk) içinde mezarın içinde olduğu gibi hoş bir alem vardı. İçi eğlencelerle, düğün derneklerle doluydu, dışı gamlarla, kederlerle**" (Mes. VI.b 3437).¹⁶ İran'da Harrekan'daki Harrekan I (11.yy) mezar anıtının iç süslemesi bu Cennet sembolizmini dışa vurmaktadır.¹⁷ Abbas Daneshvari'nin yorumuna göre mezar anıtının içinde duvarlar üzerindeki nişlerde yer alan cam lamba resimleri *Kur'an'daki (XXIV/35)* Allah'ın ışığı sembolizmini yansıtmaktadır. Bu sembolizme göre Allah göklerin ve yeryüzünün Işığıdır. Lamba aynı zamanda Cennet'in dördüncü düzeyinin de bir işaretidir. Türbe içindeki fil ayakları üzerinde yer alan üzerine kuşlar tünemiş nar ağaçları Cennet kavramını ifade eder. (Resim 5) ; çünkü *Kur'an'a* göre nar bir Cennet meyvesidir (LV/68); bu nedenle nar ölümsüzlük ve sonsuzluk kavramları ile birleştirilmiştir. *Kur'an'da (LVI/22,XXIV/41-43)* ve Sanai'nin "**Tarik ut Tahkik**"i ile el-Hucviri'nin "**Keşf el-Mahcub**" unda kuşlar da Cennet fikri ile birleştirilmiştir. Türbe içindeki lambaların üzerindeki dairesel madalyonlardaki tavus kuşları İslam yazarları tarafından Cennet kuşu olarak değerlendirilmiştir. Mevlana Cennet'in yüksek evinin bir adı "**tavus Illıyn**" olan bir tavus kuşu ile süslendiğini belirtir. Harâkanî Türbesinde içinde tavus kuşları bulunan bu madalyonlar, içlerinde

13 Cammann, **a.g.e.**, s.26.

14 Abbas Daneshvari, **Medieval Tomb Towers of Iran: An Iconographical Study**, (Lexington: Mazda Publ., 1986) ss.27-31, fig.11 , 17-8-7. Plt.15.

15 **A.g.e.**, s. 18-25, fig3, 8, plt. 5.

16 Mevlana, **a.g.e.**, C. VI: s.272.

17 David Stronach-T. Cuyler Young Jr., "Three Octagonal Seljuq Tomb Towers from Iran", **Iran**, IV(1966) fig.6,9,10, XIII a-b, XIV a-d, XV a-f.

içice geçmiş çiftli üçgen ve karelerden oluşan süslemeler bulunan madalyonlar ile dönüşümlü olarak yerleştirilmiştir. Daneshvari bu madalyonları El-Biruni'nin "**Kitab el-Tafhim**" ine gönderme yaparak gezegenlerin belli dönemlerde birbirlerine göre aldığı görünüm (sextile, quartile, trine), gezegenlerin birbirlerine olan ilişkileri (**conjunct: mujtama'in, partite: muktarin, equal: muttasilin**) veya Ay'ın duraklarının burçsal görünümüleri (**althurayya: pleiades, alhan'a'a: geminorium, alzubana: librae, alna'a'im: sagittarii**)' nin simgesi

olabileceğini söyler.¹⁸ Sonuçta Harrekan I mezar anıtının iç mekanında da Döner Kümbet gibi göksel, Cennetsel boyutun bir ifadesi olarak Ortaçağ'da mezar anıtlarının mekansal tasarımını etkileyen yaygın bir fikri somutlaştırılmıştır.

Abbas Daneshvari'ye göre mezar kule (kümbet) lerinin gökyüzüne doğru yükselişi yersel olandan göksel olana, insandan Tanrı'ya uçuşun bir ifadesidir. Bunakati (Ö. 1330) Tarihi'inde, halkın, Gazan Han'ın mezarını "gökyüzüne (ulaşan) bir merdiven" e benzettiğini belirtir. **Ayyuki, Varka ve Gülşah**'ında,

Suriye kralının âşıklar için inşa ettiği mezar anıtını göklere ulaşan bir kümbet'e benzetir. Arif-i Ardibili (d.1313) **Ferhad-name**'de Şirin'in Ferhad için inşa ettiği kümbetin göklerin kubbesine ulaştığını yazmıştır. Göklere ulaşmak için Tanrı'ya ve onun Cenneti'ne ulaşmak ile eş anlamlıdır. Asya'nın eski kavramlarından olan Gökyüzü-kapısı Medine ile ilgili bir İslam dönemi anekdotunda yer bulmuştur; buna göre A'îşe Medineli'lere kıtlıktan kurtulmaları için Peygamber'in mezarı üzerinde göğe doğru bir açıklık yapmalarını

18 Daneshvari, **a.g.e.**, s. 41-64, plt.9,21, fig.28-30.

öğütlemiştir; bu şekilde kutsal mezar kızgın göklerle doğrudan temas içine konulabilecektir.¹⁹ Kayseri'deki Döner Kümbet'in bir dağ biçimindeki sivri külahı ve kule biçimindeki silindirik gövdesi ile göğe uzanımı İslam Ortaçağı'nda mezar anıtının göğe götüren bir aracı yapı olduğuna dair inanç ile uyumlu olarak biçimlenmiştir.

Ortaçağ mezar anıtlarının giriş bölümlerindeki dikdörtgen çerçeveli paneller çağdaşı olan cami mihrapla-

rına benzemektedir. Mihrap benzeri desenler mezar taşları üzerinde de uygulanmıştır.²⁰ Erken İslam döneminde mihrap kelimesinin defin yeri anlamına gelmesinden ve mihrap arkasına ölü gömme geleneğinden hareketle, Abbas Daneshvari mihrabı bir "geçiş" simgesi olarak değerlendirir. Ortaçağ yazarları da mihrabı bir geçiş, yol veya kurtuluş simgesi olarak değerlendirmiştir. Sonuçta mezar yapılarının girişleri mihrap benzeri

biçimleri dolayısıyla olasılıklı "geçiş" fikrini somutlaştırmaktadır.²¹ Kayseri Döner Kümbet'in giriş kapısı ve pence-releri dıştan dikdörtgen çerçeve içinde nişler ile çevrelenmiştir. Bu nişlerin de Ortaçağ'a ait çeşitli mezar yapılarındaki örnekler gibi mihrap nişlerine benzerliği dikkat çekicidir. Bu mihrap benzeri açıklıklar, diğer biçimsel öğeler gibi, mezarın dış yapısının dünyasal mekân ile göksel mekân arasındaki aracılık işlevini somutlaştırmaktadır. ♦

19 **A.g.e.**, s.14-7, 67.

20 **A.g.e.**, s. 31, fig. 19-23.

21 **A.g.e.**, s. 34-6.

Sinan ve Türbe Mimarisi

PROF. DR. SUPHİ SAATÇI
FOTOĞRAFLAR: ALİ İHSAN GÜLCÜ

ANADOLU TÜRBELERİ

Anadolu türbe mimarisinin kökleri, Orta Asya'daki mezar anıtlarının yapım geleneğine kadar uzanır. Türklerin İslamiyet'i kabul edişinden sonra, ilk örnekleri Karahanlılar döneminde, 9. yüzyılda görülen türbeler, diğer İslam uygarlıklarına örnek olmuş, farklı bölgelerde farklı mezar anıtları ortaya çıkmıştır.

Büyük Selçuklularla birlikte İran'a, oradan da Anadolu'ya taşınan anıt mezar geleneğinin, 20. yüzyıla kadar devam ettiği görülmektedir. Türk mimarisinin genel gelişimine paralel bir çizgi izleyen Anadolu türbelerinin ilk örnekleri, 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilir.

Aslında anıt mezar yapma düşüncesinin İslamiyet ile bağdaşmamasına rağmen 9. yüzyıldan itibaren mezar anıtlarının yapıldığına tanık olunmaktadır. İslam coğrafyasında bilinen ilk türbe, 9. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Samarra'daki Kubbetü's-Süleybiye'dir. Bunun dışında ilk türbe örnekleri, 10. yy. da Türk hâkimiyetindeki Horasan ve Türkistan bölgelerinde görülmeye başlanmış, Gazneliler ve Büyük Selçuklular döneminde (11.-12. yüzyıl) Azerbaycan ve İran'da yaygınlaşmıştır. Bu türbelerin ortak özellikleri, kare planlı kubbeli ve tuğla malzemeyle inşa edilmiş olmalarıdır.

Gazneliler döneminde inşa edilmiş türbelerin en ilginç örneklerinden biri, kule mezar olduğu öne sürülen, 51 metre yüksekliğindeki Künbed-i Kabus'tur. İran'dan günümüze ulaşabilen Büyük Selçuklu türbeleri plan ve süslemeleriyle ilgi çeken örneklerdendir. Bunlardan Çihil Duhteran (Kırk Kızlar) Türbesi (Damgan, 1055), silindirik gövdeli türbelerin öncülerinden biridir. Türbe içte yarım küre şekilli bir kubbe, dışta ise piramidal bir külâhla örtülüdür.

Büyük Selçuklu dönemi türbelerinde inşa malzemesi genellikle tuğladır. Ancak, temellerde ve mumyalık katında, daha dayanıklı malzeme olan taşın tercih edildiği dikkati çekmektedir. Kare prizma, sekizgen prizma ve silindirik gövdeli kubbeler en sık rastlanan tiplerdir. Türbelerin üzerini örten yarım küre şekilli kubbe, dıştan bir külâh veya tepesi sivri bir kubbeyle gizlenmiştir. Kubbeye geçişler genellikle tromplarla sağlanmış, silindirik gövdeli türbelerde ise geçiş unsuruna gerek duyulmamıştır.

Anadolu-Türk Mimarisinde Selçuklu ve Beylikler döneminde inşa edilmiş türbeler, genellikle üç ana bölümden oluşmaktadır.

1. İçinde cesedin bulunduğu mezarı barındıran mumyalık
2. Lahit veya sandukaların bulunduğu mescit katı
3. Üst örtü

Selçuklu ve Beylikler Dönemi türbeleri genellikle gövde formlarına göre gruplandırılmaktadır. Yapılan ilk tipoloji çalışmalarına göre bu dönem türbeleri, yatay ve dikey karakterli olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Poligonal, kübik ve silindirik gövdeli türbeler dikey karakterli türbeler grubuna, eyvan tipi türbelerle dikdörtgen planlı türbeler ise, yatay karakterli türbeler grubuna dâhil edilmektedir. Böylece tipoloji çalışmalarına göre Selçuklu ve Beylikler dönemi türbeleri şu başlıklar altında toplanabilir:

- ▶ Kübik Gövdeli Türbeler
- ▶ Poligonal Gövdeli Türbeler (sekiz kenarlı, on kenarlı ve oniki kenarlı)
- ▶ Silindirik Gövdeli Türbeler
- ▶ Eyvan Tipi Türbeler
- ▶ Eyvanla Kümbetin Birleşmesinden Oluşmuş Türbeler
- ▶ Bir Medrese veya Caminin Bünyesinde Yer Alan Türbeler
- ▶ Dikdörtgen Planlı Türbeler
- ▶ Baldaken Kuruluşlu Türbeler

ERKEN DÖNEM

OSMANLI TÜRBELERİ

Erken dönem Osmanlı mimarisinde açık ve kapalı olmak üzere iki türbe tipi ortaya çıkmıştır. Bu dönemin açık türbe örnekleri arasında İznik'te Sarı Saltuk (14. yüzyıl ikinci yarısı) ve Yakup Çelebi'nin (15. yüzyıl başı) makam türbeleri, Bursa'da Devlet Hatun Türbesi ve Muradiye'deki Saraylılar Türbesi (16. yüzyıl) yer alır.

Çelebi Sultan Mehmet'in kendi adına Bursa'da yaptırdığı Yeşil Türbe de önemli bir yapıdır. Oğlu İkinci Murad'ın Bursa'daki külliyesinde yer alan türbesi İslâmî anlayışın biçimlendirdiği aydınlık kubbeli tasarımı ile ilgi çeker.

İstanbul'un fethinden sonra inşa edilen Mahmut Paşa Türbesi dış cephe

süslemesiyle farklı bir yapıdır. Sekizgen planlı, üzeri kubbeli Eyüp Sultan Türbesi'nin güneyine inşa edilen cami dışında pek çok türbe camilerin mihrap önündeki alanda yer almıştır. Bu dönemde dikkati çeken en önemli özellik mezar yapılarının külliye programındaki yerinin karakteristik bir durum

■ **Osmanlı mimarisinde önemli bir yeri olan Mimar Sinan'ın türbe mimarisine farklı katkılarda bulunduğu görülmektedir. İlk defa Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'nde uyguladığı çift kabuklu ve çift kubbeli tasarım şemasını, Ayasofya'daki Sultan II. Selim Türbesi'nde içte ve dışta farklı plan kurguları üzerinde deneyerek mükemmele ulaştıran Sinan, cami mimarisinde olduğu gibi türbe mimarisinde de yenilikler yapmıştır.**

almış olmasıdır. Fâtih Külliyesi'nde mihrap duvarı önünde oluşturulan ve başlangıçta bir gül bahçesi şeklinde düzenlenen hazire içine alınarak yeri belirlenen türbe, sonraki sultan ve vezir külliyelerinde topografyanın elverdiği ölçüde aynı yerde kullanılacaktır. İkinci Bayezid ve Yavuz Sultan Selim türbeleri sekizgen planlı kubbeli şemalarıyla külliyelerde yerini almıştır.

MİMAR SINAN DÖNEMİ TÜRBE MİMARİSİ

Sinan yapılarının listesini içeren yazmalardaki türbelerin sayısı 45 adettir. Bu listelerde zikredilen 5 türbenin yanlışlıkla yer aldığı sanılıyor. Bazı türbelerin yapılış tarihleri göz önüne alındığı zaman, bunların Sinan tarafından yapıldıklarını kabul etmek güçleşir.

▲ Sultan Süleyman Türbesi

Yapılış tarihleri erken olan bu türbelerin, belki Sinan tarafından daha sonraki tarihlerde onarıldıkları için listelerde yer almış oldukları tahmin edilmektedir. Bu bakımdan Yavuz Sultan Selim, Gebze'deki Çoban Mustafa Paşa ve Bali Paşa'ya ait türbelerin Sinan tarafından sadece onarılmış olduklarını kabul etmek daha doğru olur. Diğer yandan yapılış tarihleri geç olan türbeleri de Sinan'a mal etmenin inandırıcı bir yanı olmadığını söylemek mümkündür. Bu arada Sinan tarafından yapıldığı kesinlik kazanan, ancak listede yer almayan Ayas Mehmet Paşa Türbesini

ünlü mimarın yapı kataloğuna dâhil etmek gerekir.

Sinan türbelerinin bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Yangın, deprem veya imar düzenlemelerinin kurbanı olarak ortadan kalkan; ayrıca yeri saptanamayan veya kaybolan türbelerin sayısı 15 dolayındadır. Sinan'ın klasik üslupta inşa ettiği türbelerin çoğu sekizgen gövdelidir. Özgün durumlarını koruyarak günümüze ulaşan bu türbelerin büyük kısmı İstanbul'dadır. Sinan tarafından yapılan ve türünün en çarpıcı örnekleri arasında sayılan Kanunî Sultan Süleyman ve oğlu Sultan (İkinci) Selim türbeleri ise birer özel

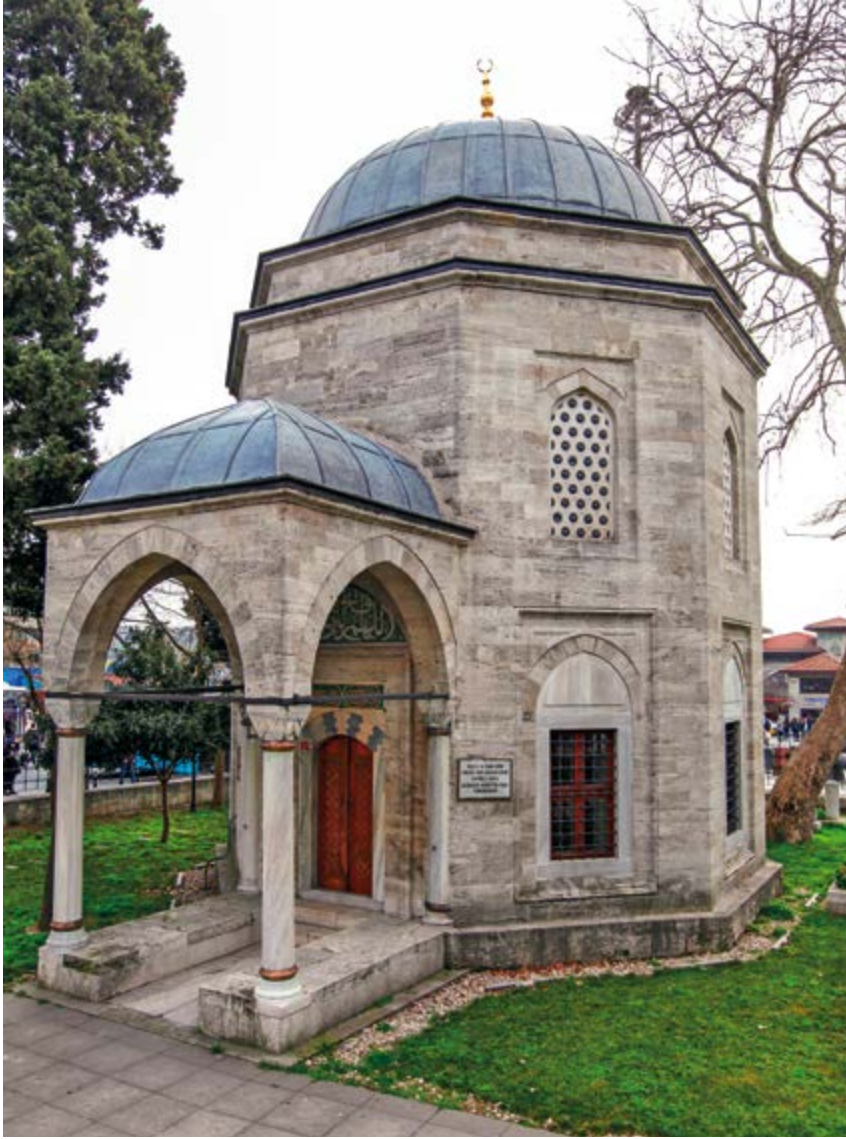
tasarım ürünüdür. Hem plan özellikleri hem de çini ve kalem işi dekorasyonları açısından bu türbeler, Türk mimarlık ve sanat tarihi açısından büyük değer taşıyan eserlerdir.

Sinan tarafından Eyüp'te inşa edilen türbeler de mimari yönden türünün en olgun örnekleri kabul edilmektedir. Birer mimarî anıt olarak ilgi çeken türbelerin ilki, 1539 tarihli Ayas Paşa Türbesidir. Eyüp Sultan Camii'nin hazi-resinde bulunan ve baldaken formda olan bu türbe, Sinan'ın mimarbaşı olur olmaz inşa ettiği ilk uygulamadır. Ünlü mimarın kendisi için tasarladığı

Süleymaniye'deki dikdörtgen planlı açık türbesi de ilgi çeken yalın bir örnektir.

İlk olarak 16. yüzyılda Sinan'ın Eyüp'te inşa ettiği Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi'nde ortaya çıkan bu şema Sinan'ın ardından bu yüzyılın sonunda Koca Sinan Paşa Külliyesi'nde uygulanmış, hatta 17. yüzyılda türbelerin artık medreselerle birlikte planlanması gelenek haline gelmiştir. Yine Eyüp'te Sinan eseri olan dikdörtgen planlı Pertev Paşa Türbesi (1572), Beybaba sokağı üzerinde bulunmaktadır.

Osmanlı mimarisinde önemli bir yeri olan Mimar Sinan'ın, türbe mimarisine farklı katkılarda bulunduğu görülmek-

▲ Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi

■ **Anıt mezar yapma düşüncesinin İslamiyet ile bağdaşmamasına rağmen 9. yüzyıldan itibaren mezar anıtlarının yapıldığına tanık olunmaktadır. İslam coğrafyasında bilinen ilk türbe, 9. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Samarra'daki Kubbe-tü's-Süleybiye'dir.**

tedir. İlk defa Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'nde uyguladığı çift kabuklu ve çift kubbeli tasarım şemasını, Ayasofya'daki Sultan II. Selim Türbesi'nde içte ve dışta farklı plan kurguları üzerinde deneyerek mükemmele ulaştıran Sinan, cami mimarisinde olduğu gibi türbe mimarisinde de yenilikler yapmıştır. Halefleri tarafından benimsenen bu şema, III. Murad ve III. Mehmet için Ayasofya Camii yanında inşa edilen türbelerle 17. yüzyıla intikal etmiştir.

MİMAR SİNAN TARAFINDAN YAPILAN ÖNEMLİ TÜRBELER

(Türbeler yapılış tarihlerine göre sıralanmıştır)

Ayas Paşa Türbesi

(İstanbul/Eyüp) 1539

Eyüp Sultan Camii'nin haziresinde bulunan türbe bir baldakendir. Sinan mimarbaşı olur olmaz inşa ettiği ilk türbedir. Dört taraftan açık olan türbenin üstü, dört mermer sütunla taşınan tek kubbe ile örtülüdür. 1894 depreminde kubbesinin çatlaması üzerine, demir çemberle çevrildiği, yine bu depremde sütun başlıklarına oturan üst örtü sisteminin yerinden oynadığı tahmin edilmektedir. Sütunlar arasındaki şebekeler taştandır. Bunların üzerinde eskiden mevcut olduğu sanılan demir şebekeler ve zaman içinde kubbenin üzerindeki kurşunlar yok olmuştur.

Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi

(İstanbul/Beşiktaş) H. 948 (1541-42)

Dünya tarihinin en büyük amirali ve Osmanlı donanmasının Kaptan-ı Deryası (deniz kuvvetleri komutanı) olan Barbaros Hayrettin Paşa'nın türbesi Beşiktaş Meydanında, Sinan Paşa Camiinin karşısındadır. Sekizgen planlı, sağır bir kubbe ile örtülü türbenin önünde, saçaklı bir giriş vardır. Beden duvarları kesme taştan inşa edilen türbe, sade ve yalın bir görünüşe sahiptir. Kapının yer aldığı giriş yüzeyi dışındaki yedi duvar yüzeyinde iki sıra halinde pencere sıralanır. Ölümünden beş yıl önce Sinan'a türbesini yaptıran Hayrettin Paşa, mezar yerinin seçimini de kendisi yapmıştır. Klasik formunu bozmadan ve dikkatle yapılan onarımı sayesinde türbe iyi durumdadır.

Şehzade Mehmet Türbesi

(İstanbul/Şehzadebaşı) H. 950 (1544-1545)

Türbe Kanunî Sultan Süleyman tarafından genç yaşta ölen oğlu Şehzade Mehmet için yaptırılmıştır. Kendi adına yaptırılan külliye'nin ana yapısı olan cami'nin haziresindedir. Sekizgen planlı türbe renkli taş işçiliği, yivli kasnaklı kubbesi ve renkli sır tekni-

ğindeki çinileriyle çok süslü bir eserdir. Dışarıdan köşeleri gömme sütunlarla belirginleşmiş, duvar üstleri stalaktitli saçaklarla öne çıkmıştır. Türbenin yedi yüzünde, altı üstlü iki sıra hâlinde ikişerden toplam yirmi sekiz pencere vardır. Giriş cephesinde ise kapı ve onun üstünde de iki pencere bulunmaktadır. Sağır kemerli alt sıra pencerelerin söve ve dolgularında beyaz mermer, üst sıra pencerelerin söve ve kemerlerinde ise vişneçürüğü ve kiremit rengi taşlar kullanılmıştır.

Geniş saçaklı giriş revakı, stalaktit başlıklı dört sütuna oturmaktadır. Kapının iki yanında çini panolar ilgi çeker. Türbenin içindeki duvarları da çini kaplıdır. Kubbenin içinde ise malakârî süslemeler uygulanmıştır. Yapım tekniği ve malzeme seçimi ile Sinan'ın, Şehzade türbesinin tasarımında büyük bir özen gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hüsrev Paşa Türbesi

(İstanbul/Yenibahçe) H. 952 (1546-1547)

Kanunî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Hüsrev Paşa adına yaptırılan türbe, sekizgen planlı sağır bir kubbe ile örtülüdür. Dışarıda cephenin sekiz köşesinde gömme sütunceler, yüzeylerinde iki katlı pencereler vardır. Yüksek kubbeyi kuşaklayan kasnağın üstündeki

▲ Haseki Hürrem Sultan Türbesi İçi

▲ Haseki Hürrem Sultan Türbesi

alınlıklar, çepeçevre palmetlerle süslüdür. Duvarların üstünde damlalıklı saçak ve bunun tepesinde de cepheyi dolanan süslü alınlıklar yer alır. İçeride kubbeyi sekiz kenarlı duvardan kubbeye geçiş için, stalaktitli çıkmalar ve baklavalı kuşak kullanılmıştır. Giriş saçığı yıkılan türbe geçmiş dönemlerde yaşanan yangınlarda zarar görmüştür. 1950 yılında onarılmışsa da daha sonraları yine bakımsız durumda kalmıştır. Türbe 2010 yılında kapsamlı biçimde restore edilmiştir.

Haseki Hürrem Sultan Türbesi

(İstanbul/Süleymaniye) H. 965 (1557-1558)

Sekizgen gövdeli olan türbe sağır kubbelidir. Kesme küfeki taşından yapılan türbenin giriş kapısının üstünde bir pencere vardır. Diğer cephelerinin her birinde altı üstlü birer pencere bulunmaktadır. İçeriden ise türbenin planı, onaltıgen biçimine dönüştürülmüştür. Girişinde dört sütunla taşınan saçaklı

bir revak vardır. Girişte iki yandaki duvarlar çini panolarla kaplıdır. Türbenin içi de çinilerle süslüdür. Kubbe eteğini çepeçevre dolanan kuşakta görülen ayet yazısı da yine çiniden oluşmuştur. Uygulanan çinilerin tamamı, üstün nitelikli 16. yüzyıl İznik yapımıdır. Kanunî'nin eşi Haseki Hürrem Sultan'ın iki kez onarım geçiren türbesi, Sinan tarafından tasarlanmış, türünün ilgi çekici örneklerindendir.

Kara Ahmet Paşa Türbesi

(İstanbul/Topkapı) H. 966 (1558-1559)

Kanuni Sultan Süleyman devri veziriazamlarından Gazi Kara Ahmet Paşa'nın türbesi İstanbul Topkapı Sur içinde Fatma Sultan mahallesindedir. Mimar Sinan'ın yaptığı külliye'nin bir parçası olan türbe, önceleri hazire içinde iken şimdi tek başına yol kenarında, caminin 50 metre batısında müstakil bir yapı durumunda kalmıştır. Külliye'nin banisi Kara Ahmet Paşa, Yavuz Selim'in

▲ Sultan İkinci Selim Türbesi

▲ Sultan Süleyman Türbesi İçi

damadıdır. Kara Ahmet Paşa sarayda yetişmiş, kapıcıbaşı olarak dışarı çıkıp sonra yeniçeri ağası, Rumeli Beylerbeyi olmuş ve ikinci vezir iken 27 Temmuz 1552'de Temeşvar'ı zapt etmiştir. Bundan dolayı da Osmanlı tarihinde Temeşvar Fatih'i olarak tanınmıştır. 1555'te idam edilmiş; ölümünden az önce yapımı başlayan külliye'nin tamamlandığını görmemiştir. Altıgen planlı türbe kurşun kaplı çift kubbelidir. Kubbe çokgen bir kasnakla kuşaklanmıştır. Dış cephenin altı köşesinde yuvarlak gömme sütunlar vardır. Kesme taştan yapılan türbenin beş yüzünde, altı

üstlü birer pencere, altıncı yüzünde giriş kapısı ile bir pencere yer almıştır. Giriş saçığının ne zaman yok olduğu saptanamamıştır.

Sultan Süleyman Türbesi (İstanbul/Süleymaniye) 1566

Süleymaniye külliyesinin en önemli parçası olan türbe, Kanunî Sultan Süleyman adına yaptırılmıştır. Cami'in güneyindeki hazirede, tam kible aksı üzerinde yer alır. Osmanlı Ordusu Zigetvar kuşatmasında iken 7 Eylül 1566 tarihinde ölen Kanuni'nin cenazesi 28 Kasım'da İstanbul'a ulaşmış ve şimdiki türbenin yerinde toprağa verilmiştir.

Cami'in tamamlanma tarihi olan 1557 yılında türbenin henüz yapılmadığı, padişah toprağa verildikten sonra inşa edildiği biliniyor. Bununla birlikte, cihan padişahı olarak dünyaya ün salan Kanunî türbesinin kapısı üzerinde kitabe bulunmamaktadır.

Gövdesi sekizgen prizma biçimli olan türbe, dışarıdan etrafı revakla çevrilidir. İçeriden duvarın pahlı köşelerinin önüne konulan sekiz sütun ile sandukaların etrafını dolaşan bir galeri elde edilmiştir. Çift cidarlı olan kubbenin kurşun kaplı dış kabuğu beden duvarına, iç kabuğu sütunlara oturur.

▲ Sultan İkinci Selim Türbesi

Sekizgen gövdenin tepesinde bir sıra palmet bulunan damlalı saçak vardır. Türbeyi saran revak, sivri kemerli ve baklava başlıklı sütunlara oturur. Sütun başlıkları stalaktitli ve korkulukları şebekeli olan giriş revakının saçak örtüsü geniş tutulmuştur.

Giriş kapısının her iki yanında yer alan çini panolar, dönemin değerli sanat ürünlerindendir. Türbenin içinde duvarları süsleyen çiniler de üstün nitelikli sanat eserleri arasında sayılır. Kubbenin içinde koyu zemin üzerinde geçmelerle işlenmiş malakârî süsle-

melerin kaliteli işçilik ürünleri olarak ilgi çekerler. Sinan'ın türbe tasarımlar arasında özel bir yere sahip olan bu yapı, Türk mimarlık tarihinde de türünün en gelişmiş örneği kabul edilmektedir.

Sokollu Mehmet Paşa Türbesi (İstanbul/Eyüp) H. 976 (1568)

Siyavuş Paşa Türbesi'nin karşısında olan türbenin kitabesi, avlu kapısının üzerinde yer almaktadır. Medrese ile planlanmış olan türbe, medresenin uzunlamasına ekseninde yer almış, dershaneye bir revakla bağlanmıştır. Dıştan sekizgen, içten onaltıgen planlı

yapı, Siyavuş Paşa Türbesi ile birlikte Eyüp'teki türbeler içinde en bakımlı ve ilgi çekmiş olanıdır. Türbenin cadde tarafındaki yüzünde küçük bir çeşme yer almaktadır. Yol kodunun sürekli yükseltilmesi sonucu çeşme yalağı altta kalmıştır. Çeşmenin sol üst tarafında talik yazı ile yazılmış 3 beyitten oluşan H. 977 (1569) tarihli kitabe yer almaktadır. Türbenin içindeki üst pencerelerin tepesinde çinili yazı kuşağı vardır. Türbenin içini dolanan kuşakta ayet yazılmıştır.

▲ Sokollu Mehmet Paşa Türbesi

Sultan İkinci Selim Türbesi (İstanbul/Ayasofya) H. 984 (1576-77)

Sinan'ın türbe mimarisi tasarımları arasında uyguladığı özgün örneklerden biridir. Türbe, Ayasofya Camii'nin haziresindedir. Yapının gövdesi, köşeleri pahlanmış kare bir prizma ile bunun üzerinde yükselen, yine köşeleri pahlanmış dört tromplu bir sekizgen prizmadan oluşur. Çift cidarlı kubbesi olan yapının dış kubbesi, ana gövdeyi örter. Kubbe üzerinde, sekizgen prizmada ve tromplarda pencereler yer alır. Üç basamakla çıkılan giriş revakı ve bunu örten geniş saçığı ilgi çeker. Giriş revakının geniş olan orta gözü, mukarnas bingilere oturan sekiz dilimli bir kubbeyle, yan gözler ise ayna tonoz ile örtülüdür. Geniş saçığı taşıyan demir eli böğründe elemanları ile girişe farklı bir plastik kazandırılmıştır. Türbenin, revakın arkasında kalan giriş cephesi, portal gibi tavana kadar yükselmiştir. İçerdeki kubbe, birbirine kemerlerle bağlı sekiz sütuna oturur. Sütunlar da kemerlerle dış duvara bağlanmıştır. Kubbenin ve pandantiflerin içleri kalem işi süslemelidir. İçerideki duvarlarda üstün işçilikli çiniler, yapıya büyük değer katmıştır.

▲ Siyavuş Paşa ve Evladı Türbesi

çini panolar yer alır. Sol tarafta soluk renkli olan pano, eskileri taklit edilerek yapılmıştır. Türbede Sultan Selim'in eşi Nurbanu Sultan ve çocukları ile birlikte

toplam otuziki şehzade ve hanım sultan yatmaktadır.

Şemsi Ahmet Paşa Türbesi (İstanbul/Üsküdar) H. 988 (1580-81)

Sinan'ın Üsküdar Boğaziçi sahilinde yaptığı en küçük külliye'nin parçasıdır. Camiin batı duvarına bitişiktir. Cami ile arasında bronz şebekeli büyük bir pencere vardır. Kesme taştan yapılan türbenin kurşun kaplı örtüsü kubbe formuna yaklaşmış çapraz tonoz biçimindedir. Dıştan sade görünüşe sahip olan türbenin içi, kalem işi bezemeleri ile süslenmiştir. Son yıllarda onarım gören türbe iyi durumdadır.

Zal Mahmut Paşa Türbesi (İstanbul/Eyüp)

Eyüp'te Zal Mahmut Paşa Külliyesinde yer alan türbe caminin doğusunda, Defterdar caddesine açılan alt medresenin karşısındadır. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmeyen türbenin kubbesi çift cidarlıdır. Önü revaklı olan

mermerdendir. Dört sütuna oturan giriş revakı, geniş çatılıdır.

Geniş bordürlerle çerçevelenmiş cephe yüzeyleri değişik pencere düzenine sahiptir. Haçın kolları eksenindeki cephede altlı üstlü ikişer, sekizgen kenarın kalın yüzeylerinde birer üst pencere yer almıştır. Alt pencereler sağır sivri, üst pencereler ise alçı şebekeli, kaş kemerlidir. Türbenin içerisinde kubbenin göbeği ile eteği ve pandantifler, haçın kolları üzerindeki ayna tonozlarının yüzeyleri dönemin kalem işleri ile bezenmiştir. Bakımlı ve iyi durumda olan türbede Zal Mahmut Paşa, eşi Şah Sultan ve kim olduğu bilinmeyen bir kişiye ait mezar bulunmaktadır.

Kılıç Ali Paşa Türbesi (İstanbul/Tophane) H. 995 (1586-1587)

Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa tarafından Sinan'a yaptırılan türbe külliye'nin bir parçasıdır. Camiin haziresinde olan türbenin üzerindeki kitabede yapılaş

▲ Şemsi Ahmet Paşa Türbesi

tarihi belirtilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Kılıç Ali Paşa, külliye'yi sağlığında yaptırmıştır. Çünkü camiinin iki yapım kitabesi de H. 988 (1580-81) yılını gösteriyor. Sekizgen gövdeli ve çift

▲ Zal Mahmut Paşa Türbesi

kubbelidir. Giriş revakı gövdenin içine itilmiş, iç kuruluşu ve pencere düzeni asimetrik bir görünüş kazanmıştır. Duvarları kesme taş, sütun ve pencere

tarihinde geçirdiği onarım türbeyi de kapsamıştır.

Siyavuş Paşa ve Evladı Türbesi (İstanbul/Eyüp)

Siyavuş Paşa'nın hayatta iken çocuklarına ve kendisine Sinan'a bir türbe yaptırdığı biliniyor.

H. 1011 (1602-03) yılında ölen Siyavuş Paşa, daha önce yaptırdığı türbeye gömülmüştür. Ölüm tarihini bildiren kitabe de sokağa bakan pencere üstüne konmuştur. Sokollu Mehmet Paşa Türbesi'nin karşısında bulunan Siyavuş Paşa Türbesi, dışarıdan onaltıgen, içeriden sekizgen planlıdır. Dönemin çinileri olan içerideki panolar, türbeye büyük bir değer katmıştır. Bakımlı ve ziyarete açık olan türbenin, günümüzde de ilgi ile gezildiği gözlemlenmektedir.

Büyük ve gösterişli olan türbenin kapı kemerlerinde, pencere sövelerinde almaşık anlayışta değişik renkli mermerler kullanılmıştır. Özellikle beyaz ve pembe somaki mermerlerin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Sinan'ın önemli yapıları arasında yer alan türbe, dönemin değerli İznik çinilerine sahiptir. Türbe içindeki panolar, yapıya büyük bir değer katmıştır. Bakımlı ve gösterişli olan bu yapı en çok ziyaret edilen türbelerin başında gelir. ♦

Ölüm Sanat ve Kadın

DOÇ. DR. ŞERİFE TALİ

KADIN VE SANAT KAVRAMI ÖZELLİKLE ÖLÜMSÜZLÜK BAĞLAMINDA ÖLÜMLE BİRLİKTE İLİŞKİLENDİRİLEREK değerlendirilmiştir. Yok olma anlamındaki ölüm ile var olma anlamına gelen sanat gibi iki zıt kavramın birbirlerinin devamı şeklinde varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Bir olgunun biterken bir diğerinin başlaması geride kalanlar için devam eden hayata yeni mana ve anlamlar yükleyen esastır. Ölüm karşısındaki acizliğin, kaybetmenin, yitirmenin başkaldırının tek çaresi ise ölümü bile sonsuzlukta var edecek olan sanattır. İnsanlar dünyalarını değiştirdiklerinde geride kalanlar onların adına ve şanına uygun törenler düzenleyip, ölüyü uğurladıktan sonra ölenin ismini koruma ve onun sonsuza kadar adını yaşatma çabası içine girmişlerdir aslında. Ölüm karşısında takınılan tutumların mezar mimarisinde duygu, düşünce, inanç, gelenek olarak bulunduğu ifade ile kadına atfedilen mananın sanat eserleri üzerinde nasıl yansıdığı ve onların algılanış biçimi ortaya

konulmuştur. Ölüm sonrasında kişilerin maddi imkânlarına bağlı olarak farklılaşan, ölenin toplumdaki konumuna ve onuruna yakışacak biçimde meydana getirilecek olan mezar anıtları veya mezar taşları, tarihî, coğrafî, ekonomik şartlara ve toplumların kültürel özelliklerine göre farklılıklar gösterse de amaç ölüme rağmen ölenin isminin hep baki kalması olmuştur.

Türk sanatı içerisinde kadınlar için öldükten sonra yakınları tarafından yaptırılan ve varlığını hala sürdüren üzerine kitabeler yazılan türbe, mezar taşları gibi önemli belli başlı bazı eserler ele alınmıştır. Tarihi süreçte kaybedilen annelerin, eşlerin, kız kardeşlerin, kız çocuklarının ve sevgililerin ardından meydana getirilen bu eserler kadın zarafetine uygun onun kimliğini belirleyici estetik öğelerle donatılmıştır. Coğrafya ve dönemlere göre ölü gömme adetleri ve mezar anıtları form olarak farklılık gösterse de bu ölümsüz mekânların biçimlenmesinin en belirleyici özellikleri şüphesiz banilerin dini, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel durumları olmuştur. Toplumda nüfuzlu, güçlü, varlıklarının aksine gücü doğrultusunda tüm olumsuzluk ve yokluğa rağmen her daim ölümlerinin adını var etme çabasının görülmesi ise özeldir. Ölüm, sanat ve kadın gibi iç içe geçmiş ve oldukça geniş bir konunun bu çalışmada kısmen belli başlı özellikleri üzerinde durulmuştur. Kadının o dönemdeki statüsü, kimliği ile bunların sanata nasıl yansıdığı ve şimdi nasıl okunması gerektiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Türk Sanatında mezar anıtlarının en önemli örnekleri Anadolu Selçuklu ile birlikte Anadolu'da verilmeye başlanmış-

tır. Anadolu Beylikleri ve Osmanlı gibi belli başlı tarihi dönemlerde yapılan ve günümüze kadar gelen mezar anıtları şüphesiz hanedan mensuplarına ait eserlerdir. Mezar mimarisinde kadın algısını, ona verilen değeri, kimliğini eserlerin mimari, malzeme, bezeme ve üzerlerinde yazılı kitabelerde yer alan ifadelerden anlamak mümkündür. Selçukluda kadına verilen önem (Tekin: 2014, 992-1005) özellikle onlar adına inşa ettirilen mezar yapılarının sayı ve mimarisi ile somut bir şekilde belgelemek mümkündür. Türbelerle

Kayseri'de Anadolu Selçuklu Devletinin ilk külliyesi içerisinde cami ile medrese arasında inşa ettirilen, Mahperi Hatun Türbesi'nin üzerinde kitabesi yoktur. I. Alâeddin Keykubad'ın eşi ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun'un türbesi tamamen kesme taş malzemeden yapılmış ve mukarnas dolgulu kare bir kaide üzerinde sekizgen formu olarak tasarlanmıştır. Türbe içten kubbe dıştan külahlı örtülürken çokgenin kolları sütuncelerle sınırlanarak ara cepheler kademeli sivri kemerli nişlerle hareket-

■ **Gevher Nesibe, Gıyaseddin Keyhüsrev'den “Ben devasız bir derde düştüm, kurtulmama imkân yoktur, hiç bir hekim derdime çare bulamamıştır, ben artık ahret yolcusuyum, eğer dersen benim mal varlığımla benim adıma bir şifahane yaptır, bu şifahanede bir yandan hastalara şifa verilirken, bir yandan da çaresi olmayan dertlere deva aransın, ünlü hekim ve cerrahlar yetişsin, burada kimseden bir kuruş para alınmasın, burası benim adıma bir vakıf olsun” demişlerdir.**

ölümsüzleştirilen Selçuklu hatunları, sultanların zevceleri, anneleri veya kızlarıdır. Selçuklu başkentlerinden bazı örneklerle ifade etmeye çalışacağımız türbeler ve üzerindeki yazıtlar bu konuya rehberlik edecektir. Kayseri Mahperi Huant Hatun Türbesi, Kayseri Gevher Nesibe Hatun Türbesi (1206), Kayseri Melike Adiliye/Gaziye Türbesi (Çifte Kümbet) (1247), Konya'da Gömeç Hatun Türbesi, Eskişehir Seyitgazi Ümmühan Hatun Türbesi (1207-1208), Niğde Hüdevend Hatun Türbesi (1312-1313) bu dönemin başlıca eserleri arasındadır.

lendirilmiş ve bu kısımlar geometrik düzendeki motiflerle bezenmiştir. Türbenin cephelerinin ortasına sivri kemerli ikiz pencereler açılmış ve türbe üstte mukarnaslı bir kuşak ile kademeli silmelerden sonra örtüye geçilmiştir. Türbenin mimari ve süsleme özelliklerinin yanı sıra buraya alınmasının en önemli nedeni Mahperi Hatun'un sandukası üzerinde yer alan kitabe ve bu kitabenin içeriğidir. Kitabede: “Bu kabir, Keykubad oğlu, dünya ve dinin koruyucusu merhum Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi, namuslu, saadetli,

şehide, takva sahibi, ibadet ehli, dindar, mücadeleci, korunmuş, adalet sahibi, dünyada kadınların sultanı, iffetli, temiz, çağının Meryem'i, zamanının Hatice'si, maruf dost, binlerce mal sadaka veren, din ve dünyanın yüz akı, hanım hanımefendi Mahperi hatun'undur. Allah

tan'ın ağabeyi hükümdar I. Gıyaseddin Keyhüsrev karşı çıkmış ve başsipahiyi bir savaşa göndermiştir. Başsipahi gittiği savaşta şehit olmuş ve olayın ardından Gevher Nesibe üzüntüsünden hastalanarak vereme yakalanmıştır. Kız kardeşinin durumunu öğrenen I. Gıya-

▲ Çifte Kümbet - Kayseri

cümlesine Rahmet eylesin" şeklindeki ifadeler son derece naiftir.

Kayseri'de II. Kılıçarslan'ın kızı ve I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kardeşi Gevher Nesibe Hatun'un vasiyeti üzerine 602 H./1206 M. de inşa edilen şifahane-nin içerisinde yer alan türbesi (1206) medresenin içerisinde bulunmaktadır (Önkal:1999, 19-20).Bu türbe ve şifahane-nin yaptırılması ile ilgili rivayet şu şekildedir: "Gevher Nesibe Sultan, saray başsipahisine gönül vermiştir. Evlenmelerine ise Gevher Nesibe Sul-

▲ Tercan Mama Hatun Türbesi

seddin Keyhüsrev onu ölüm döşeğinde ziyaret eder ve ona son dileğini sorarak kendisinden özür dilmıştır. Gevher Nesibe, Gıyaseddin Keyhüsrev'e "Ben devasız bir derde düştüm, kurtulmama imkân yoktur, hiç bir hekim derdime çare bulamamıştır, ben artık ahret yolcusuyum, eğer dilersen benim mal varlığımla benim adıma bir şifahane (hastane) yaptır, bu şifahane-de bir yandan hastalara şifa verilirken, bir yandan da çaresi olmayan dertlere deva aransın, ünlü hekim ve cerrahlar yetişsin, burada kimseden bir kuruş para alınmasın, burası benim adıma bir vakıf olsun" demiştir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev kız kardeşinin hastalığına kendisinin neden olmasından büyük üzüntü duymuş ve onun bu son isteğini yerine getirerek şifahane-nin yapımını 1204'de başlatmıştır. Şifahane iki yılda tamamlanarak 1206 M.de hizmete açılmıştır". Vasiyeti üzerine oluşturulan

bu eserin iki kapıdan yalnız portalı üzerinde bulunan kitâbesi:"Kılıçarslan'ın oğlu, dinin ve dünyanın koruyucusu büyük sultan Keyhüsrev zamanında -zamanı daim olsun- Kılıçarslan'ın kızı, din ve dünyanın ismeti Melike Gevher Nesibe'nin -Allah sizin için onu razı kılsın- vasiyeti olarak 602 H. yılında bu hastanenin inşasına ittifak etti." şeklindedir. Kümbetin sekizgen gövdesinin dış yüzeyinde pramit külâhının altında ise (Bakara Suresi 255. ayeti) Ayet-el Kürsi ile devamında Bakara Suresi 256. ayet yazılmıştır. Anadolu Selçuklu türbeleri içerisinde üst kat düzenlemesi ve çatı üzerindeki gövdesi ile ilginç bir eserdir (Önkal:1999, 20).Bu dönemde önemli diğer bir eser Niğde'de Hüdavend Hatun Türbesi (1312-1313) dir. V. Rükneddin Kılıçarslan'ın kızı Hüdavend Hatun tarafından İlhanlı Valisi Sungur Ağa'nın yönetimi sırasında 712H./1312 M. de yaptırılmıştır. Kesme taştan inşa edilen kümbet, mukarnaslı

■ **İslam türbe mimarisinin en görkemli örneği hiç şüphesiz Hint-Türk İmparatoru Şah Cihan'ın büyük bir sevgiyle bağlı olduğu genç yaşta vefat eden eşi Ercüment Banu Begüm (Mümtaz Mahal) için yaptırdığı, Tac Mahaldir. Hindistan'ın Agra şehrinde, Dünyanın yedi harikası arasında yer alan eserin inşası 1041/(Ocak 1632) başlanıp yapımı yirmi iki yıl sürmüştür.**

sekizgen bir kaide üzerinde, köşeleri bezemeli sütuncelerle yumuşatılmış sekizgen bir plana sahiptir. Üstte planı onaltıgene dönüşen türbe bezeme açısından bitkisel, geometrik ve figürlü bezemesi ile özeldir. Türbe Anadolu Selçuklu prensesleri için yapılmış

türbeler arasında en süslü olanı ve ilginç mimari kuruluşu, olağanüstü muhayyile zenginliğiyle sıra dışı bir yapıdır (Önkal: 1999, 28-29).

Anadolu Beylikler Dönemi XIV. yy. mezar yapıları arasında da hanım sultanlar için inşa ettirilmiş çok önemli mezar anıtları bulunmaktadır. Anadolu'nun en büyük türbeleri arasında yer alan Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin eyvanına bitişik inşa ettirilen Padişah Hatun Türbesi, içten onikigen dıştan silindirik bir plana sahiptir. Altta bir kryptası bulunan türbe içten kubbe dıştan konik bir külâhla örtülmüştür.

Düzgün kesme taş malzeme ile yapılan türbenin çalınan taç kapısı ve içerisi mermerdir. Türbenin portalı 1828 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Ruslar tarafından sökülerek götürülmüştür. Dıştan burmalı kaval silmelerle panolara ayrılan türbenin gövdesi

üstte geometrik ve zincirek motiflerle bezenirken içte süsleme bitkiseldir. Bu dönemde diğer bir örnek, Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi, halk arasında daha çok Döner Kümbet olarak bilinen yapıdır. Giriş kapısı üzerinde yer alan beyaz mermer kitabesinde: "Bu türbe saide Şah Cihan Hatun'undur. Allah onu rızasıyla kapsasın" şeklinde ifade bulunurken, kitabe tarihi ibaresi yoktur. Türbe kare bir kaidenin köşelerinin pahlanması ile geçilen silindirik formlu bir gövdeye sahiptir. İçten de silindirik plana sahip olan türbe dıştan Hatuniye Türbesi'nde olduğu gibi kaval silmelerle

aslan, çift başlı kartal, hayat ağacı gibi figürlü bezemeleri ile dikkat çekicidir.

Özel işçilikleri ve süslemeleri ile sayılarını artırabileceğimiz türbelerden farklı olarak biri Saltuklu Dönemine bir diğeri Eretna Beyliğine ait olan iki hanım sultan için inşa ettirilen türbeler konumları açısından oldukça önemlidir. Yeni arayışlarla değişik yorumlara açık olan türbelerden ilki, Saltuklu Beyliği'nin başına (1191) geçen II. İzzeddin Saltuk'un kızı Mama Hatun tarafından Erzurum-Erzincan kervan yolu üzerinde Tercan'da yaptırılan külliye-nin içerisinde yer alan Tercan Mama Hatun Türbesi'dir.

Dilimli bir gövde ve külâha sahip olan türbe birbirinden farklı mezar yapısı ve nişlerle teşkilatlandırılan çevre duvarı şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır. Çevre duvarının ortasında yer alan türbe, Anadolu'da başka örneğine rastlanmayan bir plan şeması ve mimari

özelliğe sahiptir. Kümbetin üzerindeki kitabeden anlaşıldığına göre mimarı Ahlatlı Ebü'n-Nema b. Mufaddal'dır. İki katlı kümbet, üst köşeleri pahlanarak sekizgene dönüştürülmüş kare kaide üzerinde dilimli türbenin, Mama Hatun'un sandukasının bulunduğu, dört basamakla inilen, çapraz tonoz örtülü mumyalık kısmı kare planlıdır (Deknalbant:2003, 549-550).

Kayseri'nin güneydoğusunda Köşk Dağı adı verilen tepede yer alan türbe, Halil Edhem Eldem'in eski bir kopyasına dayanarak yayımladığı bugüne ulaşmayan kitabesine göre 1339 yılında Eretnaoğulları Beyliği'nin kurucusu Alâeddin Eretna tarafından eşi Suli Paşa'nın ruhunu taziz için yaptırılmıştır. Halk arasında Köşk Medrese adıyla tanınan aslında bir hankâh olarak kabul edilen yapının (Şaman-Yazar: 1991, 301-302), avlusunun ortasına yerleştirilen türbe, mukarnaslı kare kaide

lerinde benzerine rastlamak mümkün değildir. Tercan Mama Hatun Türbesi ile Suli Paşa Türbesi'nin bir avlu ortasına çekilerek etrafında bir dolanma alanının oluşturulması ile orta alan vurgusu önemlidir. Bu iki hanım sultan türbesi farklı konum ve düzenleri ile türbe mimarisinde farklı bir önem arz etmektedirler.

Osmanlı Dönemi mezar anıtlarının en önemli örnekleri ise Bursa, Edirne ve özellikle İstanbul gibi devlete başkentlik yapmış merkezlerde verilmiştir. Sultanlar eşleri, kızları, valideleri için ihtişamlı, görkemli türbeler yaptırmış bazen de bu türbelere onlarla birlikte kendileri de gömülmüşlerdir. Erken Devirde Bursa'da baldaken formdaki Devlet Hatun Türbesi sandukası üzerindeki ifadesi ile önemlidir, kitabesi: "Bu mübarek türbe, örtülü, namuslu, kadınların sultanı Devlet Hatun'undur. O, hicri, hilali senesinin 816 sında/1414

▲ Suli Paşa Türbesi - Kayseri Köşk Medrese İçerisinde

Sultan Türbesi (980/1558) sekizgen planlı olup içerisi renk ve kompozisyon olarak oldukça zengin çinilerle kaplanmıştır. Üsküdar Gülnuş Valide Sultan Türbesi, sekizgen planlı ve üzeri açık bir türbe (1715)'dir. Kitabesi Ayet-el Kürsi ile başlar ve Arapça olarak "Bu mezar, gaza ve fetihler babası muzaffer Sultan Ahmed Han'ın, hayır ve hasenat sahibi, hayâlıların efendisi saltanat güneşinin doğuşu ve hilafet ayının ortaya çıkışını sağlayan annesine aittir. O, ecelin gelişi ile Rabbine kavuşmuş ve kendisine cennet odalarından biri kurulmuştur..." şeklindedir (Önkal:1992, 211-212). İstanbul Gülbahar Hatun Türbesi (1782) revaklı sekizgen planlı bir eserdir, kitabesi: "Cennet mekân Firdevs-i aşıyan merhum ve mağfurun leh Fatih Sultan Mehmed Han tabe serah hazretlerinin zevce-i muhteremeleri valid-i macid merhum ve mağfurun leh Sultan Bayezid Veli Han, merhum ve mağfurun leha Gülbahar Hatun türbe-i şerifidir. liseneti 1196/1782" şeklindedir (Önkal:1992, 237-238). Mihrîşah Sultan Türbesi (1210/1796) dilimli gövdesi ile İstanbul Şah Sultan Türbesi (1215/1800) 12 beyitlik talik hatlı kitabesi ile Osmanlı kadınları için inşa ettirilen örneklerden

sadece birkaçıdır (Önkal:1992, 242,247-248). Osmanlı Döneminde türbeler mimari olarak dışarıda sade iken iç mekânlar özellikle çini, kalem işi gibi süslemelerle adeta "cennet bahçesinden" bir bahçeye dönüştürülmüşlerdir. Eserlerin, mimarileri kadar süslemeleri ve özellikle kitabelere kazınan ifadeleri; kadına verilen değerın anlaşılması açısından önemlidir.

Kadınlar için yapılan anıt mezarlar Anadolu'dan seçilen örneklerle verilirken aslında bu grup içerisinde İslam türbe mimarisinin en görkemli örneği hiç şüphesiz Hint-Türk İmparatoru Şah Cihan'ın büyük bir sevgiyle bağlı olduğu genç yaşta vefat eden eşi Ercüment Banu Begüm (Mümtaz Mahal) için yaptırdığı, Tac Mahaldir. Hindistan'ın Agra şehrinde, Dünyanın yedi harikası arasında yer alan eserin inşası 1041 / (Ocak 1632) başlayıp yirmi iki yıl sürmüştür. Babürlü mimarisinin şaheseri olan Yamuna Nehri kenarında yer alan türbe, Şah Cihan'ın "nâyâb, latif, acayip ve garip" bir eser yaptırmayı amaç edindiği şeklinde yazılmaktadır. Osmanlı, İranlı, Suriyeli usta ve sanat-kârlarla birlikte Hintli ustalara da görev veren hükümdar türbenin inşası için mimar ve ustalardan oluşan bir heyet kurmuş, heyetin başına da bizzat kendisi geçmiştir. Üstâd İsâ (Muhammed İsâ) Efendi adlı, Osmanlı asıllı bir mimarın başlarında bulunduğu bildirilen bu heyet tarafından hazırlanan plan ve maketler Şah Cihan'ın direktifleriyle binaya aksettirilmiştir. Yapıya şekil veren aslında Şah Cihan'ın bizzat kendisidir.

Tac Mahal, Orta Asya'da ve İran'daki Timurlu geleneğiyle Hint-İslâm türbe mimarisinin ahenkli ve mükemmel sentezi olmuştur. Türbe tamamen beyaz mermerden ana türbe binası, mescit, kabul salonu, kapılar, ek pavyonlar ve geniş bahçelerden müteşekkil bir külliye meydana getirecek şekilde düzenlenmiştir. Yapıların ortasında bütün ihtişamıyla yükselen ana türbe binası bir kenarı 95 m. olan kare bir kaide üzerinde yer

almaktadır. Köşelerde bulunan 42 m. yüksekliğindeki minareler tarafından çerçevelenen türbe sekizgen bir plana sahiptir. Yapı merkezinin sekizgen bir iç mekân, bu iç mekâna bağlanan dört geniş eyvan ve bu eyvanlar arasında koridorla orta alana bağlanan dört köşe odasından oluşan bir plana sahiptir. 18 m. çapındaki orta mekânın üzeri 24 m. yüksekliğinde bir iç kubbeyle örtülüdür. Bu kubbeli mekânın etrafında yer alan birimler iki katlı biçimde inşa edilmiş olup türbenin merkezini teşkil eden, mermer sandukaların da içinde yer aldığı bu merkezî mekânı kuşatacak şekilde düzenlenmiştir. Dört yöne bakan 32 m. yüksekliğindeki büyük sivri kemerli eyvanlarla dışarıya açılan binanın her cephesinde büyük eyvanların yanlarına gelen iki katlı, sivri kemerli küçük eyvanlar yerleştirilerek mimari ahenk ve simetri çok daha etkili hale getirilmiştir. Yapının üstünde 44 m.

nılışına rağmen malzemenin ihtişamı ve çok sayıdaki değerli taşın meydana getirdiği tesirlerle ihtişamlı bir görüntü oluşturulmuştur. Kemer aralarında, kitabelerde ve sandukaların üzerinde bulunan zümrüt, yakut, pırlanta, iri incilerden ve diğer kıymetli taşlardan oluşan malzemeyle desteklenen tezyinatın esasını meydana getiren kitabeler ve arabesk motifler yapının içinde ve dışında yer almaktadır (Beksac: 2010, 337-339). Dünyada cenneti simgeleyen bu eser, kadın varlığının yüceltildiği ve dile getirildiği İslam sanatı içerisinde var olan örnekler arasında mimari aracılığıyla dilde tutabileceği en önemli mekândır. Kadının böylesi bir görkemli yapıt aracılığıyla dile gelmesi ve linguistik skalada üst düzeyde bir mekân bulması erkeğin kadına yönelik ya da kadını merkeze alan dil kullanması aracılığı ile olur (Fidan:2007, 139-138). Şah Cihan'ın eşi için sevgisinin bir ifadesi

▲ Huant Hatun Türbe Sandukası

yüksekliğindeki dış kubbe geniş bir kasnak üzerinde büyük bir haşmetle durmakta olup soğan biçimindedir. Yapının bütününe hâkim olan, mermer içine renkli taş kakma tekniğiyle yapılmış tezyinatla, bütün mütevazı kulla-

olan bu eser mezar yapıları arasında başka bir örnekle kıyaslanamayacak özellikte bir şaheserdir.

Osmanlı Döneminde kadınları ölümsüzleştirmek için yapılan anıt mezarlardan sonra bahsedilecek diğer

▲ Tac Mahal

üzerinde yükselen sekizgen bir plana sahiptir. İçten kubbe dıştan piramidal külâhla örtülen türbenin, dıştan kare içine alınmış sekizgen revaklı avlunun ortasındaki konumu açısından başka bir Selçuklu ve Beylikler dönemi eser-

Şevval ayında vefat etmiş olup, Bayezid Han oğlu büyük sultan, Sultan Mehmed'in -Allah onun mülkünü daim kılsın-annesidir" (Önkal:1992, 60-61) şeklindedir. Klasik devirde, Süleymaniye Külliyesi içerisinde yer alan Hürrem

sanat eserleri mezar taşlarıdır. Ekonomik anlamda herkes türbe inşa ettiremeyeceği için mezar taşı yapımı ve kullanımı daha ulaşılabilir ve daha yaygın bir geleneğe sahiptir. Oldukça geniş olan bu konu ile ilgili kadınlar için yapılan bazı ilginç mezar taşı örnekleri üzerinde durularak konu özetlenmiştir. Kaybetme, acı, hüznün, sevgi ve tutkunun ifadesinde zara-fet dili ile verilen küçük eserlerle de ölümsüzlüğe çareler

▲ Süleymaniye Haziresi

aranmıştır. Sanatın yanı sıra mezar taşlarının üzerinde edebi açıdan büyük değer taşıyan dönemin en güzel hattı ile manzum şiirler yazılarak acılar hafifletilmiş ve çeşitli ifadelerle ölen için dualar istenmiştir. Bu mezar taşlarında özellikle kadınların gelenek, davranış, giyim kuşamlarını ve sosyal hayattaki rollerini görebilmek mümkündür. Çocukken, genç yaşta evlenmeden, hamile veya lohusa iken ölen, çocuğu ile birlikte vefat eden kadınlar ya da anneler için çok özel şahideler hazırlanmıştır. Küçük yaşta vefat eden kız çocuklarının mezar taşları onlar gibi küçük ölçülerde yapılarak kimliklerine saygı duyulmuştur. Halk kültürüne özgü içeriklerin de bulunduğu kitabelerde, kadın mezar taşları kadın zarafetine uygun form ve bezemelerle dönemlere göre biçimlenmiştir. Kitabe ve başlık kısmı ile farklılaşan kadın mezar taşlarında ayak taşları üzerinde uygulanan kompozisyonlarda geç örneklerde batılılaşmanın etkisiyle stilize edilen motiflerin aynı zamanda her birine dini anlamlar yüklenmiş ve hiçbir motif rastgele seçilmemiştir. Estetik kaygılarla oluşturulan bu motiflere aynı zamanda ikonografik olarak da derin anlamlar yüklenmiştir. Mezarda yatan kişinin genel özellikleri ile de doğru orantılı olarak

yapılan şahideler onların varlığına geride kalanların isteği üzere hala şahitlik etmektedir.

İstanbul Süleymaniye Cami Haziyesinde yer alan, 17 yaşında vefat eden genç bir kıza ait olan mezar taşı bu konuda en güzel örnektir. Silindirik formda ele alınan, şahideleri bulunan, kurdelelerle tutturulan, çelenklerle süslü sandukanın üzeri yekpare kapaklıdır. Baş taşı silindirik formda olup şahidenin başlığı aşağı doğru kat kat inen bir gelin duvağı şeklinde yapılmıştır. Kitabesinden anlaşıldığı üzere taze bir çiçek iken hayattan kopan bu genç için çok zarif bir eser meydana getirilmiştir. Şahidenin duvakla sarılan başlığının alt kısmı gonca güllerle ve uçuşur vaziyetteki fiyonklu kurdelelerle bağlanmıştır. Şahide alt kısımda talik hatla yazılan kitabenin ardından kurdeleler arasına yerleştirilen tüllerle bağlanmıştır. Aynı formdaki ayak taşı ise on bir satırlık kitabe metni üzerinde sembolik olarak evlenmeden önce vefat eden genç kızları sembolize eden kırık bir gonca gül motifi ile bezenmiştir. Kitabesi: “Ey zair, şu taşın altında yatan genç kızların en pâk ve afif ve en zekî ve en güzellerinden biri idi, heyhat ecel onu on yedi yaşında şu gördüğün toprağa

serdi. Yegâne emeli olduğu ailesinin kalbgâhından mevtin henüz pek taze iken kopardığı bu nadide çiçek, nûr-i zekâ ve malumat ile mümtaz hüsn-i ahlâk ve namusa mücessem

▲ Hürrem Sultan Türbesi - İstanbul

misal idi. Ruh-ı masumu için Fatiha. Fi 13 Kanun-ı Sâni sene 1325 (26 ocak 1910) yevm-i Çarşamba.” şeklindedir.

Bir diğer örnek ise kitabenin içeriğinden anlaşıldığı üzere 19 yaşında lohusa iken vefat eden genç bir anneye ait mezar taşıdır. Bu mezar taşının başında başka bir kadına ait eski bir fotoğraf yaşam ile ölüm arasında duran gerçekliğin sanata yansımadır aslında. Baş taşı dalgalı formda ele alınmış talik hatla kitabeleri yazılırken tepelik kısmında bir vazodan fışkırarak yanlara da sarkıtılan stilize yaprak ve gül motifleri tüm canlılığı ile kadın zarafetine yakışır tarzdadır. Kitabesi:

Âh mine’l-fırâk (Ah Acı Ayrılık)

Bu cihân bağına geldim bir mürüvvet görmedim

Derdime derman aradım bir ilâcın bulmadım

Âh ile zâr kılarak tâzeliğime doymadım

Çün ecel peymânesi dolmuş murâdım almadım

Nişân-ı Hümâyûn kapı çukadârı

Es-Seyyid Hüseyin Efendi’nin kerimesi

On dokuz yaşında iken loğusa

Döşğinde irtihâl eden Fatma..

Hanım’ın ruhiyçün el-fatiha/ Sene 1296.

Burada verilmesi gereken bir diğer şaheser ise kadına verilen değeri tüm açıklığı ile belgeler niteliktedir. Günümüzde İstanbul TİEM’de sergilenen son derece zarif mezar taşı hamile iken vefat eden bir kadın ve bebeğine aittir. Dikdört-gen kesitli düşey dikdörtgen gövdeli baş taşı form olarak yukarı doğru genişleyerek bitkisel bir tepelikle sonlanmıştır. Şahidenin karın kısmında ise küçük olarak tasarlanan anne ve karnında ölen erkek bebeğine ait şahidesi sanatı kadar daha çok sosyo-kültürel açıdan topluma verdiği mesaj açısından önemlidir. Kitabe:

Rahmetullahi Aleyhâ

Veda-ı Âlem-i Fani Eden

Hamlini vaz edip Şehiden

Ecel Camın Nûş eden

Humbarahane Muvakkidi Hafız Osman

Efendinin Zevcesi Şerife Hanife

Hanımın Ruhuna Fatiha

Ramazan 19 Sene 148?

Mahdumu Seyyid Mustafa

Hikmet Molla’nın

Ruhuna Fatiha.

Örneklerini artırabileceğimiz belki henüz literatüre bile geçmemiş çok sayıda özel eserlerin var olacağını belirtirken, kadın saflığına ve zarafetine uygun biçimlenen, ayrılık, sevgi, hastalık gibi her türlü konunun kitabelerle kayıt altına alındığı şahideler o dönemde kadın kimliğinin ve toplumun kadına verdiği değerin bugün anlaşılması açısından önemlidir.

Türk İslam sanatı çerçevesinde değinmeye çalıştığımız kadınlar için yapılan anıt mezarlar ve bunlar üzerinde yer alan yazıtlarla kadına verilen önem sanata, mimariye yansıdığı kadarıyla kısmen özetlemiştir. Kaybedilen kadınlar için ölüme çare için yapılan türbeler, dikilen mezar taşları, yazılan manzum şiirler ekonomik gücün elverdiğince gerçekleştirilebilmiştir. Dünya sanat tarihi içerisinde İslam mezar mimarisinin başyapıtı, sevginin aşkın sembolü olarak kıymetli taşlarla süslenen Tac Mahal gibi bir şaheser meydana getirilmiştir. Bu eserleri üst düzey, hali vakti yerinde olan insanlar, insanoğlu varlığından itibaren kaçınılmaz olan ölüm için sevdiği kadının, kızının, kardeşinin, annesinin adını yaşatacak türbeler yaptırıp, mezar taşları diktirmiştir. Fakat türbe yaptıracak veya mezar taşı diktirecek kadar varlığı, gücü olmayanları da unutmamak gerekir. Aslında onları yüreğinde, gönlünün en güzel yerine koyan, orada ebedileştiren babaları, erkek kardeşleri, eşleri ve sevgilileri de bu vesile ile anmış olalım... ♦♦

KAYNAKÇA

- BEKSAÇ, A. Engin, “Tac Mahal” TDV. İslam Ansiklopedisi, C.39, İstanbul, 2010, s.337-339.
- DEKNALBANT, Ayşe, “Mama Hatun Külliyesi” TDV. İslam Ansiklopedisi, C.27, Ankara, 2003, s.549-550.
- FİDAN, Hafsa, “Sanat ve Dinin Kadın Varlığında “Türk-İslam Sanatında Kadın İmgesi”, Milet ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi C.4, S.1, 2007.
- ÖNKAL, Hakkı, Anadolu Selçuklu Türbeleri, 2015, Ankara.
- ÖNKAL, Hakkı, Osmanlı Hanedan Türbeleri, 1992, Ankara.
- ÖNKAL, Hakkı, Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri, 1999, Ankara.
- ŞAMAN DOĞAN, Nermin, “Kayseri’deki Selçuklu Dönemi Kadın Türbeleri” Vakıflar Dergisi, S.39, Ankara, 2013,s.15-26.
- ŞAMAN, Nermin-YAZAR, Turgay, “Kayseri Köşk Hanıkâhı” Vakıflar Dergisi, S.22, 1991, Ankara, s.301-314.
- TEKİN, Başak Burcu, “Selçuklu Kültüründe Kadın’ın Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme” Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014, p. 991-1008, ANKARA-TURKEY.

Beden ve Taşlarında Rakipler Kayseri'nin İki Sultan Hanımı

KATHARINE BRANNING

Bağımsız araştırmacı ve yazar;
Fransız İşbirliği Fransız Enstitüsü
Müdür Yardımcısı, New York
kbranning@fiaf.org

Çeviren: Prof. Dr. Ali Çavuşoğlu

GİRİŞ

Kayseri merkezinde yer alan ve her gün hayli kalabalık olan meydandaki Hunat Hatun Camii önünden binlerce insan, yolları üzerindeki bir alışveriş merkezinden meşhur Kayseri mantısı veya pastırması almak ya da yakınlarda bulunan resmi bir dairede işlerini halletmek için aceleyle geçip giderler. Hemen önlerindeki caminin girişindeki zarif türbede bir hanım sultan hem de zamanın en güçlü Selçuklu kadınlarından birinin bulunduğundan kaç haberdar acaba? Dahası birkaç kilometre doğuda yine bir türbede zamanın bir başka hanım sultanının yatmakta olduğunu kaç biliyor?

Buralardan aceleyle yürüyerek geçip gidenlerin, yaklaşık 800 sene önce 13. yy.'ın ortalarında, hem Sultan'a olan aşkları hem de çocuklarının istikbali için imparatorluğu kontrol etme uğruna birbirleriyle rekabet içinde destansı bir hayat yaşadıklarından kaç haberdardır? Bu iki kadın yalnızca yaşarken rakip değillerdi, ölünce de devam etti rekabetleri; zira türbeleri hala şehrin en güzeli olduklarını göstermek için dikkatimizi çekmekte de yarışıyorlar. Bugün bu iki rakip Selçuklu kadını Mahperi Hatun ile Melike-i Adiliye Sultanların inanılmaz hikayelerini bize anlatacak olan, türbelerindeki taşların tamamıdır. Öyle bir hikaye anlatırlar ki bu taşlar, yalnızca iki kadının hayat hikayesini değil, başkent Konya'dan sonra Selçuklu İmparatorluğu'nun en önemli şehri olan Kayseri'nin görkemli tarihinin hikayesini de.

KAYSERİ: İMPARATORLUĞUN VE TÜRBELERİN İKİNCİ ŞEHİRİ

Selçuklu mimarisinin izleri Anadolu'da 49 şehirde, yüzlerce köy ve kasabada bulunur fakat hiçbirinin varlığı bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun da önemli bir şehri olan Kayseri (Caesarea)'dekilerden daha fazla ayan beyan hissolunmaz. İnsanoğlunun bilinen en eski ticaret merkezi (İ.Ö 20. yy.), Asur ticaret kolonisi Karum Kaneş'in yerleşim alanı olan bu kadim şehir, doğal olarak İmparatorluğun ikinci önemli şehri konumunu kazanmıştı. İdare ve kültür işleri başkent Konya'da bulunan sarayda arzı endam edebilirdi elbette, fakat ticaret ve askeri güç söz konusu

olduğunda Selçuklu İmparatorluğu'nun itici gücü Kayseri'de bulunuyordu.

Kayseri mimaride, özellikle Türkçede “türbe” veya “kümbet” olarak anılan anıt mezarlar hususunda da öncü bir şehirdi. Türkiye'de bilinen 61 Selçuklu kümbetinden 11'nin bu şehirde yer alıyor olması¹ Kayseri için yeterince övünülecek bir durumdur. Mezar kümbetler, temel seviyesinde mezar mahzeni ve üzerinde halka açık alanda bir lahit ihtiva eden standart bölmelerden oluşmaktadır. Selçuklu kümbetlerinin dış kısmı, bedeni, 5,6,8,10 ya da 12 köşeli çokgen ya da yuvarlak olabilmektedir. Kümbet bedeninin, ana gövdesinin iç üst kısmında kubbe, bunun üzerinde de dıştan külah şeklinde görünen sivri bir kısım bulunmaktadır. Tuğladan yapılma örnekleri de bulunmakla birlikte kümbetlerin çoğunluğunda kesme taş kullanılmıştır. Kayseri kümbetlerinin ise yalnızca sayıları itibarı ile değil, bir kısmının hanımlar tarafından ve hanımlar için yaptırılmış olmaları dolayısıyla da ayrı bir yeri vardır. Bunlar Sultan

Gevher Nesibe, Mahperi Hatun, Melike-i Adiliye Hatun ve Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) kümbetleridir. Kadınlar için yapılan bu kümbetler biçim ve şekil itibarıyla erkekler için yapılanlardan çok farklı değildir, fakat büyük bir özenle süslenmiş oldukları görülür.

Kümbet yapımının yanı sıra Selçuklu kadınları Kayseri'de, masrafları Atsız Elti Hatun tarafından karşılanan Gülük Camii, Gevher Nesibe Sultan Eğitim Hastanesi, Mahperi Hatun Kütüphanesi, Sivasi Hatun tarafından Develi yakınlarında yaptırılan Ulu Camii'nin şehadetleriyle mimarinin hamileri olarak çok büyük bir rol oynamışlardır². Hakikaten Selçuklunun anneleri, eşleri

ve kızları Anadolu sathına yayılmış bir kısım çok etkili mimari şaheserlerin bizzat müsebbipleri olmakla birlikte kadın hamilerin yapımına en çok katkıda bulundukları mimari eserler kümbetler olmuştur³.

Kayseri'de İki Hanım Sultan: Mahperi Hatun ve Melike-i Adiliye

Selçuklunun bu birbirine rakip iki hanım sultanı farklı etnik kökene, farklı anadiline, aile gelenek ve göreneklerine sahip, farklı yerlerde doğmuş, farklı dinlere mensup olmuş olmalarına ragmen ortak tek bir tarafları vardı: Aynı erkeği, hem de yiğit mi yiğit bir adamı paylaşmışlardı. Üstelik ikisi de

■ Türkiye'de bilinen 61 Selçuklu kümbetinden 11'nin bu şehirde yer alıyor olması Kayseri için yeterince övünülecek bir durumdur. Kayseri kümbetlerinin yalnızca sayıları itibarı ile değil, bir kısmının hanımlar tarafından ve hanımlar için yaptırılmış olmaları dolayısıyla da ayrı bir yeri vardır. Bunlar Sultan Gevher Nesibe, Mahperi Hatun, Melike-i Adiliye Hatun ve Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) kümbetleridir.

siyasi evlilik aracılığıyla eş olmuşlardı. Orta asırlarda hem Doğuda hem de Batıda siyasal nedenlerle evlilikler yapmak yaygın bir uygulamaydı ve rakipler arasında barışı sağlamak, siyasi ilişkileri ve bağları perçinlemek için kullanılan çok faydalı diplomatik bir araçtı. Barış anlaşmaları sonucu bir ganimet olarak gelen bu kadınların paylaştığı adam, Selçuklu sultanlarının en büyüklerinden biri olan Alaaddin Keykubat'tan (1220-37) başkası değildir. Başka başka topraklara hükmeden hükümdar ailelerinin farklı asalet ve özelliklerine sahip kızları olarak bu yabancı iki kadın belki de Anadolu Selçuklu topraklarında kaderlerini

yaşamak için birbirlerine tutunmak, dayanak olmak durumundaydılar.

Hiçbir hükümdar, Selçukluları ve Kayseri'yi tarihi dünya haritası üzerine konumlandırmak için Alaaddin Keykubad'dan daha fazlasını yapmamıştır. Rakibi olan kardeşi I. İzzeddin Keykavus'un ölümünün ardından tahta geçen Alaaddin Keykubad 17 yıl boyunca sürecek olan ve Selçuklu İmparatorluğunu bu süre zarfında zirveye taşıyacak olan parlak hükümdarlık dönemine başlamış oldu. İmparatorluğu için siyasi 4 temel hedef belirlemişti: Güney Akdeniz sahillerini emniyet altına almak; kuzey

ve doğuya doğru bütün sınırları (Harezmliler, Eyyubiler, Mengücekler, Artuklular ve daha sonra Gürcülerle yapılan savaşlarla) fethetmek; sağlam inşa faaliyetleri aracılığıyla Moğollara karşı şehirlerini güçlendirmek ve uluslararası ticareti desteklemek. Çok dil bilen bu mağrur savaşçı, imparatorluğunu savaşlar, diplomasi, mimari ve kültürel girişimlerle inşa etti. Sufilere, İslam tefekkür sisteminin

gözden geçirilmesine destek oldu. O günler Orta Doğunun semalarında parlak bir yıldız gibi ışyan Selçuklu İmparatorluğunun mesut günleriydi. Yine de her başarılı ve muktedir insan gibi onun da düşmanları vardı: Kıskaç ve açgözlü emirler, Sadettin Köpek karakterli hain başvezirler, İmparatorluğunu elinden almak için çabalayan Moğollar ve bizzat kendi ailesi. Herşey iyi sonuçlanmadı, zira Kayseri'de Meşhediye ovasında kamptayken Moğol elçilerinin misafir edildiği bir ziyafette 45 yaşında, 1237 yılında zehirlenerek hayata veda etti. Naaşı şehir merkezindeki Alaaddin Tepesi'nde yer alan

1 Tuncer (1986), s.252

2 Özbek, Y. (2002). s. 1.

3 Bates (1978), s. 250.

türbede atalarının yanına defnedilmek üzere Konya'ya götürüldü.

Ziyafette onu kimin zehirlemiş olduğu konusu hala bir sırdır, fakat pek çok parmak onun birbirine rakip iki hanımından birini işaret eder... Zira bu rakipler, haince bir tertip sonucu tacı ele geçirmeye sevkedecek kadar yeterli bir sebep olan İmparatorluğun iktidar oyununun tam merkezinde yer

■ **Kayseri'de Hunat Hatun Külliyesi'nin masraflarını karşılayan, ardından İncesu yakınlarındaki bir derviş zaviyesi olan Şeyh Turesan zaviyesini yaptıran, Tokat bölgesinde de 7 han inşa ettiren Mahperi, Selçuklu döneminde mimarinin tartışmasız en meşhur hamisi ünvanını almıştır. Bunu ancak tüm varlığını üretkenlik ve iktidar için kullanan çok zengin bir kadın yapabiliirdi.**

alıyorlardı. Hiçbir düşman okunun yapamayacağı, en güçlü Selçuklu hükümdarını yere yıkan bu cürmü kim işlemiş olabilirdi?

Mahperi Hatun

Tarihçilerin çoğunun Ermeni asıllı olduğunda hemfikir olmalarına rağmen, ister Ermeni asıllı olsun ister Yunan, Mahperi Hatun'un önceden bir Hristiyan olduğunu biliyoruz. Babası Kyr Vart'ın Ermeni Kralı I. Leon'un tac giyme törenine katılmış olması bir

Ermeni olduğunu düşündürmektedir⁴. Alaaddin Keykubad'ın tahta geçince ilk faaliyetlerinden biri bugün Alanya olarak bildiğimiz Mahperi Hatun'un vatanı olan Kalonoros limanını ele geçirmek olmuştur. Kalonoros Kalesi'nin beyi olan babası, bir tepede yer alan bu yurtluğu uzunca bir zaman, 1221 sonlarında kuşatma altında bulundurmış olan Selçuklu Sultanına kan dökülmesini önlemek için diplomatik bir barış anlaşması yoluyla kızını vermişti⁵. Çiftin şehrin tesliminden hemen sonra evlenmiş olduklarına inanılmaktadır⁶.

Kendisinden genellikle Hunat, Huand Hatun ya da Mahperi Hatun olarak söz edilir. Çiftin bilinen iki çocuğu bulunmaktadır; biri Selçuk adında bir kız, diğeri ise babasının ölümünden sonra 1237'de tahta geçecek olan Gıyaseddin Keyhüsrev olarak anılan erkek çocuk. Mahperi, oğlunun hükümdar olması üzerine önemli bir konum elde etti ve Kayseri'de 16 yaşındaki oğlunun naibi olarak hatırı sayılır bir nüfuzun tadını çıkardı. Oğlunun tahta çıkışını gerçekleştirmek için din değiştirmesinin bu sıralarda olduğuna inanılır. Aynı yıl Kayseri'nin tam kalbinde Hunat Hatun Külliyesi olarak anılacak olan ve iki hamam, cami, medrese ve kendi türbesinden oluşacak olan büyük bir külliyenin yapılması işine girer. Külliye 13. yy. Anadolu'sunda⁷ bir kadın tarafından yaptırılan en büyük mimari abide olup külliye'deki cami bütünüyle bir kadın tarafından yaptırılmış olan tek Selçuklu camiidir⁸. Kayseri'de bu külliyenin masraflarını karşılayan, ardından İncesu yakınlarındaki bir derviş zaviyesi olan Şeyh Turesan⁹

▲ Hunat Hatun Türbesi ve Camii - Kayseri

Mahperi Hatun, oğlunun 1243'te Köse'dağ Savaşında Moğollar karşısında ezici bir yenilgi alması sonucu zor günler yaşadı. Moğollardan canını kurtarmak için kaçarak, kızı ve gelini ile birlikte Ermenistan Kralı Hethoum'un sarayına sığınma ümidiyle Kilikya'ya (Adana bölgesine) gitti. Ne var ki Hethoum Moğolların baskısı dolayısıyla iade edilmek üzere mültecileri hapsedti. Mahperi birkaç yıl bir kalede tutuldu. Tam olarak ne zaman serbest bırakıldığını bilmiyoruz, fakat 1247'nin başları ya

da en azından 1250'den önce olmalıdır. İbni Bibi eserinde Mahperi'den, oğlunun ölümünden sonra iki kez bahseder. Eserini 1250'den önce yazan Süryani tarihçi Bar Hebraeus¹¹ ise onun halen Hethoum'un esiri olduğunu nakleder; ancak Hebraeus tarihleri karıştırıyor olmalıdır; yine de 1246'da oğlunun ölümüne kadar geçen zamanda hapis hayatı yaşadığı kesindir. İbni Bibi'nin ondan en son bahsettiği tarih 1254'tür¹² ve "İl. Alaaddin Keykubad'ın büyükannesi-nin ona 1254'te Moğol saltanat merkezine

yaptığı siyasi yolculuğunda eşlik etmiş olduğu" şeklindedir.

Melike-i Adiliye

Mahperi Hatun için hayat, kocası Fırat boyunca sınırlara yapmış olduğu seferlerden 1227 yılında bir gün Melike-i Adiliye adında, İsmetü'd-Dünya ve'd-Din Bintü'l-Melikü'l-Adil Ebu Bekr İbn Eyyub künyesiyle anılan ikinci bir eşle çıkıp gelince kaba bir şekilde tersyüz oluverdi. Bu kadın, hükümdar bir ailedendi, doğuştan Müslümandı, Cezire ve Kahire'nin Sultanı, bölgedeki en güçlü

4 T.S.R. Boase (1978), s. 147.

5 İbn-i Bibi. (1996), C. I, s. 266.

6 Gıyaseddin'in hükümdar olduğu 1237 yılında 16 yaşında olduğunu biliyoruz; böylece geriye doğru gidecek olursak ve üzerine gebelik dönemini de ekleyecek olursak 1222 yılında doğmuş olur. Bu da demektir ki Kalonoros kuşatmasının hemen ardından 1221 Aralık ayında ya da 1222 ocak ayında evlenmiş olmalıdırlar.

7 S. Yalman (2017), s. 226.

8 U. Bates (1978), s. 245-260.

9 M. Çayırdağ (2008), s. 271-8.

10 Pazar Hatun, Cincimli, Çekereksu, Tahtoba, İbipse, Çiftlik, ve Ezinepazar. Ayrıntılı bilgi ve adı geçen hanlar için www.turkishhan.org. web sayfasını ziyaret ediniz.

11 Bar Hebraeus (1932), s. 477

12 H. Eldem (1934), s. 72.

▲ Çifte Kümbet - Melike-i Adiliye Türbesi

Müslüman devletin hükümdarı Eyyubi Şehzade Ebubekir el-Adil'in kızıydı. Alaaddin Keykubad yaklaşmakta olan Moğol tehlikesini biliyordu ve Eyyubilerle iyi ilişkiler içinde olmasının kendi yararlarına olacağına karar vermişti. Bu nedenle bir adı da Gaziye Hatun olan Melik el-Adil'in kızı ile evlenme görüşmeleri yapıldı. Bu görüşmelerde esir mübadelesinin yapılması da kararlaştırılmıştı. Alaaddin'den Rükne'd-din ve İzzet'd-din Kılıç Aslan adlarında iki oğlu ve birkaç tane de kızı olmuştu. 1238'de Ankara'ya sürgüne gönderilip sonra da 1240 yılında iki oğlu Rükne'd-din ve İzzet'd-din Kılıç Aslan, onların üvey kardeşleri ile birlikte kendisi de idam edilerek hayatı çok acı bir şekilde sona ermiş oldu¹³.

BEDENDE RAKİPLER: MAHPERİ HATUN VE MELİKE-İ ADİLİYE

Bu iki hatunla cesur Alaaddin Keykubad'ın evliliklerinin kağıt üzerinde yalnızca resmi bir evlilik mi olduğu, bir aşk ve tutkunun yaşanıp yaşanmadığı hakkında bir şey bilmiyoruz. Kadınlardan birinin kocası üzerinde daha fazla etki sahibi olmak için özel bir çaba harcıyıp harcamadıkları hakkında da bilgimiz bulunmamaktadır. Birinin daha güzel diğerinin daha dobradobur olup olmadığını da bilmiyoruz. Kadınların birbirlerinden hoşlandıklarını ya da sözlü olarak da olsa birbirlerinden nefret edip etmediklerini de bilmiyoruz. Fakat aralarında çok güçlü bir rekabetin olduğu ve bunun saraydaki herkes tarafından hissedildiği aşikârdır.

Melike-i Adiliye güney Akdeniz sahillerinde bir tepe başındaki sıradan bir ikta sahibinin basit bir kızı değil, çok mühim bir hükümdarın kızı olması hasebiyle kendisinde bir üstünlük hissetmiş olabilir. Aynı şekilde elbette

¹³ Bu idam hikayesi İbn-i Bibi'de yürek parçalayıcı bir tarzda anlatılır. İbn-i Bibi, (1996) C. I, s. 27.

Mahperi de ilk erkek oğul ve taht varisinin annesi olması dolayısıyla benzer hisleri yaşamış olabilir.

Her şeyin ötesinde, kesin olan şey yine bu rekabetin çok kötü bir sonla, hakikaten çok feci bir şekilde bitmiş olmasıdır.

Bu iki insan arasındaki rekabet yalnızca kocalarının romantik ilgisi için değil, saygıdeğer oğullarının gelecekteki hayat memat meselesi içindi elbette. Alaaddin Keykubad 1237'de Diyarbakır Eyyubilerine karşı bir sefer öncesi tüm birliklerini Kayseri'deki Meşhed ovasında topladı ve orada tüm saray halkı arasında bir şok dalgasının yayılmasına neden olan sürpriz bir konuşma yaptı. Adet olduğu üzere tahta varis olması gereken Mahperi'den olma en büyük oğlu Gıyaseddin'i azlederek yerine Melike'den olma en küçük oğlu 8 yaşındaki İzzeddin Kılıç Aslan'ı tayin ettiğini duyurdu. Bu değişikliği yapmaktaki gerçek niyetinin ne olduğu asla anlaşılamadı. 16 yaşındaki oğlu Gıyaseddin'in tahta geçecek kabiliyetten mahrum olduğunu mu hissetmişti? Küçük şehzadesi İzzeddin Kılıç Aslan onun gözbebeği olduğu için mi idi? Yoksa Melike'yi Mahperi'den daha yukarı mı taşımak istiyordu? Kocalarının kendilerine duyduğu ilgi çerçevesinde bu iki kadın arasındaki ilişki her ne ise oğullar birbirlerine karşı bir oyuna dahil edilir edilmez pençeler de ortaya çıkmıştı.

Hikayenin geri kalan kısmı orta asra özgü yüksek seviyede esrarengiz bir ölüm olarak söylenegelmiştir. Alaaddin Keykubad, Diyarbakır seferine çıkmadan önce Büyük Moğol Hanı Ögedey'in elçileri onuruna, tabii kendi makus talihinin sonu için de bir ziyafet tertip edilmesini emreder. Ziyafette Alaaddin'e zehirli bir kadeh sunulur ve kısa süre içinde korkunç bir şekilde can verir. Ziyafetteki herkes zan altındadır. Suçlu, zayıf karakterli gözden düşmüş Gıyaseddin'in müttefiki, tahtın iplerini eline geçirmek isteyen Sadettin Köpek

miydi? Asıl hak sahibi oğlunun bu haktan mahrum edilişini gören kızgın anne miydi? Alaaddin'in hükümferma iktidarından bunalmış ve ellerinde kolayca oynatabilecekleri zayıf karakterli bir hükümdara sahip olmak isteyen güçlü emirler grubu muydu? Babası tarafından bir kenara itildiği için incinmiş kışkanç evlat mıydı suçlu? Yoksa tahtın yeni varisi ile ilgili olarak kocasının fikrini değiştirmesinden korkarak gelecekte emin olmak isteyen Eyyubi Hatun mu idi? Her ne ise, Alaaddin Keykubad'ın katli Türk tarihinin hayli kafa karıştırıcı, çözülmemiş en soğuk vakalarından biri olarak kalmaya devam etmektedir.

Belirgin olan bir şey var: Gıyaseddin babasının, üvey kardeşine olan ilgisini kıskanıyordu. İzzeddin Kılıç Aslan, Alaaddin Keykubad tarafından kendisinden sonra tahtın varisi ilan edilmiş olmasına ragmen İl. Gıyaseddin Keyhüsrev güçlü vezirler topluluğu tarafından tahta çıkarılmıştır. Böylece Mahperi, oğullarının siyasi gelecekleri oyununda hem galip gelen taraf hem de imparatorluğun dolaylı hâkimi oluyordu. İl. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışının ardından Melike ve oğulları bizzat Gıyaseddin'in emriyle Ankara kulesine hapsedilirler, ardından da Türk tarihinde hükümdar ailesi içerisinde ilk kardeş katli gerçekleştirilerek idam edilirler. Bu kan donduran hadiseden sonra Mahperi ülkenin en güçlü kadını haline gelir.

TAŞLARDA RAKİPLER: MAHPERİ VE MELİKE EL-ADİLİYE'NİN TÜRBELERİ

Garip bir şekilde iki kadın da Kayseri'ye defnolunmayı tercih etmişlerdir. Türbeleri pek çok benzerlik ve farklılıklar gösterdiği gibi hayatlarının esrarengiz bir yanına da işaret eder.

Hunat Hatun Türbesi:

Kayseri'deki türbelerin en gösterişlisi, en süslüsü olmakla birlikte cami ile medrese arasında adeta gizli bir alanda yer almış olması dolayısıyla caddeden yalnızca koni biçimindeki tepe kısmı görülebilmektedir. İlginç bir yanı da tam şehrin merkezine külliyenin bir parçası olarak inşa edilmiş olan bu türbenin yapılış tarihinin bilinmemesidir. Bu Kayseri külliyesinin üç tam kitabesi bulunmaktadır. Caminin batı kapısı üzerindeki kitabe 1237/38 tarihini verir ve Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi tarafından yaptırıldığını söyler; doğu kapısındaki kitabe bu annenin adının Mahperi Hatun olduğunu söyler; diğer kitabe de mezarı üzerinde yer almaktadır¹⁴. Gabriel, Kuran, Aslanapa, Karamağaralı ve Sözen gibi sanat tarihçileri külliyenin muhtelif bölümlerinin yapılış sırası üzerinde uzun müzakerelerde bulunmuşlar ve çoğunlukla inşa döneminde ilk sırayı hamamın almış olduğu, (çünkü hamamın inşası Roma döneminde gerçekleşmişti) onu medresenin izlediği, ardından caminin, en son da türbenin yapılmış olduğu yorumunda bulunmuşlardır. Ancak caminin batı kapısındaki kitabe 1237 tarihini verir; bu da açıkça türbenin diğer bölümlerden çok sonra yapıldığını gösterir; üstelik zaten taşların işlenmesindeki üslup, derz ve süslemesi de farklıdır. Mezarın üzerindeki kitabe ne zaman öldüğünü söyler, fakat *merhum Gıyaseddin Keyhüsrev İl'nin annesi olduğunu da* söyler; o halde türbe oğlunun ölümünden sonra, yani 1246'dan sonra yapılmış olmalıdır. Bu da bizi türbenin daha önce değil, onun ölümünden sonra yapılmış olması gerektiği sonucuna götürmektedir, zaten gelenek de genellikle bu şekildedir. Bu da yaklaşık 1254 tarihine işaret etmektedir ki İbni Bibi'nin onun adından en son bahsettiği tarihtir¹⁵.

¹⁴ Bütün Hunat külliyesinin kitabelerinin metinleri için, bak. H. Erketlioğlu (1998).

¹⁵ S. Yalman (2017), s. 244.

Sekizgen olan kümbet, yumuşak kesimi olan yöresel volkanik taşlarla yapılmıştır. Çoğu ustasının imzasını taşıyan bu taşlar kadim Roma şehri ve tam karşısında duran Bizans duvarlarının koyu gri bazalt taşlarıyla uyum içindedir. Türbe dıştan piramide benzemekle birlikte içten bir kubbe görünümündedir. Köşegen gövdesi zeminde 9 metrelik mermer bir kaide üzerine oturtulmuştur. Bu, Selçuklu kümbet türbelerinin temelinde yegane mermer uygulaması örneğidir¹⁶. Mermer bloklar 5 sıra derin kesilmiş mukarnas oymalıdır. Mukarnas, tabanda en küçük sıra olmak üzere 45 derecelik aşamalı kesilmiş bir açılız. En altta ve en üstte sarkık motifler işlenmiştir ve yapraklı motiflerle ortada üç katman vardır. Mimari açıdan kümbetin konumu oldukça tuhaftır, zira diğer pek çok kule kümbetler gibi tek başına olmayıp cami ile medreseyi birbirine bağlayan geçiş yolu üzerine oturtulmuştur. Caminin sol taraftaki girişine yakın, Selçuklu ve Osmanlı döneminin taş mezarlarının da bulunduğu küçük bir avlu içindedir. Caminin ana girişinden hemen sonra ziyaretçilerin onun yattığı yere bakıp ruhuna dua etmeleri için açık ve dar dört pencere yapılmış olup dış taraftan avlusuna

■ **Selçuklu kadınları Kayseri’de, masrafları Atsız Elti Hatun tarafından karşılanan Gülük Camii, Gevher Nesibe Sultan Eğitim Hastanesi, Mahperi Hatun Külliyesi, Sivas Hatun tarafından Develi yakınlarında yaptırılan Ulu Camii’nin şehadetleriyle mimarının hamileri olarak çok büyük bir rol oynamışlardır.**

girecek bir girişi bulunmamaktadır. Sol tarafa doğru daha ileride medresenin duvarı cami ile birleşmektedir. Ziyaretçilerin kümbet odasına girebilmeleri için camiden çıkmaları, medresenin etrafını dolaşarak avlunun güney-doğu köşesine doğru gitmeleri gerekmektedir; zira bu köşede kümbet odasına giden gizli ve dik bir merdiven bulunmaktadır. Pek çok kümbetin ziyaretçilerin rahatça girip dua edebilmelerini kolaylaştıran çok rahat görülebilecek girişleri olmasına rağmen bu kümbetin girişi neredeyse oldukça gizli bir geçittir. Naaşın bulunduğu alanda geometrik desenlerle süslenmiş kavisli bir mihrab ve en büyüğü Mahperi Hatun’a ait üç mezar taşı bulunmaktadır. İkincisi kızı Selçuki Hatun’a ait olup üzerinde adı ve ölüm tarihi olan 1284 yer almaktadır. Üçüncü taşın üzerinde herhangi bir şey yazmamaktadır ve bilinmeyen bir kadına aittir. Mahperi’nin mezar taşının bir tarafında Fatıha ve Ayetelkürsi yer almakta, diğer tarafında ise bir kitabe.

Bu kümbet, süslemeleriyle dikkat çekmektedir ve Kayseri’deki 10 Selçuklu kümbetinin süslemeleri en zengin olanıdır. Süsleme tarzının teknik ve sanatta gösterdiği bilgelik ve her yana yayılmış geometrik şekilleri insanı şaşkına çevirir. Kümbetin sekiz yüzünden her biri çift taraflı kör bir kemer ihtiva etmektedir. Kuzey ve güney yüzleri hariç kümbetin dış yüzlerine içlerinin havalanması için her biri çift taraflı kemerli bir pencere açılmıştır. Pencerele çevreleyen kemerin üst tarafları bitki ve madalyon motifleriyle, kıvrık bol miktarda dantelli filigranlarla doldurulmuştur¹⁷. Her pencere ince beyaz bir mermer kolonla bölünmüş, etrafı iki parçalı yaprak motifleri, kabartmalı nilüfer çiçeği motifleri ile kaplanmıştır. Kolonun düz bir zemini, orta asrı Romanesk mimarisini andıran ve kümbetin işçiliğinde Hristiyan Ermeni ya da Bizanslı mimarların çalıştığının delili olan iki taraflı sütun başları bulunmaktadır.

16 O. C. Tuncer (1986), s. 164.

17 Kümbetin zarif desenleri ve hatların tercümesi için bak: M. Akok (1967), fig 16-31, s. 33-37.

Bu sekiz kenarlı köşegen kümbet çok hoş kıvrımlı zengin geometrik desenler taşıyan kolonlarla bezenmiştir. Kolon şaftları düşey zencirek, girih düğümler ve yıldızlarla birbirine bağlanmış desenlerle süslüdür. Desenler orta asr Anadolu’sunun en karmaşık beşgen geometrik girih desenleri arasında olup fevkalade üstün teknik bir yetkinliğin alameti olarak durmaktadır; öyle ki desenler üç boyutlu kavisli yüzeyler üzerine giydirilmiştir¹⁸. Kolon başlıkları mukarnas bezelidir ve abidenin tepesinden saçaklara ve mermer kaidenin üzerine kadar inen aynı desenlerle ahenk içindedir. Mukarnasın alt sırasında Ayetülkürsi yer almaktadır ki cenaze ve defin işleriyle ilgili yerlerde tekrarlanması çok yaygındır.

Ancak bu kümbetle ilgili en garip durum onun konumlanmış olduğu yer, çok süslü mermer kaidesi, gizli girişi ya da hayli müzeyyen işlemleri değildir. Kümbetin en dikkat çekici tarafı burada medfun olan kadının pek bilinmeyen kişiliğine nüfuz etmemizi sağlayan kitabesidir. İki tarihi kaynaktan verilen bilgiler dışında Mahperi Hatun’un hayatıyla ilgili hiçbir malumata sahip değiliz. Hatta onu ismen bile anmayan İbni Bibi sadece II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in annesi olduğunu söylemekle yetinir ve 1250’li yıllarda eserini yazan Süryani tarihçi Bar Hebraeus da onu yalnızca ismen zikrederek Hethoum’un elinde tutsak olduğunu söyler. Ancak onun hamiliği altında inşa edilen abidevi taş binalar, özellikle aile bağları ve iki dinden getirmiş olduğu dini profili ile ilgili olarak bize bir hayat hikayesi anlatırlar. Mahperi’nin iki dinden gelen alışkanlıkları ile ilgili olarak yapılan tartışmalarda tarihçiler hayli mürekkep harcamışlardır. Bazıları onun dindar bir Müslüman olduğuna inanır. Bazıları bu dini yalnızca oğlunun tahta geçmesi hatırına kabul ettiğini

18 S. Yalman (2017), s. 245.

söylerler. Hatta bazıları da onun din değiştirmiş olduğunu kabul etmezler.

Ne var ki kümbetindeki, yeniden kullanılan antik lahit kapağı üzerindeki hat bize her şeyi anlatır: İki inancın da bir parçası olduğunu hissettiğini öğreniriz:

“Bu kabir, Keykubat oğlu, dünya ve dinin koruyucusu merhum Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev’in annesi, namuslu, saadetli, şehide, takva sahibi, ibadet ehli, dindar, mücadeleci, korunmuş, adalet sahibi, dünyada kadınların sultanı, iffetli, temiz, çağının Meryem’i, zamanının Hatice’si, maruf dost, binlerce mal sadaka veren, din ve dünyanın yüz akı, hanım hanımefendi Mahperi Hatun’undur. Allah cümlesine Rahmet eylesin”¹⁹.”

Gerçek şu ki Mahperi Hatun’un burada hem önceki dinin hem de sonradan kabul ettiği dinin değerleriyle birlikte anılması oldukça dikkate şayandır. Bu noktada oğlunun Köseadağ mağlubiyetinden sonra, geleceğini emniyet altına alabilmek amacıyla güvenli bir sığınak bulabilmek için Latin Kralı Baudoin (1228-61)’e 5 Ağustos 1243’te İstanbul’da yenilgiden iki ay sonra kızlarından biriyle diplomatik bir evlilik arayışı çerçevesinde yazmış olduğu mektup hatırlanmalıdır. Bu mektupta Kral Baudouin’e kızının istediği inançta özgür olacağı, eşinin dinine saygı göstereceği, isterse sarayda kendisine ait özel mabedi olacağı, yine arzu ettiği takdirde babasının ölünceye kadar dinine sadakatten ayrılmayan annesi için yaptığı örnek davranışa atıfta bulunarak beraberinde rahiplere izin verileceği konusunda güvence vermeye çalışır²⁰.

Babanın ölümünden sonra sadece oğlunun tahta çıkabilmesi için (Sultan’ın annesinin Müslüman olması şartı olduğu için) Müslüman olduğuna ilişkin tartışmalara inananlar olmasına ragmen

onun hakikaten dindar bir Müslüman olduğuna dair, yolcuların ve halkın kullanması için İncesu yolu üzerinde²¹ yaptırmış olduğu zaviye gibi yeterince ikna edici deliller bulunmaktadır.

Bu iki din konusunun muhtemel izahı bizzat teolojinin kendisidir. İslam inancı İsa (as)’ya saygı duyar ve Peygamber olarak kabul eder. Annesi Meryem Kur’an’da hem de adına (Meryem Suresi 19) sure bulunan tek kadındır. Müslümanlar açısından Meryem’in çok özel bir yeri vardır. Türkiye-Selçuk’ta bulunan ve modern Türkiye’de Selçuk’un da popüler olmasını sağlayan Meryem Ana’nın son evi olduğuna inanılan eve reddetmek anlamına gelmemektedir. Bu kadının iki dinin geleneklerini de tam bir inançla kalben ahenk içinde yaşaması pekâlâ mümkündür²². Her neyse, kitabesinde onun hakkında söylenenler bizi her iki inançtan da huzur duyduğuna inanmaya sevk etmektedir. Bilindiği kadarıyla Selçuklu

sanatında Meryem’den bahseden tek kitabe de budur.

Hunat Hatun Külliyesinde etraflı araştırmalar yapmış olan akademisyen Haluk Karamağaralı Mahperi’nin kabrinin İslam öncesi Hristiyan maneviyatı açısından önemli olan bir vaftizhane ya da bir mabet kalıntısı üzerine inşa edilmiş olduğunu, Hristiyan bir kadın olan Mahperi’nin ölmenden önce bu yeri seçmiş olduğunu söyler²³. Bu teorisini de taş işçiliğindeki farklara, güney duvarındaki ek yerlerinin ayrılığına ve kümbetin cami ile olan alan ilişkisine dayandırır. Bu teori dayanaktan yoksun olmamakla birlikte daha fazla araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Mahperi’nin kabrini buraya yaptırmak istemesindeki sebep bu muydu? Post-modern bir eser inşa eden mimar, caminin arka tarafındaki bahçe gibi, daha kolay ulaşılabilecek ve kümbetin tek başına durabileceği bir yer tercih etmeyecek miydi? Mezarının ölmenden önce yapılması için bizzat kendisi emir vermiş de olabilir, fakat kesin olan herhangi bir şey yoktur. Tokat’taki Ali Tusi (1233)

kümbeti, Niğde’deki (1332) Hudavend Hatun Kümbeti gibi, hayır sahibinin ölmeden önce bizzat kendi kümbetini yaptırmış olduğu başka Selçuklu kümbet örnekleri de bulunmakla birlikte bunlar son derece nadirdir.

Bu bir külliye kümbetidir. Muhtemel bir vaftizhaneyle ilişkilendirilmesi anlaşılmaz bir durumdur. Sırfboşlukları doldurmak için münasebetsiz dolgular yerleştirmek kafaları idlal etmektir. Gizli giriş şaşırtıcıdır. Mermer kaide ve zarif süslemeler eşsizdir. İnanç temelli kitabe büyüleyicidir. Üçüncü simgesel mezdaki kadının kimliği esrarengizdir elbette, fakat bu fevkalade dikkate değer kümbet mezar, ölen bir kadının defnedilmesi için yapılan tüm Selçuklu kümbetleri gibi bir kümbetten başka bir şey değildir hakikaten.

Melike-i Adiliye Kümbeti:

Yerel kültürde Çifte Kümbet olarak bilinen bu mezar, Mahperi’nin mezarının güney doğusunda, şehir merkezine yaklaşık 6 km uzaklıkta, Sivas yolu üzerinde bulunmaktadır. Neden Çifte Kümbet dendiği bilinmemektedir. Zira yanında başka bir kümbet olduğuna dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Bu kümbet yapıldığı sıralarda yerleşim alanlarının epey dışında kalmakla birlikte şimdi modern yerleşim alanlarının içinde kalmış olup çevresinde sürekli büyüyen fabrikalar ve alışveriş merkezleri bulunmaktadır. Üzerindeki kitabeğe göre 1247-8 yılında yapılmıştır.

İl. Gıyaseddin Keyhüsrev’in ya da veziri Sadettin Köpek’in emriyle (zira tarihte bu alçakça yapılan icraattan kimin sorumlu olduğu hakkında belirsizlik bulunmaktadır) Ankara’da 1240 yılında boğdurularak idam edilmesinden sonra Melike-i Adiliye Ankara’ya defnedilmişti. 1246’da Gıyaseddin Keyhüsrev’in ölümünden sonra iki kızı beraberindekilerle birlikte Kayseri’ye

dönemişler ve annelerinin onuruna 1247-8’de bu türbeyi inşa ettirmişlerdi.

Abidenin sekiz köşeli gövdesi zemin-den 2 metre yüksekte dört köşe bir kaide üzerine oturtulmuş olup kesimi kolay, kireç taşlarıyla inşa edilmiştir. Mezar kısmında güney duvarının tam ortasına yerleştirilmiş, etrafına biri 11 diğeri 12 taraflı çokgen yerleştirilmiş olan dikkat çekici bir mihrab bulunmaktadır. Kübik başlıklı iki ince kolonla çatılmış mihrab oyuğu 7 sıra mukarnasla doldurulmuştur. İçerde simgesel bir mezar taşı bulunmamakta ve güney tarafında aslından olup olmadığı bilinmeyen bir pencere bulunmaktadır.

Dış cephenin yedi sathında sivri ve delik kör kemerler bulunmakta, kemerlerin tam uç kısmının altında ise havalandırma amaçlı mütevazı küçük pencereler yer almaktadır. Kümbetin yedi yüzey sathının her bir kenarı geometrik unsurlar hakkedilmiş olan yarım daire şeklinde koloncuklarla süslenmiştir. Yedi yüzeyin en üst tarafında kolon başlıklarının üzerinde ve kümbetin saçakları altına Ayet-el Kürsi işlenmiştir.

Kümbetin en ilginç özelliği kuzey tarafındaki tüm yükseklik boyunca uzanan giriş kısmıdır. Selçuklu ker-vansaraylarının tac kapılarını hatırlatmaktadır. Kümbetin girişi oldukça büyük ve neredeyse anıtın ta üst tarafına kadar uzanmaktadır. Kümbetin giriş kapısının kavisli kemerinin 85 cm. derinliği olup gittikçe çukurlaştırılmış 7 sıra mukarnasla doldurulan sivri bir kemerle çevrelenmiştir. Kemer çevresinde dikdörtgen bir yapı vardır ve ön cephenin ta tepesine kadar uzanmaktadır. Bu çerçevenin üç kenarı, bordürü bulunmaktadır: en dışta dar kenarlı bir bordür, sonra 9 ve 12 taraflı çokgenlerle doldurulmuş daha geniş bir bordür ve iç tarafta sivri kemerlerin her biri üzerindeki ince kolanlarla ağız ağıza gelebilmek için içe doğru şevlenmiş bir bordür. Kemer yivlerinin her iki yanında

da nebati motiflerin yer aldığı gülceler bulunmaktadır. Sivri kemerlerin üst tarafında mermer kitabe yer alır.

Kapı üzerindeki kitabede kümbeti yaptıran hayır sahibinin isminin ve inşa tarihinin de yer almış olması, fakat Melike Hatun’un Alaaddin’in eşi olması gerçeğine hiç değinilmemesi dikkat çekicidir. Kitabede şu bilgiler yer almaktadır:

Burası, Eyyuboğlu Melik Adil Ebu Bekir’in-Allah onların kabirlerini nurlu, ruhlarını ve kokularını güzel kokulu eylesin- kızı uğur ve bereketlerin kaynağı, melikeler melikesi, dünya ve ahretin hatunu, üstün hasletlerin sahibi, zamanın Zübeydesi, dünyada kadınların efendisi, İslam’ın ve Müslümanların yüz akı, din ve dünyanın koruyucusu, takvâ sahibi, güzel ahlaklı, saadetli melikelerin şehitliğidir. Bunun yapılmasını muhterem kızları- Allah onları emellerine ulaşırsın ve hallerini güzel kılsın- H.645 (1247-1248) emretti²⁴.

Bu kümbetin bir başka ilginç özelliği kuzey taraftaki kör kemer üzerine yerleştirilmiş, mimarı Yusuf Bin Musa’nın adının yer aldığı ikinci bir kitabesinin bulunmasıdır²⁵.

Melike’nin kümbeti pek çok açıdan Mahperi’ninkinden ayrılır. Gizli bir yerde olmanın tam aksine, gelen geçeni kendisini ziyaret etmeleri için çağırırca-sına kocaman ana kapısıyla tek başına durmaktadır. Medrese avlusundan uzak bir yerde gizli girişi olan bir kümbet değildir. Ne Mahperi’nin kümbetinin pencerelerinde görülen aşırı tezeyinatı vardır ne de hayli müzeyyen mermer kaidesi. Bir külliye ortasında değil, şehrin kıyısında bir yerde yapayalnız durmaktadır. Kitabe, mezarın üzerinde değil, daha görünür bir yerde, kapının üzerinde orta yerededir. Ancak sekizgen olmalarıyla, kabrin üzerinde aynı şekilde Ayetelkursi yer almasıyla ve hem kolon başlıklarında hemde kümbetin tavan kısmında aynı mukarnas süslemeler

19 H. Erkiletlioğlu (2001), s. 52 and RCEA no. 4414.

20 O. Turan (1953), s. 65-100

21 M. Çayırdağ (2008), s. 271-8.

22 Bir romanda bu tarihi dualitenin işlenmesine örnek olarak bak. K. Branning (2014).

23 H. Karamağaralı (1976), s. 213-214.

24 Kitabe için bak K. Turkmen (1998), p. 443 veya H. Erketlioğlu (2001), s. 66.

25 H. Erketlioğlu (2001), s. 69.

olması dolayısıyla bir benzerlik göstermektedirler. Melike'nin kitabesinde de aynı şekilde Mahperi'nin kitabesinde yer alan aziz ruhlarına ilişkin aynı sıfatlar yer almaktadır, fakat tabii ki Mahperi için ifade edilen iki inançla ilgili sıfatlar kullanılmaz.

TARTIŞMA

Bu iki kümbet, cevapladıklarından çok fazla sorular sorarlar. Sanat tarihçileri mezkûr konuları yıllarca, olabildiğince tartışmışlar, bu iki hükümdar hanımının rekabetlerinden ve son istirahat yerleri olan kabirlerinin mimarisindeki yansımalarından ortaya çıkan soruları nihai bir sonuca varacak şekilde aydınlatamamışlardır.

Mahperi Hatun:

Kümbeti ne zaman yapıldı? Daha da önemlisi ölümünden önce mi yoksa sonra mı planlandı yapılması? Daha ilk baştan mı külliyeinin bir parçası olması planlanmıştı yoksa sonradan mı eklendi? Bu sorunlar kümbetin daha ilk baştan inşa edilmiş olması halinde Melike'nin Kümbeti ile ilişkisi bağlamında kesinlikle malzeme seçimi, yeri ve planı üzerinde etkili olacaktır.

Mahperi'nin malzeme seçiminde, süslemelerde ve kitabede isteklerinin yansımış olduğu açıktır. Melike'den hatta merhum kocasından daha güçlü bir iktidara sahip olduğu gösterilmek için mi yapılmıştı bu? Kümbetin çok zengin süslemeleri, özellikle mermer kaidesi, zamanın en zengin kadını, hatta bir yol kenarında yatan rakibinden bile daha önemli bir kadın olduğunu göstermek için miydi?

Kümbet neden cami ile medrese arasındaki dar alana sıkıştırılmış ve neden külliyeinin arakasındaki avluya, daha rahat bir alana yerleştirilmemişti? Bu ölmeden önce Mahperi'nin (burada hakikaten bir vaftizhane vardı da bu sebeple) yaptığı bir seçim mi yoksa sonradan mimar tarafından yapılan bir seçim mi idi?

Neden kümbetin girişi öyle gizli ve esrarengizdi? Bu da mı Mahperi'nin bir kararıydı, yoksa aile tarafından ihtiyaten alınan bir karar mıydı?

Anıt mezar üzerindeki kitabede: Mübalağalı övgüler rakibinden çok daha itibarlı olduğunu göstermeye mi matuftu? İki inanca telmihte bulunulması onun doğuştan Müslüman rakibinden daha zengin bir maneviyata sahip olduğunu gösterme çabasından mı kaynaklanıyordu?

Melike-i Adiliye:

Kızları defin için neden onun “rakibi”nin bir külliye ile şehrin tam ortasında yer aldığı Kayseri'yi seçmişlerdi ki? Neden annelerinin naaşından arta kalanları Mahperi'nin gölgesinde, torunlarının hükümran olduğu bir şehirde, Kayseri'de daha güvende olacağını düşünüp de getirmişlerdi ki?

Kümbetin hayli mübalağalı kapısı ile tam tezat teşkil eden Mahperi'nin kümbetinin özellikle esrarengiz girişine atfen sembolik bir mesaj göndermek mi amaçlanmıştı?

Mahperi'nin 1246'da oğlunun ölümünden sonra esaretten kurtulmuş olması muhtemeldir. Öyleyse bu kümbetin yapılmakta olduğu sıralarda Kayseri'ye dönmüş olmalıdır. Yapım işinden haberdar olup şehir merkezinden uzakta bir yerde yapılması için bizzat müdahalede mi bulundu? Kümbetin böyle bir yerde yapılması kararını veren kimdi? Kızları mı, Mahperi mi yoksa idarenin başında olan torunları mı?

Kitabaya gelince: Tıpkı şehrin dışına sürgün edilmişçesine yapılan kümbeti gibi kitabesinde Hükümdarla olan ilişkisine değinilmemesinden anlaşılmaktadır ki, anneleri için bir kümbet yapmak isteyen kızları üzerinde onları sınırlandıran baskılar mevcuttu. Onun bir hükümdar hanımı olduğunu, hanedan ilişkisine değinmeyi kim yasaklamış olabilirdi: Mahperi mi yoksa torunları mı?

Şahsi hayatlarında belli bir seviyede rakip olmalarına rağmen bu iki gizemli kadın dönemin Selçuklu toplumunun karakterini yansıtmaktadır: İç içe yaşayan inançlar (Müslüman, Hristiyan, Ortodoks, Katolik, Yahudi); Irklar: Arap, Ermeni, Gürcü, Yunan, Türkmen); niha-yetinde hepsi de Selçuklu döneminin kucaklayıcı evrensel kültürünün bir parçası olarak, bir Selçuklu vatandaşı olarak bir arada yaşadılar.

SONUÇ

Kayseri'deki kümbetlerin de şahadet ettiği üzere yalnızca hayatlarıyla değil, aynı zamanda efsanevi rekabetleriyle de bu iki Selçuklu Sultan Hanımın hikâyesinden bir kısmı, anlatılmaya çalışıldığı şekildedir. Bu iki kümbet Kayseri'nin tarihindeki çok önemli bir hadiseyi anlatır. Bu iki kadın neden kocalarının yanına, daha etkili bir konuma sahip olan Konya'ya değil de Kayseri'ye defnolunmayı seçmişlerdi? Rekabetlerinin şehrin iki başından birbirlerini görecektir şekilde taşları aracılığıyla neden sonsuza kadar devam etmesini istemiş olabilirlerdi ki?

Ve şimdi soruyoruz kendi kendimize: Kümbetlerinin taşları soğuktan çatladığında ve yakıcı güneş bu kireç çatlaklarını yaygınlaştırdığında güçlü Selçukluların modern torunları olan Kayseri halkına ne hikâyeler anlatmaya çalışacaklar acaba? Kışın soğuk rüzgarları Erciyes'ten aşağı doğru esip Huand Mahperi külliyesinin önündeki meydana bir kırbaç şaklatıp Sivas Cad-desinden Melike'nin türbesine doğru giderken kanatlarında hangi haberleri taşıyacak acaba? Bir rahmet, bir dua, bu sevgili bacıya bir selam, bir iç sızısı, bir keder, İmparatorluk adına kurulan bir hayal, bir affetme arzusu, bir özlem, bir beddua, bir buse ve bir Fatiha, kim bilir? Elbette yalnızca Allah, bu iki kadın ve taşlar. Kayseri efsanelerinden, tarihin esrarengiz hikâyelerinin yer aldığı bir sayfa da böyle işte. ♡

KAYNAKÇA

- Akok, Mahmut (1968). “Kayseri’de Hunad Mimari Külliyesinin Rölevesi”, Turk Arkeoloji Dergisi, 16/1. Ankara, 1967, pp. 5-44.
- Arik, M. Oluş (1967). “Türbe” forms in early Anatolian-Turkish Architecture”. Anadolu (Anatolia) II, pp. 101-119.
- Aslanapa, Oktay (1984). Turk Sanati. Istanbul: Remzi Kitabevi.
- Bar Hebraeus (1932). The Chronography of Gregory Abu'l Faraj, the son of Aaron, the Hebrew physician commonly known as Bar Hebraeus being the first part of his political history of the world. Trans: E. A. Budge. London: Oxford University Press, pp. 406-8.
- Bates, U. (1978). “Women as Patrons of Architecture in Turkey” in Women in the Muslim World, (ed. Lois Beck and Nikki Keddie), Cambridge, MA. , pp. 245-260.
- Boase, T.S.R. (1978). The Cilician Kingdom of Armenia. Edinburgh, p. 147.
- Branning, Katharine (2001-2017). Selkuk Han of Anatolia. Web. Accessed 10 October, 2017. http://www.turkishhan.org
- Branning, Katharine (2014). Moon Queen: a novel. Clifton, N.J: Blue Dome Press. (Çeviri: Ali Çavuşoğlu, Ay Sultan, Kimlik Yayınları, Kayseri 2017.
- Çayırdağ, Mehmet (1998). Hunat Hatun Külliyesi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 7, Kayseri.

- Çayırdağ, Mehmet (2008). “Kayseri’nin Incesu İlçisinde Seyh Turesan Zaviyesi”, Kayseri, pp. 271-8.
- Crane, Howard (1993). “Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia”. Journal of the Economic and Social History of the Orient, XXXVI, pp. 1-57.
- Eastmond, A. (2010). ‘Gender and patronage between Christianity and Islam in the thirteenth century’, in *Change in the Byzantine world in the twelfth and thirteenth centuries*, eds. A. Ödekan, E. Akyürek, N. Necipoglu, 1 Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Arastirmalari Sempozyumu / First International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium (Istanbul, 2010), pp. 78-88.
- Eldem, Halil (1934). Kayseriyye Sehri, Ankara.
- Erkiletlioğlu, Halit (2001). Kayseri Kitabeleri. Kayseri, pp. 52-60; 66-69.
- Gabriel, A. (1931). Monuments turcs d’Anatolie, I. Kayseri-Nigde. Paris, pp. 39-51.
- Ibn-i Bibi (1996). El Evamiru'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selcukname), (ed. M. Ozturk), Vol. I-II, Ankara.
- Karamağaralı, Haluk (1976). Kayseri'deki Hunad Camiinin Restitusyonu ve Hunad Manzumisinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mulohazalar, A.U. İlahiyat Fakultesi Dergisi, XXI, pp. 199-243.
- Kayseri Ansiklopedisi (2009). Kayseri: Büyükşehir Belediyesi, pp. 386-388 (Çifte Türbesi); pp. 410-414 (Mahperi Hatun Türbesi).

- Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, vol. 1. (2009). Kayseri, p. 163 (Mahperi Hatun Türbesi), p. 165 (Çifte Türbesi).
- Kuran, Aptullah (1969). Anadolu Medreseleri, Ankara.
- Özbek, Yildiray (2002). “Women’s Tombs in Kayseri”. Kadın/Woman 2000, 2002.
- Répertoire chronologique d’épigraphie arabe (RCEA), under the direction of E. Combe, J. Sauvaget, G. Wiet et al. (1831-82).Cairo, XI, no. 4259, 4328, XII, no. 4414.
- Rogers, M. (1976). “Waqf and Patronage in Seljuk Anatolia: the Epigraphic Evidence”, Anatolian Studies, 26, pp. 69-103.
- Sözen, Metin (1970). Anadolu Medreseleri, Vol. I., Istanbul.
- Tuncer, Orhan Cezmi (1986). Anadolu Kümbetleri. Vol. 1 : Selçuklu Dönemi. Ankara, pp. 164-172 (Mahperi Hatun), pp. 151-155 (Melike Adiliye).
- Turan, Osman (1953). “Les Souverains seldjoukides et leurs sujets non-musulmans”, Studia Islamica I, pp. 65-100 ; 81-82.
- Türkmen, Kerim (1998). Selcuklu Döneminde Kayseri'nin İmar Faaliyetlerine Katkida Bulunan Hanımlar, II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 April 1998), Ed. A. Aktan-A. Ozturk), Kayseri, pp. 437-449.
- Yalman, Suzan (2017). “The Dual Identity’ of Mahperi Khatun: Piety, Patronage and Marriage across frontiers in Seljuk Anatolia” in Blessing Patricia and Rachel Goshgarian, ed. Architecture and Landscape in Medieval Anatolia, 1100-1500. Edinburgh, pp. 224-252.

Osmanlı Mezar Taşı Kitâbelerinin Dili

DOÇ. DR. SÜLEYMAN BERK
Yalova Üniversitesi Öğretim Üyesi

OSMANLI MEZARLIKLARI VE MEZAR TAŞLARI DÜN OLDUĞU gibi bugün de herkesin ilgisini çekmektedir. Çünkü bu mezarlıklar, endamlı servileri, rengârenk çiçekleri ve sanat şâheseri taşlarıyla insana huzur veren mekânlardır. Eski mezarlıklarımızda, ölümün insana ürperti veren soğuk yüzü görülmez. Osmanlı kültürü buraları birer “mânevi istirahat bahçesine” çevirmiştir.

Mezar taşı kitâbeleri, yapıları itibarıyla sanat ve estetiğin konusu olmuşlardır. Çok ince taş işçiliği, çeşitlilik arz eden başlıkları, taşıdıkları edebî ifadeler ve yazı sanatının çok güzel örneklerini taşımaları onları önemli kılmıştır. Ayrıca kişi ile ilgili en doğru bilgiler mezar taşlarından elde edilmiştir. Meselâ, Sicill-i Osmânî müellifi Mehmed Süreyyâ kitabını telif ederken büyük ölçüde mezar taşı kitâbelerinden faydalandığını ifade etmiştir.

Her zaman öğündüğümüz medeniyetimizde mezarlık alanları şehir dışına,

▲ Merkez Efendi Mezarlığı'ndan

▲ Seyyid Nizam Mezarlığı

hayatın dışına taşınmamış, devamlı göz önünde olan yerlere yapılmıştır. Önemli kişilerin türbelerinin etrafı, cami hazîreleri, bazen mahallenin en mevkî yeri, mezarlık alanı olarak tahsis edilmiştir. Bir manada insanlar ölüleri ile birlikte yaşamış, bundan da huzur

duymuşlardır. Bu sayede, devam edip giden hayatta fânîliklerini hiçbir zaman unutmamış, devamlı iyilik ve güzellik peşinde olmuşlardır. Her gün beraber oldukları yahut önünde geçerken hayır dua ile andıkları bu mezar sakinleri, onlara hayatın fânîliğini, geçiciliğini

hatırlatarak, kalıcı güzelliklere yönelmelerini hatırlatmıştır.

Hayatın her safhasında gerçek güzelliği yakalama gayreti, mahallenin bu mezar köşesinin de estetikten nasip lenmesini sağlamıştır. Hanım mezar taşına ayrı bir güzellik, erkek mezar

taşına ayrı bir özellik verilmiştir. Mezar taşına yazılan edebî ifadeler, düşürülen tarih mısraları, hayatı şuurla yaşamamanın bir ifadesi olarak görülebilir. Mezardaki kişi ile ilgili bilgiler taşta kaydedilerek sağlam bir kaynak oluşturulmuştur.

▲ Merkez Efendi Mezarlığı'nda Bir Hanım Mezar Taşı Kitâbesi

Millî Mücâdele döneminde, Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kurma girişiminin bulunduğu sırada, Erzurum'a gelen Amerikan heyetinden General Harbord'a, Erzurum Belediye Reîsi pencereden mezarlıkları işâret ederek: “....İşte Türk mezarlığı, işte Ermeni mezarlığı; bu Ermeniler ölülerini yemediler ya!..” demiştir. Tabii ki, küçücük Ermeni mezarlığı yanında, Müslüman mezarlığı çok daha büyüktü. Böylece vatanın gerçek sahibini tespitte mezarlıklar önemli bir argüman olmuştur. Esasen tarihî eserler, bütünüyle bir memleketin tapusu ve karakteri hüviyetindedir.

MEZAR TAŞI KİTÂBELERİNİN YAPISI

Mezar taşı kitâbelerinde üç önemli özellik ve sanat göze çarpmaktadır: Taş işçiliği, yazı sanatı ve mezar taşlarında bulunan dînî ve edebî ifadeler... Yapı olarak mezar taşları birbirlerine benzer özellikler göstermektedir. Ana farklılık erkek ve hanım mezar taşlarında görülmektedir. Erkek mezar taşlarında ölünün statüsüne göre bir başlık bulunmasına karşın, kadın mezar taşlarında, hanım

▲ Merkez Efendi Mezarlığı'nda Bir Mezar Taşı Kitâbesi

zerâfetini yansıtan çiçek motifleri başlık olarak yer alır.

Osmanlı'da Batılı anlamda bir heykel geleneği yoktur. Batı'da en, boy ve derinliği olan insan ve hayvan figürleri çalışılmasına karşılık, Osmanlı'da özellikle mimarî unsurlarda çok farklı bezemelere sahip taş işçiliği kullanılmıştır. Bunun yanında mezar taşı kitâbeleri, taş işçiliği olarak çok zengin örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Genelde, hanım ve erkek mezar taşı olarak iki grupta toplanan bu taşlar, kendi içinde de farklılıklar göstermektedir. Erkek mezar taşlarında, sosyal statü gereği başlıkları çok çeşitlidir.

Hanım olsun erkek olsun bir mezar taşı kitâbesinin yapısı (farklı tasnifler yapılabilirse de) şu bölümlere ayrılabilir.

1. Başlık ve Sembol
2. Serlevha
3. Kimlik
4. Dua
5. Tarih

Şüphesiz bu tasnif ana başlıkları itibariyle yapılmıştır. Bu bölümler çoğu zaman yer değiştirebildiği gibi, birbiri içine giydirilmiş olarak da yer alabilmektedir. Yine bazı taşlarda bu bölümlerin biri yahut ikisi yer almamak-

▲ Bir Hanım Mezar Taşı Kitâbesi

tadır. Bazı mezar taşlarında manzum ifadeler bazı mezar taşlarında mensur ifadeler yer almaktadır. Bazı mezar taşlarında ölüm tarihi bulunmadığı gibi bazı mezar taşlarında, mevtanın ölüm günü saati ile verilmiştir.

MEZAR TAŞI BAŞLIKLARI

Erkek mezartaşı kitâbelerinde mevtanın sosyal hayattaki statüsünü yansıtan, başlıklar ve semboller mezar taşı büyük çoğunlukla kitâbelerine işlenmiştir. Her halde dünya üzerinde pek az toplum, mezar taşlarını usta işi bezemeler, lâleler, sümbüller ve diğer nebâtat ile süsleyip mezarlıklarını Osmanlılar kadar şenlendirebilmiştir. Şüphesiz erkek mezar taşlarının en dikkat çeken kısmı başlıklardır. Başlıklar üç ana kısma ayrılabilirler:

Kavuklar

- Kallâvi Kavuk
- Mücevveze Kavuk
- Kafesi Sarıklı Kavuk
- Kâtibî Kavuk
- Örfî Kavuk
- Yeniçeri Başlığı
- Fesler**
- Mahmûdi Fes
- Azîzi Fes

▲ Bir Hanım Mezar Taşı Kitâbesinin Başlığı

- Hamidî Fes
- Tarikat Tâcları**
- Mevlevî Tâcı
- Kâdirî Tâcı
- Nakşî Tâcı
- Bektâşî Tâcı
- Halvetî Tâcı

Osmanlı'da mezar taşlarının asıl amacının bir insan tasviri yaratmak olmadığı, aksine, o insanın pâyesini, daha alt katmanda kimliğini ortaya çıkarmak, kısacası taşın sahibini tanıtmak olduğu görülecektir. Kişinin genç yaşta ölmüş belirten hurma ağacı, idam edildiğini anlatan boyun kısmındaki kement, mesleklerini yansıtan tulumba, çapa, ok- yay – ki namlı bir kemaneş olduğuna işaret eder- ve okur- yazarlığına delâlet eden kalem- divit gibi simgelerde de, kişinin kimliği ile ilgili daha özel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden, serpuşun ve diğer simgelerin mezar taşlarındaki anlamı, son derece büyüktür. Osmanlı'da sosyal statünün en önemli göstergesi olan kavuklar, bu nedenle mezar taşlarının da en belirleyici özelliği olmuşlardır.

Sarığın kafes biçiminde sarılmış olması nedeniyle “Kafesi” olarak adlandırılan tür ise, daha çok dîvan ve sadâret

▲ Bir Hanım Mezar Taşı Kitâbesinin Başlığı

kâtipleri, tevkîî, Beylikçi, Reisü'l-küttâb, Defterdar, Tersane ve Darphane Emîni gibi Hâcegân ünvanına sahip olan kişiler tarafından kullanılmaktaydı. “Kalafat” olarak adlandırılan ve üst kısmı mantar şeklinde sonlanan tür, bu modelin en belirgin örneklerinden biridir. Ancak bunun kullanımı, yüzeyi yivlerle zenginleştirilmiş düz tepeli silindirik kavuğa sahip olan türün yanında daha nâdirdir. Yine bu türün içinde bulunmakla birlikte, dilimli küre şeklinde olması ile diğerlerinden ayrılan bir tür vardır ki, bu serpuşu kullanan kişilerin sosyal statüleri de farklıdır. Zira daha çok divan kâtip-leri tarafından kullanılan diğer türlerin aksine, kapıkulu tabir olunan sipahiler tarafından kullanılmaktaydı. Nitekim

▲ Destarlı Mevlevî Sikkesi

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, daha alt kademelerde bulunan kâtipler de, bu başlığı kullanmaya başlamışlardır.

Tarikatlara ait başlıklar da, ilk bakışta kendilerini belli ederler. Özellikle Mevlevîler'in kullandığı, etekte genişleyen tepesi yuvarlak silindir şeklindeki sikkeler dikkat çekicidir. Mevlevî dervişleri bu başlığı kullanırken, Dede statüsünde olanlar bu sikkenin alt kısmına destar (sarık) dolamaktaydılar. Bektâşîler'in kullandığı on iki terkli “Hüseynî” ve dört terkli “Edhemî” tâcları da, ilk bakışta ayırt edilebilen başlıklardır. Diğer tarikatlarda ise, takkenin üzerindeki dilim sayısı belirleyici olmaktadır. Bayramî Tarikatı altı terkli takke kullanırken, Celvetî Tarikatı on iki terkli takke kullanmaktaydı. Öte yandan sivil ve resmi kişilerin bu tarikatlarla olan ilişkileri, daha çok mezar taşları üzerine işlenen simgeler vasıtasıyla belirtilmekteydi.

Belirlenmesi kolay olan bir başka başlık ise, kadınların kullandığı “Hotoz” adı verilen özel başlıklardır. Genellikle basık yarım küre şeklinde olan bu başlıklar, bazen dilimli ya da halkalı olabilmekte, bazı örneklerde ise yüzeyin dönemin üslûbunda desenlerle bezendiği görülmektedir. Boyun kısımları çoğunlukla çiçek demetleri ile bezeli olmakla birlikte, maddî gücünü yansıtmak isteyenlerin, muhtemelen sağlıklarında sahip oldukları kolye, gerdanlık gibi ziynet eşyalarını naksettirdikleri de görülmektedir. Onlar

▲ Merkez Efendi Mezarlığı'ndan

da kendi sosyal statülerini, herhalde böyle belirtmişlerdir.

Mezar taşlarının ibareleri dikkat çekici nükteleri ihtiva eder. Basit ifadeli taşlar yanında son derece edebî ifadeler taşıyan taşlara da rastlanmaktadır. Bunun yanında manzum

ve ebced düşürülmüş mezar taşı kitâbeleri de bulunmaktadır. Mezar taşı ibarelerine iki örnek:

Âh mine'l-firâk

Bu cihan bağına geldim mürüvvet görmedim.

Derdime çare aradım bir ilacın bulmadım

Âh ile zâr kılarak tazeliğime doymadım

Çün ecel peymânesi dolmuş murada ermedim

Plevne'de Gazi Ali Bey sülâlesinden

Vakıf mütevellisi Ali Beyzâde Abdi

Bey'in halîlesi Ayşe Hanım ruhuna Fâtîha

Sene 1295

Huve'l-Hallâku'l-Bâki

Otuz seneden mütecâviz

Arnavuluk'ta teferrüd eden

Yanya Sancağı Mutasarrıfı sâbık

Meşhur Tepedelenli Ali

Paşanın ser-i maktûudur.”

Sene 1237

Mezar taşlarının, taş işçiliği ve edebî özelliği yanında yazı sanatı bakımından önemi bulunmaktadır. Tarihi mezar taşı kitâbelerinde, Osmanlı'nın önemli hattatlarının yazdığı imzalı mezar taşı kitâbeleri bulunmaktadır.

Mezar taşlarında genellikle Celif Sülûs, Celif Talik, Kûfî yazı çeşitleri kullanılmıştır. Sanatta üslûp sahibi hattatlar yazdıkları mezar taşı kitâbelerinin sonuna imzalarını atmışlardır. İmza sadece hattat ismi olduğu gibi genelde “bunu yazan” anlamına gelen Arapça “ketebehû” fiiliyle birlikte de kullanılmıştır.

Yüksek bir kültürün mahsulü olan bu mezar taşı kitâbeleri bir devrin güzelliğini ve özelliğini yansıtmaktadır. Hayatı zevkle ve şuurla yaşayan insanların ortaya koydukları bir güzelliiktir. Artık geçmişte kalan bu güzelliğin elde kalan numûnelerine sahip çıkmak ve onlardaki özellikleri anlamaya çalışmak yapabileceğimiz tek şeydir.

Yine ibret verici bir mezar taşı ibâresi ile yazımıza son verelim:

Akıllı isen aklını al başına

Salınıp gezerken neler geldi başıma

Âkıbet türâb oldum taş dikildi başıma... ➡

Osmanlı Mezar Taşlarında Başlıklar, Semboller, Şekiller ve Motifler...

NİDAYI SEVİM

İSLAMİ KAYGILARDAN OLSA GEREK OSMANLI'DA HEYKELCİLİK PEK HOŞ karşılanmaz. Dedelerimiz bu alandaki maharetlerini adeta mezar taşlarında göstermiş. Gelenekli sanatımızın pek çok nadide örneği asırlardır açık hava müzesi niteliğindeki tarihi mezarlıklarımızda sergidedir. Bin yıllık bir medeniyetin birikimini, hissiyatını, ruh iklimini bütün ihtişamıyla mezar taşlarında gözlemlemek mümkün. Osmanlı insanı heykel dikmek yerine ebedi abideler dikmeyi yeğlemiş, muhitini baştanbaşa çeşmeler, sebiller, köprüler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, namazgâhlar, aşhaneler, şifahaneler ve kütüphanelerle süsleyip bunların sürekliliği için vakıflar meydana getirmiştir. Onun nazarında ebedileşmenin ölçüsü faydasız bir heykel yontmak değil, bir mabede imza atmak ya da insanlığın hayrına hizmet edecek bir medreseye kubbe çatmaktır. Özenle işleyip her birini sanat şaheserine dönüştürdüğü mezar taşlarında ebediyet emelinin yansımaları açık bir şekilde görülmektedir.

Tarihi mezar taşlarımız üzerine ehli tarafından çok veciz, çok tesirli sözler söylenmiş. Mesela Üstad Yahya Kemal Beyatlı: “Hiç bir şiir bir mezar taşı kadar milli olamaz. Çünkü onda el emeği, göz nuru, sanat vardır ve onlar bize bizi anlatır.” der. Yine ünlü edebiyatçılarımızdan

rahmetli Nihad Sami Banarlı bu gerçeği şöyle ifade eder: “Eğer bir medeniyetin ihtişamını hâlâ görmek istiyorsanız, Eyüp Sultan mezarlıklarına ve mezar taşlarına bir göz atınız.” Ömrünü Osmanlı mezarlıklarını araştırmaya vakfetmiş bir kültür adamı olan merhum Fâzıl İsmail Ayanoğlu ise: “Ortada mevcut yüksek sanat âbidelerimiz -faraza- olmasaydı bile, mezarlıklarımızda bulunan nihayetsiz eserler, bu milleti medeniyet göklerine çıkarmağa kâfi gelirdi” diyerek bu tarihi değerlerimize göz çevirmemizin önemine işaret buyurmuşlardır.

Rahmetli Enver Tunçalp, 1930’lu yıllarda Maltepe Askeri Lisesinde

okurken Tahirül Mevlevi ve Namık Kemal’in oğlu Ali Ekrem Bolayır’ın da refakat ettiği tarihi mezarlık gezilerini hatıralarında şöyle anlatır: “Mezar taşları muazzam bir sergi halinde idi. Heykel sergisi, resim sergisi, eliş sergisi hep bir arada... Her kademedeki kişiler için ayrı biçimde oyulmuş ve şekillendirilmiş taşlar. Kavuklu, fesli, sarıklı başlar... Çocuklar için hakikaten zarif ve işlemeli sütunlar, hatun kişiler için oya oya, yazma yazma, tül tül mermerler... Tarihi mezar taşlarındaki inceliği anlamak kolay bir şey değil, bunların hepsi birer sanat eseri... Hele kitabeleri, en güzel motifli bir şiir sergisinden daha hoş ve manalı...”

HER MEZAR TAŞININ ALTINDA BİR DÜNYA TARİHİ YATAR

Osmanlı mezarlıklarına girildiğinde insanların içini hiçbir zaman kasvet kaplamamakta, aksine her bir mezar taşı üzerindeki süslü ve sanatlı motiflerle, derin manalar taşıyan bezemeleriyle insanlara ölümün güzel yüzünü hissettirmeye çalışmaktadır. Başka dinlere sahip milletlerin mezarlıklarında duyulan korku, ürperti ve endişenin yerini Osmanlı mezarlıklarında huzur, sükûnet, tefekkür ve muazzam hayallerin aldığı, bizlerin olduğu kadar ülkemizi ziyaret eden gezginlerinde dikkatini çekmiş ve nice gezgin mezarlıklarımızla ilgili

▲ Burma Sarıklı Başlık

▲ Katibi Kavuk

■ Bir mezar taşının başında başlık varsa bu mezar muhakkak bir erkeğe aittir ve tamamen Osmanlıya hastır.

ilginç tespit ve yorumlarda bulunmuşlardır. 19. yüzyılda ülkemizi ziyaret eden dünyaca tanınmış İtalyan yazar ve seyyah Edmondo De Amicis mezarlıklarımızdaki ulvi iklimin, ihtişamın etkileyici manzarası karşısında bakın neler söylüyor: “Fevkalade bir sessizliğe gömülmüş, aristokratik bir mahalle gibi, uhrevi bir hüznle birlikte, dünyevi bir hürmet hissini ilham eden, bembeyaz, gölgeli ve şahane bir güzelliğe sahip bir mezar şehridir Eyüp. İstanbul’un başka hiçbir yerinde, ölüm tasvirini güzelleştiren Müslüman sanatı, bu kadar zarafetle gözler önüne serilmez...” Fransız; şair, yazar ve gezgini Gérard de Nerval’in de Osmanlı mezarlıkları hakkında benzer ifadeleri vardır.

▲ Mahmudi Fes

▲ Kallavi Kavuk

Gerçekten de tarihi araştırmaların temelini oluşturan tarihi mezarlıklarımız ve mezar taşları; görsel ve edebi zenginliğin yanı sıra kültürel, sosyal, siyasi, askeri-stratejik ve daha birçok açıdan bize hayati önemi haiz veriler sunar. Aklıselim pek çok tarihçi “mezar taşları okunmadan yazılan tarihin eksik kalacağı” hususunda fikir birliği içindedir. Türk dili ve edebiyatının önemli kaynaklarından birini oluşturan mezar taşı kitabeleri, nazım ve nesir ifadeleri ile edebiyat tarihimizin ulaşlamamış hazinesi durumundadır. Bu gerçeği kabul etmeyen edebiyatçı hemen hemen yok gibidir. Çünkü mezar taşı kitabeleri döneminin dil ve ifade özelliklerini özgün bir şekilde yansı-

tığından edebiyat tarihini doğru tespit etmemize yardımcı olurlar. Şehirlerin yapılanması, değişim süreçleri, afetler, salgın hastalıklar, bazı coğrafi isimler, toplumların sosyolojik yapısı, meslek, sanat ve zanaatlarımız ile bunları icra edenler, âlimler, şairler, devlet ricali için bazen sadece mezar taşlarını örnek gösterebiliyoruz. Tarih boyunca yazılı belge bulunmadığında ya da hiç var olmadığında mezar kalıntıları tek ya da en güvenilir kaynak olarak kabul edilir.

Sosyoloji, antropoloji, tıp ve tasavvuf tarihi alanlarında da istifade edilen mezar taşlarında etnografya ve müzeciliğin önemli bir konusu olan tarihi kıyafetler gerçekçi bir biçimde temsil edilmiştir. Bu sebeple olmalı Alman şair ve edebiyatçısı Heinrich Heine: “Her mezar taşının altında bir dünya tarihi yatar” der. Biz bu yazımızda mezar taşlarındaki başlıklar, semboller, şekiller ve motiflere değineceğiz. Esasen mezar taşlarının dilini çözmek için uzman, sanat tarihçisi, sosyolog veya edebiyat tarihçisi olmaya gerek yok. Biraz yakından bakıldığında onlar zaten kendilerini fark ettiriyor. Ecdadımız başımıza gelecekleri öngörmüş olmalı ki mezar taşlarında yazılardan olduğu kadar görsel öğelerden de mümkün olduğunca yararlanma yoluna gitmişlerdir.

İMZALI MEZAR TAŞLARI

Mezar taşları sade olduğu gibi çok süslü ve görkemli de olabilmektedir. Mezarda yatan kişinin sosyal hayattaki konumu, ekonomik durumu mezar taşına yansımaktadır. Ölen kişinin ekonomik ve sosyal durumu iyi ise; mezar taşı metinleri devrin en meşhur şairlerine sipariş edilir, yazısı meşhur hattatlara yazdırılıp usta hakkaklara işletilirdi. Pek tabii olarak ortaya çıkan mezar taşları da birer sanat harikası olurdu. Bu kitabelerin bazılarında devrin namı hattatlarının imzaları da yer alır. Hattat Mustafa Rakım Efendi, Sami Efendi, Seyyid Osman Efendi ve Kaşıkçıade, imzalarına

rastladığımız hattatlardan bazılarıdır. Mezarların biçimleri, taşlar üzerinde bulunan yazılar, sembol ve işaretler bize mezarda yatan kişi hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Mezar taşlarında yazı hiç okunmasa bile kabirde yatan kişinin kadın, erkek, asker, tarikat mensubu yahut çocuk olduğu kolayca anlaşılabilir. Osmanlı mezar taşları üzerinde kişinin kimliğini belirten sembolik ifadeler çokça kullanılmıştır. Çocuk mezarlarının boyları küçüktür. “Hanım mezar taşları” ise bir kadının incelik, letafet ve zarafetini en güzel şekilde ortaya koyan şeyler, yani çiçekler, buketler, bahar dalları, gerdanlık, küpe ve broşlarla süslüdür. Osmanlı Hanımları günlük hayatlarında saçlarına hotoz taktıkları için hotoz başlı mezar taşları da görmek mümkündür. Günümüzde bir bayan, evlenmeden önce öldüğünde nasıl tabutunun üzerine duvak konuluyorsa Osmanlı’da da genç yaşta ölen bayanların mezar taşları duvak şeklinde yapılmakta, hatta bu mezarların ayak taşına da kırılmış bir gül goncası işlenmekteydi. Yine gelinlik çağında ölen genç kızların mezar taşlarına “Ters Lale” yahut ‘Ağlayan gelin’ çiçeği de işlenirdi.

BAŞLIKLİ MEZAR TAŞI FORMU OSMANLI’YA HASTIR

Erkek mezar taşları hanımlara göre daha çeşitlidir. Bir mezar taşının başında başlık varsa bu mezar muhakkak bir erkeğe aittir ve tamamen Osmanlıya hastır. Osmanlı mezarlıklarını gezdiğimizde gördüğümüz mezar taşı başlıklarını kendi içlerinde en sade şekliyle; sarıklı, kavuklu, başlıklı ve fesli olarak dörde ayırabiliriz. Osmanlı erken dönem mezar taşlarında, sarık sarılan başlık hemen hiç görülmezdi. Bu tarz serpuşlara “Burma sarıklı başlık” diyoruz. Bunların en erken örneklerinden olan kalın ve yukarıdan aşağıya dilimli sarıklarda, içerideki başlığın sivri tepesi az da olsa görülürdü. Daha çok paşa, defterdar gibi üst düzey

devlet adamlarının tercih ettiği ve 16. yüzyılda kullanılmaya başlanan bu sarık çeşidini, Eyüp Sultan semtinde Sokullu Mehmet Paşa türbesi civarındaki pek çok mezar taşında görmek mümkündür. 17. yüzyıldan itibaren görmeye başladığımız farklı başlık çeşitleri artık kişilerin kimlikleri hakkında önemli bilgiler vermekteydi. Çeşitli kademede devlet adamlarının, tasavvuf erbabının, askeri kurum mensuplarının, esnafın, sanatkârın, ilim adamlarının başlıkları birbirinden farklıdır. Mevlevi, Selimi, Yusufi, Celali, Mücevveze, Edhemi, Ahmedî, Cüneydi, Kallavi, Örfî, Serdengeçti, Düzkâş, Kalafat, Dardağan, Mollayı, Paşayı, Zaimi, Kâtibi, Kafesi, Perişani, Çatal, Horasani ve Silahşor gibi isimler alan bu serpuşlar, devleti oluşturan sosyal sınıflar tarafından giyilirdi. Hayattayken giyilen serpuşlar, mezar taşlarında da kullanılmıştı.

■ Şehirlerin yapılanması, değişim süreçleri, afetler, salgın hastalıklar, bazı coğrafi isimler, toplumların sosyolojik yapısı, meslek, sanat ve zanaatlarımız ile bunları icra edenler, âlimler, şairler, devlet ricali için bazen sadece mezar taşlarını örnek gösterebiliyoruz. Tarih boyunca yazılı belge bulunmadığında ya da hiç var olmadığında mezar kalıntıları tek ya da en güvenilir kaynak olarak kabul edilir.

KALLAVİ KAVUKLAR

TÖRENLERDE GİYİLİRDİ

“Örfî destarlı kavuk I.” Belli bir sınıfa ait olduğu hemen fark edilen bu kavuk düzgün bir oval şeklinde olup, alt tarafının üçte ikilik bölümüne yassı bir sarık sarılmıştır. Başlığın tepe bölümündeki dikişlerin farklılığıyla birbirinden ayrılan değişik derviş kavuklarının

temel biçimini de oluşturan bu kavuğu, derviş kavuklarından ayırmak her zaman mümkün değildir. Bu kavuğu takanların büyük bölümü küçük dereceli ulema, küçük ve orta kademeden kadılar, müftüler, imamlar ve vakıflarda çalışanlar ile derviş ve şeyhlerdir. 1829’da yapılan kıyafet değişikliğinden sonra bu tür kavukları yalnızca dervişlerde görmek mümkündür. Ulema da bu başlığın yerini sarıklı fes almıştır. “Örfî destarlı kavuk II.” Birinci tip kavuklar nasıl alt dereceden ulemaya aitse, II. tip kavuklarda üst dereceden ulemaya aittir. 18. yüzyıldan sonra ilmiyyenin üst kademelerinde tören kavuğu olarak kullanılan örfî, dikine oval biçiminde olup, üzerine tamamen sarık sarılmıştır. Bu tür kavuklar, Şeyhülislam, kazaskerler, üst dereceden kadılar, Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere’de hizmette bulunan Hoca efendiler ve selâtin camilerle dini kurumlarda görevli olanlar tarafından kullanılmıştır.

▲ Hattat Mustafa Rakım Efendi imzalı Mezar Taşı

“Kallavi kavuk”lar, Osmanlı yönetiminde Sadrazam, Kubbealtı vezirleri ve Kapitan-ı deryalar tarafından kullanılırdı. Bu kavuklar yalnızca orduyla birlikte

sefere çıktığında ve arefe günlerinde giyilmekteydi. En görkemli kavuk türü olan bu kavuk, büyük boyutludur ve aşağıdan yukarıya doğru daralmaktadır.

“Kâtibi kavuk”lar, İstanbul mezarlıklarında en sık rastladığımız başlıklardandır. Baş kapı kethüdaları, kapıkulu görevlileri ve üst düzey yeniçeriler tarafından

Osmanlı mezar taşlarında en çok görülen başlık türü de şüphesiz festir. Kuzey Afrika’da hayli yaygın olan fes, II. Mahmud döneminde Osmanlı halkı ve ordusu tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönem sonrasında mezarlıklarda fesli mezar taşları görülmeye başlanmıştır. Bu

bu döneminden dolayı “Mahmudi Fes” denmektedir. Bu feslerin üst kısımları alt kısımlarından daha geniştir. Sultan Abdülaziz döneminde, üst kısmı gayet dar ve basık, daha kısa fesler ortaya çıktı. Bizzat padişah da bu tarz fesi kullanınca halk da bu fes tarzını tercih etti. Bu şekildeki feslere “Azizi fes” denmektedir. Sultan II. Abdülhamid ise yine toplum içinde uzun yıllardır kullanılan, üst kısmı alt kısmından daha dar, fakat Azizi fese göre bir hayli yüksek olan bir diğer fes çeşidini kullanmış ve bu tür, “Hamidi Fes” adını almıştır. Feslerin son bir çeşidi ise üzerlerine yine sarık kumaşı sarılan ve daha çok camii hocalarının tercih ettiği tarzdır. Bugün de camilerimizdeki imamlar ibadet esnasında bu tarz başlıklar giymektedirler. Fesli başlıklar kişinin mesleği hakkında tam bir bilgi vermez. Sadece hangi dönemde yaşadıklarını anlarız. Taş üzerinde sikke veya tacı şerif varsa bu sadece tasavvufi meşrebini açıklar. Kesin bilgi için mezar taşı kitabesindeki biyografi metninin tamamını okumak gereklidir.

RESSAMIN PALETİ MEZAR TAŞINDA DURUR

“Yeniçeri mezar taşları”, üzerlerindeki simge ve başlıklarla, Osmanlı mezar taşları içerisinde ayrı bir yere sahiptir. 101 Yeniçeri ortasıyla 61 Yeniçeri bölümünün damgaları birer simge olarak taşlar üzerine işlenmiştir. Yeniçerilerin Sultan II. Mahmud devrinde ortadan kaldırılmasıyla birlikte izleri mezarlıklardan da büyük ölçüde silinmiştir. Halk arasında Yeniçerilerin “Börklü” başlıkları meşhurdur. Bu başlık çeşidini günümüz mehter takımlarında da görürüz. Bunun dışında “Çatal Lalafat”, “Silahşor”, “Serden Geçti”, “Dardağan” türü başlıklarına da zaman zaman rastlamak mümkün. Mesela Dardağan başlıklı mezar taşlarını “Beşe”ler kullanırdı. Beşe, Baş ağa’nın kısaltılmışıdır ve rütbe olarak onbaşı veya çavuş derecesindedir. Bazıları

bunu paşa olarak okuyabilmektedir. Bu sebeple yazıların okunmasıyla birlikte başlıkların tanınması da önem arz etmektedir.

Mezar taşları üzerinde kişinin mesleği ve uğraştığı işlere ait sembollere de rastlamak mümkündür. Ressamın “paleti”, askerin “ok ve yayı”, “kılıcı”,

■ **Mezar taşları üzerinde kişinin mesleği ve uğraştığı işlere ait sembollere de rastlamak mümkündür. Ressamın “paleti”, askerin “ok ve yayı”, “kılıcı”, “topu”, “madalyası”, denizcinin “çapası”, tulumbacının tulumbası, kalem erbabının hokka ve diviti mezar taşına işlenirdi.**

“topu”, “madalyası”, denizcinin “çapası”, tulumbacının tulumbası, kalem erbabının hokka ve diviti mezar taşına işlenirdi. Mesleği ile birlikte tasavvufi ekolü de taş üzerinde yerini alırdı. Tarikat mensuplarına ait taşların başlıklarında mistik sembolizm oldukça barizdir. Hayattayken giyilen başlık, mezar taşının üst kısmında yer alırdı. Mesela, Mevlevi mezar taşlarının başlık kısmı tarikatın sembolü sayılan “sikke” formu şeklindedir. Mevlevi sikkesi: “Ben mezar taşıma başımda taşıyorum, dünya muhabbetlerinin safında değilim, mezarım kendi başımda.” Anlayışını sembolize eder. Bu ulema-i kiramın sarığı gibidir. Ulema’nın sarığı da bir kefenlik bezden yapılır. Fesin üzerine bir kefenlik bez sarılır. Bunun sebebi şudur: “Benim kefenim başında, başımı da kesseniz hakikati söylemekten çekinmem.” Diğer tarikat kıyafetlerinin de hepsinin birer manası vardır. Özellikle “tac-ı şerif” tabir olunan diğer tarikat şeyhlerinin giydikleri başlıklarda da genellikle rumuz halinde kelime-i tevhid, beş vakit namaz, dört büyük kitap gibi rumuzlar. “Başımızda taşırız.” Manasına gelir. Mevlevi taşlarında kişinin tarikat içindeki statüsü çok belirgin şekilde ifade edilir. Tarikata intisap edip derviş olanların taşlarında “Destarsız dal sikke” vardır. Şeyhlerin (dedelerin)

mezar taşı başlıkları “Destarlı sikke” şeklinde olup birkaç çeşide ayrılırlar Tarikata intisap edip yalnız “muhib” derecesinde kalanların mezar taşlarında ise başlık olarak sikke yoktur. Bunun yerine sikke bir sembol şeklinde taşın gövdesine işlenmiştir. Bu uygulama diğer tarikatlarda da mevcuttur.

“Bektaşî” şeyhlerinin mezar taşlarında çoğunlukla 12 terkli yani dilimli “Hüseynî” ve 4 terkli “Edhemi” başlık kullanılmıştır. Bektaşîlere ait mezar

lar vardır. Diğer tarikatlara ait mezar taşları ise başlarındaki “Terk” sayısına göre ayırt edilirler. “Bayramiler”de 6, “Sadiyye”lerde 7, “Rufailer”de 12, “Halvetiler”de 13 terkli başlık bulunur. Sünbülî yolunun kurucusu Sünbül Sinan Efendiden dolayı bu yola intisap edenler de mezar taşlarına “sümbül motifi” işletmektedirler. Tarikat taşları arasında en ilginç mezar taşları “Melami Hamzavi”lere ait olanlardır. Bu tarikat, özel derviş kıyafet ve taşlarını reddettiği için mezar taşlarında başlık bulunmaz. Melamiler bütünüyle gizlilik esasına uydukları için ancak ölümlerinden sonra başsız-ayaksız anlamına gelen “Bi-ser ü bi-pa” denilen değişik taş formuyla rahatlıkla ayırt edilebilirler. Taşların üzerinde kişinin tarikatla ilişkisine ait bir bilgi yoktur. Yalnız isim ve mesleğinden bahsedilir.

▲ Lahana Başlıklı Mezar Taşı

kullanılmıştır. Bu kavuğun benzeri fakat biraz daha görkemlisi olan “Kafesli Destarlı Başlık” ise Divan-ı Hümayun mensupları tarafından kullanılırdı. Bugünkü Bakanlar Kurulu üyeleri gibi.

taşlar kendi aralarında dört çeşit olarak ele alınabilir. Fesli mezar taşlarının en büyük ve görkemlileri fesin Osmanlı toplumunda kullanılmaya başladığı II. Mahmud döneminde kullanılan feslerdir. En yaygın olarak kullanıldığı

▲ Burma Sarıklı Mezar Taşı

taşlarında ayrıca 12 köşeli “Teslim taşı” ile “Teber” ve “Keşkül” gibi tarikat eşyalarına da rastlamak mümkündür Kadiri ve Nakşî tarikatlarına ait mezar taşı başlıkları ise “Müjganlı”dır. Ayrıca Kadiri mezar taşlarında “18 köşeli yıldız” ile “8 yapraklı gül” motifli kabartma

LAHANACILAR VE BAMYACILAR

Osmanlı mezar taşlarının en ilginçlerinden biri de hiç şüphesiz “lâhana” ve “bamyâ” başlıklı-motifli mezar taşlarıdır. Bu mezarların baş şahidesinde ve ayak

▲ Servî Ağacı

şahidesinde, bazen de sadece ayak şahidesinde lâhana-bamya formunda başlık bulunmaktadır. Çünkü burada yatan kişi, Osmanlı'nın meşhur takımlarından lâhanacıların-bamyacıların ya bir üyesi veya üyesinin yakınıdır. Lâhanacı ve Bamyacıların ünü I. Mehmet (Çelebi Mehmet, Fatih Sultan Mehmet'in dedesidir) dönemine kadar gitmektedir. Osmanlı'nın ilk spor kulüplerinden- dir. Kaynaklar I. Mehmet'in düşman atlılarının gücünü hissedip kendi ordusundaki hâkimiyeti artırmak için bu sistemi yani takımları kurduğunu zikreder. I. Mehmet o sıralar Merzifon'a çekildiği ve Merzifon'un da lahanası meşhur olduğundan dolayı takımına Lahanacılar, Amasya'da bulunan oğlu II. Murad'ın takımına da buranın bamyası meşhur olduğundan Bamyacılar adı verilir. Lahanacılar yeşil, Bamyacılar mavi kadife esvap (Forma) giyermiş. 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar devam

eden bu iki takım sayesinde Yeniçeri Ocağı alttan sürekli kuvvetlenerek yetişmiş. Çeşitli meydanlarda cirit, güreş, okçuluk, mızrak, top ve labut atma gibi müsabakalar yapılmış. Bu takımlardaki şahıslar veya yakınları öldüklerinde ise mezar taşlarına bu amblemlerin konması âdet olmuş.

Bir de başlıksız, yazısız hiçbir özelliği bulunmayan bir mezar taşı çeşidi var. Bunlar "cellât mezar taşları"dır. 40-50 cm eninde, 160-170 cm boyunda dikdörtgen şeklinde olan bu taşlar kefe'iden yapılmıştır. Kimi rivayetlere göre cellât mezar taşlarında sadece numaraların olduğu dile getirilir. Ancak incelemelerimiz esnasında bu numaralardan bir eser bulamadık. O dönemde yaptıkları iş her ne kadar resmi de olsa Osmanlı insanı ölümlerini bile istememiş cellât mezarlarının yakınlarında. Cellâtlar bu sebeple İstanbul'un en ücra köşelerine, normal mezarlıkların dışına gömülmüş-

lerdir. Eyüp Sultan'da mezarlıkların bittiği nokta olan Karyağdı Bayırında bu taşlardan bir hayli vardır. Reşat Ekrem Koçu, cellât mezarlarının toplumdan ayrı bir yerde olmasını din ve ahlâk anlayışımızın en güzel örneklerinden olduğunu dile getirmiştir. Hatta cana kıyan cellâdın ölüsünü halkın mezarlıklarına kabul etmeyişini son derece takdire şayan bulmuştur. Cellâtların boğarak infaz ettiği insanların mezar taşlarında kement sembolünün olduğunu da zikretmeliyiz.

SERVİ İÇİNDE SERVİ MOTİFİ, DOĞUMDA ÖLEN KADINI VE DOĞURDUĞU KIZ ÇOCUĞUNU SEMBOLİZE EDER

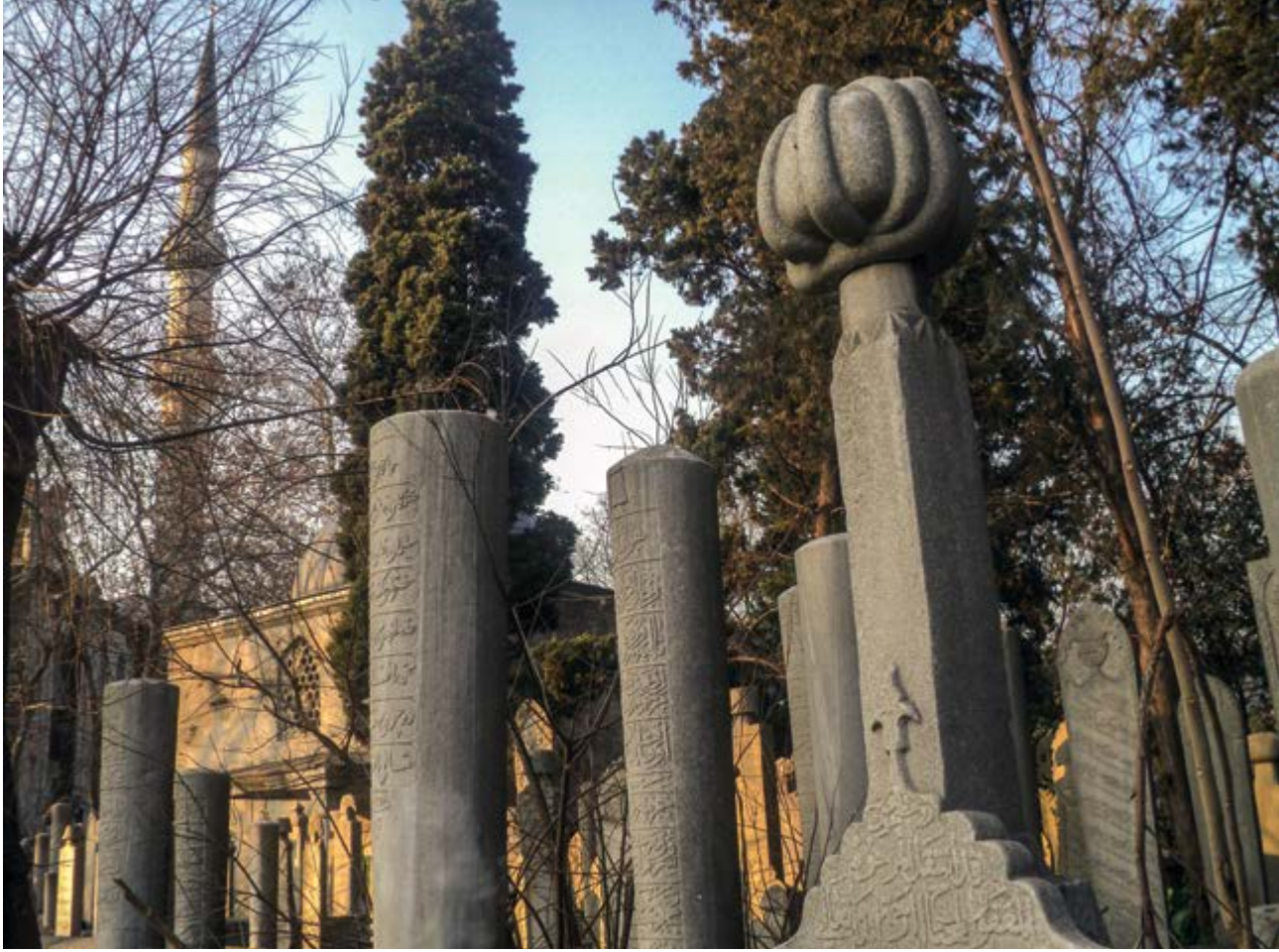
Osmanlı mezar taşları hiçbir zaman, ölen kişinin sadece kimlik bilgilerini aktaran bir taş parçası olmamış, aksine her bir mezar taşı üzerindeki süslü ve sanatlı motifler, figürler ile derin

mânâlar ifade eden bezemeler, kişilere ölümün güzel yüzünü hissettirmeye çalışmaktadır. Gerçekten de ölüm bir yok oluş değil de tam aksine ebedi âlemde diriliş değil midir? Mezar taşlarında en yaygın kullanılan ağaç sembollerinden biri bolluk ve bereketin simgesi "Hayat ağacı" motifidir. "Meyveli ağaç" ise insan-ı kâmilî temsil eder. Ölüm ve faniliğin sembolü olarak kullanılan "Servî ağacı" da mezar taşlarında en çok rastlanan motiflerdendir. Kendine has bir kokusu olan ve yaprakları yaz-kış yeşil kalan "Servî Ağacı" vahdeti yani Allah'ı (c.c.) birlemediği, sembolize eder.

Allah lafzının ilk harfi olan Elif'e de benzetilen Servinin sallanırken yapraklarından çıkan "Hu" sesiyle Allah'ı (c.c.) zikrettiğine inanılır. Dalları kolay sarsılmaz, bu haliyle sabrın ve temkinin sembolüdür, dik duruşu ile doğruluğu ve dürüstlüğü temsil eder. Servinin üst dallarının eğri durması yaradanın karşısında boynu bükük kalmayı yani acziyeti ifade eder. Mezar taşlarında görülen boynu bükük servî, yitirilenin ardından boynu bükük kalmayı ve sabretmek gerektiğini de hatırlatır. Mesela mezar taşı üzerindeki "Servî içinde Servî motifi" doğumda ölen

kadını ve doğurduğu kız çocuğunu sembolize etmektedir. Servî ağacının dallarının yukarı doğru güneşe, yani ışığa yükselişi, zirveye ulaşma isteğini gösterir, ılık bilgi demektir, bilgiye yönelmek bütünleşmeye işaret eder. Servî ağacının maharetleri elbette bunlarla da sınırlı değil. Ortalama bir servî 7-8 kişinin günlük oksijen üretimini de karşılamaktadır. Şehirlerin bir nevi oksijen deposunu oluşturan servî ağaçlarının birer birer hayatımızdan çıkması ne büyük eksiklik değil mi?

LALE HÜDA'NIN GÜL RESUL-Ü EKREM'İN SİMGESİ

Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde geçen cennet tasvirlerinde anlatılan nice meyveler zarafetle mezar taşlarına nakşedilmiştir. “Haşhaş bitkisi ve çam kozalakları” ebedi uykuyu ve cenneti temsil eder. Müslüman için hayatın meyvesi cennettir. Bu sebeple meyve, sembol olarak Allah'a dönüşü ifade eder. Zira meyve geleceğin tohumunu içinde taşır, çünkü o özür. Mezar taşlarındaki meyve tabağı içinde yer alan “Nar, armut, üzüm, zeytin, erik, kayısı, kavun, karpuz, ceviz, limon, hurma, incir” gibi meyve örnekleri, hayat, bereket ve bolluk sembolü sayılmaktadır. Zira nar, incir ve hurma Kur'anı Kerim'de cennet meyvesi olarak zikredilmektedir.

Mezar taşları üzerinde sıkça gördüğümüz “geometrik şekiller” eşkenar dörtgen, altıgen, kare ve dairevi sonsuzun, kâinatın sembolleridir. İç içe geçmiş çok kenarlı geometrik biçimler her dönemde sevilerek kullanılmış olmasına rağmen Anadolu'da daha çok Selçuklular devrinde kullanılmıştır. İslam sanatında geometrik biçimler, sonsuzluk ve süreklilik göstererek Allah fikrini hatırlatırlar. Bir düzen içerisinde süregiden geometrik çizgiler (tek ve sonsuz olan) gücün, adaletin, genişliğin, sonsuzluğun sembolüdürler. Yine Anadolu mezar taşlarında yaygın olarak kullanılan motiflerden biri de “Kandil” motiftir. Selçuklular döneminde gördüğümüz kandil motifi, günümüze kadar değişik biçimlerde ve sevilerek kullanılmış bir motiftir. Bu

objeler o kadar çeşitlendirilmiştir ki mezar taşları üzerine resmedilen kandil formlarının sayısı yüz elliye bulmuştur. Kandiller mezar taşlarına konularak, kişinin kabrinin yaratıcı tarafından aydınlatılması temenni edilmiştir.

12. yüzyıldan itibaren çokça kullanılan “Lale” motifi ise vahdet-i vücudu yani Allah'ı (c.c.) sembolize etmektedir. Zira Allah ismindeki harfler ile lale kelimesinin yazılışındaki harflerin ebcet hesabına göre sayı değerleri aynıdır. (66) Hilal kelimesi de bu cümledendir. Lale ile gülün bir arada kullanıldığı örnekler de mevcuttur. “Gül”ün süsleme sanatlarında ve özellikle mezar taşları üzerinde görülmesi ilahi güzelliği sembolize etmesi ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) remzi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden “Verdi-

Muhammedi” veya “Gül-i Muhammedi” isimleri de verilen gülün kokusunun, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kokusu olduğuna inanılır. “Sümbül” motifi, Halvetiliğin ve Sümbüllüye tarikatının sembolü olarak kullanılmıştır. “Yasemin çiçeği”, Hz. Fatıma'nın sembolüdür.

BİZ ÖLÜLERİMİZLE YAŞARIZ

Mezar taşları üzerinde envai çeşit çiçeğin stilize edilerek kullanıldığı görülür. Bunun yanı sıra çiçeklerin natüralist yani tabiatan olduğu gibi alınarak kullanıldığına da şahit oluruz. “Lale, gül, sümbül, karanfil, yıldız çiçeği, buhur-i Meryem, şakayık, küpe çiçeği, nergis, süsen ve daha niceleri. 16 ve 17. yüzyılda bulaşıcı hastalıktan ölen çocuk sandukalarının üzerleri kumaş desenleriyle kaplıdır ve bel kısımlarına işlenen kemer üzerindeki “Lama” ya da “Hançer” hayatlarının kısa kesildiğini anlatır. Hançer motifi, ruh ve

bedenin alakasının kesilmesini de ifade etmektedir. Yine mezar taşının üzerinde simetrik bir daire, çember bulunması bu kişinin taun (veba) hastalığından öldüğünü anlatır. “Mühr-i Süleyman” motifi; bolluk, bereket ve güç sembolü olarak kullanılır. İç içe geçmiş iki üçgenden oluşan altıgen yıldız şeklindeki motifin, Süleyman Peygamber'in yüzüğünden mülhem olduğu ve üzerinde ism-i azam'ın yazılı olduğu rivayet edilir. İsm-i azam ise Allah'ın (c.c.) en büyük adıdır. Mezar taşlarında asker kökenli kişilerin en çok tercih ettikleri motif ise “Osmanlı Devlet Arması”dır. Pek çok devlet adamının, önemli işlere imza atmış askerin mezar taşı Şevkat, Mecidi veya Hamidi Nişanları ile süslüdür. Mezar taşlarında amaç ölen kişiyi hayattakilere tanıtmak ve merhumun ruhuna bir Fatiha okutmak olduğu için mezar taşlarının yola bakan tarafları saha süslü ve daha

dikkat çekicidir. Özel semboller daha çok yola bakan tarafa konmuştur. Tabii o zamanlar şimdiki gibi mezarlıkların etrafı yüksek duvarlarla çevrili değildi. Yahya Kemal o günleri ne kadar güzel özetliyor: “Biz ölülerimizle yaşarız.”

Bugün pek çoğumuzun yanından kayıtsızca geçtiği tarihi mezar taşlarımızın üzerindeki simge ve semboller muhakkak bu kadarla sınırlı değildir. Taşlar üzerlerine işlenmiş ince ve derin mânâlar taşıyan nice simge ve sembol lisan-ı hal ile bizlere Hz. Peygamber (s.a.v)'in: “Müminler ölmezler! Bilakis onlar fani âlemde baki âleme göç ederler.” Hadis-i şeriflerinde ifadesini bulan, herkesin bir gün fâni olacağını, kalınacak esas yurdun ahiret yurdu olduğu gerçeğini fısıldamaktadır...

Yazımızı Osman Sarı'nın “Taş Gazeli” isimli eserinden bir bölüm ile noktalayalım: “Taş taş değil bağrıdır taş senin / Nereni nasıl yaksın söyle bu ateş senin...” ♦♦

Edebiyatımızda Mezar veya Kabre Dâir

Olmaz imiş ‘âşıkâ Bağdâd ırak
Şehrini seyr eyle mezârına bak
Taşlıcalı Yahyâ

PROF. DR. ATABEY KILIÇ
BÜSAM Şehir Akademi

ORHAN VELİ KANIK, İÇİMİZDEN BİRİ OLAN SÜLEYMAN EFENDİ’NİN HİKÂYESİNİ ANLATTIĞI KİTÂBE-İ SENG-İ Mezâr isimli üç kıt’alık meşhur şiirini, ilk dördlüğü

“Şu kışlanın kapısına
Mâil oldum yapısına
Telli kurban bağlayayım
Asker yârin kapısına”

şeklinde olan Adana yöresine âit güzel türkümüzün ikinci bendindeki
“Ölüm Allâh’ın emri,
Ayrılık olmasaydı”

mısralarıyla bitirir. Ölüm mezâr demek âdetâ, mezâr ölüm... Ölüm, öte dünyâ ile şu an yaşadığımız dünyâ arasında bir perdedir, mezar ise muhtemelen, aslen buraya âit olan bedenın beklediği, sırlı bir mekân...

Arapça bir kelime olan mezâr, “ziyâret” kelimesinden gelmekte ve ism-i mekân olarak “ziyâret mahalli/yeri” anlamını karşılamaktadır. Kabir, makber,

sin, merkad, meşhed ve lahd/lahit de mezar karşılığı olarak kullanılan kelimelerdendir. Edebiyatımızda mezar ile ilgili bir kısım bilgileri yeniden hatırlatmak veya bir araya getirmeden önce, kadîm atalarımızın veya İslâm öncesi medeniyetimizin ölüme nasıl baktığına da kısaca göz atmakta fayda olduğunu zannediyoruz.

Çin kaynaklarından elde edilen bilgilere göre eski Türkler “yuğ” adı verilen cenaze merasimleriyle ölülerini yakarlar

veya gömerlermiş. Göktürkler’de ise ölünün, birtakım âyinlerin ardından mezara defnedildiğini öğreniyoruz. Ölenin ardından onunla ilgili çeşitli bilgilerin de bulunduğu dördlükler hâlinde yazılıp kopuz eşliğinde söylenen “sagu”-ların edebiyatımızda ölüm ile ilgili ilk mahsuller olduğunu söyleyebiliriz. Daha sonra ağıt ve mersiye ismiyle karşımıza çıkacak türlerin de atası sayılabilecek bu sagularla ilgili elimizdeki en önemli örnek, Farsların Esrâsyâb diye bildik-

leri, meşhur Şeh-nâme’de de hakkında methedici bilgiler bulunan Alp Er Tunga için söylenmiştir. Efsânevî bir kahraman olan Alp Er Tunga, rivâyete göre Saka hükümdarıdır, M.Ö. 7. asırda yaşamış ve Orta Asya’yla birlikte, Kafkasları aşarak Anadolu, Irak, Suriye ile Mısır’ı topraklarına katmıştır. İran hükümdarını yenmiş ve yine Keyhüsrev isimli bir İran hükümdarının davetinde hileyle öldürülmüştür. Asur kaynaklarında Maduva, Yunan metinlerinde Madyes, İran ve İslam kaynaklarında da Efrâsyâb adlarıyla anılan bu büyük kahramanla ilgili ayrıca Kutadgu Bilig’de de bilgiler bulunmaktadır. Alp Er Tunga için söylenen

*Alp Er Tunga öldi mü
Isız ajun kaldı mu
Ödleک öçin aldı mu
Emdi yürek yırtılır*

dörtlüğüyle başlayan 12 bendlik sagu, Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lugâtî’t-Türk adlı meşhur eserinde kayıtlıdır. Yine İslâmiyet öncesinin önemli dil/edebiyat verimlerinden olan Orhun ve Yenisey Âbidelerinde de ölüm ve onunla ilgili eski inançlarımıza dâir çok önemli bilgiler yer almaktadır. Eski Türklerin ölüm, defin, mezar âyin ve âdetleri, hâliyle İslâm’ın kabulünden sonra da belki biraz değişerek devam etmiştir. Kurgan, bark, sin, balbal vb. şeklinde gördüğümüz mezarların, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinde özellikle türbe, künbed/kümbet ve baş taşı ve ayak taşlarıyla müzeyyen lahit veya kabirlere dönüştüğünü söylemek yanlış olmasa gerek.

Elimizde Selçuklu dönemi edebiyatı ile ilgili, Haçlı seferleri, Moğol istilâsı gibi çeşitli sebeplerden dolayı, bilgi aktarabilecek kaynak bulunmadığı için, maalesef yeterli bilgiye de sâhip değiliz. Osmanlı dönemi metinleri ise ancak 14. yy. itibarıyla bize ulaşmaya başlar. Biz burada özellikle Osmanlı dönemi edebiyatının şiir alanından hareketle, beyitlerde karşımıza çıkan mezâr, kabir, makber gibi kelimeleri esas alarak bilgi vermeye çalışacağız.

Çeşitli edebî eserleri ana hatlarıyla gözden geçirdiğimizde karşımıza daha çok, mezar kelimesinin çıktığını görmekteyiz; kabir ve makber kelimeleri de daha az olmakla beraber karşılaştığımız kelimelerdendir.

15. yy. şâiri Bergamalı Sarıca Kemâl’in aşağıdaki beytinde sevgiliye duyulan fart-ı muhabbete ilâveten muazzam da bir hürmet sezilir. Kasededilen, sevgilinin elif şeklindeki kâmeti, yani boyu olsa da ilk okuma bize daha sade bir manzarayı arz etmektedir. Malum olduğu üzere, kıyamet koptuğunda mezarda bulunan bütün bedenler kıyâma gelecek, yeniden haşrolunacaktır. Bu beyitte şâirin hem sevgilinin boyundan ötrü elif ve kâmeti hatırlatması hem de bir mazmun olarak “namaz” sahnesi güzel bir şekilde sunulmuştur.

*Mezârum üzre öliceک eger güzer kılsañ
Sücûd idüp ayaguña kılam öñüñde kıyâm*

(Öldüğümde, eğer mezârımın üzerinde/çevresinde dolaşacak olsan, ayağına secde eder, önünde kıyâma dururum.)
16. yy.’ın üstâd şâirlerinden Zâtî ise “O lâle yanaklı, şâyet mezârımı ziyârete gelirse susen dilli olup sinemin yarasını/yanığını şerh etsin” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz

*Şerh ede dâğ-ı sînemi sûsen-zebân olup
Ol lâle-had gelürse mezârum ziyârete*

beytinde yine sevgiliden –çok da ümitli olmamakla beraber- mezarını ziyaret etmesini, yüreğinde düğümlü kalan sırrı, susen çiçeği gibi dil uzatıp bir bir izah etmesini dilemektedir. Susen, bilindiği üzere Osmanlı mezarlıklarında sık görülen, çeşitli renklerde, güzel kokulu bir çiçektir. Yaprakları genellikle kılıç veya süngüye de benzetilir. Lâle kelimesinin, yazıldığı harfler itibarıyla “Allah” lafzıyla da alâkası erbâbınca âşikârdır. Hâl böyle olunca, mezarda yatan kişinin Allah/aşk yolunda bir şehit olduğu, sevgilinin gamze kılıcı veya nazar oklarıyla sinесinin şerha şerhe parçalanarak ruhunu hakîkî sevgiliye teslim ettiğini anlamak, zor olmasa gerek. Bunu izah etmeye yarayan yine 16. yy. şâirlerinden Üsküplü Atâ’ya âit şu beyti de aşağıya alalım:

*Elifler çekdügüm cânâ bu levh-i sînem üstine
Tenümi tîğ-i sûsenle yazılmış bir mezâr itdüm*

(*Ey can/sevgili! Bu sîne levhası üstüne elifler çektiğim tenimi/bedenimi, susen tığıyla/kılıcıyla yazılmış bir mezar/ ziyâretgâh yaptım.*)
Sehî bu hususta biraz daha pervâsız ve hatta nüktelidir:

*Biline hançer-i gamzeñden öldüğüm tâ kim
Mezârum üstine zeyn eyle bârî sûsenle*

(*Mezârımın üstünü susen çiçekleriyle süsle de böylece senin gamzenin/yan bakışının hançeriyle öldüğüm bilinsin.*)
Nükte demişken 14-15. yy. şâirlerinden Vassfî’nin aşağıdaki beytini de hatırlatmak gerekir diye düşünüyoruz:

*Eger hâk ola bu cismüm mezârumdan güzer kılsañ
Hevâ-yı mihr-i şevkuñla diyem hâ merhabâ ‘ömrüm*

(*Ölsem, bu cismim toprak olsa, sen de benim mezarımdan geçecek olsan, yattığım yerden seni görürüm de o heyecanla/hevesle ‘Merhaba ömrüm!’ derim ha!’*) Çoğumuzun bir ürpertiyle yaklaştığı ölüm, mezar, toprağa kavuşma düşüncesi veya

gerçeğine ne kadar rahat bir bakış açısı, ne kadar engin bir duruş ve nüktedan yaklaşımdır bu!

Henüz gönlü geçmemiş bir diğer âşık da 15-16. yy. şâirlerinden Celîlî’dir:

*Bir nihâl-i tâze diksünler mezârum üstine
Kim henüz ol serv-kadde hasretüm vardur benüm*

(*O servi boyluya benim hâlâ hasretim vardır. Onun için mezarımın üstüne bir tâze nihâl/fidan diksınler.*)
16. yy. şâirlerinden Cinânî de “*Senin gamınla ölürsek mezârımız bizi tenhâ/yalnız bırakmaz. Çünkü, bizim cihanda yâr-ı gârumız/mağara arkadaşımız, senin aşkındır.*” tarzında aktarabileceğimiz

*Tenhâ komaz gamuñla ölürsek mezârumuz
’İşkuñdurur cihanda bizüm yâr-ı gârumuz*

beytinde, hoş bir telmihte bulunmuştur. Malum, Hazret-i Peygamber hicret yolculuğunun başında, yanında bulunan tek dostu Hz. Ebûbekr-i Sıddîk ile Sevr mağarasına sığınmıştı ve müşrikler mağaranın ağzına geldiği hâlde, girişe bir çift güvercinin yuva yapmış olmasından ve örümceğin de girişi tamamen ağlarıyla örmesinden hareketle içeriye girme gereği duymamışlardı. Bu esnâda, mağara içindeki bir delikten çıkan yılanın Hazret-i Peygamberi sokmaması için orayı ayağıyla kapatan ve yılan ısırıldığı hâlde ses çıkarmayan Hz. Ebûbekr’e, yakalanacakları düşüncesiyle korkunca Peygamber aleyhisselâm, Tevbe sûresinde de geçtiği üzere “Lâ tahzen! İnnellâhe ma’anâ.” “Hüzünlenme! Allah, bizimledir.” demiştir. Bu telmihte geçen mazmunu kısaca hatırlattıktan sonra, şâirin bir beyitle mezarda yalnız olunmayacağı, yılan vs.nin çıkacağı, bu hicrette, yani diğer âleme geçişte/göçüşte yine sâdık yârının Allah aşkı olduğu gibi pek çok fikri ifâde ettiğini söyleyebiliriz.

Yine 16. yy.’ın kıymetli şâirlerinden olan Hayâlî Bey’in

*Can versem añuban kadd ü ruhsâr-ı yârımı
Nahl-i gül ile zînet edesüz mezârumı*

beyitinde de çok zarif bir tablo resmedilmektedir. “*Sevgilimin yanağını ve boyunu anıp can verecek olsam, mezarımı güller ile süsleyesiniz.*” gibi sadeleştirebileceğimiz beyitte de yine girift, birbirinin içine girmiş mazmun/mana bulunmaktadır. Sevgilinin yanağı, bizde genellikle gül veya rengi ile beraber düşünülür. Gül yanaklı ifadesi de buradan hareketle ortaya çıkmış bir sıfattır. Gül edebiyatta, bilindiği üzere Hazret-i Peygamber’in remzidir, yani alâmeti. Kad ise, Türkçemizde boy diye ifade edilen kelimedir. Kâmet/kıyâmet kelimeleriyle de birbirine uyumlu bir şekilde kullanılan kadden anlaşılması gereken, “elif”tir ki dümdüzdür ve

Allah lafzının ilk harfidir. Öyleyse kadd denildiğinde Allah kastedildiğini hemen anlamak lâzım gelir. Beyitte anahtar kelime görevi gören “nahl-i gül” ise “gül çubuğu, fidesi, dalı” şeklinde günümüz diline çevrilirse bir tamlama ile iki mana veya mazmunun kastedildiği rahatlıkla anlaşılabacaktır. Belki bugün gül dalı denilince birkaç santimlik bodur bir bitki düşünülecektir haklı olarak; geleneksel bitkilerimiz

arasında olan gül, çoğumuzun zannettiği gibi küçük, bodur bir bitki değil, aksine yerden dümdüz, yukarıya doğru 1-2 metre kadar uzayan bir ağaçtır. Şâirlerimizin bu düz ve uzun şekli her zaman, harfler arasında “elif”e benzettiğini tahmin etmek güç olmasa gerek... Hâl böyle olunca, beyitten şöyle bir mana çıkarmak güç olmasa gerek: “*Son nefesimde Lâ ilâhe illallâh, Muhammeden Resûlulâh! diyerek iman ile kabre girdiğime delil olarak mezârımı gül fidanlarıyla süsleyin ki, tevhîd ehli olduğum burada da bilinsin.*”

Şiirlerinden ziyâde “Heşt Behişt” isimli şâirler tezkiresiyle şöhret kazanmış olan Sehî Bey’in şu beytine göz atalım:

*Öldürürse tîr-i gamzeñ ey kemân-ebîrû beni
Yaz mezârum üstine hâzâ şehîdü’l-’âşıkın*

(*Ey kaşları yay sevgili! Nazar okların beni eğer öldürürse, mezarımın üstüne “İşte, âşıkların şehidi/buradadır.” yaz.*)

Gelenekte, şâir, kendisini her şeyden önce âşık olarak görür ve adlandırır, hattâ âşık kimliği şâir kimliğinden daha baskındır. Hazret-i Peygamber’in “Kim ki aşka düşer ve sırrını gizleyerek bu hâl üzere vefât ederse, kıyâmetten sonra şehitler zümresiyle haşrolunur.” meâlinde bir hadisinin olduğuna şâirlerimiz kuvvetle inanırlar. Varlığın sebebi

“aşk”tır, hakîkî “ma’şûk” da Allah’tır onlara göre. Mecâzî aşk ise fâniler arasında cereyân eder, hakîkî olana kavuşmak için bir basamaktır. Yukarıdaki beyte biz manevî cephesinden baktığımızda şunu söyleyebiliriz: “*Ey tecellî nazarıyla beni benden alan! Bakışlarının oku, kalbimi parçalar ve benlikten geçip Hû makâmına ulaştırırsa, kabrimin üzerindeki baş taşına da “Hak âşıklarının şehidi!” yazdır.”* Şehâdetin, İslâm dininde ne derece önemli olduğunu biliyoruz. Şehitler ölmez, onu dirilerin anlaması da mümkün değildir. Makamları da peygamberlerle birdir. Öyleyse şâire göre, âyetle belirtilen ölümsüzlüğün yolu aslında ölmekten geçer. Hazret-i Peygamber’in “Ölmeden önce ölünüz.” hadisinde de bu hususu destekler bir mana bulunur.

Yine Sehî Bey’in şu beyti de erbâbına malum olan güzel bir tabloyu sunar ziyâfeten:

*Ağlayup seyr eylese dil-ber mezârumdan yaña
Kabrum üstinde biten serv ü gül ü bâdâm ola*

(*Dilber/Gönlümü çarpıp götüren, mezarıma doğru bakıp ağlayarak yürüse gitse, kabrimin üstünde biten servi, gül ve bâdem olur.*)

Üsküplü İshak Çelebi’nin aşağıdaki beyti, bildiğimiz manada bir mezardan ziyade, kadim kültüre âit “bark” usûlü bir kabri ve cenâze âyini çağırıştırıyor:

*Dögüp taşlarla sînem derd ile İshâk can virdüm
Tenüm seng-i melâmetle yapılmış bir mezâr itdüm*

(*İshak! Sinemi, dertli dertli, taşlarla dögüp/parçalayıp can verdim. Bedenimi melâmet/kınama taşlarıyla yapılmış bir mezâr/ziyâretgâh yaptım.*)

Bilindiği üzere eski Türklerde mezar şekillerinden biri olan “bark”lar, bir metre kadar kazılmış bir çukurun üzerine belli irilikteki taşların yığılmasıyla oluşturulmuş kabirlerdir. Bu mekânların asırlar boyunca ziyâretgâh olarak kullanıldığı pek çok kaynakta etraflıca anlatılmaktadır.

Bağdatlı Rûhî’nin rûhunu sevgilinin mahallesinde teslim edip yine oraya defnedilmeyi istediği aşağıdaki beyit de zengin tablolar içermektedir. Sevgili yine eliftir veya boyu elif gibidir. Onun için can verilir, ondan hiç ayrılmamak ve dünyâdan zevk almayı, yaşamayı iyi bilen ziyâretçiler tarafından da duâlarla anılmak için zekîce bir istektir, duâdır şâirin dileği...

*Ey serv-kad olurdu ziyâret-geh-i rindân
Öldükde mahalleñde eger ola mezârum*

16. yy şâirlerinden meşhur Ganî-zâde Nâdirî de bir Hak âşığı olarak mezârda aslında ölü olarak değil de müjdelediği üzere diri vaziyette bulunacağını ve gözünün hep sevgilinin semtinde olduğunu tecrid sanatıyla zarif bir şekilde ifade ediyor:

*Mezârında yaturken Nâdirî gözler ser-i küyüñ
Rasad-sâz oldu gûyâ seyr ider çâh içre gerdûnı*

Bilindiği üzere, eski rasathâneler etrafı çevrili bir mekânın ortasındaki içi belli miktarda su ile dolu derin bir kuyudan oluşmaktadır. Çok zengin bir hayâl tablosu ile dolu bu beyitte, mezar veya kabir, karanlık ve derin oluşu yönüyle rasathâneye benzetilmiş; fakat bununla yetinilmemiş, mezarda kibleye doğru ama biraz da aşağıya bakar, yatar vaziyette defnedilmemiz ile karanlık/karalık, kible/Kâbe, karanlık/aydınlık alâkası kurularak kat kat bindirilmiş girift bir manzara tasvir edilmiştir.

İnsan veya geleneğe göre şâir, öldükten sonra bırakır mı sevdiğiyle alâkasını? Rumelili Za’îfî’nin enfes beyti buna iyi bir cevap olabilir sanırız:

*Sormaz lebüñ bu haste-dili bârî öliceğ
Kıl bir du’â bu câna mezârum ziyâret it*

(*Bu gönlü hasta, incinmiş kulunu dudakların bir kez bile olsun anmaz. Hiç değilse, öldüğünde mezarımı ziyâret et, bir duâ eyle!*)
Hayretî’ye göre bu dünyâ akıllı insan için, eğlenilecek, güzel kıyafetler giyilip geniş kasırlarda yaşanılacak, gezilip dolaşılacak yer değildir. Çünkü sonunda giyilecek kıyafet kefen, yatacak yer de mezardır.

*N’eylesün ‘âkil müferrih kasr u fâhir câmeyi
Çün libâs âhir kefen olur yatacak yer mezâr*

Bunlara benzer yüzlerce beyit sıralamak tabîî ki mümkün-dür. Hacmi daha da büyütmemek düşüncesi ve elde edilen yüzlerce beyitlik malzemeyi de fevt etmemek endişesiyle, derlediğimiz beyitlerden bazılarını aşağıya almak isteriz:

*Saçların çözsün bulutlar ra’d kılsun nâleler
Kabrim üzre haşre dek yansun göyünsün lâleler
Âhî*

*O müjgân ile ebrû var ise tîr ü kemânuèdur
Degül seng-i mezâr ‘âşıkân meyl-i nişânuèdur
Kâdirî*

*Atduk murâd menziline âh okların
Taşlar dökildi oldu nişâne mezârımız
Lâ-Edrî*

*Kabre girince renc-i firâkuñla hasteñi
Sâhib-firâş-ı çâr-şeb-i hecr ider misin
Sâbit*

*Zü’l-fekâr-ı müjeñle cân virene
Nevvarallâhu kabrehu dirler
Lâ-Edrî*

*Hâk-i kabrum tûtiyâ itse n’ola ‘uşşâk-ı zâr
Ben Nedîmâ küşte-yi tîg-ı kazâ-yı hasretüm
Nedîm*

*Zann itme merkadindeki seng-i mezârıdur
Taş oldu kaldı ol bütüñ ‘uşşâk-ı zârıdur
Sâbit*

*Eger haşr olmaz isem ol kıyâmet-kad nigârumla
Gözüm mahşerde göğsüm dögerüñ seng-i mezârumla
Lâ-Edrî*

*Kanıla nakş-ı nigâr etdi mezârum sengini
Çün beni sevda-yı çeşm-i mest-i dil-dâr öldürür
Edirneli Şevkî*

*Başumuñ üstünde şerh eyler zebân-ı hâl ile
Cevr ile can verdüğüm baksañ mezârum taşına
Hayâlî Bey*

*‘Ayn-ı çeşmüñle femüñ mîmi vü zülfüñ lâmu
Beni öldürdi mezârumda olısar ‘amelüm
Üsküplü Atâ*

*Mezârum ravza-yı cennet civârı ola öldükde
Dikilse başum üstine nigâruñ işigi taşı
İshak Çelebi*

*Mezârumda açılmış lâle sanmañ ‘aks-i dâğumdur
Ricâlû’l-gayb kabrümde komış yâhud çerâğumdur
Hasan Ziyâî*

*Gamuñdan cânum ölmişdür gelüp cismüm mezârında
Karalar geyüben mâtemler iden tâze dâğumdur
Sun’î*

*‘İşkıla cânın virüp kûyında kim medfûn ola
Yazılur anuñ mezârında ki bu mağfûrdur
Muhibbî*

*Nûr ine eflâkden her şeb mezârum üstine
Ben ki derd-i hasret-i ruhsâr-ı cânandan gidem
Zâtî*

*Dikse kabrum üzre duranlar melâmet taşını
Görüben bir ‘âşık-ı şeydâ mezârıdur diñüz
Muhibbî*

*Ricâm oldur Hudâdan ol kıyâmet kaddi göstersiz
Şu dem kim gözüm açup turam ey Yahyâ mezârumdan
Ş. Yahyâ*

*Biz bir makâm-ı vahdete irdük ki Hayretî
Birdür heman bir arada olsa mezârumuz*

*Celîlî’yi firâk u za’fveh kim nâ-bedîd itdi
Egerçi öldüm ammâ görünür yirde mezârum yok*

*Helâk eylerse ey hûnî dil-i sad-pâremi gamzeñ
Mezârumdan çıka sûsen yirine kanlu hançerler
Rahmî*

*Ölürsem râh-ı kûyında dikesiz taş işigini
Görenler diyeler rahmet şehîd-i ‘ışk mezârıdur
Muhibbî*

*Esb-i bâd-ı seher-i hulkı mezâristâna
Kesb ider mürde-i sad-sâle nizâm-ı a’zâ
Nâbî*

*Sen az mı sanursın o mezâruñ şühedâsın
Ol tîr-i müje Kânî cihânuñ çokın urdı*

Mûnisüm kabrümde mihrüñ olısar ba‘de’l-ecel
Hoş meseldür kim dinür el-kabrü sandûku’l-‘amel
Hamdî

Hâk-i siyâha kim kodılar cism-i pâküñi
San defn-i zulmet eylediler kabre nûr ile
Nâilî

Ol sahâbî cem’ olup geldi yine
Mustafâ’yı kodı bunlar kabrine
Vesîletü’n-necât

Cümle ashâb başlarını açdılar
Kabri üzre çok zamân aglaşdılar
Mevlidü’n-Nebî

Seyr kıl kabrümü ‘uşşâkuñ ile ben öliceğ
Dostum hâkümi ser-menzil-i eşrâf eyle
Hayâlî Bey

Kabrüme bassañ kadem ten cân bulup cûş eyleye
Serv-i kaddüñ sâyesin hâküm der-âgûş eyleye
Nev’î

Kabrüm üzre sâye salsañ bir gün ey serv-i sehî
Haşr olunca gûşe-i firdevs ola sinüm benüm
İshak Çelebi

Sıfır ile şekl-i elifdür yazıla kabrümde
Her ne dem cân vire dil ‘aşkuñ ile âh diye
Sehî Bey

Küşte-i hicrânınuñ kabrine her şeb nûr iner
Gamzesiyle her kimi katl eylese magfûrdur
Râmî

Cân geldi yeñiden beden-i mürdeye sandum
Rûhî geliceğ kabrüme ol kadd-i kıyâmet
Bağdatlı Rûhî

Senüñ mihrüñle sînemde eger sine varam ey meh
Diye ‘uşşâk kabrümde senüñ pür-nûr ola sinüñ
Le’âlî

Himmet taleb it Çâkerî kabrine gelürseñ
Kim kabri ziyâret geh-i rindân olacakdur
Çâkerî

Yolına hâk oldum itmez kabrüme hergiz güzer
Ağlar ise ağlasun ey dostlar gerdûn baña
Celîlî

Nâz ile kabrüme gel ey büt-i şîrîn-harekât
Görelüm rûh-ı revânuñ nicedür reftârı
Helâkî

Baht-ı siyâhum üstüme geldi ziyârete
Kabrümde sanma sâye-i seng-i mezârdur
Ümîdî Ahmed

Ne rif’atdür ki kabrin mâtemi-i ‘âlem-i ‘aşkuñ
Siyâh u mâ’i atlasla şeb ü rûz âsumân örter
Fehîm-i Kadîm

Kabrüm üzre mihr ü meh şem’üm şafak hûnîn-kefen
Çerh olur türbem cesîm-i gamzeñ eylerse şehîd
Rahîmî

Dikse kabrüm üzre duranlar melâmet taşını
Görüben bir ‘âşık-ı şeydâ mezârıdur diñüz
Muhibbî

Şol bî-kesem ki dünyada ölsem ‘Azîziyâ
Kabrüm ziyâret etmege ancak sabâ gelür
Azîzî

Öliceğ ‘âşık-ı miskîni çıkarma dilden
Hayra gir makberesin seng ile bünyâd eyle
Üsküplü İshak

Makberüm kim yâr-ı gârumdur benüm
Bağrına basup der-âgûş eyleye
Üsküplü İshak

Bu beyitlere eklenecek tabiî ki daha pek çok şiir ve benzeri manzume, tür vs. vardır. Ana hatlarıyla bir temasta bulunmak maksadında olduğumuz için bu kadarı ile iktifâ ediyoruz. Fakat 1712’de vefât eden Urfalı Nâbî’nin Hazret-i Peygamber kabrine yani Mescid-i Nebevî’ye ya da Ravza-yı Mutahhara’ya yaklaşırken büyük bir ilâhî ilhamla yazdığı nat’-ı şerifini de buraya eklememek haksızlık olurdu:

Sakın terk-i edebden kûy-ı Mahbûb-ı Hudâdır bu
Nazargâh-ı İlâhîdir, makâm-ı Mustafâdır bu

Felekte mâh-ı nev Bâbü’s-Selâm’ın sîne-çâkidir
Bunun kandîli Cevzâ, matla’-ı nûr-ı ziyâdır bu

Habîb-i kibriyânın hâb-gâhıdır fazîlette
Tefevvuk-kerde-i ‘arş-ı Cenâb-ı Kibriyâdır bu

Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-ı ‘adem zâil
Amâdan açtı mevcûdât çeşmin tûtiyâdır bu

Mürâ’ât-ı edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha
Metâf-ı kudsiyandır bûsegâh-ı enbiyâdır bu

(1. Edebi terk etmekten sakın, çünkü burası, Hudâ’nın mah-bûbu/Hz. Muhammed’in semtidir; Allah’ın nazar ettiği yerdir, Hz. Mustafâ’nın makâmıdır. 2. Gökyüzünde yeni ay, Cennet kapısının yakası bağı yırtık sevdâlısıdır. Bunun/Buranın kandili ise, cevzâ/ikizler burcu/güneştir. Burası aydınlığın doğduğu yerdir. 3. Burası, fazilette Allah’ın Habîbi’nin uyuduğu yerdir ve Cenâb-ı Allah katında, arş’ın bile üstünde bir değeri vardır. 4. Bu toprağın ışığından yokluk karanlığı bile aydınlandı. Var olanların gözleri, körlükten kurtuldu. Çünkü bu toprak, insanların gözünü açan bir sürmedir. 5. Bu dergâha, edeb kurallarına harfiyen uyarak gir Nâbî. Burası, meleklerin tavafettiği, peygamberlerin eteğini öptüğü bir makamdır.)

Na’tın yazılış hikâyesini de kısaca hatırlatalım. 1678 yılında Nâbî Hazretleri, devlet büyüklerinden oluşan bir kâfileyle, Hacca gitmeye niyetlenir. Medîne’ye yaklaştıkça Nâbî’nin uykusu düneği kaybolur iyice. Medîne’ye varacakları günün gecesi, bir paşanın ayaklarını Mescid-i Nebevî

ve kibleye doğru uzatarakistirâhat ettiğini görür. Bir şey diyemez ama dilinden “Sakın terk-i edebden kûy-ı Mahbûb-ı Hudâdır bu/Nazargâh-ı İlâhîdir, makâm-ı Mustafâdır bu” beyti dökülür. Paşa beyti duyunca kendine gelir, toparlanır ve şiiri ne zaman yazdığını sorar. Az önce yazdığı cevabını verir Nâbî. Başkalarının duymaması tembihini yapan paşa, kâfileye hareket emri verir ve sabah ezanından

önce Medine’ye ulaşılır. Minârelerden müezzinler bu beyti okumaktadırlar. Nâbî de paşa da şaşırırlar. Minareden inen müezzine okuduğunun ne olduğunu sorarlar, sükut eder müezzin, söyleyemeyeceğini belirtir. Nâbî, bu şiiri kısa bir zaman önce kendisinin yazdığını söyleyince, müezzin heyecanla “Senin adın Nâbî mi?” diye sorar. Evet cevabını aldıktan sonra birbirlerine sarılırlar ve müezzin paşanın sorması üzerine, akşam abdestli iken yattığını, az evvel Hz. Peygamber’i rüyasında gördüğünü, kendisine “Yâ müezzin kalk. Benim ümmetimden biri kabrimi ziyârete geliyor. Şu cümlelerle minâreden onu karşıla.” dediğini anlatır. Rivâyet odur ki Nâbî bu hikâyeyi duyunca oracıkta bayılır...

Yakın dönem edebiyatımızda mezar veya makbere dâir belki de en güzel şiire temas etmeden geçmek de olmaz. Abdülhak Hâmid Tarhan’ın (1852-1937) ilk eşi Fatma Hanım’ın Beyrut’ta vefâtı üzerine “Makber” ismini vererek kaleme aldığı

Eyvâh!. Ne yer, ne yâr kaldı,
Gönlüm dolu âh u zâr kaldı.

Şimdi buradaydı gitti elden,
Gitti ebeye gelip ezelden.

Ben gittim, o hâksâr kaldı,
Bir gûşede târmâr kaldı;

Bâkî o enîs-i dilden, eyvâh!.
Beyrût’ta bir mezâr kaldı.

beyitleriyle başlayan mersiyesi, edebiyatımızın en güzel ve en duygusal şiirleri arasında sayılmaktadır.

Yazıyı, mezar yeri tarif eden, halk edebiyatımızın mahsullerinden, yeni sayılabilecek, çok da acıklı bir hikâyeye dayanan Yozgat Akdağmadeni türküsüyle bağlayalım:

Hastane önünde incir ağacı
Doktor bulamadı bana ilacı
Baş tabib geliyor zehirden acı

Garip kaldım yüreğime dert oldu
Ellerin vatani bana yurt oldu

Mezarımı kazın bayıra düze
Yönünü çevirin sıladan yüze
Benden selam söylen sevdiğim kıza

Başına koysun, karalar bağlasın
Gurbet elde kaldım diye ağlasın ➡

Kimliğin Bir Boyutu Olarak

Evliya Kültü ve Gazi-Velî Motifi

PROF. DR. ABDULVAHAP TAŞTAN

GİRİŞ

Max Weber'in 'Din önderleri/virtüöz' dediği ve İslam'da daha çok sufi gelenekte ortaya çıkan (Weber, 2012: 286) figür içinde sayılabilecek olan gazi-veli motifleri popüler dindarlığın önemli bir yönünü oluşturur. Bunlar ait oldukları bir toplumun prototipi oldukları kadar içinde bulundukları bölgelerin ve şehirlerin de sembol değerleri olarak görülür. Bölge insanı bunların şahsında çoğu kez dini duygu ve tecrübesini coşkulu ve anlamlı bir dille ifade yoluna gidebilir. Bunlar sadece tarihî şahsiyetler değil aynı zamanda dinî/manevî bir kimliği de temsil ederler. Popüler kültür ve pratiklerinde dinî anlatılar zaman zaman bu 'ulu' kişilerin şahsında işlevsel/yararlı bir iş görür; topluluğu bütünleştirici rolünün yanında, kişisel sorunların/teodilerin üstesinden gelinmesinde de etkin bir rol oynarlar. Çünkü bu kişilerin bulunduklarına inanılan gerçek ya da makam türbe ve mezarlarına ilgi ve ziyaret, aslında bu tür yerlere meyleden kimselerin 'hastalıklardan şifa bulmak, çocuk sahibi olmak, kısmetin açılması, mal-mülk sahibi olmak, geçim sıkıntısı çekmemek, sınavlarda başarılı olmak, hayvanların hastalıklardan iyileşmesi' gibi çoğu kez bu dünyaya yönelik ihtiyaç ve dilekleriyle ilişkilidir.

Türbe ve yatırları ziyaret yoluyla üstesinden gelinmeye çalışılan dünyevi sorunların/ ihtiyaçların başka pozitif kanallarla (sağlık ve ekonomik iyileşme gibi) yerine getirilmesiyle, günümüzde bu tür yerlere ilgi giderek azalma eğilimi gösterse de, eski büyüsel/gizemli, haşyet uyandıran kutsallık ilişkilerini ve kutsalla temasa özgü aşkınlık tecrübesini canlı tutarak, yine Weber'in deyimıyla, modernite sürecinde 'büyüsü bozulmuş dünyayı' adeta yeniden büyüleme yolunda bir tecrübe de sunabilirler. Bu çerçevede, günümüzde Kayseri'de Mimar Sinan beldesinde her yıl Haziran aylarında kutlanan Evliyalar Günü ile günlük hayatın

hemen her saatinde ve özellikle kadınlar olmak üzere her yaştan insanların ziyaret ettiği Seyyid Burhaneddin Türbesi bu tür kutsallık tecrübesinin yaşandığı önemli merkezler arasında yer alır.

Bir şehrin hafızasını da yansıtan ve bir tür kutsallık atfedilen bu mekânlar ve bunların şahsında tezahür eden tarihî, dinî ve kültürel motifler, evrensel yönlerinin yanı

■ **Kayseri kentsel ve ekonomik örgütlenmesinin yanında geleneksel kültür unsurları açısından da önemli bir merkez teşkil etmektedir. Gerek tarihi şahsiyetler gerekse kutsalın tezahür alanlarını teşkil eden ağaç, taş, kaya, su kaynaklarının zaman zaman ziyarete konu olması, bu yerleri ziyaret amaçları ve ziyaret biçimleri açısından oldukça zengin kılmaktadır.**

sıra milli bir değer olarak da halkın kimlik inşasında yer alırlar. Bu bakımdan, bu tür eğilim ve ritüellerin popüler/halk dindarlığı adı altında bir bakıma 'irrasyonel' görülmesi, dinin doğası ile de örtüşmez; zira bir din ne bir boşlukta saf olarak bulunur ne de sadece yüksek/resmî din ya da büyük gelenek formunda (bkz. Yel, 2005:157-170). Bir toplumun temel kurumlarından biri ve aynı zamanda evrensel bir

olgu olan din, daha genel anlamda kutsal ve onun sembolik tezahür biçimlerinden biri kabul edilen ziyaret olayı ve buna bağlı ziyaret dindarlığı gerek örf ve adetlere karışarak ve belli ölçülerde onları biçimlendirerek, gerekse yeni sosyokültürel şartlarda yeni şekiller olarak yıllarca insanların hayatında etkili olmuştur. Küçük gelenek olarak da kavramsallaştırılan halk dindarlığının tipik bir tezahürü olarak görülen ziyaret olayı kutsalla ve kimlikle ilişkisi bakımından önemli teorik bir çerçeveye de sahiptir.

TEORİK ARKA PLAN

Sosyoloji literatüründe toplumsal yapılarla bu tür pratikler arasında bir ilişkinin varlığından söz edilir ve kutsalla ilgili yönelim ve uygulamalar modern öncesi geleneksel toplumların

tipik bir özelliği olarak kabul edilir. Bu bakışa göre modern toplum rasyonel ve bilime dayalıdır ve bu tür uygulamalar irrasyoneldir. Modern toplumun bu kesin, kategorik ve dışlayıcı yaklaşımı, daha sonra post modern toplumsal düşüncede eleştiri konusu olmuş; modernitenin kutsalı kenarda tutan tavrına karşı onu merkeze taşıyan ve yeniden canlandıran fikrî ve olgusal bir gerçeklik doğmuştur. Burada

▲ Omuzu Güzrlü (Güçlü) Türbesi

şu noktaya dikkat çekmek yerinde olur: Modern düşünce elit, seçkin ve ideolojik yapısıyla dine ve kutsala karşı itici bir tavır alırken, doğası gereği bunların yerini alabilecek bir mekanizma üretemeyişi nedeniyle, bir sonraki aşamada yine doğası gereği dini/manevi değerlerin yeniden canlanması yoluyla bir dönüşüme de zemin hazırlamıştır. Bu dönüşüm “büyüsü bozulmuş dünyayı yeniden büyüleme” arayışlarıyla yeni bir süreci başlatmaktadır. Fakat bunun ne kadarı dinî, ne kadarı din dışı (profan) araçlarla sunulacağı tartışma konusudur. Bu resim, feodal-modern-post modern evrelerini düşünce ve eylem planında yaşamış ve eleştirisini yapmış Batı toplumları için anlamlıdır. Batı dışı toplumlar için modernleşmenin yanında “kendine özgünlük ve öz bilinçlilik” ne kadar derinleşirse, perspektif o derece farklı olacaktır.

Burada anahtar sayılabilecek şu soruya cevap aranmıştır:

- **Kutsalın kaynağı da yine toplum ve toplumsal tasavvurlardır; dolayısıyla kutsallık atfedilen bir karaktere sahiptir. Bu bakımdan kendilerinde belli bir manevi güç bulunduğu inanılan ve birtakım kerametler ve menkıbeler atfedilen kişilerin mezar ya da türbelerinin yanı sıra kutsal olarak görülen taş, kaya, pınar, ağaç vb. şeyler de ziyaret konu olur. Kendilerine kutsallık atfedilen şeyler genellikle yücelik ve güç bakımından üstün sayılır, ritüel ve uygulamalarla kutsal olmayana karşı ayırt edici bir nitelik kazanır.**

Ziyarete konu olan türbe, mezar, pınar, kaya, ayak izi vs. nasıl kutsallık kazanmaktadır ve bu kutsallıkların kimlik inşasındaki rolü nedir? Açıklayıcı cevaplar genelde Durkheim ve Eliade’ın din kuramına dayanır. Durkheim’e göre toplumsal hayat kutsal ve kutsal dışı (profan) olmak üzere ikiye ayrılır. Din kutsalla ilgili inanç ve pratikler bütünüdür ve hayatın önemli bir bölümünü oluşturur. Toplumsal bilinç ve aidiyet bu yolla sağlanır ve güçlendirilir. Bunu dışında kalan ise kutsal dışı, seküler mekânlar, ilişkiler ve bu ilişkilerin dayandığı kurumsal yapılardan oluşur. Daha çok işlevselci bakışı yansıtan bu yaklaşıma göre kutsalın kaynağı da yine toplum ve toplumsal tasavvurlardır; dolayısıyla kutsallık atfedilen bir karaktere sahiptir. Bu bakımdan kendilerinde belli bir manevi güç bulunduğu inanılan ve birtakım kerametler ve menkıbeler atfedilen kişilerin mezar ya da türbelerinin yanı sıra kutsal olarak görülen taş, kaya, pınar,

▲ Nebi Sultan

▲ Şem'un El Gazi

ağaç vb. şeyler de ziyarete konu olur. Kendilerine kutsallık atfedilen şeyler genellikle yücelik ve güç bakımından üstün sayılır, ritüel ve uygulamalarla kutsal olmayana karşı ayırt edici bir nitelik kazanır (Durkheim, 2010: 68,69).

Bu tanım olarak da tartışılan ve kutsal-profan ayrımını merkeze alan bu yaklaşım Müslüman toplumların durumunu ne derece yansıtır? Söz gelimi, Hacerü'l Evsed'in kutsallığına atıfla bir tanım olarak yansıttığı söylenebilir. Fakat İslam'ın yalnızca bir din olmayıp aynı zamanda bir hayat tarzı olmasından dolayı Müslüman ülkelerde din ile sosyal hayatın diğer yönleri arasında bir ayırım yapmak zordur, dolayısıyla kutsaldan çok, kutsallaşma süreci anlamlı ve açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Kutsalın doğası ve tezahürü ile ilgili Eliade'ın çözümlemesi ve daha sonra Mol'un kutsallaşma evreleri Müslüman toplumları da kapsayacak teorik bir atıf noktası sunmaktadır. Eliade'a göre kutsal atfedilen değil, insan bilincinde asli bir unsurdur ve profan objelerde tezahür ederek gerçeklik kazanır. Aynı şekilde Otto da insanın dinî içgüdüye, din duygusuna ve daha genel olarak kutsallık duygusuna sahip olduğunu ifade etmektedir. Onun kutsalı bütün dinlerde canlı bir prensip, önsel bir kategori olarak tanımlaması, kutsalın başka faktörlere indirgenemez oluşuna işaret etmektedir (akt. Adıbelli, 2011: 92). Kısacası, insanla birlikte ve insan-

lğın bütün gelişim evrelerinde farklı şekillerde tezahür etse de, kutsal olan değişmeyen tek şeydir (Weber, 2012: 98).

Kutsal aynı zamanda bir anlam kaynağı ve kimlik göstergesi olarak da işlev görür ve bu yönüyle kişisel ve toplumsal güvenlik alanlarını belirler. Kimlik inşası açısından bakıldığında, din ve dinî kutsallıklar daha çok kaos ve çatışmacı durumlarda (modern toplumlara özgü yabancılaşma ve anomi/kurasızlık halleri de buna dahil edilebilir) uzlaştırıcı ve düzenleyici bir faktör olarak işlev görür ve bunu bir dinî kimliğe aidiyete dönüştürerek gerçekleştirir.

Mol'un kimlik ve din kuramında kutsallık merkezi bir kavramdır ve kimliği kutsallaştırarak onu dış tehditlere karşı koruyucu bir rol üstlenir. Kutsallaşma somutlaşma, bağlanma, ritüel ve mit aşamalarından oluşur. Kutsallık taş, kaya, mezar, ağaç gibi somut nesnelerde tezahür eder; duygusal bir bağlanma ile hayatiyet kazanır, ritüeller yoluyla bağlılık güçlendirilir ve mitler yoluyla anlamlı bir gerçeklik oluşturulur (Mol, 1976:202-266). Söz gelimi, bir yerin ziyarete dönüşmesi için bir efsane veya menkıbenin oluşması gerekir. Evliya kerametleri ve buna bağlı menkıbeler bir bakıma kuşaktan kuşağa aktarılaraq kültürel belleğin yaşatılmasına da katkıda bulunur (bkz. Günay, Güngör & Taştan, 2015:139).

KAYSERİ'DE ZİYARET OLGUSU VE GAZİ-VELİ MOTİFLERİ

Kayseri kentsel ve ekonomik örgütlenmesinin yanında geleneksel kültür unsurları açısından da önemli bir merkez teşkil etmektedir. Gerek tarihî şahsiyetler gerekse kutsalın tezahür alanlarını teşkil eden (ya da öyle kabul edilen) ağaç, taş, kaya, su kaynaklarının zaman zaman ziyarete konu olması, bu yerleri ziyaret amaçları ve ziyaret biçimleri açısından oldukça zengin kılmaktadır.

Merkez ve çevre ilçe ve mahallelerinde yüz altmışa yakın türbe, tekke, dede mezarı, ağaç, taş, kaya ve su kaynakları bulunan Kayseri, bu yönüyle bile önemli bir kültür merkezi ve inceleme alanıdır. Kayseri ayrıca tarihi dokusu itibarıyla de zengin bir şehirdir. Kayseri'nin tarihi ve kültürel önemli zenginliklerinden biri de, Anadolu'yu vatanlaştıran ve kısaca 'Horasan Erenleri' olarak bilinen gazi-veli kutsallığına dayalı ziyaret dindarlığı için önemli bir çekim merkezi oluşudur. Zira çok iyi bilinmektedir ki, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Horasan erenleri olarak tanınan gazi-velilerin rolü oldukça önemlidir. Kayseri'de ziyaret yerlerinden büyük bir kısmı da bu gazi-velilerin adını ve hatırasını yaşatmakta olup, bu yolla tarihi ve kültürel bağlar bir anlamda canlı tutulmaktadır.

Kayseri'de tarihi ve menkıbevi şahsiyetleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz yatırımların büyük bir kısmı Orta Asya menşeli olup, Danişmendliler ve Selçuklular dönemine aittir. Tespitlerimize göre, araştırma alanımızda sayıları yirmiyeye erişen bu velilere **Horasan Erenleri** adı verilmekte olup, onlar Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında kahramanlıkları, kerametleri ve faziletleri ile temayüz etmiş ve böylece Türk toplumunun gönlünde taht kurmuş kahramanlar, veliler ve erenlerdir. Bu gruba tarikat uluları olan şeyhler, pirler, sultanlar, abdallar, babalar ve dedeler de eklenmektedir. Bugün Kayseri yöresindeki ziyaret yerlerinden Seyyid Burhaneddin, Ebû İshak Alemdârî (ölm.1250), Dev Ali, Şeydi Şerif, Şeyh Ümmi ve Yahya Gazi'nin kesin olarak Selçuklu dönemine ait olduklarını bilinmektedir. Şeyh İbrahim Devletlü ile Melik Gazi'nin Danişmendliler dönemine ait oldukları ve sonuncusunun onların hükümdarlarından olduğu hususu tarihî kaynaklarda görülmektedir. Şeyh İbrahim Tennûri, Cemalettin Baba, Koyun Baba, Mir'atı Dede ve muhtemelen Şeyh Hacı İbrahim Osmanlı dönemine aittir. Cemil Baba, Şeyh Hacı Hasan Efendi ve Şih Yahya Efendi yüzyılımıza ait şahsiyetler olup, son ikisinin tarikat şeyhi oldukları da bilinmektedir. Zeynel Abidin ve Helvacı Dede muhtemelen Hicaz kökenlidir. Nihayet Battal Gazi'nin Emeviler döneminde 717-740 yılları arasında Bizans'a yapılan seferlerde

▲ Şeyh Şaban

ün yapmış ve efsaneleşmiş bir kahraman olduğu ve 740'da, bugünkü Afyonkarahisar yakınlarında şehit düştüğü göz önüne alınacak olursa, Kayseri'deki ziyaretgâhını belki de bir makam türbesi olarak telâkki etmek uygun düşecektir. Melik Gazi ve Battal Gazi gibi Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli roller almış ve efsaneleşmiş **gazi-veli** motifinin yanı sıra, yine aynı amacı gerçekleştirmek için savaşıırken ölen, ancak kahramanlar olarak kendilerini gösteren **şehit-veli** örneğine de Kayseri yöresinde sıklıkla rastlıyoruz. Ziyaret konusu olan bir kısım velilerin ermişliklerinin yanı sıra bilim ehli olmaları da kayda değerdir ki bu çerçevede şüphesiz ilk sırada, eser sahibi olan Seyyid Burhaneddin'in yer aldığını belirtelim. Bilindiği gibi **Seyyid** lâkabı gerçek veya itibari olarak Hz. Peygamber'e nesebi bir mensubiyeti ifade etmekte olup, bu çerçevede özellikle Hz. Ali'nin soyuna irtibat örneklerine Kayseri yöresinde de rastlıyoruz. Esasen Kayseri ve çevresinde Hz. Ali yalnızca soyu aracılığı ile değil, fakat aynı zamanda efsaneleşmiş kişiliği ile de ziyaret fenomenleri arasında önemli bir motif olarak yer almaktadır. Beş Kızlar, Kırk Kızlar, Kızlar Mezarlığı ve Evliya Dağında Çoban'ın karısı olarak bilinen ziyaret yerleri, araştırma yöremizdeki

ermiş kadın yatır tipinin örnekleri olurlarken, keza **çoban** ve **garip** gibi isimsiz veli yatır motifinin orada fonksiyonel olduğunu belirtmekte yarar vardır. Kayseri yöresindeki ziyaret yerleri ile ilgili olarak kayda değer hususlardan biri de yatırırların bazılarının yaşamış oldukları yahut mezarlarının bulunduğu yerlere kendi isimlerini vermiş olup, bu yerler halen onların isimleriyle anılmakta oluşudur.

Görüldüğü gibi, fenomenolojik ve ontolojik olarak, Kayseri ve çevresinde ziyaret yerleri; mezarlar, türbeler, taşlar, ağaçlar, su kaynakları, evler, mağaralar, tepeler, dağlar ve mevkiler gibi değişik varlıklarda tezahür etmektedir. Bunların ziyaret yeri olarak bilinmesini sağlayan şey ise oralarda bulunduğu inanılan olağanüstü güçtür. Şu halde ziyaret yerlerini, fizik-ötesi bu olağanüstü kutsal gücün tezahür merkezleri

veya kaynakları olarak nitelemek gerekecektir. Nitekim halk buraları bu gözle gördüğü içindir ki, oralara rağbet etmekte ve bunu yaparken de kendi düşüncesi, mantığı, inancı ve hayal gücüne göre birtakım kanıtlara başvurmaktadır. İşte bu çerçevede efsaneler, menkıbeler ve kerametleri, ziyaret yerlerinin ait oldukları sosyal çevrelerde tabiatüstü fevkalâde güçlerle mücehhez oldukları konusunda ikna etmeye yarayan ve böylece onların kutsallaşıp, meşrulaşmasını sağlayan vasıtalar ya da mekanizmalar şeklinde tanımlayabiliriz.

Efsanevi, menkıbevi ve kerametlerle dopdolu olan görünüm, araştırma alanımızdaki ziyaret yerlerini öylesine sıkı bir doku ile sarmıştır ki, daha önce de işaret edildiği üzere orada ziyaret fenomeni daha çok bu veçhesi altında kendini sunmakta, hatta kendisiyle ilgili olarak varsa tarihî bilgi ve gerçeklik-

leri de bu yöne doğru çekmek suretiyle efsaneleştirmekte ve menkıbeleştirmektedir. Aslında bundan daha tabii bir durum da söz konusu olmasa gerektir. Zira ziyaret fenomeni genelde birçok toplumlarda ve çeşitli dönemlerde olduğu gibi, araştırma alanı olan Kayseri'de de daha çok sözlü rivayetlere dayalı bir **halk dindarlığı** ortamında hayatiyet bulmaktadır. Genelde sözlü rivayetlere dayanma ve yazılı kültüre geçme-

miş olma eğilimi ise, orada birçok efsanenin, menkıbe ve kerametlerin zaman içerisinde birbirine karıştırılması ve pek çoğunun bulanıklaşması ve hatta unutulması sonucunu doğurmuş olmalıdır. Bununla birlikte ziyaret fenomeni var oldukça menkıbeler ve kerametler de onlara refakat edecek; bazıları unutulacak, yerine yenileri gelecektir.

Bilindiği gibi efsaneler (mythes) genellikle halkın ağzında, ağızdan ağza dolaşmak suretiyle şekillenen ve çoğunlukla olağanüstü nitelikler taşıyan hikâyeler olup, araştırma alanımızdaki ziyaret yerlerinin önemli bir bölümünün Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında görev alan gaziler, şehitler ve kahramanlar olması, onlarla ilgili olarak anlatılanlara da bir ölçüde destanî bir özellik kazandırmış bulunmaktadır. Ancak bilindiği üzere efsaneler tarihi gerçeklikleri çok aşmaktadırlar. Buna karşılık menkıbeler tarihi gerçekliklerle daha çok irtibatlıdırlar, üstelik onlar velilerle ilgili olduğu andan itibaren hayal gücü onları, tarihî gerçekliklerin çok daha ötesinde olağanüstü özellikler ve unsurlar yükleyerek kutsallaştırmıştır. Nitekim araştırma alanımız Kayseri'deki ziyaret yerlerinin kahramanlarının bir bölümü tarihî ya da destanî kişiliklerinden çok **gazi-veli** hüviyetleriyle karşımıza çıkan tipler olmaktadır. Aynı zamanda tarihî bir şahsiyet ve hatta hükümdar olması sebebiyle belki de bu türün Kayseri yöresindeki en dikkate değer ve etkili örneği Melik Gazi'dir. Aslında bu türün Anadolu'daki çok daha yaygın ve etkili örneği Battal Gazi olduğu halde, bu ikisine ait birer ziyaret yeri bulunmasına rağmen Melik Gazi'nin Kayseri ve çevresinde nüfuzunun çok daha yaygın ve etkili olduğunu belirtmeliyiz. Esasen, araştırma alanımızda yalnızca gazi-veliler, şehitler vs. gibi kahramanların mezarları değil, fakat onlar da dâhil olmak üzere velilik özelliği, oradaki ziyaret yerlerinin pek çoğunda hâkim bir karakter olarak görünüyor. Öyle ki, doğrudan doğruya bir kahramanın ya da velinin söz konusu olmadığı, su, ağaç, dağ, tepe, taş gibi tabii fenomenlerin ziyarete konu teşkil ettiği birçok durumlarda dahi onlar bir veli ya da onun mezarı ile ilişkilendirilmek suretiyle kutsallaşmaktadırlar. Bununla birlikte, bu durum genel bir kural değildir. Çünkü bir veliye veya onun mezarına bağlı olmaksızın bir dağ, tepe, su, ağaç ve taşların da keramet göstermeleri yahut fevkalade olaylara irtibatlı olmaları mümkündür. Bu sıfatla onlar kutsal sayılırlar (Günay, Güngör & Taştan, 2015: 129-142).

SONUÇ YERİNE

Kutsalla ilgili inanç ve uygulamalar karşımıza hem karmaşık bir olgu olarak çıkmakta hem de görüldüklerinden çok daha farklı anlamlar içermektedir. Geçmişte farklı dünyevi amaçlarla ve tazim duygusuyla yapılmış olan günümüzde de kısmen de olsa yapılmaya devam edilen bu tür pratiklerin iki önemli özelliği vardır. Birincisi, kutsala özgü korkutucu ve büyüleyici sırla, gizemli bir dünya ile temas kurmak; ikincisi bu tür amaç ve eylemlerin kendine özgü sembolik anlamlara sahip olmasıdır. Söz gelimi, ziyaret yerlerindeki türbeye elini sürme, bel taşını ağrıyan yere koyma, türbe duvarına isim yazma, kutsal gücü olduğuna inanılan delikli taşın arasından geçme eylemleri bir yönüyle kutsallığa doğrudan ve yakından temas yoluyla yaklaşma amacına yönelik ritüeller olarak gözükmekte; diğer taraftan, örneğin delikli taşın arasından geçmenin yeniden doğuş ya da anadan doğmanın sağlıklı ve temiz ilk haline dönüşü ve hayata tekrar başlayışı sembolize ettiğine inanılmaktadır.

Genelde “Halk İslam'ı” olarak kavramsallaştırılan ve birincil/törenselle ilişkiler için belli ölçüde bir atıf noktası oluşturan bu çeşit dinsel tecrübe, bir taraftan geleneksel İslam'ın norm ve değerleriyle uyumlaşırken, diğer taraftan Kayseri'de pek çok örneğine rastladığımız gazi-veli tiplmesi ve bunun türbe vb kutsal mekânlarda somutlaşmış motifleriyle de bütünleşmektedir. ♦♦

KAYNAKÇA

- Adıbelli, Ramazan (2011), *Mircea Eliade ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Durkheim, Emile (2010), *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, Çev. Özer Ozan-kaya, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Günay, Ünver, H. Güngör & A. Taştan (2015), *Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*, Ankara: Otorite Yayınları.
- Mol, H. (1976), *Identity and The Sacred: A Sketch For A New Social-Scientific Theory of Religion*, Oxford: Basil Blackwell.
- Taştan, A. (2009), “Adak ve Ziyaret Yerleri”, *Kayseri Ansiklopedisi*, C.1, ss.29-32, İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Weber, Max (2012), *Din Sosyolojisi*, Çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarın.
- Yel, Ali Murat (2005), “İslam'da Büyük ve Küçük Gelenekler Ya da İslam Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü”, *Din, Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş* içinde, ed. Ali Coşkun, İstanbul: İz Yayıncılık, ss.131-180.

Şehir ve Ölüm, TAŞ VE TOPRAK

DOÇ. DR. MAHMUT HAKKI AKIN
BÜSAM Şehir Akademi

İNSANIN TOPRAKTAN YARATILMASI İLE FANİLİĞİ ARASINDA BİR İLİŞKİ varsayılmaktadır. Bu faniliğin bir sonucu olan ölüm ise faniliğin ötesinde, ölümsüzlüğün başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Faniliğe hapsolmuş insanın, fanilik sınırlarını aşma ve sonsuzluğa uzanma arzusu daima olmuştur. Varlığını sürdüren ve bunu idrak edebilen insan için yok olma, bir anlamsızlık ya da belirsizlik üretebilmektedir. Faniliği nasıl toprak temsil ettiyse, sonsuzluğu da taş temsil etmiştir. Burada toprağın ve topraktan yapılmış olanın gelip geçiciliğine karşı, taşın ve taştan yapılmış olanın kalıcılığı fikri bulunmaktadır. Mezar, toprak ile taşın birlikteliğinden oluşmaktadır. Böylece fanilik ile ebediyet, ölüm ile ölümsüzlük arasındaki bağ, toprak ile taş üzerinden kurulmaktadır. Ahşabın, kerpicin direnmediği yıllara taş direnebilmekte ve insan için sonsuzluğa uzanma arzusuna kısmen karşılık verebilmektedir. Ancak

bu karşılık, hakikatte sadece insanda oluşmuş bir izlenimdir.

İnsan için fanilik ile sonsuzluk arasındaki halin yansımaları şehir üzerinden de takip edilebilmektedir. Göçebelik ile köy hayatının taş ile kurduğu ilişki, daha sınırlı bir ilişki olarak gelişmiştir. Hâlbuki kendisi de bir insanlık devrimi olan şehir, taş ile daha fazla ilişkilidir. Öyle ki geleneksel şehrin inşa edilmesinde taşın önemli ve merkezi bir yeri vardır. Geleneksel şehrin temel mekânları özellikle taş ile anlam kazanmaktadır. Şehrin merkezi mekânlarından birisi mabettir. Mabet, Tanrı'yı, kutsalı ve sonsuzluğu temsil ettiği için şehrin merkezine yerleştirilmiş ve genelde taştan yapılmıştır. Bu durum, şehirlerin anası Mekke ve ilk mabedi Kâbe için de geçerlidir. Geleneksel şehirde mabet, heybetli bir yapıya sahipken diğer binalardan ve evlerden daha yüksek bir şekilde inşa edilmiştir. Böylece mabet, fani olanlara baki olanı hatırlatma iddiasındadır.

Diğer binaların ve evlerin mabede oranla daha yüksek olmaması, bir had bilme tavrı olarak anlaşılabilir.

Yönetim mekânı ve karargâh olan sarayın da taştan yapılması dikkat çekicidir. Ayrıca pek çok geleneksel şehirde yönetici ailesine soy açısından bir üstünlük atfedilmiş ve genelde söz konusu üstünlüğe ilahi bir temel de üretilmiştir. Yöneticiler ve azizler için büyük ve heybetli heykeller ile anıt mezarlar yapılmıştır. Hemen her medeniyette kalıcı olan pek çok eser arasında bu tarz heykelleri ve anıt mezarları görmek mümkündür. Bu yapılar, insanoğlunun dünyevi iktidar elde ettikten sonra faniliğin sınırlarından kurtulma ve iktidarını ölümden sonra da sürdürme arzusunu yansıtmaktadır. Mesela firavunların bedenleri kutsal kabul edildiği için öldüklerinde toprakla temas ettirilmemiş, mumyalanmış; ölüleri de piramitlerde muhafaza edilmiştir.

Dünyevi iktidarlarını ölümlerinden sonra da anıtlarla gayretinde olanların hırslarıyla peygamberimizin tavrı açıkça tezat oluşturmaktadır. Peygamberimizin, bir komutan ve devlet başkanı olarak bulunduğu Medine'de ilk önce bir mabet ve mabedin yanında kendisine bugünkü evlerle kıyaslandığında toplamı mütevazı bir ev bile etmeyecek odalar inşa ettirdiği bilinmektedir. Bir peygamber, komutan ve devlet başkanı olarak Hz. Muhammed (S.A.V), mabedin de evinin de kerpiçten yapılmasını ve üzerlerinin hurma dallarıyla örtülmesini emretmişti. Kâbe'nin taş olmasına karşılık, peygamberin mescidinin kerpiçten ve hurma dallarından yapılmış sade bir yapıya sahip olması, İslam'ın insan anlayışını yansıtmaktadır. Burada peygamberimizin kendi iradesiyle inşa ettirdiği ve inşasında bizzat diğer inananlar gibi çalıştığı mabedin faniliği ile insanın bu dünyadaki konumu arasındaki ilişki tespit edilebilir. Peygamberin mescidi aynı zamanda karargâhtır. Peygamberimiz

▲ Üçler Mezarlığı - Konya

ve ilk halifeler döneminde Medine’ye gelip saray ve büyük bir mabet yapısı arayan, devlet başkanının herkes gibi bir evde yaşadığını, herkes gibi giyindiğini ve mabedinin de mütevazı bir toprak bina olduğunu öğrenince şaşkınlığa düşen yabancı elçilerin hikâyeleri anlatılagelmiştir.

Geleneksel şehrin güvenliği için de taş kullanılmıştır ve bu durum da şehri diğer yerleşim birimlerinden ayıran çok önemli bir özelliktir. Büyük surlar şehrin sınırlarını belirlerken, geleneksel şehir kendi başına bir garnizon olarak ortaya çıkmıştır. Şehrin kendi varlığını sürdürmesinin en güvenli aracı taş olmuştur. Taş, mezar ya da heykelde olduğu gibi sağlamlığın ve zamana direnmenin en önemli sembolü olmuştur. Ancak ne kadar güvenlik önlemleri alınırsa alınsın, sağlam taşlarla kaleler inşa edilirse edilsin, bazı şehirler de ömürlerini tamamlamışlardır. İstilaya uğramış, helak edilmiş ve yeniden hayat üretilmemiş bir şehir de taş yığınlarıyla

bir mezarlığı andırmaktadır. Yıkılmış, harabeye dönmüş bir şehir, görenler ve gelip geçenler için ancak bir ibret vesikası olabilir. Bu, tıpkı mezarlıktaki mezarların yaşayanlar için ibret olması gibi bir durumdur. Şehir de bir insan ürünüdür ve bütün insan ürünleri gibi fani olma özelliğini taşımaktadır.

Modern şehir, kalelere sığmayan bir şehirdir. Pek çok geleneksel şehir, modernleşmeyle merkezinin dışına taşmıştır. Surlarla çevrili eski şehir bir tarafta kalırken surların dışına, daha önce şehirden çok uzak yerlere yeni şehir inşa edilmiştir. Nicelik artışı mekân ile ilgili pek çok meselenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Pek çok şehrimizde şehir imarıyla ilgili yapılan en dikkat çekici işlerden birisi bazı mezarlıkların ortadan kaldırılması olmuştur. Gayrı Müslim ya da Müslüman mezarlıkları üzerine yol yapılmış ya da bina yapılması için imar verilmiştir. Bazı kırılmış ve sökülmüş mezar taşlarına şehir müzelerinde rast

gelmek mümkündür. Burada ciddi bir zihniyet dönüşümü fark edilebilir. Bu yaşananlarla ölümün hatırdan tutulmasının son derece önemli olduğunu kabul eden bir inanç ve bu inançtan beslenen zihniyetin gücünü kaybettiği söylenebilir. Geçmişte yaşayan insanlar, mezarlar ve mezar taşlarıyla gündelik hayatın pek çok zamanında camii avluları ya da türbeler dolayısıyla karşılaşmak imkânına sahip olmuşlardır. Elbette kendi toplumumuzda da birkaç nesil öncemizin, savaşlar, hastalıklar, çocuk kayıpları gibi sebeplerle ölümle de daha fazla iç içe olduğu söylenebilir. Değişen hayat şartlarıyla ölümü gündemlerinden daha çok çıkarmış insanların ona sanki pek de rastlanmayacak sıra dışı bir olaymış gibi yaklaşımları da anlaşılabilir bir durumdur. Ne var ki her insanın zorunlu olarak yaşayacağı bu hakikatin günümüzün pek çok insanı için makul karşılanması ve kabullenilmesi daha zor hale gelmektedir. Bu değişimin modern şehirlerde “topraksızlık” diye

tanımlanabilecek bir durumla ilgili olduğu tespit edilebilir.

Rivayet edilir ki ortalama ömürleri bin yıl civarında olan Hz. Nuh döneminin insanları, kendi aralarında ahir zaman insanların altmış ya da yetmiş sene kadar yaşayacaklarını konuşurlar ve “acaba bu kadar kısa bir ömür için ev yaparlar mı” diye sorarlarmış. Peygamberleri, “ev yapmak ne demek; ahir zaman insanları bu kısacık ömürlerinde yüksek bina yapma yarışına girecekler” diyerek cevap verirmiş. Bugün Türkiye’de büyükşehirlerde yaşayan pek çok insan, toprağı hayatında daha az görebilmektedir. Aşırı betonlaşma ve doğanın tahribi, zihniyetleri, hayata bakışları ve yaşayışları da etkilemektedir. Kur’an-ı Kerim’de baharın bir dirilişi temsil ettiği anlatılmaktadır. İnsanın ve bu dünyadaki her şeyin faniliği, ölüm ve diriliş, güçlü metaforlar üzerinden anlatılırken insandan da aklını kullan-

ması, etrafını gözlemesi ve ibret alarak kendi faniliğinin farkında hareket etmesi emredilmektedir. Faniliğinin farkında, sınırlarını bilen insanın mutlu bir sonsuz hayat yaşayacağı müjdelanmaktadır. Topraktan ve toprakta yetişenin faniliğinden uzaklaşan insan, kendisinin topraktan yaratıldığının, faniliğinin ve sonunda toprak olacağının ne kadar farkında olabilir? Taş ve toprak, mezar üzerinden bu farkındalığın sürdürülmesini sağlayan iki önemli unsurdur.

Hâkim bir konumdan baktığımızda betonlaşmış tepelerde gördüğümüz bir camii avlusundaki mezarlardan ya da bir mezarlıktan yükselen ağaçlar, hakikatte hayata dair bir şeyler söylemektedir. Şehirlerimizdeki bu mekânlar, toprağın ve havanın betonlaşma yoluyla işgaline direnen yerlerdir. Üstelik bu direniş, sadece mekân ile ilgili bir direniş de değildir. Tıpkı insanda bir arada olduğu gibi, orada da fanilik ile sonsuzluk bir

aradadır. Ancak aşırı betonlaşma ve çok yüksek binalar yapılması dolayısıyla ne bir minarenin ne de mezarlığın uzaktan görülebilmesi, seçilebilmesi mümkün olmamaktadır. Yazının başında mabetlerin taştan ve diğer binalardan yüksek inşa edilmesinin, had bilmeyeyle ilgili bir yönü bulunduğu vurgu yapılmıştı. Bugün şehirlerde yaşadığımız betonlaşmayla had bilmeme arasında da yakın bir ilişki olduğu tespit edilebilir. Çünkü nihayetinde haddini bilmek, kendini bilmek demektir. Tarih boyunca taşın hâkimiyeti, insanın maddi ve manevi ürettikleri açısından fanilik idrakinin dengesini bozabilmiştir. İnsan, ancak topraktan olduğunun ve toprak olacağının farkında sonsuzluğa ulaşabilir; taşlaşma ve betonlaşma yoluyla değil. Bu, soy ya da iktidar sahibi insanlar için de; insanların sosyal örgütlenmelerinin bir sonucu olan şehirler için de geçerlidir. ♡

▲ Şeyh Şaban Veli Mezarlığı

Taşa Nakşedilmiş Dua

Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş.
Bilge Kağan, Kül Tigin Abidesi

BETÜL OK

SOSYAL VARLIK OLARAK İNSAN, KENDİSİNİ VAR EDEN ŞEYLERİN farkındadır. İnsan mutlak öz ve ruhtan oluşmuştur. Varlığının sosyal boyutunu, anlam ve eylem kapsar. Eylemin en etkili olduğu yerde inanç devreye girer. İnanç, yalnızca kutsal ile bağlantılı olmayıp geleneksel, öğretilmiş, kurallara bağlı olarak da ortaya çıkar. Konumuz gereğince dine bağlı anlamlar silsilesi içindeki kutsalı anlamaya çalışacağız.

İnsanlığın başlangıcından beri, kutsal olan kendi içerisinde hareket alanı/mekânı ve hareket zamanını barındırmıştır. Bu hareket alanları zaman zaman kamusal zaman zaman da bireysel niteliktedir. Dinî birlikteliklerin ortaya çıkarmış olduğu kolektif bilinç,

kendisine mekânlar üretmiş, tasarlamış ve günümüze kadar taşınmıştır. Sosyal eylem arenası olarak ele alınabilecek mekânlar vardır. Bunlar genellikle göz önünde olan, varlığı kişilerce bilinen, belirli grup yahut cemaatlerce de kullanılabilen, devlet tarafından desteklenen/desteklenmeyen yahut kurulan yerlerdir. Camii, medrese, külliye, kurs, meydan, stand gibi yerlerde kamuya açık etkinlikler düzenlenebilir. Etkinliğin ötesinde dini ve kutsalı içeren nitelikteki eylem ve anlam kümesi kendisine daha özel bir imkân yaratır. Bu imkân daha çok birlikteliklerin inancı üzerine gerçekleşir. Bir araya gelen, aynı düşünce, inanç yahut geleneğin sahipleri ortak hareket ve zaman içerisinde bulunurlar. Buralarda önemli olan şey ortak akıl ve kutsala olan ortak inanç, inancın oluştuğu bilinçtir. Sosyolojik muhayyile ve sosyal gerçeklik temelli bir okuma, bize kolektif bilincin toplumun her sahasında etkin olabileceğini göstermektedir. Kutsal her ne kadar aşkın olanı işaret etse de insandan bağımsız değildir. İnsanın eylem ve amacına riayet eden, anlam katan bir tarafı vardır. Vahdet-i Vücut anlayışı olarak da bilinen, Allah'ın varlığı ve Allah'ın insanlara kendi ruhundan üflemesi, insanların arayarak yahut vasıtalar aracılığı ile Allah'a ulaşma çabalarını anlamlı kılar.

Din, şifahen de inanılan bir şeydir. Şifahen inanma, dogma ile karıştırılmamalıdır. Burada var olan bir kabulden bahsedilmektedir. Bu kabul, tarihî ve insani olanı anlatır. Din, insana aittir. Kitabî ve sosyal bir din olan İslam'ın içerisinde şifa kültürü de yer alır. Şifanın

Allah'tan geldiğine inanılsa da insanlar aracı tayin etmek isterler. Bu konuda devreye dua girer. Dua, istemektir. İçerisinde dil, söz ve sesi barındırır. Tapınma, yardım çağırma yahut istekte bulunma için dua edilir. Dua, insanın yüce yaratıcı karşısında acizliğini hem bireysel hem de toplumsal olarak kabul etmesi anla-

mını taşır. Modern zamanlarda psikoloji ile de desteklenen ve inancın gücü ile de tasavvur edilen dua, farklı boyutlar taşımaktadır. Duanın, biricik olduğu kadar toplumsal oluşu da sosyal bilimcilerin dikkatini çekmiştir. Dua ve duacı, diğer meselelerde ve eylemlerde olduğu gibi kendine has bir mekân ve zaman oluşturur. Duacı toplumsal tiptir. Kandiller, mevlidler, mezarlıklar, hastahaneler, şifacılar, büyücüler... Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile dua transferleri, dua adetleri, duanın fıkhi durumları, hadisler ve dualar gibi çeşitli tartışma alanları açılmıştır. Medya işin içerisine girdiğinde bireysel nitelik/özellik taşıyan ve Allah'a yalvarma, dilek ve temenni iletme aracısı olan dualar kamuya mal olmakta, pazara düşmektedir. Böylelikle duanın sosyolojik boyutunun yanı sıra siyasi ve propagandist bir yanı da ortaya çıkmaktadır. Dua etmenin ve dua almanın rahatlatıcı etkisi vardır. Duanın daha çok bireysel ve toplumsal yönüne baktığımızda, kuşatıcılığı üzerine düşündüğümüzde, kişinin dile (n) mesi, istemesi ve arzu etmesi çerçevesinde gerçekleşen sözel olarak yahut içten gerçekleşen eylem, kendi içerisinde bir anlam inşa eder. Bu anlam diğer bireylerden bağımsız değildir. Toplumsal dediğimiz şey budur. İnşa her zaman toplumun ve bireyin karşılıklı etkileşimi üzerine gerçekleşir. Mevlidlerde, bir araya gelen topluluğu düşünelim. Oraya gelişi

amaçları aynıdır, her birisi orada bulunma/olma sebeplerini bilirler. Tanışıklık vardır yahut orada geliştirilir/gerçekleşir. Bireyler belli bir mekân, zaman ve ritüeller çemberi içinde bulunurlar. Yapılması ve yapılmaması gereken hem bireysel hem de sosyal kurallar vardır. Giyimden tutun, konuşmaya kadar “uygun olanı yapmak”

temel düsturdur. Bu eylem içerisinde dua da yer alır. Kur'an-ı Kerim okunduktan sonra, tarihseli, toplumsalı, bireyseli, iyi ve kötüyü, ahlakı, inancı, bilinci içerisinde bulunduran bir yol izlenerek dua edilir. Geçmiştekilere, yaşayanlara ve gelecektekilere... Kapsayıcı, kuşatıcıdır. İstekler dile getirilir.

DUAYA ÂMİN DEMEK

Dua, tüm dinlerde var olan bir gerçekliktir. İnsanın iç dökmesi yahut alışılmış olanın ifadesi olarak ele alınabilir. Din söz konusu olduğunda bilindiği üzere ritüeller önemli bir yer edinirler. Çünkü az evvel de dediğimiz gibi insanın yapıp etmeleri her vakit kayıt altına alınamamış, uygun olan şifahi yollarla günümüze taşınmıştır. Bu sebeple, geliştirmiş olduğumuz sosyal davranışlar, içerisinde ritüelleri barındırır. Biz Müslümanlar için önem taşıyan dinî mekânların başında Kâbe gelmektedir. Kâbe'nin tarihi her Müslüman için önemlidir. İslamiyetin vücut bulduğu ve gözle görülür olduğu, soyut olanın somut karşılığının gözle görüldüğü yerdir. Dua ve inanç kutsalın harçlarıdır. Kutsal olan, bizlere bu mekânlar ile daha da anlamlı gelir. Hakeza camiler de aynı şekilde, somut bir din algısının, dini eylemin ortaklaşa yapıldığı, varlığının hissedildiği mekânlardır. Soyut olanın değerinin görülmesi için somut mekânlar ve somut

zamanlar oluş (turul) muştur. Somutluğun bize sağladığı avantaj “işaret edebilmek”, “tanımlayabilmek”tir. Evet, insan işaret edebildiği/gösterebildiği ve tanımlayabildiği şeyi daha çabuk kabullenir. Oradadır ve vardır. Soyut olsa dahi bir şekilde, dünyaya indirgenmiş, dünya ve insan tarafından karşılık bulmuş ve onda tezahür etmiştir. Dua da bu çerçevede edilmesi, karşılık bulması ve gerçekleşmesi ile dünyaya indirgendiğinde anlamlı hale gelir. Kâbe’de edilen dua değerlidir. Dua eder, bekleriz. İnanırız. Bunu namazda, namaz sonrasında, herhangi bir zamanda yapmış olmak da içerisinde katlar/dereceler barındırır. “Kabul olma” önemlidir. Müslümanın Müslümana ettiği dua, yolcunun, hastanın, anne babanın ettiği dua, büyüklerin çocukların ettiği dua, hocaların, seyitlerin ettiği dua kabul olma ihtimali yüksek duadır. Böyle inanılır. Her birisi kendi içerisinde kabul olma

içerisinde sadece olumlu şeyleri taşımaz. Beddua, ah diye de bir gerçeklik vardır. Bu da Allah’a karşı hâl sunmadır. Dua, yalnızca hayatta olan kişilere değil, ölenler için de edilir. Mezarlıklar, türbeler şehrin içinde bizlere ölümü ve duayı hatırlatan, anlamlı hale getiren yerlerdir.

ŞEHİR VE KABİR

İnsanın hayatı doğumla başlar ve içerisinde türlü şeyler barındırarak ölüme değin uzanır. Hayatı anlamlı kılma çabası her insanın emelidir. Yaşayan herkesin bir amacı vardır. Ölüm, geride kalan ve ölen için belirleyicidir. Ölüm öncesi, anı ve sonrası (defin, merasimler, ağırlama, yas süreci) ölen ve ölenin yakınları hakkında bilgi verir. Sosyal gerçeklik dünyasında doğumun ve ölümün tarihi vardır. İnsanlar bulunmuş olduğu coğrafyaya, inanca,

derecesi taşır. İnsan, inanan ve inkâr edebilen bir varlıktır. Eşrefi mahlûk olduğu kadar tam tersi de olabilir. Müslüman daima, Allahın bizlere verdiği değeri, eşrefi mahlûk olma derecesini hak etmek, bu sıfatı korumak için dua eder. Kendisi ve başkası için iyiyi ve güzeli ister. Acıdan uzakta kalmayı, sevilen ve övülen olmayı arzu eder. Dua etme

duruma göre ritüellerini belirlemişlerdir. Mezarların ve mezarlıkların yapımı da bununla ilgilidir. Bu belirginlik, içerisinde elbette değişimi de barındırır. Toplumsal olgu niteliği taşıyan ölüm, içerisinde cenaze törenlerini, adet, gelenek ve görenekleri taşır. Tarihin farklı dönemlerinde çeşitli mezarlıklar, mezar taşları ve cenaze merasimleri

var olmuştur. Daha çok tarihçilerin, arkeologların ve genel anlamda sosyal bilimcilerin ilgilendiği bu araştırma konuları oldukça veluttur. Mezar taşlarının biçimlerine bakarak, siyasî, tarihî, kültürel, sosyo-ekonomik bir okuma yapabilmek mümkündür. Taşın kullanıldığı malzeme, üzerindeki yazılar, boyutu, yerleştirilme şekli bizlere akıl yürütme ve bilgi edinmede kolaylık sağlar. Mezarlıkların bu denli sembolik anlam yüklendiği yerler yalnızca şehirler ve köylerdir diyemeyiz. İnsanın olduğu her yerde mezarlıklar vardır. Kabil’in bir karganın bir karga leşini gömmek hikâyesinden esinle başlayan, edebiyatın da zaman zaman mekânını oluşturan yerler mezarlıklardır. Filibeli Ahmed Hilmi’nin Amak-ı Hayali bir mezarlıkta geçer. Mezarlıklar uğranılacak yerlerdir. Şehrin hem içinde hem dışındadır. Hadiste “mezarlıkları ziyaret ediniz. Çünkü ölümü hatırlatır” denmektedir. Ölüm gerçeği ve bu dünya hayatının geçici olduğunun bilinci somut mekân olan mezarlıkta daha görünürdür. Doğu olarak adlandırdığımız coğrafi bölge eserlerinde de bu vardır. Hayal unsurlarının, uhrevi hayatın ve kişinin arayış içinde bulunduğu yerin ölüme en yakın merkez olarak görülen mezarlıkta geçmesi.

İnsanın gerçeği olan ölüm, her devirde farklı karşılanmıştır. Ritüeller, mezar çeşitleri değişmiştir. Tarihçilerin araştırmalarına göre, her tarihî devirde farklı ritüeller ortaya çıkmıştır. Paleolitik çağ (Eski taş) da Neandertal denilen insanlar, toplu cenaze törenleri yapmış ve ceset üzerlerini toprak ve taşlarla örtmüşlerdir. Bu cesetleri de mağara içindeki ocakların yanına gömmüşlerdir. Bu gömmek işleminde ölüleri cenin pozisyonuna getirmiş (ölüm-doğum ilişkisi), yanlarına yiyecek et ve araç gereçler koymuşlardır. Bu çağın sonlarına doğru ise insanlar biraz daha ileri gidip, ölülerini kırmızı aşı boya ile boyayarak gömdüler. Ölünün solan vücuduna can geleceğini düşünerek. Çatalhöyük mezarlarında, evlerin içinde (intramural) oturdukları sekilerin altına hasır içinde ölülerini gömen insanlar daha sonra M.Ö 5 binlerde ölülerini mekânların dışına (extramural) gömmeye başladılar. Daha ilerleyen çağlarda ise dışarıya gömülen ölümler için sandıklara ihtiyaç duyuldu. Ölüyü vahşi hayvanlardan ve soygunculardan korumak için bu yolu benimsediler. Korunaklı mezar oluşumları Anadolu’da yaygındır. Toprak mezar, kaya oyuğu ve kaya aralığı mezarları, küp mezar, sandık mezar ve oda tipi mezarlar vardır. Mezarlıklar şehir ile ilişkilendirildiğinde sembolik anlamlar da yüklenir. Taştan daha ötesine giden, kırdan ve kentte farklı boyutlara ulaşan mezar taşları bizlere veri sağlar. Bekçi taşları, yular bağlama kazıkları, balballar bunlardan bazılarıdır. Balballar hakkında iki görüş vardır. İlk Göktürk kitabelerinde geçen balbal kelimesi: Moğolca parçalamak anlamına gelir diyenler vardır. Ölen Alpin varlığını, belirlemek için yapılmıştır. Diğer görüşte de balbalların Alpin

öldürdüğü kişi kadar başına dikildiği, yiğitliğini ve ününü sürdürmesi için mezarına adedince taş dikildiği söylenir. Kırdan kente göç ve sanatın ilerlemesi ile artık eski büyük ve heybetli heykelli mezar taşları yerini küçük ve daha detaylı sanatlarla süslenmiş mezar taşlarına bırakmıştır.

Mezarların, taş, mekân, dönem, coğrafya olarak değiştiği bir dünyada aslolan ölümün gerçekliğidir. Ölüm, söz konusu bütün detayları önemsiz kılar. İnsanlar, mezarlıklarda dua ederler. Ölen kişiye “3 İhlas, 1 Fatiha okumak” önemlidir. Bayramlar, ölüm yıl dönümleri, Cuma günleri mezarlık ziyareti için önemlidir. Abdestli gidilir. Ölünün toprağı bozulmuşsa çapacıya belirli ücret karşılığında düzelttirilir. Mezarlıklarda hoparlör ile durmaksızın Kur’an-ı Kerim okunur. Mezar ziyaretleri sevaptır. Ölen kişinin geleni gördüğü, sevindiği düşünülür. Edilen dualar bu dünyaya ait değildir. Ölen için, onun azapta ise azabı dinsin diye dua edilir. Gerçeğin, hakikatin kucağındaki o kişi için af dlenir. Yaşarken işlediği günahlar için Allah’ın onu affetmesi ve ona merhamet etmesi istenir. Mezarlıklarda ve türbelerde edilen duaların birbirine benzer ve birbirinden ayrık yönleri vardır. Türbeler özel bir yerde olduğu gibi, mezarlıklar içinde de olurlar. Onlara da şefaahat dlenir fakat onları aracı kılarak kişi kendisi için dilekte bulunur. Bu konular din sosyologları ve bazı araştırmacılar tarafından oldukça detaylı incelenmiştir. Bizim ele almak istediğimiz şey, din, şehir ve kutsal bağlamında ölenin nerede durduğudur. Mezarlıklar büyük şehirlerde çoğu kere şehrin dışında yer almaktadırlar. Bunun sebebi olarak çoğu kere, alan problemi gösterilmektedir. Kırdan ise genelde mezarlıklar, yerleşim yerlerinin girişlerinde yer alırlar. Sembolik ve işlevsel mekânlardır. Şehir içinde yol tarif ederken mezarlıklar önemlidir. Mezarlıkta ölen kişi için dua etmek önemlidir demiştik. Dua etmek, Kur’an okumak her çağda başka bir şekil almıştır. Yeri gelmiş Kur’an okuyamayan kişiler için mezarlıklar içinde “ücretli okuyucular” ortaya çıkmıştır. Dua etmek, dlenmek, ölen kişi için istemek, ölen kişiyi yerinde ziyaret etmek dinin içerisinde kendisine yer edinmiş önemli şeylerdendir.

Şehir, insan ve inanç daima dönemi ifade eden, kendi gerçekliğini oluşturan eylem ve anlamı beraberce inşa eder. İnsanın olduğu her yerde anlamlı bir birliktelik ve eylemler ağı bulunmaktadır. İnsanın yaşamı kadar ölümü de anlam barındırır. Kutsal olan, inanç ve insan ekseninde vücut bulur. Bu var oluş kendisini tanımlayan ve tanımlatan zaman ve mekânın da ruhunu oluşturur. Sosyal bilimler için araştırma öznesi ve nesnesi olan insan ve toplumu, bu çerçeveleri oluşturarak incelemek bizlere, insan ve toplum ekseninde yaşamayı, okumayı, anlamayı ve yorumlamayı imkânlı kılacaktır. ♣

Kayseri'nin Tarihî Mezarlıkları

MEHMET ÇAYIRDAĞ

KAYSERİ MERKEZİNDE YERLEŞİM M.Ö. 1000 YILINDA BAŞLAMIŞTIR. Şehrin bilinen ilk adı Mazaka'dır. Daha sonra Kapadokyalılar döneminde Eusebia, Romalılar zamanında da Kaiseria adını almıştır. Müslümanlar ve Türkler bu ismi Kayseri'ye çevirmiştir.

Tarihi şehirlerde olduğu gibi Kayseri'nin de eski mezarlıkları ve mezar anıtları bulunmaktadır. Romalılar döneminde şehrin şimdiki Eskişehir semti çevresinde geniş bir alan mezarlık (nekropol) idi. Burada ve çevredeki tepelerin zirvelerinde bu dönemden kalan toprak yığma mezar anıtları-tümülüsler bulunmaktadır. Bu Tümülüsler içerisinde ileri gelenlerin kesme taş tonozlu mezar odalarını yapmışlar, üzerini büyüklü küçüklü yığma toprak ve çakılla örtmüşlerdir. Bunlar bir bakıma taşla inşa edilmiş Mısır piramitlerinin benzerleridir.

Romalılar çevrede olduğu gibi şehir merkezinde de doğrudan anıt mezarlar yapmışlardır ki bunlardan birisi Cumhuriyet Meydanı'nda Bürüngüz Camii yakınında, Roma dönemi çift sıra kemerli surlar arasında kalmış iki katlı Roma mezarıdır.

Kayseri sekizinci yüzyılın başında Emevîler zamanında, Müslüman kuvvetler tarafından kısa süreli olarak Bizans'tan ele geçirilmiştir. Bu dönemde inşa edilmiş veya mevcut bir Bizans yapısının camiye çevrilmiş hâli olup günümüze kadar gelmiş bulunan Battal Camii'nin' etrafında oluşan ilk İslam mezarlığı, kayıtlarda "şehitlik" olarak geçmektedir. Anlaşılan burası ilk fetihten itibaren şehitlerin defnedildiği mezarlıktı. 1071 Malazgirt zaferinden sonra da şehrin fethi esnasında şehit olanlar da muhakkak ki bu eski şehitliğe defnedilmişlerdir. Danişmendliler

▲ Seyyid Burhaneddin Türbesi

ve Selçuklular döneminde bu eski mabedi ayakta tutmak üzere ilave takviyelerde bulunup önüne de, klasik iki katlı bir türbe inşâ edilen caminin, etrafındaki mezarlık-şehitliğin mezar taşları, maalesef 1960'lardan sonra çevrede oluşan gecekondulaşma faaliyeti esnasında buradan sökülerek yapı taşı olarak binalarda kullanılmıştır. Bu yağmalanma esnasında, müze müdürü iken tarafımızdan, kalan birkaç lahit tipi Selçuklu mezar taşı, bahsi geçen cami önündeki türbenin içerisine taşıtılarak çalınmaları önlenmiş ve korumaya alınmıştır.

Şehirde Selçuklular ve Osmanlılar zamanında bilhassa camiler çevresinde çok geniş alanlarda mezarlıklar meydana geldiği gibi, yine külliyeler içerisinde veya müstakil olarak çok çeşitli mimari tarzda türbe-kümbetler inşâ edilmiştir.

SEYYİD BURHÂNEDDİN MEZARLIĞI

Kayseri'nin Selçuklu döneminden zamanımıza kalan tek mezarlık, Mevlânâ'nın hocası Seyyid Burhâneddin Hazretleri'nin medfûn bulunduğu Seyyid Burhâneddin Mezarlığı'dır. Bu mezarlık bugünkü sınırlarından çok daha geniş alanı içine alıyordu. Büyük bir ihtimalle mezarlığın batısındaki 14. yüzyıl başında, İlhanlı döneminde inşâ edilmiş Döner Kümbet (Şah Cihan Hatun Türbesi), güneyinde, Kartal semtinde bulunan 14. yüzyıl ortasında Eretna Beyliği döneminde inşâ edilmiş Emir Ali (Kayseri'de Ahilerin başı) Türbesi ve aynı dönemine ait doğuda, şimdiki sanat okulu bahçesindeki Sırçalı Kümbet bu mezarlık sınırları içinde idi. Yine mezarlığın kuzeydoğusunda, bir Roma tümülüsünün üzerinde oluşmuş Garipler

Mezarlığı bulunuyordu. Bu Tümülüs ve içindeki Roma Mezarı 1971 yılında belediye tarafından kaldırılırken üzerinden çok miktarda küfî hatla yazılar bulunan erken Selçuklu dönemi mezar taşları çıkmıştı. Mezarlık içerisinde de, Seyyid Burhâneddin Türbesi'ne bitişik, yine Eretna dönemine ait Emir Erdoğmuş Türbesi ile, üst katı yıkılmış, alt katı toprak altında kalmış başka bir türbe kümbet daha bulunmaktadır.

Konya'da Hz. Mevlânâ'yı yetiştirdikten sonra Kayseri'ye göçüp, burada dergâh-tekkesini kuran Seyyid Burhâneddîn 1244 yılında yine burada vefat etmiştir.² O sırada Kayseri'de bulunan ve ona mürid olan Selçuklu devlet adamı Şemseddin Isfahanî'nin organize ettiği büyük cenaze merasimi ile, kendi adı ile anılan mezarlıktaki şimdiki yerine defnedilmiştir. Seyyid'in şimdi üye-

¹ Erol Yurdakul-Mehmet Çayırdağ, Kayseri Battal Camii ve Kırk Kızlar Türbesi, Vakıflar Dergisi, S. XXX, s. 271-294.

² Mehmet Çayırdağ, Seyyid Burhaneddin Hüseyin, Kayseri, (çok miktarda bakısı yapılmış); Çayırdağ, Seyyid Burhaneddin'den Sonra Kayseri'de Mevlevilik, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri 1997, s. 35-42; Yaşar Kağıtçı, Hz. Mevlana'nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hazretleri Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No. 125, Kayseri 2014.

■ **Kayseri'nin Selçuklu döneminden zamanımıza kalan tek mezarlık, Mevlânâ'nın hocası Seyyid Burhâneddin Hazretleri'nin medfûn bulunduğu Seyyid Burhâneddin Mezarlığı'dır. Seyyid'in şimdi üzerinde bulunan türbe II. Abdülhamid döneminde vakıf bütçesinden inşâ ettirilmiş, padişah buraya bir halı ile bir avize hediye etmiştir.**

rinde bulunan türbe II. Abdülhamid döneminde vakıf bütçesinden inşâ ettirilmiş, padişah buraya bir halı ile bir avize hediye etmiştir.

Mezarlıkta Selçuklu-Beylikler ve Osmanlı dönemine ait çok miktarda mezarlar bulunmaktadır. 1960'lara kadar buraya defin yapılmaya devam edilirken Kayseri Belediyesi definleri durdurmuş ve Türbe ve etrafı hariç mezarlığı kaldırmaya teşebbüs etmiştir. Bu sebeple birçok tarihi mezar taşları toplatılmış ve bunlar sonradan Müzeye nakledilmiştir. Ancak Anıtlar Kurulu, belediyenin bu kararını durdurmuş fakat mezarlık harabe hâline gelmiştir. Yeni Kayseri Büyükşehir Belediyesi, mezarlığı ve Türbe çevresini tanzim ederek mezarlığın bu perişanlığını gidermiştir. Belediye tarafından 1954 yılında yapılan yeni (asrî) mezarlığa defin yaptırılmaya başlatılmış ve bu mezarlık o gün, bu gün kaderine terk edilmiştir. Mezarlıkta hâlâ incelenecek çok miktarda tarihi mezarlar ve mezar taşları bulunmaktadır. Türbe içerisinde ve avluda babadan oğula geçmek üzere son dört Kayseri Mevlevîhânesi'nin Süleyman Türabi, Ahmet Remzi, Süleyman Ataullah ve büyük şair ve yazar Ahmet Remzi Dede (Akyürek)'nin mezarları bulunmaktadır.

▲ Zeynel Âbidin Türbesi ve Çevresinin Görünümü

HUNAT CAMİİ BATI KAPISI ÖNÜNDEKİ MEZARLAR

Eski Kayseri resimlerinde gördüğümüz üzere Selçuklulardan Alaaddin Keykubad'ın zevcesi ve oğlu

▲ Kayseri Hunat Hatun Camii Gertrude Bell - 1909

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hunat Hatun'un 1238 yılında bir külliye içerisinde yaptırmış olduğu Hunat Camii'nin batı taç kapısı önünde mezarlar bulunmakta idi. Bilhassa 19. yüzyıl Osmanlı ulemasından Hacı Torun Efendi gibi âlimlerin medfûn olduğu mezarlık buradan kaldırılarak taşlar müzeye nakledilmiştir. Bahis konusu

kapının iç tarafında bulunan ve girişi Hunat Medresesi'nden olan Kayseri'nin en ihtişamlı kümbeti Hunat Hatun Türbesi'nin etrafında da bir kısım Selçuklu ve Osmanlı ulemasından Küçük Hacı Hafız Efendi Damat Emin Efendi, Göncü-zâde Kasım Efendi gibi mezar taşları bulunmaktadır. Kümbet içerisinde de Hunat Hatun'un torunu Selçuk Hatun'un ve herhalde gelini Gürcü Hatun'un mezarları bulunmaktadır. Klasik Selçuklu tarzında olan kümbetin Hunat Hatun'a ait olan mezar taşı eski bir Roma lahit kapağı olup üzerine bir tarafına Selçuklu sülüsü ile Ayetelkursî (Kur'an 2-255) diğer tarafına Hunat Hatun'un çok büyük unvanları ve şahsiyeti yazılmıştır.³ Horasan harçla sıvalı üçüncü mezarda kitabe bulunmamaktadır.

ZEYNEL ÂBİDİN TÜRBESİ ETRAFINDAKİ MEZARLIK

Kayseri'de, birçok ilde olduğu gibi cami ve türbeler etrafında mezarlıklar oluşmuştur. Bugün tamamen kaldırılmış bulunan bu mezarlıkta birçok ünlü şahıs medfûn bulunmaktaydı. Şehrin Kağrı Pazarı mevkiinde, Hunat Külliyesi'ne yakın olarak bulunan Zeynel Âbidin

▲ Kayseri Kurşunlu Camii - 1927

Türbesi, aslında tekmeden, camiden, türbeden ve diğer müstemilattan oluşan bir külliye idi. Zeynel Âbidin de Kayseri'de ilk defa Rufâî Tarikatı'nı kurmuş bir şeyh idi ve dergâhını burada oluşturmuştu. Asıl adı Alaaddin Ali olan bu zat, yaklaşık 1414 yılında vefat edip buradaki türbesine defnedilmiştir.⁴ Türbe 1885 yılında II. Abdülhamid döneminde Seyyid Burhâneddin Türbesi gibi, Ankara Valisi Abidin Paşa ve Kayseri Mutasarrıfı Mehmed Nazım Paşa'nın delâletiyle vakıf bütçesinden yeniden yaptırılmış, Sultan bu türbeye de bir avize ve bir de halı hediye etmiştir. Bir ara türbe kütüphaneye çevrilerek buradaki mezar Seyyid Burhâneddin Türbesi'ne nakledilmiş ise de Vakıflar Bölge Müdürlüğümüz zamanında tarafımızdan bina tekrar türbe hâline getirilip mezar asıl yerine nakledilmiştir.

Kayseri'de İmam Sultan olarak isimlendirilen Zeynelâbidin'in türbesinin etrafında, yukarıda bahsedildiği gibi geniş bir mezarlık meydana gelmiştir. Kayseri'de medfûn önemli zatların (yatur-

ların) mezarlarının yerlerinin yazıldığı listelerde, İmam Sultan civarındaki mezarlıkta Karamânî Efendi'nin ve Mehmed Battal'ın medfûn bulunduğunu kayıtlıdır.⁵ Her iki zat hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Kayseri'de

▲ Hacılıç Mezarlığı | Albert Gabriel

1820'de meydana gelen Hasan Ağa eşkıyalık hareketini bastıran Kayseri Mutasarrıfı Hacı Hüseyin Paşa'nın da 1821 senesinde vefatıyla bu mezarlığa defnolunduğunu ve mezar taşı kitâbesini Ahmed Nazif Efendi yazmaktadır.⁶ Kayseri eşrafından birçok kimsenin mezarının olduğu bu mezarlıkta, şimdiki Orduevi'ne yakın yerde adına bir vakıf kurmuş bulunan ve yine 1820'de eşkıya Hasan Ağa vak'asında öldürülmüş olan Güpgüp-zâde Hacı Ebûbekir Ağa'nın da mezarı bulunmakta idi. Bu zatın mezar taşı, şimdi müze hâline getirilmiş bulunan evi, Güpgüpoğlu Konağı'nda teşhir edilmektedir. Eski resimlerde mezarlık ve mezarlar görülmektedir. Mezarlıkla birlikte külliyenin mescidi ve tekke yapıları da ortadan kalkmıştır.

MEVLEVÎHÂNE İÇERİSİNDEKİ MEZARLIK

Kayseri Mevlevîhânesi şehir merkezinde, İç Kale'nin güneyinde, Kaleönü

3 Çayırdağ, Hunat Hatun Külliyesi, Diyanet Vakfı, Kayseri Şubesi Yayını, No. 7, Kayseri 1998.

4 Sadi Bayram, Anadolu'da İlk Rufâîler ve Zeynelâbidin Ali Er-Rufâî Soyu Hakkında Yeni Hipotezler, I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996) E.Ü. Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, No.1, Kayseri 2000, s. 27-34; Çayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden XV ve XVI. Yüzyıllarda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları, Vakıflar Dergisi, S. XIII, s. 557-558, Ali Rıza Karabulut, Zeynelâbidin Ali Er-Rufâî El-Kayseri, Kayseri 2016.

5 Çayırdağ, Kayseri'deki Yatırlar, Erciyes Dergisi, Kayseri, 1979, S. 16-17, S. 26-31.

6 Ahmed Nazif, Mir'at-ı Kayseriye (Kayseri Tarihi), Yay. Prof. Dr. Mehmet Palamutoğlu, Kayseri 1987, s. 181, 182.

▲ Seyyid Burhâneddin Mezarlığı

mevkiinde bulunuyordu. Yukarıda bahsi geçen Seyyid Burhâneddîn Hazretleri'nin dergâhının yerinde idi.⁷ Bu dergâhın yerine VI. Murad'ın sadrazamlarından Bayram Paşa yeni bir mevlevîhâne yaptırmış ve burasının ihtiyaçları için bir vakıf tesis etmiştir.⁸ Mevlevîhâne bugün tamamen yıkılıp yok olmuş olup yerine vakıflarca bir işhanı yaptırılmıştır. Bir kısım alanı da bir banka ve özel şahıslarca işgal edilmiştir. Bu mevlevîhâne de diğer mevlevîhâneler gibi bir mezarlık oluşmuştu. Muhakkak ki bu mezarların çoğunluğu mevlevîhânenin gelmiş geçmiş hizmet ehline aitti. Mevlevîhânenin babadan oğula geçen son dört şeyhinin Seyyid Burhâneddîn Türbesi'nde olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Kayseri hakkında

ilk tarihi araştırmayı yapan Ahmet Nazif Efendi, “Mir'at-ı Kayseri” isimli eserinde zamanın Kayseri Mutasarrıfı Hacı Bekir Paşa'nın oğlu Celâleddin Bey'in 1819 yılında vefat etmesi üzerine bu mezarlığa defnedildiğini ve mezar taşı kitâbesini bildirmektedir.⁹

KURŞUNLU CAMİİ

ÇEVRESİNDEKİ MEZARLIK

XVI. yüzyılın ikinci yarsında Konya Valiliği yapan Hacı Ahmed Paşa'nın Kayseri'de Mimar Sinan'a inşâ ettirdiği külliyesinin etrafında da büyük bir mezarlık meydana gelmişti. XVI. yüzyılda Konya Valileri (Beylerbeyiler), Konya şehzade sancağı olduğundan, Konya'da şehzade ile birlikte değil, vilâyetin ikinci büyük sancağı olan ve

“Makarr-ı Mirmiran” denilen Kayseri'de oturuyorlar ve hayratlarını burada yapıyorlardı.

Hacı Ahmet Paşa'nın 1573 yılında Mimar Sinan'a yaptırdığı caminin (halk arasında adı Kurşunlu Camii)¹⁰ etrafında da bir mezarlık oluşmuştur. Bu mezarlık şehrin Cumhuriyet Meydanı (eski At Pazarı)'na kadar geliyordu. Ahmed Nazif Efendi'ye göre (s. 27), bu caminin civarında bir hayli âlim ve sâlih kişilerin mezarları bulunup bunların hayat hikâyeleri ayrıca yazılmıştır. Yine Ahmed Nazif Efendi, Kayserili âlimlerden olup 1849 tarihinde vefat eden Sadık Efendi'nin Kurşunlu Camii minaresi yakınında kabrinin bulunduğunu bildirmiş ve şuarâdan Mes'ud Efendi'nin yazmış bulunduğu kabir kitâbesini nakletmiş-

tir.¹¹ Yine aynı eserde ulemâdan Damat Halil Efendi'nin ve Hafız Ağa-zâde Hacı Derviş Efendi'nin bu mezarlıkta medfûn oldukları bildirilmiştir.

HÜSEYİN BEY HAMAMI

YANINDAKİ MEZARLIK

Kayseri'de Mimar Sinan'a eser yaptıranlardan birisi de, Kayserili olup XVI. yüzyılda Aksaray Sancağı mirlivalığı (sancak beyi) yapan Hüseyin Bey'dir.¹² Hüseyin Bey Kayseri'de Selçuklu Hacı Kılıç Camii'ni tamir ettirmiş, kuzeyine bir imârethâne (aşevi) yaptırmıştır. Ayrıca ismi Meydan veya Çömlek Hamamı olan meşhur hamamını, Cumhuriyet Meydanı (eski At Pazarı) yakınında, Sahibiye Medresesi arkasında, şimdiki İstasyon caddesinin batısında Mimar Sinan'a yaptırmıştır. Hüseyin Bey Kayseri'deki bütün bu hayratı için de büyük bir vakıf kurmuştur.¹³ Kalıntıları yakın zamana kadar gelen hamamın doğusunda, Selçuklu Sahibiye Medresesi ve Roma Mezarı denilen yapı

bulunamamıştır. Burada bulunan ve yakın zamanlarda Roma Mezarı olarak isimlendirilen yapı aslında bir Selçuklu türbe (kümbet) sinin alt katıdır. Kalıntının üst tarafı yanlış şekilde üçgen alınlıklı olarak çatı şeklinde onarıldığı için bu isim takılmıştır. Mezar aslında klasik, iki katlı kümbet olup belki de yukarıda ismi geçen şahıslara ait idi. Bugün içerisinde XIV. yüzyıla ait iki şahsın mezar taşı bulunmaktadır.

HACI KILIÇ CAMİİ

ÇEVRESİNDEKİ MEZARLAR

Kayseri'de önemli Selçuklu yapılarından Hac Kılıç Camii ve Medresesi'nin etrafında da büyük bir mezarlık vardı. Bu mezarlık, caminin doğusunda, şimdiki tiyatro (halkevi) binasından Kız Sanat Okulu'nun alanına kadar devam ediyordu. Bu mezarlık da tamamen kaldırılmıştır. Buradan geçen İstasyon Caddesi'nin genişletilmesi sırasında yol ortasında kalan, yukarıda bahsi geçen Hüseyin Bey'in mezarı Hacı Kılıç Camii

■ **Kayseri sekizinci yüzyılın başında Emevîler zamanında, Müslüman kuvvetler tarafından kısa süreli olarak Bizans'tan ele geçirilmiştir. Bu dönemde inşa edilmiş veya mevcut bir Bizans yapısının camiye çevrilmiş hâli olup günümüze kadar gelmiş bulunan Battal Camii'nin etrafında oluşan ilk İslam mezarlığı, kayıtlarda “şehitlik” olarak geçmektedir.**

arasında da bir mezarlık oluşmuştur. Bu mezarlıkta da önemli kişiler medfûn bulunuyorlardı. Eski yatır listelerinde Necmeddin İmad (Kübra) ve Molla Tayyib'in burada medfûn olduğu kayıtlıdır.¹⁴ Listelerde bazen Necmeddin Kübra olarak kaydedilen meşhur Şeyh Bağdat'ta medfûn olduğuna göre buradaki isim Necmeddin İmad olmalıdır. Ancak bu ve diğer şahıs hakkında bilgi

minaresi dibine nakledilmiştir. Yine son devir âlimlerinden Gözübüyük-zâde İbrahim Efendi de burada medfûndur.¹⁵ Kayseri'de bahsedilen bu mezarlıklardan başka kümbet ve türbe olarak birçok mezar anıtı bulunmaktadır. Bunlardan Hastane Caddesi'nde bulunan ve bugün yok olmuş olan Akyapı isimli kümbetin etrafında da bir mezarlık oluşmuştu. Yine Serçeönü, Sahibiye, Cürcürler Mahalle-

si'nde kesif olarak bulunan kümbetler (Anonim kümbetler), Hacı Kümbeti, Ulu Hatun Türbesi ve Şeyh Seyfullah Türbelerinin ve Kalenderhâne Tekkesi ve Camiinin bulunduğu geniş alanda da büyük bir mezarlık bulunmakta idi. Han Camii'nin batı ve kuzeyinde de mezarlar bulunmakta idi. Burada bulunan Şeyh Ebu İshak Alemdârî Tekkesi'nin mezarları hâlen mevcuttur. Yine Yanıkoğlu Camii etrafında da bir mezarlık bulunuyordu. Burada bulunan Beylikler dönemine ait Emir Şahap Türbesi, Babük Bey Türbesi ve Suya Kanmış Hatun Türbeleri bu mezarlık içinde bulunması gerekmektedir. Yanıkoğlu Camii yakınında olması gereken ve birçok eski vakıf kayıtlarında zikredilen Hoca Vatan Zaviyesi'nin de muhakkak ki bir mezarlığı vardı. Nitekim Karamanoğulları'na ait bazı mezar taşları bu çevreden çıkmıştır. Yakında bulunan Kalem Kırdı Mescidi'nin inşaatında bu çevreden alınmış İslâmî mermer mezar taşları yapıtaşı olarak veya kitâbe olarak kullanılmıştır. Bu mescit yeni yeri olan Seyyid Burhâneddin Türbesi yanına nakledildiğinde, taşların bir kısmı burada kullanılmış, bir kısmı da Kayseri Müzesi'ne teslim edilmiştir. Yine şehrin en eski büyük camisi olan Camii Kebir'in önünde bulunan, şimdi yıkılmış medresesi içerisinde, camiye yaptıran Melik Mehmed Gazi'nin türbesi olduğu gibi bunun önünde bir kısım şahsın ve hocaların da mezarları bulunmaktadır.

Kayseri'nin eski mezarlıklarından, asrî mezarlık yakınında bulunan ve büyük alana yayılmış olan Kiroğlu ve İyiler Mezarlıkları 20 yıl kadar önce belediye tarafından kaldırılarak yerleri îmara açılmıştır. ♦

7 Çayırdağ, Seyyid Burhaneddin'den Sonra Kayseri'de Mevlevîlik.

8 Çayırdağ, Kayseri Mevlevîhânesi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Y. 12, S. 2, s. 91-95.

9 a.g.e., Ahmed Nazif, a.g.e.

10 Çayırdağ, Mimar Sinan'ın Kayseri'deki Eserleri, Kayseri Tarihi Araştırmaları, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No.38, Kayseri 2001, s. 285-304.

11 Ahmed Nazif, Kayseri Meşhurları (Kayseriyye Meşahiri), Yay. Prof. Dr. Meserret Dirioz-Haydar Ali Dirioz, Kayseri 1991, s. 63-68.

12 Çayırdağ, Mimar Sinan'ın Kayseri'deki Eserleri, Uluslararası IV. Türk Sanatları Kongresi Bildirileri.

13 Çayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s. 558-559.

14 Çayırdağ, Kayseri'deki Yatırlar.

15 Ahmed Nazif, Kayseri Meşhurları, s.57, 58.

Hayat ve Ölüm Arasında Kayseri Mezarlıkları

Mezara hizmet medeniyete hizmettir.

YUSUF DURSUN

Ölüm güzel şey, budur perde ardından haber
Hiç güzel olmasaydı, ölür müydü Peygamber?..

Necip Fazıl

Dört asırdır inerek câmie nûr üstüne nûr
Yerde bulmuş yaşayanlar da, ölenler de huzûr.
Ona hâlâ gidilirken geçilir bir yoldan,
Göze çarpar ölüm âyetleri sağdan soldan,
Sarmaşıklar, yazılar, taşlar ağaçlar karışık.
Hâfız Osman gibi hattatla gömülmüş bir ışık
Bu mezarlıkta siyah toprağı aydınlatıyor;
Belli, kabrinde, O, bir nûra sarılmış yatıyor.

Yahya Kemal Beyatlı

dönüştürmüştür. Dolayısıyla insan modern hayatın içinde gittikçe daha “ölü” hale geliyor.

Yıllar önce Karadeniz’in şirin bir ilçesinin mezarlığını görünce duyduğum huzur ve hissettiğim duygudan dolayı içimden “insanın ölesi geliyor” dediğimi hatırlıyorum. Çünkü benim için mezarlıklar ölümler yurdu değil, diriler yurduydular. Bu dünya nasıl meşakkatle bekleme yeriye, mezarlar da

meşakkatsiz bir bekleme yeriye. İçinde yetiştığım geleneğin bana çocukluğumdan beri öğrettiği şey buydu.

İstanbul’da boğazın en güzel yerlerinde denizi seyreden mezarlıklarda da aynı duyguyu yaşadım. Ecdadın şehrin en güzel yerlerini mezarlara ayırmasındaki derinlik, hafıza, hatırlama ve güzellik cennetten kalma bir iz, bir hatıra, bir umut olmalıydı. Onun için ne zaman yeni bir şehre gitsem önce mezarlıklarını gezerim. Çünkü o şehrin insanını, bir

başka deyişle dirilerini en güzel biçimde mezarları anlatır, ölülerinden dinlersiniz. Ölülerinin dirilerini anlatmadığı bir şehirde mezarlık yok demektir.

Bu anlamda geçenlerde seyahat ettiğim Kayseri benim için önemli ve anlamlı tecrübeler, ilginç gözlemlere sebep oldu.

Erciyes hala ezelden ve ötelerden gelen bir şahide/mezartaşı gibi. Kayseri cennet kokulu şehirse/mezarsa Erciyes onun mezartaşı olmalı. Çünkü Erciyes bir mezartaşı gibi sonsuzluğun ve geçiciliğin o ince çizgisini bir mekân ve şehir üzerinden anlatmaya devam ediyor. Ona nereden baktığına bağlı elbette. O kimi zaman bir veli, kimi zaman bir pusula, kimi zaman bir türkü, kimi zaman bir kahraman,

kimi zaman da cenneti, öte dünyayı ve hakikati hatırlatan, sonsuzluk ve geçicilik habercisi bir şahide...

Bu duygularla dolaştığım Seyyid Burhaneddin Mezarlığı hala tarihten sesler ve nefesler taşıyor. Mezarın bakımlılığı o kadar dikkat çekiyor ki, insanlar cennet tasavvurunu hala unutmamışlar dedirtiyor. Mezar aralarında gezerken sanki mezarın sakinleri evlerini, yurtlarını, sokaklarını temizlemişler gelecek misafirlerini bekliyorlar. Sonsuzluk yurduna geleceklere bir işaret bırakıyorlar...

Bir yanda Suiçmez Hazretleri, öbür yanda Ahmet Remzi Hoca ve adı namı bilinen birkaç isim daha... Ama çoğunluğu isimsiz mezarlar. Nitekim burada isimsizlik sonsuzluk değil

▲ Asri Mezarlık - Kayseri

- Erciyes hala ezelden ve ötelerden gelen bir şahide/mezartaşı gibi. Kayseri cennet kokulu şehirse/mezarsa Erciyes onun mezartaşı olmalı. Çünkü Erciyes bir mezartaşı gibi sonsuzluğun ve geçiciliğin o ince çizgisini bir mekân ve şehir üzerinden anlatmaya devam ediyor. Ona nereden baktığına bağlı elbette. O kimi zaman bir veli, kimi zaman bir pusula, kimi zaman bir türkü, kimi zaman bir kahraman, kimi zaman da cenneti, öte dünyayı ve hakikati hatırlatan, sonsuzluk ve geçicilik habercisi bir şahide...

midir? Döner Kümbet'e giderken yürüdüğüm yolların sağlı sollu kenarlarında bizi selamlayan ehl-i kubur.

Tarih kokan, huzur dolu mekânları izleyerek adına asri denilen şehir mezarlığına gittim... Öncelikle sırtını bir şehrin kapısına yaslaması dikkatimi çekti. Öyle demiyor muydu mütefekkir; mezarlar şehrin kapıları değil miydi?

Sonra mezarların önemli bir bölümünün Erciyes Dağı'nı görmesi hoşuma gitti. Onlar Erciyes'e şahit Erciyes onlara... Ne şanslılar dedim içimden... Şehir mezarlığı alabildiğine temiz, düzenli, yeşil gerçekten bir bahçeyi andıran özelliğe sahip. Uzaklardan gelen Kur'an-ı Kerim sesi, bir eşiğe otururcasına oturulmuş, diz çökmüş gönüllerin mütevazı

biçimde huzura açılmış elleri, kıpırdayan dudaklar, nemli gözler, bekleyiş dolu hasretler... Mezarlar diyorum aynı zamanda duyguların taştaki tecelli ettiği mekânlar değil midir?

Mezarlığı gezerken insan huzurdan başka bir şey hissetmiyor. Huzuru veren biraz da mezarlıklara ve orada yatanlara verdiğimiz değerdir. Mezarlığı gezerken onlarca görevli gördüm. Kimisi çimleri suluyor veya biçiyor, kimisi yeni döşendiği belli olan taşların ritmini ve simetrisini ayarlıyor, kimisi gözüne kekremesi görünen herhangi bir unsurun mezarla aidiyetini bitiriyor. Mekândaki sükunetin bozulmasına izin vermiyor.

Defin işleri ile uğraşan görevlilerden, gelen ziyaretçilerin aradığı mezarları bulmasını sağlayanlara kadar etkileyici bir düzen ve ahenk var burada. Belli noktalara yapılmış çeşmeler (ki hepsi yörenin taşından ve yöresel dokuya uygun yapılmış) su sesiyle ferahlık veriyor sanki orada yatanlara. Arabaların geçiş yolları, yayaların kullanacağı yollar, özenle, insana saygı ilkesine göre düzenlenmiş. Mezara hizmet aslında diriye ve yaşayana, şehre hizmet dedim...

Bodrum kat, gasilhane ve garaj olarak planlanmış. Gasilhane kısmı, bay ve bayan olarak ayrı düşünülp çalışılmış. Bodrum katta bay ve bayan cenaze yıkama yeri, bay ve bayan morgu, tabut- kefen ve malzeme depoları, teknik hacimler ve garaj bulunmakta.

Mezarlık içerisine bir cami de yapılıyor. Yine görevlinin anlattığına göre yapılacak cami ile mezarlık içerisinde bulunan gasilhanede yıkama ve kefenleme işlemleri yapılan

Misafir olduğumu anlayan görevli mezarlıkla ilgili detaylı bilgiler verdi: Asri Mezarlık içerisinde yer alan gasilhane 2016 yılı içerisinde projelendirilip inşaatı tamamlanmış ve 2017 yılı başı itibarı ile hizmete girmiş. Proje planlanmasında mevcut yeşil dokunun korunması ve dokuya uygun malzeme seçimi hedeflenmiş. Dokuya uygun bir hizmet binası da mevcut. Hizmet binasının 2 adet çalışma ofisi, müdür odası, bekleme odası (lobi), arşiv, misafirhane (şehir dışından gelenlerin konaklayabileceği), bay ve bayan gassal odaları ile wc ve lavabolar bulunmakta. Diğer giriş işçi girişi olup, binanın yan tarafında. Bu girişi kullanacak olanlar için şöför odası, yemekhane- mutfak, personel dinlenme, işçi-soyunma mekânları oluşturulmuş.

naaşların cenaze namazlarının kılınması, böylece tüm defin işlemlerinin tek bir merkezde toplanması amaçlanmaktadır. Cami Selçuklu motiflerinden esinlenerek inşa ediliyor. Tüm bu yapıları tamamlayan unsur ise Taziye evi...

Şehir mezarlığında diğer şehirlere göre dikkatimi çeken bir farklılık da mezarlar kişiye mahsus değil aileye mahsus olarak düşünülmüş. Dolayısıyla mezarlıkta gezerken sanki caddesi sokağı olan evler arasında geziyor hissini yaşıyorsunuz. Camisi, sokakları, yolları, pınarları ve insanları ile bir şehri andırıyor. Ama bu şehir gerçekliğin, sessizliğin, mananın şehri...

Mezarlığın üst tarafında gördüğüm tarihi kalıntıların şehrin tarihinden bir iz olduğunu öğrendiğimde mezarın

anlamı gözümde daha da büyüyor. Çünkü tarihi eserlerimizle mezarlarımız arasında yakın bir ilgi vardır. Mezarlarımız ve mezarlıklarımız nasıl o coğrafyanın bize ait olması ile ilgili göstergelerse, tarihi eserlerimiz de aynı anlama sahiptir. Bir duvar, bir su yolu, bir harabe ev bile olsa o geçmişten gelen ve bizi geçmişe bağlayan bir izdir.

Mezarlığın kenarındaki yoldan geçen araba sesleri, biraz ilerideki piknik alanından gelen insan sesleri hayatın işaret-

*Sonra bir mezarlıkta
Bir çukurun başında
Bir kapının ağzında
Herkes susar
Konuşur ölüm
Ve sürer hayat.*

Erdem Beyazıt

leri... Hayat ve ölüm iç içe. Bu bireysel olarak kendi hayatımızda da böyle değil mi: Ama özen gösterilen bir mezarlık onlardan daha önemli ve derin boyutta hayatın işareti...

Ölülerin yaşadığı idrakidir bizi canlı kılan. Ölülerimize verdiğimiz anlamdır bizi anlamlı kılan. Ölmeden ölme sırrı bu olsa gerek diyerek ve tüm yatanlara bir Fatih okuyarak bir başka şehrin mezarlığına doğru içimdeki şiiri de mırıldanarak yoluma devam ediyorum...

■ **Şehir mezarlığında diğer şehirlere göre dikkatimi çeken bir farklılık da mezarlar kişiye mahsus değil aileye mahsus olarak düşünülmüş. Dolayısıyla mezarlıkta gezerken sanki caddesi sokağı olan evler arasında geziyor hissini yaşıyorsunuz.**

Alzheimer

İnsanlar ve Şehirler

MUSTAFA DOĞU

Nasreddin Hoca Akşehir pazarında bir adamın başına toplanmış olan kalabalığa yaklaşır.

Satıcı elindeki kuşu satmaya çalışmaktadır.

Yandaki tavuklar 5 akçeyken, kuşun fiyatı 50 akçedir.

Hoca bir türlü fiyattaki aşırı farka anlam vermez ve sorar:

- “Hemşerim bu nasıl bir kuştur ki 50 akçe istersin?”

- “Hoca efendi bu bildiğin kuş değildir bunun özelliği var.”

- “Neymiş özelliği?”

- “Hocam bu kuşa papağan derler ve konuşur.

“Hoca hemen eve koşar, kümeden hindisini kaptığı gibi pazara döner.

Papağan satmakta olan adamın yanında durur ve yüksek sesle:

- “Bu gördüğünüz kuş sadece 100 Akçeye, gel, gelll!”

Herkesten çok, papağan satan şaşar bu işe ve sorar:

- “Hocam 100 Akçe çok değil mi bir hindi için?”

- “Sen 50 akçeye satıyorsun ama?”

- “Dedim ya hocam benim kuş konuşur ama..”

- “Öyleyse, benimki de düşünür!”

DEMEK Kİ DÜŞÜNMEK; VAR OLMANIN, YAŞAMANIN, CANLILIĞIN, NEFES ALIP-VERMENİN DEVAM EDE- geldiği sürece kendisini hissettirdiği temel unsurlarından biridir. Düşünmek Allah’ın yaratmış olduğu canlı varlıklar içerisinde insanoğluna sunduğu en büyük lütuf ve ikramıdır. Unutmak/unutabilmek de en az düşünmek kadar insana verilen müthiş bir kazanımdır. Dua ederiz “unuttuklarımız- dan veya hataya düştüklerimizden dolayı sorumlu tutma bizi ey Rabbimiz!” diye. Etimolojik olarak insan kelimesinin “unutmak” anlamına gelen “nisyan” kökünden geldiğini dikkate aldığımızda bunun da varoluşun en temel unsur- larından olduğunu kabullenmiş oluruz. Öyleyse şöyle bir teorem gerçekleştirebiliriz en kısa deyiimiyle; “düşünen aynı zamanda unutulabilir”.

Düşünmek veya düşünüyor gözükmek acaba tüm canlı varlıkların ortak özelliği midir? Hatta soruyu biraz daha genişleterek canlı veya cansız tüm varlıkların ortak özelliği midir diye soralım? Yoksa sadece iradi varlıklara atfedilen bir haslet midir? Bu geçmişte de uzun uzun tartışılmış ve muhtemelen gelecekte de aynı şekilde tartışılmaya devam edecek bir konudur. Bizim bu yazıya böyle bir başlangıç yapmamızın nedeni “unutmak/unutulmak” ekseninde bir okuma yapacak olmamızdandır. Düşünmek için sor- duğumuz sorunun benzerini unutmak içinde sorabilir ve üzerinde yoğun tartışmalar gerçekleştirebiliriz.

Allah düşünme yetisini lütfettiği varlıkları katında mükel- lef kılınanlar olarak zikretmekte ve ölüm sonrası yeniden dirilişin gerçekleşeceği kıyamet/mahşer günü kuracağı mahkemedeki mizanda tartılacakların bu vasfın kullanımı ile gerçekleştirilenlerden olacağını bildirmektedir. Bu bir ödülü ve cezayı da beraberinde getirecek ve ebedi kılınan yeni bir hayatın ikametgâhını da tayin edecektir. Melek, İblis (cin-şeytan) ve Âdem (insan) örneklemesinden bu olayın bize neler anlatması gerektiğini bildirmekte ve Âdem’in yaratılışı ile diğer iki varlığın bu yaratılan insan karşısındaki pozisyonunu belirlemektedir. Melekler yaratılış fitratlarına uygun olarak emredileni sorgulamaksızın tereddütsüz yerine getirmekte iken, İblis yaratılış fitratında kendisine bahşedilen düşünme yetisinin kazandırdığı bir güven ile emri sorgulamakta ve kafasına yatmadığı için isyanı seçmektedir. Karakterine itaatin ve isyanın birlikte yüklendiği Âdem olan insan ise verdiği ilk sınavda isyankâr-azgın varlığın kışkırtması ve iğvası ile yasak kılınan ağaca dokunmakta ve aldanmış/aldatılmışlardan olmaktadır. Fakat aynı Âdem yeniden düşünerek yaptığı şeyin büyük bir yanlış olduğunu fark ederek tevbe-yi-pişmanlığı-nedameti seçerken, İblis yeniden düşünmeye ihtiyaç dahi duymaksızın eylemini kendi doğrusu üzerinde mutlaklaştırarak isyanı-tuğyanı sürdürmeyi seçmiştir. Yeryüzü ise, düşünme/akletme yetisi ile muhakeme ve mukayese kabiliyetini kazanmış olan bu

iki farklı figürün temsilcilerinin çetin mücadelesine sahne olmaktadır. Melek ise sadece itaatin fitratına kodlandığı varoluşunun gereği olarak Allah katından insanlar arasından seçilen elçilere mesajlar taşımak suretiyle diğer iki mükellef varlığın temsilcilerine mükellefiyetlerini ve sorumluluklarını tekrar tekrar hatırlatma görevini sürdürmektedir.

Peki; düşünmek kadar unutmak da bir lütuf mudur? Bir olay oluyor, bir darbe alıyorsunuz veya kontrolünüz dışında gerçekleşen bir hadise neticesinde unutuveriyorsunuz tüm geçmişinizi, kim olduğunuzu, kendinizi, adınızı, varlığınızı, çevrenizdeki varlıkları, eşyayı, anlamlandıramıyorsunuz zihninizde-havsalanızda. Bir hafıza kaybı yaşıyorsunuz. Sürekli sorular sorarak bir an önce sıyrılmak, kurtulmak istiyorsunuz düştüğünüz bu girdaptan. Birileri etrafınızda sürekli size geçmişinizi, varlığınızı, sevdiklerinizi hatırlatıcı çağrışımlarda bulunuyor ki bir bağ kuruluversin de bir an önce çıkıversiniz diye içinde bulunduğunuz çıkmazdan. Geçici, silinen hafızada kaybolanlar sonradan elde edilen, yaşanılanlar oluyor sadece, yaratılıştan verilenler değil. Bu pozisyondaki insan hiç kimseyi-hiçbir şeyi tanıyamaz iken acıkmak, gülmek, ağlamak gibi temel ihtiyaçlar sadır olduğunda bir tanımlamaya gerek duymaksızın gereğini yerine getirmektedir. Bu yukarıda anlatılmaya çalışılan hadise, kontrol dışı gerçekleşen darbe veya kaza netice- sinde oluşan bir travma-bir unutmak. Birde insanoğlunun yaşadıkları neticesinde hafızasından tüm izleri ile kazanır- casına silinmesini istediği, hiçbir hatırası ile yüzleşmek istemeyeceği hadiseler vardır unutamadığı, acılarıyla, dram- larla, ihanetlerle dolu olan. En sevdiklerinizi kaybettiğiniz savaşlar, cinayetler, depremler, trafik kazaları, yangınlar, afetler, bunlardan sayılabilecek olanların bir kısmıdır. Bazen de hiç unutmamak istersiniz öfkenizin, kininizin, nefretinizin, intikam alma hissini-hırsını ayakta tutması ve canlı kalmasını sağlaması için.

İslam, adaletli/erdemli/ahlaklı bir toplumunun inşası- nın-ihyasının oluşturulup sürdürülebilmesinin beş temel esas üzere bina edilmesi ile mümkün kılınabileceğini vurgulamakta ve bu uğurda mücadele edilmesini salık vermektedir. Bunlar din-akıl-can-mal-nesil emniyetleridir. Bunların içinde bir önem sıralaması yapılacak olsa, sanıyo- rum kahir ekseriyet akıl üzerinde mutabık kalacaktır. Zira akı olmayanın, mükellefiyetinin olamayacağı bilinen bir gerçektir. Sağlıklı bir toplum oluşturma ve nesiller boyu devamlılığını sağlayabilme akıl sağlığı yerinde dinç-dinamik insanların varlığı ile mümkün kılınabilmektedir. Siyasi otorite-iktidar başta olmak üzere, erdemli birlikteliklerin/ oluşumların uğrunda mücadele vermeleri gereken en temel haklardandır akıl sağlığı yerinde nesillerin varlığını ve devamlılığını sürdürme uğraşısı.

Akıl çalıştırıldıkça üretkenleşir. Akıl vahiy doğrultusunda işlevsel kılındıkça insanın beşer olması sağlanır. Rasyonalist bir bakış açısı insanı tanırlaştırır, bencilleştirir, narsistleştirir, azgınlıştırır. Dolayısıyla Rabbimiz; kevnî ve vahyî ayetler doğrultusunda sorgulayıcı bir aklın, teslimiyetçi bir akıldan, tahkiki imanın ise taklidi imandan daha üstün kılındığını ve bu sorgulayıcı yaklaşımın ise itminana ermiş bir nefiste tezahür bularak, insanın ulaşabileceği en güzel derece

■ **Akıl çalıştırıldıkça üretkenleşir. Akıl vahiy doğrultusunda işlevsel kılındıkça insanın beşer olması sağlanır. Rasyonalist bir bakış açısı insanı tanırlaştırır, bencilleştirir, narsistleştirir, azgınlıştırır. Dolayısıyla Rabbimiz; kevnî ve vahyî ayetler doğrultusunda sorgulayıcı bir aklın, teslimiyetçi bir akıldan, tahkiki imanın ise taklidi imandan daha üstün kılındığını ve bu sorgulayıcı yaklaşımın ise itminana ermiş bir nefiste tezahür bularak, insanın ulaşabileceği en güzel derece olan ahseni takvim mertebesine ulaşılmasını sağladığını bildirmektedir.**

olan ahseni takvim mertebesine ulaşılmasını sağladığını bildirmektedir. Düşünülmesini-akledilmesini yüzlerce ayeti kerimesi ile adeta emir kipi denecek doğrultuda Rabbimiz kullarından istemektedir. “İşleyen demir ışıldar” sözü baz alındığında, insanoğlu vücudunun tüm aza ve organlarının kireç/pas tutmaması, bir ömür boyu sağlıklı kalması ve onlardan maksimum istifade edebilmeyi sağlayabilmesi için, onları performanslı ve işlevsel kılmak zorundadır. Düşüncenin de başarılı bir şekilde işlevsel kılınması ve gelecekte karşılaşılması muhal olmayan Alzheimer’ın (tümünden unutmamanın) bertaraf edilmesi için, onu üretken kılmak, çalıştırmak-aktif ve diri tutmak bir zorunluluktur. Sonuç itibariyle düşünme var olmadır. Düşünme sağlıklıdır-sıhhattir. Düşünme had bilmedir. Düşünme kendin olmadır. Düşünme hürriyettir. Düşünme sorumluluktur. Düşünme Allah’a kul olmadır. Düşünme erdemdir, ahlakıdır, fazilettir, diyebiliriz.

Unutmak! Birçok insanoğlu için ciddi bir problem. İnsan zihnini bir bilgisayar diski gibi her şeyi aklında tutan bir unsur olarak telakki etmek, ona gereğinden fazla yük yüklemektir. İnsan hafızası yine disklerde ki gibi sıralı erişim mantığına göre dizayn edilmiş ve ihtiyaç duydukça bir kelime veya cümle ile bütünü ortaya dökcek bir yapıya da sahip değildir. İnsanın karakterini fitratı, diskin karakterini de işletim sistemleri belirler. İnsan zihni/hafızası bir takım bilgileri veya olayları tamamen veya kısmen unuttur. Ta ki, bu bilgiye veya olaya yeniden ihtiyaç duyulduğunda çağrıştıracı bir takım ipuçları devreye girtilerilerek onları

tekrar -kısmi de olsa- hatırlaması sağlanır. Birde hard diskin formatlanıp tüm bilgilerin silinmesi gibi bir unutmaya vardır ki, her insanın -özellikle ilerlemiş yaşlardakilerin korkunç kâbusu. Tıbbi deyimini ile “Alzheimer” denen bu hastalık, maalesef tedavisi de çok mümkün olmayan bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hastalık insana öyle davranışlar sergiletiyor ki, en yakınlarınız-sevdikleriniz, sizi çok sevenler bile uzun süre tahammül gösteremiyor ve bir an önce kurtulmak istiyor sizden ve pozisyonunuzdan. Sadece hiçbir şeyi hatırlatmamakla kalmıyor, fitri/insani davranışlarınızı bile sergilettirmiyor, tam tersi davranışlarla tahammül sınırlarını zorlatabiliyor.

Bir an geliyor hafızanız/zihniniz -formatlanmış bir disk gibi- yaratılışla ve sonradan elde edilen tüm kazanımların silindiği bomboş bir unsur haline geliyor. Düşünebiliyor musunuz yıllarca beraber yaşadığınız başta en yakınlarınız olmak üzere etrafınızdaki hiçbir nesne-varlık-olay size bir şeyler çağrıştırmıyor, bir şeyler anlatamıyor. Evladınız, kardeşleriniz, ebeveynleriniz, eşiniz, torunlarınız, şehriniz, eviniz, mahalleniz, komşularınız, caminiz, okulunuz bir gün geliyor ki, sizin zihin dünyanızda hiç bir hatırası kalmamış nesnelere ve varlıklara dönüşebiliyor. Öyle ki en yakınlarınız, en tanışık kılınanlarınız, bir anda hiç tanımadığınız, uzak kılınanlara dönüşüyor sizin için. Daha acısı kendinizi tanıyamıyorsunuz, “ben kimim?” diye sürekli sorular soruyorsunuz birilerine, anlamsız boş gözlerle sağa sola bakarak. Aldığınız cevaplar sizde herhangi bir çağrışım yapmıyor, söylenenleri-anlatılanları anlamlandırmaya çalışıyorsunuz kafanızı-beyninizi patlatırcasına, yoğunlaşıyorsunuz-yoruluyorsunuz ama nafiye, istenilen/arzulanan çözümlemeler bir türlü gerçekleşmiyor zihin dünyanızda.

Allah; yeryüzünün/arzın/dünyanın gezilmesini, temaşa edilmesini ve yaratılış başta olmak üzere inkâr edenlerin-yalanlayanların akıbetlerinin nasıl olduğunun gözlemlenmesini, anlamlandırılmasını, anlamak için okumalar yapılmasını mümin kullarından istemektedir. Yaratılışından beri bu yaşlı dünya nice kavimlere, devletlere, imparatorluklara, kuruluş mücadelelerine, yükseliş ve düşüşlere, gelişmelere, medeniyetlere, istilalara, helak ve yok edilışlere sahne olmuş, her bir karış toprağı-dağı ve taşı tanık kılınmıştır. Asırlık eserler ve yapıtlar kendilerinden sonra gelecek kuşaklara-nesillere izler taşımış, mesajlar aktarmış, haberler vermişlerdir, okumasını ve anlamlandırmasını bilenler için. Bazen koca bir şaheser, bazen küçücük bir sikke, alıp götürür sizi tarihin gizemli sayfaları arasından dolaşarak o

dönemlere. Medain-i Salih’ten geçerken ürperirsiniz “Semud Kavminin” helak oluş hikâyesi ile “Lût gölü” civarından veya “Pompei” şehrinden”, Lût kavminin insanlıktan nasıl çıkıp hayvanlardan dahi aşağı mertebelere sürüklenerek helak oluşlarını düşünürsünüz. Patra’da, Mısır’da, Kudüs’te, Şam’da geçmiş kavimlerin izlerinde dolaşırsınız bir şeyler yakalamak için.

Tevhidi dinlerin elçiliğini yapmış Allah resulleri-nebileri bulundukları coğrafyanın “Ümm-ül Kura”larından (şehirlerin anası-anakent) seçilerek görevli kılınmışlardır. Bir dinin, yaşam tarzının, hukukun, ümrânın, harsın, medeniyetin, kültürün oluşumu ve yayılması için başşehir-anakent seçimi son derece önemlidir. Elçiler zincirinin son halkasını oluşturan Hz. Muhammed (SAV) de, atalarının ve kendisinin doğduğu ve bir ömür geçirdiği, temeli atası İbrahim ve oğlu İsmail

verilmiştir, bu beldeyi “Medine” kılması, geleceğin büyük medeniyetini inşa etmesi için.

Yesrib bedevilikten hadariliğe geçiyor, medenileşip Medine’leşiyor, gelecekte oluşacak büyük bir ümrânın küçük bir prototipini oluşturunuyordu. Asırlardır kurumsallaşmış ve bir devlet geleneği oluşturmuş, şirkin-tuğyanın egemen olduğu Bizans’a-Sasaniler’e-Habeşlilere karşı, tevhidin tüm birimlerinde hayat bulacağı, aslında var olan, fakat üzeri tozlanmış bulunan büyük bir medeniyetin ihyası ve yeniden inşası başlıyordu. Temelleri kibir/isyan üzerine bina edilen saraylara karşı, temeli takva üzerine bina edilen bir mabedin-mescidin merkeze alınmasının mücadelesi idi bu. İhtişam ile tevazuunun, isyan ile itaatın, zulüm ile adaletin mücadelesi. Merkeze, tevazuunun-itaatin-teslimiyetin-aciziyetin-kul olmanın her türlü tezahürünü yansıtan mabet/

tarafından atılan, Arabistan-Hicaz bölgesinin en önemli ibadet ve ticaret şehri olan Mekke’de seçilip-görevlendirilmiştir İlahi mesajları tüm insanlığa ulaştırması için. Mekke site devletini oluşturan parlamentonun despot ve zalim yöneticileri tarafından kendisine ve dostlarına doğdukları topraklar dar kılındığında, Yesrib’e yöneltilmiş-hicret izni

mescid yerleştirilince, o beldeler tevhidin-adaletin egemen olduğu topraklara dönüşüyor. Bu inancın oluşturduğu felsefe ile gerçekleşiyor imar ve inşa çalışmaları. Devlet idari, askeri, adli, mali, ticari unsurlarını bu ruh ışığında kurumsallaştırıp şekillendiriyor. “Okul!” emrinin kurumsal yapılanması şekilleniyor mescidin yanında “Suffa” (med-

rese-okul) olarak, vahyin ışığında ve yol göstericiliğinde düşünen-akleden bedenlerin oluşumunu sağlamak için. Alternatif çarşı-pazar kurularak faizin, stokçuluğun, karaborsacılığın, sömürünün, haksız kazancın bir ahlaksızlık olduğunu, düzgün alışverişin, doğru ölçü-tartı ile nasıl oluşması gerektiğini göstererek ticaret yeniden tanımlanıyordu. Mezarlıklar inşa ediliyor; Müslüman yaşamının tek boyutlu

Bizans, Roma, Selçuklu ve Osmanlı geçmişini iyi okuyarak bugünlere kadar gelmeliyiz şehrin hafızalarından izler sürerek. Kültepe'de (Kaniş-Karum) Asurlulara-Hititlilere, kale ile Bizans'a-Roma'ya, Kervansaraylar, hanlar, camiler, medreseler, hamamlar, aşevleri, kümbetler ile Selçuklulara, bedesten, çarşı ve köprüler ile Osmanlı'ya, Beyliklere dokunuruz o günleri anlamak-anlamlandırabilmek için... Seyyid

olmadığını, dünya hayatının ebedi kılınmadığını, ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğunu, yeniden dirilişin-ahiretin mutlak gerçekleşecek bir va'd-va'id olduğunu anlatmak için.

Şehirlerin bir ruhunun olduğu ve canlı organizmalar gibi beslenip büyüdüğü-geliştiği, değişip evirildiği göz önünde bulundurulduğunda, taşıdığı ruh -beslendiği kültürün bir tezahürü olarak şekil bularak- mimaride, sanatta ve ticarete yansıyacaktır. Bir Bizans/Roma Hristiyan kültürünün egemenliği ile kurulup gelişen Kostantiniyye'nin, bir Osmanlı İslam kültürü ile yoğrularak, yeniden şekil verilmek suretiyle, nasıl değişip evirildiğini ve İstanbul olduğunu örnek kılabiliriz bu tezimize. Hakeza bir Kudüs'ün, bir Kahire'nin, bir Şam'ın benzer kaderleri yaşadığını. Yaşamakta olduğumuz şehrimizin de bir hikâyesi var bilinmesi gereken. Milattan önceki Asurlar-Sümerlere kadar uzanıp, milattan sonraki

Burhaneddin, Ahi Evran, Turasan-ı Veli ile “taş üstünde taş, gövde üstünde baş” bırakılmayarak, adeta geçmiş tarihin yok edilerek, yeni bir tarihin yazılmaya başlandığı Moğol istilalarını hatırlarız yüreğimizdeki yangın ve içimizdeki sızıyla.

Hani milli şairimiz, basılan yerlerin toprak diyerek geçilmemesini, bu topraklara altında yatan binlerce yiğidin/şehidin kanlarıyla hayat verildiğini hatırlattığı dizeleri var ya, işte onlarla mekâna, mekânın oluşumuna, zamana bir vurgu yaparak bunlar üzerinden düzgün bir okuma yapılmasını salık vermektedir. Bu vurgusu yapılan şehrin/ülkenin hafızasıdır, kalbidir, kalbe kan pompalayan hayat damarlarıdır. Geçmiş ile bugünü anlamlandırma ve geleceğe köprü inşa etme çabasıdır. Köprüler bağlantısı en güçlü ve önemi en yüksek geçiş güzergâhlarıdır. Birçok şehrin silüetini süsler köprüler, adeta geçmişin geleceğe taşınmasını

sağlayan birer hafızaları gibi. Geçmişine, hafızasına sahip ol (a) mayan insanlar ve şehirler ne acıdır ki tedavisi adeta imkânsız olan alzheimer hastalığına tutulmakta ve sağlıklı gelecekler inşa etmekten yoksun kalmaktadırlar.

Yirminci yüzyıl büyük savaşların, işgallerin, soykırımların, sömürgelerin yaşandığı ve neticesinde büyük trajedilere sahne olan bir dönem olarak tarih sayfalarındaki yerini almış, almaya da devam etmektedir. Birinci ve ikinci dünya savaşları milyonlarca insanın ölümüne, sakatlanmasına, kadınların dul, çocukların yetim kalmasına neden olmuş, insanlık dışı bir vahşet olarak tanımlanırılabilir atom bombası ile bir anda yüz binler kanları dahi akıtılmadan, büyük acılar içerisinde kıvrandırılarak ağır ağır son nefeslerini boğulmak suretiyle vermişlerdir, kimsenin kimseye yardım edemediği bir pozisyonda. Tabiat ve tüm canlılar üzerinde onlarca yıl

■ **Milattan önceki Asurlar-Sümerlere kadar uzanıp, milattan sonraki Bizans, Roma, Selçuklu ve Osmanlı geçmişini iyi okuyarak bugünlere kadar gelmeliyiz şehrin hafızalarından izler sürerek. Kültepe'de Asurlulara-Hititlilere, kale ile Bizans'a-Roma'ya, Kervansaraylar, hanlar, camiler, medreseler, hamamlar, aşevleri, kümbetler ile Selçuklulara, bedesten, çarşı ve köprüler ile Osmanlı'ya, Beyliklere dokunuruz o günleri anlamak-anlamlandırabilmek için..**

sürecek izleri ile insanlık karşı karşıya bırakılmıştır. İşte toplumsal hafızanın diri tutulması ve gelecek nesillerin yaşatılan bu insanlık dışı vahşetin oluşumunu sağlayan mantık ve mantaliteyi iyi anlamlandırabilmesi olayın doğru okunması ile gerçekleşebilecektir. Japon yöneticileri her yıl, yeni nesillerin zihninde vahşeti canlı ve diri tutabilmek için o günleri milli yas ilan ederek törenler ile anmakta/ anlamlandırmaktadırlar. İnsanlığın gelebileceği en alt seviye olan “Belhüm Adal” (Esfele Safilin-aşağıların aşağısı) noktasına emri verenlerin ve uygulayanların nasıl geldiğini tüm insanlığın görmesini ve düşünmesini sağlamak için Hiroşima'yı ve Nagazaki'yi gündemden hiç düşürmemelidir. Yeter ki insanlık fitratından kopmaya görsün, hiçbir acı, hiçbir trajedi, hiçbir vahşet yenilerinin önüne geçemeyecek ve benzer acılar sürekli yaşanacak-yaşatılacaktır. Ruanda, Srebrenitsa, Irak, Afganistan, Cezayir, Suriye, Çeçenistan, Doğu Türkistan, Keşmir, Arakan, Suriye ve daha sayamadıklarımız en yakın tarihin tanıkları olduğumuz örnekleridir.

Bugünün dünyasında İslam medeniyetinin şehircilik anlayışını yansıttığını iddia edeceğimiz bütünsel bir örnekten bahsetmemiz ne kadar mümkündür? Mabettler dışarıda tutulduğunda, İslam şehri diye isimlendirilen tüm şehirlerimizin Batı tarzı yapılaşmalardan hiçbir farkının

olmadığını acı da olsa müşahade etmekteyiz. Modernizm geliştirdiği Batı tarzı mimari ile şehirlerin geçmiş hafızalarını yok etmekle kalmıyor, tüm köprüleri yıkarak tarihsel bağları siliyor. Globalleşme; bütün şehirleri kaçınamayacakları ortak bir kaderde buluşturmuş gibi hiçbir özgünlükleri olmayan ve birbirlerinin kötü taklidi ve kopyaları olmaktan da öte geçemeyen kentlere dönüştürmektedir. Paris-Moskova-New York-Londra'yı, Dubai-Riyad-Tahran-İstanbul'dan, Vatikan'ı Mekke-Medine'den farklı kılması gereken, inancın baskın olduğu bir mimariden ne kadar bahsedebiliriz? Bütün bu şehirlerde özgün olması gereken mimarinin ve estetiğin kendini kaybettiğine, kapitalist bir zihin yapısının ortak değerleri olan aynı tarz gökdelenlerin, AVM'lerin, iş ve finans merkezlerinin baskınlığına şahit olmaktayız. Oluşturulmaya çalışılan mimari ile adeta, Firavun'un “Musa'nın Rabbi” ile savaşmak için Haman'a yapmasını emrettiği kuleleri imrendirecek-kıskandıracak düzeydeki yapılan yüksek ve gösterişli gökdelenler, mabetleri şehrin silüetlerinden ve baskın görünürlüğünden silmekte, tüm şehirleri inançların baskınlığından soyutlayarak aynileştirmektedir.

Yüz-yüz elli yıl önce dünyayı dolaşan herhangi bir seyyah, gittiği ülkelerde hangi dinin-inancın baskın olduğunu o topraklarda uygulanan mimariden ve

ortaya konulan eserler sayesinde bir kanaat sahibi olabilirdi. Uzaktan ve yakından göreceği ilk binalar muhtemeldir ki ibadethaneler-mabetler veya kutsal mekânlar olmaktadır. Bu binaların etrafında şekillenmiş o inancın-düşüncenin toplumsal alanlara anlam kattığı meskenler, çarşı-pazarlar, eğitim kurumları, idari, askeri ve kamusal binaların bir ahenk-uyum içinde şekillendiğinin tanığı olmaktadır. Bugün için aynı şeyleri söyleyebilmek ne kadar mümkün? Bu iddiayı sürdürebilmek için, insanın biraz dürüst olması ve iyiden iyiye hamaset yapmasını gerektirmektedir. Adeta tüm dünya, tek yürek olmuş bir inancın, ideolojinin veya izimin etrafında saf tutmuş yeknesak bir görüntüyü yansıtmaktadır.

Hristiyan-Batı dünyanın geliştirdiği kapitalist ekonomik sistem, modernist felsefe ile hayatın her safhasına müdahil kılınmıştır. Adam Smith'in Kapital-modernist felsefesinin egemen olduğu Avrupa veya ABD ile Karl Marks'ın Komünist-sosyalizm felsefesinin baskın olduğu Çin, Küba veya Kuzey Kore şehirlerini birbirinden ayıran bir fark var mıdır? Budizm'in egemen olduğu Bangkok ile Şintoizm'in egemen olduğu Pekin'i birbirinden ayıran farklar nelerdir? Kahire ile Paris, Şam ile Londra veya benzer şehirleri farklı kılan unsular nelerdir? Sadece ve sadece mabetlere yansı-

yan mimari çizgilerdir. Ötesi hep aynı. Hafızasını koruyan, geçmiş ile bağlarını koparmayan nadir de olsa bir takım şehirler varlığını sürdürmekte ve adeta hafızasını silmeye çalışanlara meydan okumaktadır. UNESCO tarafından da koruma altına alınan, Belçika’da Burugge, Türkiye’de Mardin, İran’da İsfahan bu nadirattan olan şehirlerdendir.

Yatay mimarinin oluşturduğu (tek veya iki katlı müstakil evler) canlı-diri-içten-samimi insani ilişkileri bünyesinde barındırırken, modern mimarinin oluşturduğu -insanları üst üste istifleme-paketleme olarak telakki edilebilecek- dikey yapılaşmalar (gökdelen-apartman) yerini sahte-yapmacık-içtenlikten uzak- gösterişe dayalı gayri insani ilişkilere terk etmiştir. Yeni dünyanın yeni yaşam merkezleri yaklaşıldıkça uzaklaşılan bir anaforu meydana getirmekte ve sanal/ yapmacık ilişkiler çok önemli hasletleri de beraberinde alıp götürmektedir. Bugünün dünyasında öyle apartman-

- **Modernizm geliştirdiği Batı tarzı mimari ile şehirlerin geçmiş hafızalarını yok etmekle kalmıyor, tüm köprüleri yıkarak tarihsel bağları siliyor. Globalleşme; bütün şehirleri kaçınamayacakları ortak bir kaderde buluşturmuş gibi hiçbir özgünlükleri olmayan ve birbirlerinin kötü taklidi ve kopyaları olmaktan da öte geçemeyen kentlere dönüştürmektedir.**

lar-siteler var ki dünün birçok köyünden-kasabasından daha büyük, daha kalabalık. Dünün köyünde-kasabasinda mesafelerin uzaklığı ilişkilerin sıcaklığına bir problem oluşturmaz, herkes herkesi yedi göbek sülalesine kadar tanırdı. Bugünün apartmanlarında mesafeler alabildiğine –bir duvar mesafesine- kıaldı ama ilişkiler soğudu, tanışıklıklar kayboldu. Karşı karşıya oturan insanlar bile bir birini tanımaktan, tanış olmaktan, komşu olmaktan uzaklaştırıldı. Bu dünyada “kimse kimsenin külüne muhtaç değil”, herkesin parası var istediği küllü istediği marketten satın alabilmektedir (!). Kimse komşu almıyor, sadece barınacağı evler satın alıyor.

İslam dünyasının canı-ruhu-kalbi, Allah’ın beyti, müminlerin en kutsal mabedi kıyam ve hürriyet merkezi Kâbe, etrafına örülen Batı tarzı mimari yapılanmalar ile adeta boğulup hapsedildi. Biraz dışarı çıkıp yüksek bir yerden bakıldığında Kâbe’yi görmek imkânsız hale geldi. Allah Resulü’nün Hira’dan izlediği Kâbe, müstekbir dünyanın banilerinin eserleri beş yıldızlı otellerle kuşatılıp görülmez kılınmıştır. İslam medeniyetinin oluşturduğu mabet sanatından ve mimarisinden uzak bir mimari ile etrafi çevrelenen Allah’ın beyti, beton-mermer yığınlarının arasına hapsedilmiştir. Bu realiteyi çok masum kavramlarla ve düşüncelerle izah etmek aşırı safdillik olsa gerek. Bu

yapılanlar sinsi ve hain bir düşüncenin eyleme dönüşümünden başka bir şey olmasa gerek. Yapılanlardan daha acısı ise, konformist Müslümanların (!) bu tür mekânları tercih yarışına girerek umre ve hac ibadetlerini adeta birer turistik geziye dönüştürmelerindeki zihinsel dönüşüm yaşıyor olmaları. Bu alzheimer kadar-belki de daha fazla-ağır ve tedavisi zor bir hastalıktır.

Mimaride olan değişim sadece bununla kalmayacak, siyasetten hukuka, eğitimden sanata, idari yapılanmadan ticarete kadar tüm toplumsal ilişkilerin yeniden tanımlanmasını ve şekillenmesini de beraberinde getirecektir. Kapitalist-liberal ekonomi tercihi İslam medeniyetinin oluşturduğu ticari anlayışı ve “Ahi kültürünü” yok ederken, paylaşımcılığa-diğerkâmlığa karşı hodkâmlığı-bencilliği ana felsefe haline getirebilmektedir. Müslümanlar gerçekte alış-verişin bir dostluğa, dayanışmaya dönüştüğü kapalı çarşılarından-mahalle esnaflığından, her şeyin (zaman-ömür-birikim) tüketildiği, veriş-alışların (!), doyumsuz hazların esiri haline getirildiği AVM kültürüne savruluşun figüranları olmaktadır. Servet belirli insanlar arasında dolaşan bir iktidara dönüşerek, zengin daha zengin olmanın tarifi imkânsız hazzı içerisinde kimliğinden-kişiliğinden uzaklaşıp sarhoş olurken, zenginlere

öykünen muhafazakâr-dar gelirliiler ise başta inançları olmak üzere çok şeylerini kurban ettiklerinin farkında dahi olamamaktadırlar.

Şehirlerin referans noktaları vardır tüm zamanlarda değişmeyenler olarak. Oralardan ilham alarak tarih okumaları yapılır, oralardan hareketle geçmişle bir bağ kurulmaya çalışılır. Adreslemelerde oralar verilir değişmeyenler ve sabiteler olduğu için. Modernist zihin algısı bu değişmeyenleri de görünmez, fark edilemez hale getirdi. Adreslemeler asırlık yapılardan daha ziyade daha seküler, daha modernist noktalardan referans ile yapılmaktadır. Buluşmalar/randevular kapitalist dünyanın ürettiği ve yediden yetmişe herkesin içselleştirdiği mekânlarda gerçekleştirilmeye, zamanlar bu zihin dünyasının ürettiği kavramlarla oluşturulmaya çalışılmaktadır. İnsanlar, şu caminin, şu medresenin, şu kümbetin veya şu kitabevinin önünde/yanında buluşalımdan daha çok, şu AVM’nin, şu otelin, şu restoranın, şu kafenin önünde/yanında buluşalım tercih ederek yaşamsal alanlarında etkin olan kültürü ifşa etmektedirler. Dünün modernist yapıları asırlık devasa eserlere galebe çalmakta, zihinler Batı medeniyetinin ürettiği eserlerin mahkûmu kılınmaktadır.

İnsanlar iddia ve hayal sahibi olmayı yitirdiğinde sıradanlaşır-makineleşir. Kâinatta var olan canlı ve cansız

varlıkların tamamından insanı farklı kılan iddiaları ve hayalleridir. Mümin bir fert, iman ile müthiş bir iddianın sahibi olduğunun bilinci ile yeryüzünde adaletin-erdem-in-refahın egemen olması hayallerini kurmakta ve bir gün bunu gerçekleştirenlerden olmak için çaba sarf ederek yaşamına anlam katmaktadır. İddiaları ve hayalleri olmayan insanlar, ruhsuz bir cesetten öte anlam ifade etmeyen sıra-

modern dünyada insan, rantiyeci bir düşüncenin pençesine takılmış debelendikçe boğulan-boğuldukça da debelenen bir av pozisyonunu acınası bir halde sürdürmektedir. Kaynaklar hoyratça kullanılmakta, değerler alabildiğince değersizleştirilmektedir. Tek geçerli akçe “kazanç” olmakta ve müreffeh bir hayat uğruna her şey feda edilebilmektedir. Meskenler barınak ve sığınak olmaktan, dükkânlar ve iş

dan bir varlığa dönüşmektedir. Müminin iddiası imandır, hayalleri tevhidin bütün unsurları ile egemen olduğu bir dünyadır. Bu hayallerin içinde en küçük toplum çekirdeğini oluşturacak ailenin teşekkülünden, toplumun tamamını kuşatacak işleyişe kadar her alanda oluşacak ahengin tezahür etmesidir. Mimaride, sanatta, eğitimde, edebiyatta, bilimde, fende, sanayide, ticarete, ekonomide, tarımda, tevhidin karşılık bulduğu şehirleri, Medine’yi, ülkeyi, tüm dinamikleri ile tesis edip büyük ümrani-medeniyeti gerçekleştirmektedir asıl olan. Bu ferdin kendi zihin ve gönül dünyasındaki gerçekleştireceği devrimin-dönüşümün-ihya ve inşanın dalgalar olarak tüm topluma Allah’ın rahmeti olarak yansımaları vadidir.

Kırmızı veya siyah çizgilerin flulaştığı, kutsalların arka planlara atıldığı, her şeyin değersizleştirilip tüketildiği

yerleri helal kazanç kapıları olmaktan çıkarılıp bencilliğin, egoizmin, hodkâmlığın her bireyde baskın olduğu rantiyeci bir felsefeye dönüş/türül/mektedir. “Dün ne yatırdın, bugün ne ediyor?” düşüncesi insanın mülk ile olan imtihanına ayrı bir boyut kazandırmaktadır. Şehirler bir medeniyetin, bir inancın yaşama dönüşerek hayat bulduğu ve ruh-can olduğu alanlar olmaktan çıkıp, çıkarıcı bir zihniyetin arenasına dönüş/türül/müştür. Yazımızın başında anlattığımız düşünen hindi adeta alzheimer olduğu için hocanın elinde patlayan bir metaa dönüşmüştür. Çağdaş hoca Nasrettinler ise arsa, arazi pazarlarında kendilerine yer edinmiş biri bin yapmanın tarifi imkânsız keyfini sürmektedirler. İnancın, idealizmin, geçmişin, insanın insanca yaşamının mücadelesini verenlere de adeta bir ses şöyle haykırıyor; “Geçti Bor’un pazarı, sür eşeğini Niğde’ye.” ➡

Kayseri Uleması Tarafından Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Teşekkürnâme

PROF. DR. MUHİTTİN ELİAÇIK

Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

KAYSERİ, MAKARR-I ULEMA ÜNVANIYLA VE ÇIKARDIĞI İŞ VE TİCARET adamlarıyla ünlenmiş bir şehirdir. Anadolu'nun tam ortasında kurulmuş olan bu şehrin ileri gelenleri geçmişte de günümüzde de devletçe yapılan birtakım hizmetlerden dolayı birçok teşekkür, tebrik ve tes'it mektupları yazıp sunmuştur. Kayseri şehrinin, bulunduğu coğrafi konumun da etkisiyle öteden beri genellikle orta yolcu, devletçi bir anlayış sergilediği dikkatten kaçmamıştır. Kayseri ileri gelenlerince yazılan mektuplar genellikle Kayseri'de görev yapan çeşitli ulema ve memurlarca imzalanarak padişah veya diğer devlet büyüklerine sunulmuştur. Bir şehre devletçe yapılan önemli hizmetlerden dolayı ora ileri gelenlerince teşekkür mektupları sunulması ince bir siyaset olup yapılan hizmetlerin arkasının gelmesine de sebep olmaktadır. Marifet iltifata, iltifat da marifete tâbi olup bunlar birbirinin tamamlayıcısı durumundadır. Teşekkür etmek güzel bir davranıştır ve kâinatta her şeyin birbirine muhtaç olduğunun bir işaretidir.

Kayseri ulemasınca II. Abdulhamid'e sunulan teşekkürnâmenin nedeni, 1895 yılında Kayseri'ye naiplik (kadı vekilliği) göreviyle gelmiş olan Elhâc Muhammed Fevzi Efendi'nin burada önemli bir akaid kitabına mükemmel bir şerh ve açıklama yazması ve bu kitabın basımının Padişahça üstlenilmesinin istenmesidir. Şerhi yapılan kitabın akaid konusunda olması ve o dönemde başka akaid kitaplarının

da tercüme¹, şerh veya haşiyeye yoluyla kaleme alınması üzerinde ayrıca düşünülmesi ve araştırılması gereken bir husustur. Ancak şu kadarını söylemekle yetinelim: Dönem, İlerleme-gerileme tartışmalarının yaşandığı ve meşhur Renan tarafından ortaya atılan "İslam terakkiye mânidir" iddialarının ortalıkta dolaştığı zamanlardır. Namık Kemal'in Renan Reddiyesi meşhurdur. Ulema da akaid kitaplarını güncelleyerek İslam inanç ve itikadına yönelik saldırılara karşı bir cevap üretme gayretine girmiş olmalıdır.

Öte yandan 1896'da Tunalı Hilmi tarafından Cenevre'de Ezan, 1897'de Kahire'de Hoca Muhyiddin imzasıyla Kânûn-ı Esâsî gazeteleri çıkarılmaya başlanmıştı. Öyle ki, Ezan'ın hac mevsiminde Arafat'ta kaleme alınan ikinci sayısında "dünyadaki tüm Müslümanlara Abdülhamit'e karşı Osmanlı Müslümanlarına destek vermeleri çağrısı yapılmıştır. O dönemde Jön Türklük II. Abdülhamid rejimine muhalefetin ayrışık bir buluşma noktası hâline gelmiş ve bu akım içinde ulemadan bir kısmı da yer almıştır. Ama Jön Türklerle ulema arasında pragmatist ve mesafeli bir ilişki bulunduğu ve 1902'den itibaren Jön Türklerce dışlanan ulemanın İttihat-Terakkî saflarına katılıp, müteakiben bağımsız faaliyetlere giriştiği görülmüştür. Ulemanın II. Abdülhamid rejimine muhalefeti, yeniliklere açık olmadıkları ve kayıtsız şartsız padişahı destekledikleri savına itirazdan kaynaklanmıştır. II. Abdülhamid'e karşı dinî zeminde, din adamı kimliğiyle muhalefet yapanlar arasında Ubeydullah Efendi, Hoca Muhyiddin Efendi, Hoca Kadri, Derviş Vahdetî, Said-i Nursî gibi isimleri saymak mümkündür. İşte Kayseri Uleması'nın bir heyet halinde II. Abdulhamid'e teşekkürname sunması ve bağlılıklarını bildirmesi Ulemadan kimilerinin Abdulhamid rejimine karşı muhalefetine katılmadıklarının ifadesi sadedinde bir girişim olarak yorumlanabilir.

KAYSERİ ULEMASINCA SUNULAN TEŞEKKÜRNÂME

Kayseri ulemasının teşekkürnâmesi Kayseri'de naip olarak bulunan eski Edirne müftüsü Elhâc Muhammed Fevzi Efendi'nin *Adudiye Risalesinin* şerhine yazdığı *el-Cemâlü'd-d-Deyyânî ale'l-Celâli'd-Devvânî* adlı kendi haşiyesine geniş bir izahat yapmasından dolayıdır. Fevzi Efendi bu çalışmayı Kayseri'de gece gündüz çalışarak bir yılda bitirmiştir. Fevzi Efendi'nin haşiyesi, Adudüddin el-İcî'nin *el-Akâidü'l-Adudiyye*'sine Celâleddin ed-Devvânî'nin yazdığı *Celâl* adlı şerhin hâşiyesidir. Fevzi Efendi'nin bu eserinde imâmet konusunun yer almaması, padişahçı kimliği dikkate alındığında anlaşılamamıştır. Bu devrin başka kelâm kitaplarında da imâmet konusunun yer almadığı görülmektedir. Bu durumun sebebini tam bilmiyoruz; bir ihtimal dönemde

"İmam'ın Kureyştin olması" meselesinin Osmanlı aleyhine kullanılacağı hesaba katılarak kitaptaki bu kısım atlanmış olabilir diye düşünülse de asıl metnin imamet bahsinde Hz. Peygamber'den sonra dört halifenin sırası ve 'efdaliyyet' konusu açıklanmış ve *efdaliyyetten* kasdın: "hayırlı amel-lerle kazanılan üstünlük olduğu; ilim, şeref vb. olmadığı" vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu husus ayrıca araştırılması gereken bir konudur. Fevzi Efendi aynı eserine daha önce de *Kenzü'l-ferâid fî-şerhi'r-risâleti'l-Adudiyye mine'l-Akâid* adıyla muhtasar bir şerh daha yazmıştır. Teşekkürnâme şöylece sadeleştirilebilir:

Kayseri şehri ulemasınca yüce padişahın ay gibi parlak makamına teşekkürnâme:

İnnemâ yahşâ'llahe min-'ibâdihi'l-'ulemâ hükmünü buyuran, âlemin nizamını dosdoğru yolu ile kuran, cahillerin iftiralarından pak ve temiz olan yüceler yücesi Cenâb-ı Allah; şevket, heybet, kudret ve diyânet sahibi, yüksek makamlı, ulema ve fuzalâyı koruyan, merhametle davranan padişah efendimiz hazretlerinin -Cenab-ı Hak, tıpkı adını ve sanını Hamîd kıldığı gibi ömr-i şerîfini de artırıp gücünü ve yüce saltanatını uzun etsin- günbegün gücünü kuvvetini, şanını şevketini çoğaltsın, büyük fetihler ve yardımlarla, İlâhî destekler ve başarılarla şâhâne pâk kalbini sevindirip güldürsün, düşmanlarını mahrum kılsın. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed hürmetine amin amin amin. Bu teşekkürnâmeyi sunan Devlet-i Aliyyenin duacıları, Ankara vilâyetine bağlı Kayseri uleması olup, yüce gölgenizde bazılarımız defalarca, bazılarımız bir kez çeşitli ilim ve fenlerden icâzet vermiş, bazılarımız da inşaallah icâzet vermek için hâlâ ilim ve fen öğretmek Devlet-i Aliyyenizin ömrünün uzun olması için dua etmeyi adet edinmiş duacılar olarak bu teşekkürnâmede yüce eşîğimize şöyle arz ederiz ki: Ma'lûm-ı âlîleri oduğu üzere eskiden beri ulema arasında okutulagelip yedi kitabın sonuncusu olan, kelâm ilminden en son okutulup tertipte icâzet dersi sayılan *Celâl* kitabını Mevlana Celâleddîn-i Devvânî bundan tam 396 yıl önce Adudiye Risalesi üzerine şerh olarak yazmış ve bu kitap doğuda ve batıda ulema nezdinde gerçekten çok muteber olmuştur. Fakat ibaresi açıklık bakımından çok müşkil olduğundan üzerine o günden beri birçok araştırmacı haşiyeler yazmış; ancak bu hâşiyeler şerh olmadığından *Celâl*'in her bir kelime ve bahsine dokunmayıp sadece bazı muğlak yerlerini açıklayarak diğer önemsemedikleri yerleri olduğu gibi bırakmışlardır. İnsanda ise çeşitli aklî mertebeler ve farklı kavrayışlar bulduğundan bu hâşiyelerden ulema ve öğrencilerin hepsi istifade edememektedir. Dolayısıyla büyük üstadlardan birisinin çıkıp bu *Celâl* kitabının tamamını ele alıp eski bir metni şerheder gibi en

1 Mesela: Ahmed Hamdi, *İlm-i Kelâmdan Akâid-i Adudiyye Şerhi Celâl Tercemesi*, 14 Teşrîn-i Evvel 1310(1894).

kolay ibarelerle güzel ve ayrıntılı bir şerh yapması gerekirdi ki bütün alim ve öğrenciler faydalansın. Zira, bu kitabın izahı hakkıyla böyle bir gayrete muhtaçtı. Ne fayda ki uzun yıllar zarfında böyle bir şerh yaparak ilim yoluna büyük bir hizmette bulunmak, Allah katından eski yazarlardan hiçbir zata nasip olmamıştır ki “Evvel, âhire hiçbir şey bırakmadı mı?” Elhamdülillah ki 396 sene sonra bu yüce hilâfetin marifetlerle dolu zamanının âlimlerinden olup beldemize gelmesi aslâ düşünülmezken hasbelkader memuren naip olarak gelen ve uzun yıllar önce yazdığı otuz altı adet kitap ve risâle ile mantık, tefsir ve diğer ilimlerden birçok eseri de beldemize getiren bilâd-ı hamse² kadılarından Edirne vilayeti eski müftüsü Elhâc Muhammed Fevzî Efendi sırf sizin yüce başarınızın güzel eserlerinden olarak sayenizde bir yıl içinde gündüzleri akşama, geceleri de sabaha kadar çalışarak *Celâl* kitabını gerektiği gibi şerh ederek tam yılın sonunda Allah’ın yardımıyla *el-Cemâlü’l-d-Deyyânî ale’l-Celâli’l-d-Devvânî* adında ve aslâ sizin zamanınıza gelinceye kadar eşi görülüp işitilmemiş şekilde büyük bir şerh yazmaya ve ilme büyük ve kutsal bir hizmete muvaffak olmuştur. Şöyle ki, yüce pâdişahımızın malum-ı âlîleri olduğu üzere bu *Celâl* kitabı arapça olup şimdiki şerhi *Cemâl* de aynen arapça ise de adı geçen şârih gayet kolay ibare ile *Celâl*’in vavlarını bağlayıp, zamirlerini geri çevirip, sözcüklerini açıklayıp, mana ve işaretlerini ortaya koyup, zorluklarını kolaylaştırıp gerçekten ilim ve maarif meydanında büyük bir anıt dikmiştir. Allah’ın yardımıyla sizin sayenizde bu *Celâl* kitabı basılıp dağıtıldığında alimler ve öğrencilerin büyük bir kolaylığa ulaşarak sevinecekleri ve sizin başarınızın artması için daha çok dua edecekleri şüphesizdir. İşte bu şekilde, benzeri görülmemiş nefis bir kitabın irfan meydânına konulması ancak sizin saadetli yüce hilâfetinizde gerçekleştiğinden

ve bu da şüphesiz sizin başarılarınızın güzel eserlerinden olduğundan âcizâne ve dâiyâne sizin, Allah’ın gölgesi olan irfanla dolu eşîğinize kendimizce ulaştırılarak ve bütün din ulemasınca manevi vekâletle büyük teşekkürü sunmak için bu teşekkürnâmeyi sunmaya giriştik. Bu konuda ve her türlü konuda emir ve ferman yüce, kadirşinas ve övgü dolu hasletlere sahip padişahımız *-her türlü ahvalde Cenab-ı Hak onu başarılı kılsın-* efendimiz hazretlerindir. Yukarıdaki mektup maddeler hâlinde aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Teşekkürnâme, Osmanlı Devleti’nin uzun ömürlü olması için dua etmeyi adet edinen, bir kısmı çeşitli ilim ve fenlerde defalarca, bir kısmı da ilk kez diploma vermiş, bir kısmı ise diploma vermek üzere hâlen ilim öğretmekte olan, Ankara vilâyetine bağlı Kayseri uleması tarafından sunulmuştur.
2. Teşekkürnâme, senelerdir ulema arasında okutulagelen yedi kitaptan olup kelâm ilminde de icazet dersi sayılan Celâleddîn-i Devvânî³’nin 1499 yılında *Adudiye Risalesi*⁴ üzerine şerh olarak yazdığı *Celâl* kitabının haşiyesine yapılan izahattan dolayı sunulmuştur.
3. İbaresı zor olan bu şerh üzerine birçok haşiyе yazılmasına rağmen bunlar sadece bazı muğlak yerleri açıklayıp diğer önemsenmeyen yerleri olduğu gibi bıraktıklarından ulema ve öğrenciler istifade edememişlerdir. Bu sebeple büyük üstadlardan birinin bu kitabın tamamını ele alıp eski bir metni şerheder gibi güzel ve ayrıntılı bir şerh yazması gerekmiştir.
4. İşte böyle bir ortamda, 1895 yılında, Kayseri’ye gelmesi aslâ düşünülmezken⁵ hasbelkader naip olarak gelen bilâd-ı hamse⁶ kadılarından Edirne eski müftüsü Elhâc Muhammed Fevzî Efendi (1826-1900)’ *Celâl* kitabına *el-Cemâlü’l-d-Deyyânî ale’l-Celâli’l-d-Devvânî* adıyla büyük

ve eşsiz bir şerh yazarak ilme büyük bir hizmette bulunmuştur.⁸

5. Arapça olan *Celâl* kitabının şerhi *Cemâl* de Arapça ise de Fevzi Efendi kolay ibarelerle *Celâl*’in vavlarını bağlamış, zamirlerini çevirmiş, sözcüklerini açıklayıp mana ve işaretlerini ortaya koymuş ve ilim ve fen meydanında büyük bir anıt dikmiştir. (Kendi haşiyesini daha da açıklamıştır)
6. Hazırlanan bu eser basılıp dağıtıldığında alimlerle öğrenciler çok rahatlayıp sevinecekler ve padişah için daha çok dua edeceklerdir. İşte bundan dolayı bu teşekkürnâme sunulmaktadır.

TEŞEKKÜRNÂME⁹

Medîne-i Kayseriyyenin kâffe-i ‘ulemâsı tarafından rikâb-ı kamer-tâb-ı cenâb-ı şâhen-şâhiye teşekkür-nâmedir

Cenâb-ı Hudâ ve fermâyende-i *innemâ yahşa’llahe min-‘i-bâdihi’l-‘ulemâ* ve ce’ale nizâme’l-‘âlemi bi’ş-şer’ati’l-garrâ te’âlâ ve tekaddese ‘an-bühtânâtı’l-cühelâi ‘ulüvven kebîrâ hazretleri şevketlü mehâbetlü kudretlü diyânetlü pâdişâh-ı ‘âli-câh-ı ‘ulemâ vü fuzalâ-perver ü merâhim-güster ce’ale’llahu ‘ömhü’ş-şerîfi mezîden ve zamânu şevketihi ve saltanatıhi’s-seniyyetihi medîden kemâ ce’ale’smuhu ve müsemmâhu hamîden efendimiz hazretlerinin yevmen fe-yevmen kuvvet ü kudret ve şân u şevket-i şehen-şâhîlerini firâvân ve nusrât u fütûhât-ı ‘aliyye ve tevfiât u te’yîdât-ı îlâhiyye ile kalb-i pâk-i şâhânelerini şâdân u handân ve düşmen-i bed-hâhlarını dûcâr-ı hızlân buyursun âmîn sümme ve sümme âmîn bi-hürmeti’l-kitâbi’l-mübîn ve bi-hürmeti seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn. İşbu mukaddim-i teşekkür-nâme olan dâ’iyân-ı Devlet-i Aliyyeleri memâlik-i şâhânelerinden Ankara vilâyetine tâbi’ Kayseriyye ‘ulemâsı olup sâye-i şâhânelerinde ba’zılarımız çend def’a ve ba’zılarımız bir def’a ‘ulûm u fûnûn-ı şettâdan icâzet vermiş ve ba’zılarımız inşâallahu te’âlâ icâzet vermek arzûsuyla hâlâ neşr ü tedrîs-i ‘ulûm u fûnûn ederek devâm u izdiyâd-ı ‘ömr-i Devlet-i ‘Aliyyeleri du’âsını vird-i zebân edinmiş dâ’îleri bulunarak ma’raz-ı teşekkürde hâk-i pây-i ‘uyûn-ârâ-yı hazret-i zıllullahîlerine şu vechle ‘arz u beyân-ı hâl ederiz ki ma’lûm-ı ma’âlim-melzûm-ı ‘âli-i cenâb-ı hilâfet-penâhi-

leri bulunduğu vechle mine’l-kadîm beyne’l-‘ulemâ tedrîs olunagelüp nüсах-ı seb’anın nihâyeti olan ‘ilm-i kelâmdan en nihâyet tedrîs olunan ve tertîbde icâzet dersi i’tibâr edilen Celâl kitabını bundan tamâm üç yüz doksan altı sene akdem Mevlânâ Celâleddîn-i Devvânî mellekehu’llahu te’âlâ nevâsiye’l-emânî hazretleri risâle-i Adudiyye üzerine şerh olarak te’lîf buyurmuş ve nefsü’l-emrde kitâb-ı şerîf-i mezkûr beyne’l-meşrik ve’l-magrib ‘inde’l-‘ulemâ pek mu’teber ü mu’tenâ tutulmuştur. Fakat ‘ibâresinin tavzîh ü telvîhi pek müşkil bulunmağla üzerine ol zamândan bu zamâna kadar niçe muhakkık ve müdekkikler hâşiyeler tertîb etmişlerdir ancak mezkûr hâşiyeler şerh olmadıklarından Celâlin her bir kelime ve bahsine dokunmayup ba’zı muğlak mahallerini hall ü îzâh ederek diğer mühimsemedikleri mahallerini ‘alâ-hâlihâ terk eylemişlerdir ve insânda ise merâtib-i ‘ukûl ve idrâkât-ı mütefâvite bulundugundan havâşî-i mezkûreden ‘ulemâ vü tulebânın her sınıfı istifâde edememekdedir binâber-în lâzım gelirdi ki esâtize-i fuzalâdan bir zât zuhûr idüp de mezkûr kitâb-ı Celâli metn menzilinde tutarak bayağı bir metni şerh eder gibi üzerine eshel ‘ibâre ile güzel ve mufasal bir şerh yapup fâidesi ‘ulemâ vü tulebânın her sınıfına şâmil olmalıydı zîrâ kitâb-ı mezkûrun îzâhı bi-hakkin böyle bir himmete muhtâc idi çi çâre ki sinîn-i kesîre-i mezkûre zarfında öyle bir şerh tertîbiyle tarîk-i ‘ilm-i şerîfe bir büyük hidmet etmek min-‘indi’llahi te’âlâ musannifîn-i mütekaddimînden hîçbir zâta nasîb ü müyesser olmamışdır ki *kem tereke’l-evveli li’l-dâhir*. Hele el-hamdü lillahi’l-‘âlimi’l-‘allâm üç yüz doksan altı sene sonra işbu zamân-ı ma’ârif-iktirân-ı hilâfet-i ‘aliyye-i cenâb-ı zıllu’llahîleri ‘ulemâsından olup beldemize gelmesi aslâ me’mûl-i dâ’iyânelerimiz değil iken hasbe’l-kader me’mûren bi’n-niyâbe gönderilmekle gelmiş olan ve haylî seneler akdem te’lîf eylediği otuz altı ‘aded kütüb ü resâ’il cümlesinden gerek ‘ilm-i mantık ve gerek ‘ilm-i tefsîrde ve ‘ulûm-ı sâ’ireye müte’allık haylî âsâr u müellefâtı beldemize celble hâlâ tedrîs ü tederrûs olunmakda bulunan bilâd-ı hamse mevâlîsinden Edirne vilâyeti müftîsi esbak El-hâc Muhammed Fevzî Efendi dâ’îleri mücerred âsâr-ı hüsn-i muvaffakiyyet-i ‘aliyye-i cenâb-ı cihân-bânîlerinden olarak sâye-i ma’ârif-pîrâye-i şâhânelerinde bir sene zarfında gündüzleri tâ be-aşşam hüsn-i îfâ-yı me’mûriyyet ve giceleri tâ be-sabâh mezkûr

2 Beş belde: Kahire, Şam, Edirne, Bursa, Filibe (kadılıkları).

3 Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed bin Es’ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî (ö.1502). Çeşitli konularda eserler vermiş bir Eş’arî kelâmcısı olup, 1424-1427 arası bir yılda İran’ın Kâzerûn şehrine bağlı Devvân köyünde doğmuştur. Babası Es’ad, Seyyid Şerîf el-Cürcânî’nin öğrencisi ve es-Sevâdü’l-azam adlı tefsirin yazarıdır. Kaynaklarda Molla Celâl, Celâl, Celâleddin ed-Devvânî olarak da anılmıştır. Eserlerinde Sıddîkî nisbesini kullanmıştır.

4 Tam adı *el-Akâidü’l-Adudiyye* olup, Eş’arî kelâmcısı Adudüddin el-İcî (ö.1355) tarafından akaid konusunda yazılan bir risâledir. Ehl-i sünnet âlimleri hicrî 5. yüzyıldan itibaren halkı yanlış inançlardan korumak için küçük akaid risâleleri yazmışlar, İcî’nin eseri de bunlardan birisi olmuştur. Yazarın vefatından on iki gün önce tamamlanan bu eser, fırka-i nâciye ile Eş’ariyye’nin kastedildiğini ispat için yazılmıştır. Risâlede Eş’ariyye’nin diğer fırkalardan ayrılan yönleri, Allah’ın varlığı, tenzîhî ve sübûtî sıfatları, rü’yetullah, irade sıfatının küllî oluşu, vücûb alellah ve aslah fikrinin reddi, hüsn ü kubhun şer’îliği, meleklerin sınıf ve dereceleri, Kur’an’ın kadîmliği, haşr-ı ecsâd, hisâb, mizan, sırat, cennetle cehennemın ebediliği, günah, tövbe, şefaât, kabir azabı, peygamberliğin mucize ile ispatı, Hz. Muhammed’in son peygamber oluşu vd. konular açıklanmıştır. Bu risalenin yirmiden fazla şerhi olup en önemlileri Mes’ûd b. Ömer et-Teftâzânî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Hâkim Şerîf b. Nâsir el-Husaynî, Celâleddin ed-Devvânî gibi kelâmcıların şerhleridir ve en çok öne çıkan şerhler de Cürcânî ve Devvânî şerhleridir. Devvânî’nin şerhi, risâlenin muğlak ifadeleri açıklanıp güç meseleleri çözülmek üzere 1499 yılında tamamlanmıştır. Devvânî’nin bu şerhine çeşitli hâşiyeler yazılmış ve bunlar arasında İbrâhim bin Muhammed el-İşferâînî, Yûsuf bin Muhammed el-Karabâğî ve İsmâil bin Mustafa el-Gelenbevî ile birlikte Muhammed Fevzi Efendi’ninki en öne çıkanları olmuştur. Devvânî şerhi Osmanlı medreselerinde uzun süre ders kitabı olarak okutulmuş ve Siyâlkûtî, Gelenbevî ve Edirnevî hâşiyeleriyle birlikte yayımlanmıştır. Ayrıca Serbestzâde Ahmed Hamdi 1892 yılında Türkçe tercümesini yapmıştır.

5 Bu ifade o dönemde Kayseri’nin ilmî gelişmelerden pek de faydalanamadığını düşündürmektedir.

6 Kahire, Şam, Edirne, Bursa ve Filibe kadılarına verilen san.

7 Yirmi yıl Edirne müftülüğü yaptığından Edirne Müftüsü Fevzi Efendi diye tanınan bu zat, ilk tahsilini Hâdimli Hacı Said Efendi’den alıp daha sonra Manisa’da Evliyâzâde Ali Rızâ Efendi’den ve Erzincanlı Mehmed Efendi’den ders almış, 1847’de Edirne’ye önce dersiâm, ardından da

müftü olarak atanmıştır. Kendisini çekemeyenlerin dedikoduları yüzünden 1864’de bu müftülükten azledilip daha sonra Antalya, Filibe ve Ankara’ya nâib olarak atanmış, ardından Halep, Kudüs, Kayseri ve Bitlis’te görev yapmış, 1887’de Medine mollası pâyesiyile Medine, iki yıl sonra Balıkesir, ardından Edirne niyâbetine atanmış, daha sonra Rumeli kazaskeri olmuştur. Muhtelif görevlerle Osmanlı coğrafyasını dolaşıp ulemâ, devlet adamı, halk ve öğrencilerle iç içe olup çok sevilmiştir. Müderris olarak gittiği yerlerde hem ders kitapları yazıp hem de dersler vermiştir. Kayseri ulemasınca yazılan teşekkürnâme de bu gayretlerinden dolayı sunulmuştur. Şairliği de kuvvetli olup naatlardan oluşan bir divan düzenlemiştir. Bilinen seksen civarında eseri olup kelâmla ilgili eserleri: *el-Cemâlü’l-deyyânî ale’l-Celâli’l-d-Devvânî* ve bu eserin muhtasarı *Kenzü’l-ferâid fî şerhi’r-risâleti’l-Adudiyyedir*.

8 Muhammed Fevzi Efendi’nin hazırladığı şerhin hatimesinde, 1301 yılında bitirdiği haşiyeyi Kayseri’de kadı (vekili) olarak bulunduğu sırada yeniden ele aldığını gösteren bir kayıt geçer.

9 İÜ MK Nadir Eserler Kütp., nr. NECTY04275.

Celâl kitâbı üzerine ber-vech-i lâzım şerh etmekle meş-gûliyyetde bulunarak tamâm sene hitâmında bi-tevfîkihi te’âlâ *el-Cemâlü’ d-Deyyânî ‘ale’ l-Celâlî’ d-Devvânî* nâmında ve aslâ ‘asr-ı ma’ârif-hasr-ı humâyûn-ı mülûkânelerine gelinceye kadar misli görülmemiş ve işidilmemiş sûretde bir şerh-i şerif tasnîfine ve ol vechle tarîk-i ‘ilm-i şerîfe bir büyük hizmet-i mukaddeseye muvaffak olmuştur. Şöyle ki şevketlü pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin ma’lûm-ı ‘âlf-i shehen-şâhîleri olduğu üzere mezkûr kitâb-ı Celâl ‘arabiyyü’ l-‘ibâre bulunduğundan şimdiki şerhi Cemâl kezâlik ‘arabî ise de şârih-i mûmâ-ileyh dâ’îleri gâyet eshel ‘ibâre ile mezkûr Celâlin vavlarını ‘atf ve zamîrlerini ircâ’ ve lugat u istilâhlarını beyân ve ma’nâ vü işaretlerini der-miyân ve müşkilât u mu’dîlâtını hall ü âsân ederek dogrusu meydân-ı ‘ulûm-ı ‘âliyye ve mızmâr-ı ma’ârif-i sâmiyyede nasb-ı nişân eylemiştir. Çünkü bi-mennihi te’âlâ sâye-i seniyye-i şâhânelerinde mezkûr kitâb-ı Celâl tab’ u neşr olunduğu zamân ‘ulemâ vü tulebâ kemâliyle mazhar-ı yûsr ü sühûlet olarak şâdân u handân ve tezâyüd-i muvafakıyyet-i şâhâneleri du’âsına daha ziyâde müdâvimân olacakları bî-rayb ü gümândır. İşte bu vechle bir nüsha-i nefîse-i ‘ilmiyye-i gayr-i mesbûki’ l-emsâlin meydân-ı vücûd u ‘irfâna konulması ancak zamân-ı mes’ûd-ı hilâfet-i kübrâ-yı cenâb-ı zıllu’ llahîlerinde vâki’ olduğundan ve bu ise bilâ-şekk ber-vech-i ma’rûz âsâr-ı hüsn-i muvaffakiy-

yet-i celfle-i şâhâneleri cümle-i cemîlesinden idüğinden ‘âcizâne vü dâ’iyâne hâk-i pâ-yi ma’ârif-peymâ-yı cenâb-ı zıllu’ llahîlerine kendilerimiz tarafından bi’ l-isâle ve kâffe-i ‘ulemâ-i dîn taraflarından bi’ l-vekâleti’ l-ma’neviyye ‘arz-ı şükranıyyet-i ‘azîme ma’razında takdîm-i teşekkür-nâmeye ibtidâr eyledik. Ol bâbda ve kâtibe-i ebvâbda emr ü fermân-ı celîlü’ l-‘unvân şevketlü mehâbetlü kudretlü diyânetlü kadr-dân-ı ehl-i kemâl ve pâdişâh-ı mu’azzam-ı Hamîdül’ l-hısâl *veffekahu’ l-Melikü’ l-Müte’âl mâ-tahavvele küllü havlin ve hâl* efendimiz hazretlerininidir.

TEŞEKKÜRNÂMEDE İMZASI

BULUNAN KAYSERİLİ ULEMÂ:

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Ahmed Necmüddîn nakîbü’ l-eşrâf ve’ l-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Osmân el-‘arîf bi’ t-Tarsusî el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Hâlâ müftî-i Kayseriyye Es-Seyyid Muhammed Nâ’ il Sâlim Efendizâde

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

El-hâc Muhammed Enver el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Muhammed Emîn el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

El-hâc El-Hâfız Muhammed el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid El-hâc Alî Vehbî el-‘arîf bi-Tarakçızâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Emîn el-‘arîf bi-Ken’ânzâde el-müderris bi’ d-ders-i’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid El-hâc İsmâ’ il el-Erzincanî el-müderris bi’ d-der-si’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Alî el-‘arîf bi-Dellâkzâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Dervîş el-‘arîf bi-Şeyh Ağazâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Ahmed el-‘arîf bi-Kara Ahmedzâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

El-Hâc Alî el-‘arîf bi-El-Hâc Ali Efendizâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Ahmed Hamdî el-‘arîf bi-Karslızâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Osmân el-‘arîf bi-Elibüyükzâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Ahmed Hamdî el-‘arîf bi-Karslızâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Mustafa el-‘arîf bi-Akbıyıkzâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid El-Hâc Muhammed el-‘arîf bi-Günlükzâde el-mü-derris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Muhammed Sâbit el-‘arîf bi-Bekir Efendizâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Muhammed el-‘arîf bi-Karakimselizâde el-mü-derris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid İsmâ’ il el-‘arîf bi-Yağmurzâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Hasan el-‘arîf bi-Zamantılızâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Mustafa el-‘arîf bi-Âhîrzamânzâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Muhammed Hilmî el-‘arîf bi-Şâkir Efendizâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Kâsım el-‘arîf bi-Ferîklizâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Nûrî el-‘arîf bi-Varasızâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid El-Hâc Bekir el-‘arîf bi- El-Hâc Abdurrahmân Ağazâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ’î li’ d-Devleti’ l’Aliyyeti’ l-Osmâniyye

Es-Seyyid Ahmed el-‘arîf bi-Abdullah Efendizâde el-müderris bi’ d-dersi’ l-‘âm fî Kayseriyye

Ed-dâ'î li'd-Devleti'l'Aliyyeti'l-Osmâniyye
Es-Seyyid Mustafa el-'arîf bi-Şeyhzâde el-müderriş bi'd-
dersi'l-'âm fî Kayseriyye

Ed-dâ'î li'd-Devleti'l'Aliyyeti'l-Osmâniyye
Es-Seyyid Tâhir el-'arîf bi-Mes'ûd Efendizâde el-müderriş
bi'd-dersi'l-'âm fî Kayseriyye

Ed-dâ'î li'd-Devleti'l'Aliyyeti'l-Osmâniyye
Es-Seyyid Muhammed el-'arîf bi-Müftîzâde el-müderriş
bi'd-dersi'l-'âm fî Kayseriyye

Ed-dâ'î li'd-Devleti'l'Aliyyeti'l-Osmâniyye
Es-Seyyid Na'im el-'arîf bi-Himmet Efendizâde el-müderriş
bi'd-dersi'l-'âm fî Kayseriyye

Ed-dâ'î li'd-Devleti'l'Aliyyeti'l-Osmâniyye
Es-Seyyid 'Alî el-'arîf bi-Mürîdzâde el-müderriş bi'd-dersi'l-
'âm fî Kayseriyye

Ed-dâ'î li'd-Devleti'l'Aliyyeti'l-Osmâniyye
Es-Seyyid Mustafa el-'arîf bi-Keçecizâde el-müderriş bi'd-
dersi'l-'âm fî Kayseriyye

Ed-dâ'î li'd-Devleti'l'Aliyyeti'l-Osmâniyye
Es-Seyyid Bekir el-'arîf bi-Gelmeli Ağazâde el-müderriş
bi'd-dersi'l-'âm fî Kayseriyye

Ed-dâ'î li'd-Devleti'l'Aliyyeti'l-Osmâniyye
Es-Seyyid Muhammed el-Burdurî el-müderriş bi'd-dersi'l-
'âm fî Kayseriyye

Ed-dâ'î li'd-Devleti'l'Aliyyeti'l-Osmâniyye
Es-Seyyid Muhammed Sâdık el-'arîf bi-Hurdacızâde el-mü-
derriş bi'd-dersi'l-'âm fî Kayseriyye

Ed-dâ'î li'd-Devleti'l'Aliyyeti'l-Osmâniyye
Es-Seyyid Muhammed Tevfik el-müderriş bi'd-dersi'l-'âm

TEŞEKKÜRNÂMENİN KAYSERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Çalkantılı bir dönemde yazılmış olan bu teşekkürnâme Kayseri ulemasının devlete bağlılık ve muhafazakâr tutumu açısından önemlidir. O dönemde ulema, aydınlar, öğrenciler vd. Padişahçı, İttihatçı diye ikiye ayrılmıştı. Ayrıca Auguste Comte'un sistemleştirdiği pozitivizm akımı da Osmanlı'ya edebiyat yoluyla girmiş ve çeşitli şair ve yazarlarla tahdiş-i ezhân ediliyor (zihinler kurgalanıyor) du. Dine göre şekillenmiş bir devlette pozitivizmin yayılması çok zor olduğundan bu akım Osmanlı'da önce edebiyat yoluyla yayılmış ve Şinasî'den itibaren Tevfik Fikret, Beşir Fuad, Hüseyin Cahit, Ahmet Rıza,

Ahmet Şuayb gibi pozitivist/materyalist şair ve yazarlar bu akımı işlemişlerdir. Dolayısıyla hem inanç, hem de imamet bağlamında onarılması gerekli bir ortam vardı. Muhalefetin ortak amacı II.Abdülhamid rejimi yerine meşrutiyetin getirilmesi idi. II.Abdülhamid rejimine muhalefet edenler arasında ulemadan kimselerin de bulunması daima dikkat çekici bulunmuş ve bu muhalefet II.Abdülhamid rejimini içten çökertme endişesini de beraberinde getirmiştir. Yani akaid risalelerinin neşrinde hem pozitivist, hem de ulemadan muhaliflerin yayınları etili olmuştur denilebilir. İşte böyle bir ortamda akaid risalelerinin önem kazanması tesadüfi olmayıp yukarıda adı geçen Devvânî şerhinin tercüme veya haşiyelerinin neşri çabalarının da bu döneme rastlaması manidardır. Kayseri uleması da bu hassas ortamda tavrını padişaktan yana koyarak ve Kayseri'de hazırlanan eserden dolayı bir teşekkürnâme sunarak açıkça göstermiştir. Bu teşekkürnâmenin Kayseri açısından diğer bir önemi, imzaları bulunan 38 âlimin isim ve künyeleridir. Zira bu sayede yakın tarihte Kayseri'de hangi âlimlerin görev yaptıkları, nereli oldukları, babalarının adları, lakapları, hangi bölgeden oldukları, seyyidlikleri ortaya konulmuştur. Teşekkürnâmenin altında mühür ve imzası bulunan bütün isimlerin başında *Ed-dâ'î li'd-Devleti'l'Aliyyeti'l-Osmâniyye*= *Yüce Osmanlı Devletinin duacısı* ibaresi bulunmakta olup hepsi de Kayseri'de medrese veya camilerde ders-i âmm (Herkese ders vermeye yetkili âlim) olarak görev yapan müderrişlerdir. 38 âlim ve müderriş yukarıdan aşağıya sıralandığında ilk sırada Es-Seyyid Ahmed Necmüddîn (nakîbü'l-eşrâf ve müderriş) bulunup, daha sonra Kayseri müftüsü Es-Seyyid Muhammed Nâ'il (Sâlim Efendizâde) gelmekte, daha sonra diğer müderrişler sıralanmaktadır. Listedeki ulemanın 34'ü *es-seyyid* (bir kısmı *el-hâc*), 2'si *el-hâc*, 1'i *el-hâc el-hâfiz*, 1'i de sadece *müderriş*dir. Listede Kayseri dışından da âlimler vardır: 'Osmân et-Tarsusî, Es-Seyyid El-hâc İsmâ'il el-Erzincanî, Es-Seyyid Ahmed Hamdî Karslızâde, Es-Seyyid Muhammed el-Burdurî gibi. Bir başka önemli husus da isim ve künyelerden elde edilecek ipuçlarıyla âlim ve müderrişler hakkında bilgi sahibi olunabilmesidir: *Es-Seyyid El-hâc Alî Vehbî el-arîf bi-Tarakçızâde*, *Es-Seyyid Alî el-arîf bi-Dellâkzâde*, *Es-Seyyid Osmân el-arîf bi-Elibüyükzâde*, *Es-Seyyid El-Hâc Muhammed el-arîf bi-Günlükzâde*, *Es-Seyyid Muhammed el-arîf bi-Karakimselîzâde*, *Es-Seyyid İsmâ'il el-arîf bi-Yağmurzâde*, *Es-Seyyid Hasan el-arîf bi-Zamantîlizâde*, *Es-Seyyid Mustafa el-arîf bi-Âhîrzamânzâde*, *Es-Seyyid Kâsım el-arîf bi-Ferîklîzâde*, *Es-Seyyid Nûrî el-arîf bi-Varasızâde*, *Es-Seyyid Muhammed el-arîf bi-Müftîzâde*, *Es-Seyyid Alî el-arîf bi-Mürîdzâde*, *Es-Seyyid Mustafa el-arîf bi-Keçecizâde*, *Es-Seyyid Bekir el-arîf bi-Gelmeli Ağazâde*, *Es-Seyyid Muhammed Sâdık el-arîf bi-Hurdacızâde* gibi. Bu âlim ve müderrişlerin hangi yönden tanındıkları *el-arîf* ifadesiyle ortaya konulmuş olmaktadır. ➤

Yürüyen Her Gece Söken Şafağa Bırakır Yerini

HARUN SÖNMEZ

KARANLIK İÇİNDE KÖR OLUR RENKLER. BÜTÜN IŞIKLARIN SON BULDUĞU NOKTADIR KARANLIK. BULUTLAR KARAYA BOYANIR. GÖKTEN ZİFİRİ BİR karanlık iner ve bir örtü gibi bürür sabahı. Duyu organlarıyla muttali olmadığımız bilinmezliklerin hicabıdır belki de. Kapıya dayanan korkulardan, ayaza vurulan endişelerden, fırtınalara verilen fitnelerden, sinsice kurulan kumpaslardan, afakı saran küfürden (örtücülerin örtüsünden), kevgire dönen uykulardan emin olmak gerekirdi bu karanlıklarda. Bu hicap kalkmadan ve kaldırılmadan emniyete erilemezdi. Karabasan gibi üzerimize bürünen katran karası karanlıklardan ve bilinmezlik örtüsünden sıyrılmanın yolu neydi? Göksel ışıkların şartelini yeniden kaldırmak mı? Nur heykellerini' dikmek mi? Güneşi batıda/n doğurtmak mı? Ateşin harını büyütmek mi içinde? Karanlıkların çocuğu² olmak yerine gecenin çocuğu olmak mı? Karanlığı delen bir Tarık bin Ziyad/olmak mı? Gecenin nefesinin tutulduğu anlarda bir savaşçı gibi vakti kuşanmak mı? Gecedan yine geceye sığınmak mı? Günün yarısını bir kalbin yarısı gibi sevmek mi? Olumsuz geceyi olumlamak mı? Şairin dediği gibi;

1 Sühreverdi'nin Heyakılı'n Nur adlı eseri (İrakli filozoflarının temel kaynağıdır)
2 Mikel-Anj kendine 'karanlıkların çocuğu' adını veriyor.

*Gece derin, gece büyük
Doğum olur gecelerde
Gecenin sabırla sabahı bekleyişini
Önderin bir kentten başka bir kente geçişinde geceyi seçişini
bilgeliğini
Geceyi bunun için seviyorum
Gece bir savaş arkadaşı olur insana
Gecenin tanıkları gündüzün tanıklarından az değil derdi
Her gece insan, kendini yeniden olumlayarak sabahı bulmalı.*

Nuri Pakdil

Doğum olur gecelerde. Doğum bir karanlıklar dünyası değil mi? Önce batnın/karnın karanlığı sonra Rahmin karanlığı ve en son da perdenin karanlığı sarar doğacak olanı. Bu karanlık duvarlar aşılınca merhametin gözleri açılır, cennetin kokusu duyulur. Biraz sancı, biraz ter, biraz gözyaşı, biraz acziyet, biraz teslimiyet ve masumiyete bürünmüş bir yavru çıkagelir. Anaların rahmin-den kesilen bağlar yeniden Rahman'a tutunur. Karanlık tecrübeye, kurtarıcı geceye dönüşür. Tıpkı -engin denizlerde, balığın karnında ve ayrılığın koynunda-üç karanlıkta yaşayan Yunus gibi.

İç aydınlanması da bir doğumdur. Mağarada doğar kimi fikirler. Yeniden doğuşun, yeniden varoluşun gerçekleştiği yerdir Hira. Korunaklı bir duldanın adıdır Hira. Zulümattan nura çıkış. Artan ve artıran, ışıyan ve یشان bir kurbiyyet. Yol arayanların durağı. Anlam bulanların uğrağı... Hakikatin tuttuğu ve bütün dünyayı sardığı mekân... Göğüsleri daraltan kent hayatından Hira'ya yani terapinin merkezine kaçış. Kurtuluş reçetesinin sunulduğu şifaya, gecedan daha dar, daha karanlık bir oyuga sığınmış. Batı'nın ışık vermez dehlizlerinden Doğu'nun aydınlık siperinde nöbet tutuş. Skolastik karanlıktan kurtuluş, hikmet perdelerinin açılışı. Bilinmezlik kuyularından vakar ile çıkış. Uzun uzadıya akıl yürütme gayretleri ve için için niyaz seansları. Fiziğin ötesine bir geçiş, maveraya bir sıçrayış belki de. Yükselmek ve yücelmek ötelere, ötelere ötesine. Bir ışık arayışı. Nur Dağının esintisi, mağaranın iç ürpertisi, tenin tir tir titreyişi. Hira'da başlayan doğum

sancıları. Güneşin karanlığı ikiye bölüşü. Nur dağının yarıışı. Atılan tohumun göverişi. Yeniden dirilişin adresi. Dağın göğsünden emzirilişi. Meleklerin lebbeyk seslerinin yükselişi. Yücelerin göbeğinden meleğin kanadında zembile sarıp sarmalanarak gelişi. Adı Müzzemmil... Yani etmez dünyaya tenezzül. Mağaranın üçüncü çocuğu, yani üçüncü dünyanın ağızlarıyla söndüremeyeceği bir nur topu. Olumlanan gecenin göz nuru. Gözünüz aydın olsun!

Müzzemmil büyür, büründüğü örtüsünden sıyrılır. Müzzemmil “kalk” diye ağır biz söz ile uyanır. Emir büyük bir yerdendir, önce kıyama gelir sonra kıyama durur. Uyku yoktur artık ona. Öyle bir kalkış ile kalker ki bu yatışı olmayan bir kalkıştır artık. O kıyama durunca sözün sahibinin ‘gören gözü, işiten kulağı, uzanan eli, yürüyen ayağı’ olur. O sözlerin en güzelini söyler, gözler onun bakışı ile keskinleşir,

■ **Ey Müzzemmil! Ey donanmış kişi! Okuyuşunu perçinle, derinleştir okuyuşunu. Ayıplarını örtecek yapraklar bul kendine. Kuşan beline, eline ve diline hikmeti. Zira gündüz bir maraton başlayacaktır senin için. Gece, onurla yürüyenleri şafak durağına iletir. Gece neşesi olmayanın gündüz neşesi olmaz. Kıyama durulan gece, kokusu çıkmayan nergis çiçeği gibidir. Geceyi imar edemeyen gündüzü imar edemez. Gecenin en koyu noktasında tertille ışıldayan evler, parlayacak coğrafyanın teminatı olacak. Her bir ışık huzmesi örümcektan yapılan evlerin temelini yıkacak.**

onun izin verdiği yerlere ayağı gider, el onun eliyle kuvvet bulur, kulağını ondan başkasına kiraya vermez, dil onu anar, kalp onunla atar.

Şairin “*Gecenin üçüdür en uygun zaman, bahse girerim*”³ dediği gibi gecenin yarısında kalkar ve tertil üzere bir okuma yapar. Tertil, parça parça, dura dura, sindire sindire, düşüne düşüne, ciddiye ve samimiyet içinde bir okuma eylemidir. Tertil, taş üzerine taş koymaktır. Sırasıyla, merdiveni basamak basamak çıkar gibi dikey bir yapılan/dır/ma okumasıdır. Özgül ağırlığı olan sözlerin sindirilmesi, okuduğunu anladığı oranda değişimin oluşumu, samimiyetle yönelenlerin kaldırabilecekleri kadar bir yükün teklifidir. Öğrenilen hakikat ile hayatın güzelleştirilmesidir. Tertil ile münevver kılınır kişi, tertil ile tenvir edilir kent, tertil ile tenvir olur küre...

Bir inşa süreci başlar her kalkışta. Gecenin kazandırdıkları daha kuvvetli ve daha kalıcıdır. Gece tanıklar çağırır. “Kuşkusuz Allah bilmektedir, kimin geceleyin kalkıp üçte bir, yarısı ya da daha fazlasında Kur’an’ı okuyarak geçirdiğini”⁴ Gece “kalk ve insanları inzâr et”⁵ emrini aldıktan sonra sabahleyin uygulama alanı bulur insan. Hira’nın evladı halkına kendini değil, aldığı bilinci ve okuduğu kitabı götürür. Sorumluluğunun ve yüklendiği yükün bilincindedir. Gündüzün zorlu uğraşlarında, caddelerin kalabalıklarında, hayatın cazibesi karşısında kaybolmamak, yok olmamak için gece kalkar, kitap ile şarj olur. Doğru yola ulaştıran

(huda), yolunuzu aydınlatan (nur) ve hayatınıza canlılık katan (ruh) bir rehber ile gece yolculuğu (isra) yapar. Gece ettiklerinin meyvesini gündüz devşirir. Müzzemmiller kendilerine verilen ulu nimetin kadri kıymeti sayesinde dik bir duruşa sahip olurlar. Müzzemmiller kıyama durduğu sürece mükezzibinin uğraşları boşa çıkar. Gece tertil üzere okunanlar bir ırmak gibi akar durur. Her bir okuyuş göveren bir mevsime döner.

Söz ustası şairden aldığım ödünç sözlerde şöyle dile gelir gece ve gündüz.

*Ne sabahı göreyim, ne sabah görüneyim;
Gündüzler size kalsın, verin karanlıkları!
Islak bir yorgan gibi, sımsıkı bürüneyim;
Örtün, üstüme örtün, serin karanlıkları.*⁶

Ey Müzzemmil! Ey donanmış kişi! Okuyuşunu perçinle, derinleştir okuyuşunu. Ayıplarını örtecek yapraklar bul kendine. Kuşan beline, eline ve diline hikmeti. Zira gündüz bir maraton başlayacaktır senin için. Gece, onurla yürüyenleri şafak durağına iletir. Gece neşesi olmayanın gündüz neşesi olmaz. Kıyama durulan gece, kokusu çıkmayan nergis çiçeği gibidir. Geceyi imar edemeyen gündüzü imar

edemez. Gecenin en koyu noktasında tertille ışıldayan evler, parlayacak coğrafyanın teminatı olacak. Her bir ışık huzmesi örümcekten yapılan evlerin temelini yıkacak.

Ey Müzzemmil! Ey direnişçi! Ağır ağır dayan gecenin kapılarına. Gece yürürse sabah da yürür. Vuruştur düşüncelerini. Sırtlan cephanelerini. Uyandır içindeki cenneti. Kaldır aradaki boşlukları. Gece ve gündüzün seyyahı ol. Topun ile tüfeğin ile topyekûn seferber ol. Hayat bir yolculuktur. Uzun soluklu yürüyüş için bir yol azığı ve bir yol haritası al. Sadece O’ndan talep et ihtiyacını. Yol azığının O’ndandır. Onun temiz yiyeceklerle donatılmış göksel sofrasına otur. O’nun verdiği ziyafete icabet et. O doyurursa aç kalmazsın. O donatırsa ayazda kalmazsın. O kuşatırsa düşmana korku salarsın. O gözünü de gönünü de doyurur.

O yol gösterirse yoldan sapmazsın. Hakikate giden yolu ancak o gösterir. Doğruyla yanışı, gerçekle yanılşamayı ayırt etme yeteneği verir. Gerçeği bulduğu oranda kendin olursun. Kendini bilen Rabbini bilir. O halde geceye yani kendi Hira’na dön. İçindeki چراغی uyandır. Titre ve tertil ile kendine gel. Kıyam et kıyamete dek. Kendi gerçeklerinden hakikatin kendine kıyam et. Kıyam edenler arınanlardır. Arınanların üzerinden ise rahmet melekleri eksik olmaz. Gözüne çekilen sahte perdeleri yırt. Münevver şehirler kur. Aydınlık evine/evresine gir. Ruhunun penceresini aç ve güneşe tutun. Yüzünü gökyüzüne çevir ve meleklerin kanat seslerini duy. Göksel yolculuğundan asla geri dönme. Unutma, yerin ve göğün Nur’u geceye yürütenlere kandil olur. Gece ile barışık olanlarla melekler tanışık olur. Geceye bürünenler karanlığa bürünenlere galip gelir. Unutma, ne zaman kıyamda duruş biterse o zaman yıkılış başlar. Unutma,

önce gece tertile, sonra sabah tesbihe soyunmakla başlar.

Unutma! Her olumlu geceden sonra olumlu bir sabah gelecek. En koyu gecelerden sonra kardan aydınlık günler gelecek. Her kıştan sonra bir bahar gelecek. Hira dağının evlatları Olympos dağının çocuklarına galip gelecek.⁷ Diriliş şairi; “**Geceye yenilmeyen her kişiye, ödül olarak bir sabah ve bir gündüz, bir güneş olacak**” diyerek büyük bir dirilişin ihbarını verecek. Gece şafağa yerini bırakacak. Hira’da atılan her tohum çatlayacak... Hira’sını tamamlayanlara Nur dağı gebe kalacak... Gece doğum olacak... Dolunayın kara bulutların arasından doğduğu gibi Müzzemmiller doğacak...

Sabah ola hayrola... ➡

3 İsmet Özel’in ‘Fikir Uçuşmaları Şiir’inden
4 73.Müzzemmil-20
5 73.Müzzemmil-2
6 Necip Fazıl Kısakürek’in “Kaldırımlar” Şiirinden

Modern Bilimin Sosyal Kökenleri

EDGAR ZİLSEL
ÇEV: MURAT BANUŞ

ÖZET: 1300-1600 yılları döneminde entelektüel faaliyetin üç sosyal tabakası birbirinden ayrılmalıdır: Üniversite hocaları, hümanistler ve zanaatkârlar. Hem Üniversite hocaları hem de hümanistler zihni eğitim almış kişilerdi. Yine de yöntemleri, içinde bulundukları profesyonel koşullarca belirleniyordu ve bilimin yöntemlerinden esastan farklıydı. Gerek profesörler gerek hümanist edebiyatçılar, liberal sanatları mekanik sanatlardan ayrı görüyorlardı ve el emeğini, deneyi ve teşrihi küçümsüyorlardı. O dönemde zanaatkâr ustalar nedensel düşünmenin uzmanlarıydı. Bazı yetenekli el işçi grupları (zanaatkar-mühendisler, cerrahlar, gemi ve müzik aleti yapımcıları, denizciler, topçular) deney yaptılar, teşrih ettiler, incelediler ve kalitatif yöntemleri kullandılar. Denizcilerin, topçuların ve cerrahların ölçme teknikleri, daha sonraki fiziki aletlerin öncüleriydi. Yine de zanaatkâr ustalar metodik zihni eğitime sahip değillerdi. Bu nedenle bilimsel yöntemin iki unsuru, sosyal engele takılıyordu: Mantık eğitimi üst sınıf bilim adamlarına mahsustu; deney, nedenleri araştırma ve kantitatifmetot, kısmen aşağı tabakaya bırakılmıştı. Bilim, teknolojinin ilerlemesiyle, deneysel metodun nihayet el emeğine karşı sosyal önyargıların aşılması ve eğitilmiş beyne sahip âlimlerce uyarlanmasıyla doğdu. Bu 1600 yılları civarında gerçekleşti (Galileo, Bacon, Gilbert). Aynı zamanda skolastik münazara yöntemi ve hümanistik bireysel şöhrat idealinin yerini, bilimin işbirliği ile tabiatı kontrol etme ve bilginin ilerlemesi ideali aldı. Sosyolojik olarak farklı bir şekilde modern astronomi gelişti. Tüm süreç, kolektif zihniyeti, büyüsel düşünceyi (nedensel olmayan Çev.) ve otoritelere bağlılığı zayıflatan; dünyevi, nedensel ve rasyonel kantitatif düşünceyi ilerleten erken kapitalist ekonominin gelişiminde mündemiçti.

Bilimin kaynağı hakkındaki “bilimin bünyesinde geliştiği ve bilime sahip olmayan farklı kültürler var mıdır “sorusu sosyolojik bir soru olarak kabul edilebilir ve bilimsel olan ve olmayan kültürlerin ayrımcı özelliklerinin ortaya

konmasıyla cevaplanabilir. Ne yazık ki tam gelişmiş bilim için tarihsel gerçek farklıdır ve sadece modern Batı Medeniyetinde ortaya çıkmıştır. Bu gerçek, sorunumuzu belirsiz kılmaktadır. Kendimizi ve kendi medeniyetimizi insan gelişiminin doğal zirvesi olarak görmeye fazlaca eğilimliyiz. Bir gün kâşiflerin ve uzmanların ortaya çıktığı ve tek yönlü entelektüel yükselişin son aşaması olarak bilimi geliştirmelerine kadar insanoğlunun adım adım daha akıllı hale geldiği inancı, bu önyargıdan kaynaklanır. Bu yüzden insan düşüncesinin (bilimsel olanın içlerinden biri olduğu) birbirinden farklı ve birden fazla yolla geliştiği gerçeği fark edilmiyor. Bilimin tamamen ve özellikle belli bir dönemde ve kendine özgü sosyolojik şartlarda ortaya çıkmasının ne kadar şartırtıcı olduğu unutuluyor.

Bununla birlikte, modern bilimin ortaya çıkışının sosyolojik bir süreç olarak incelenmesi mümkündür. Bilimin zuhuru, erken Avrupa Kapitalizmi döneminde olduğundan, Orta Çağ’ın sonlarından 1600’lü yıllara kadarki dönemi incelememiz gerekiyor. Bunun yanında bilimsel ruhun belirli aşamaları, klasik Antikite veya belli bir dereceye kadar bazı Doğulu toplumlarda ve Orta Çağ Arap kültürü gibi diğer başka kültürlerde de gelişti. Üstelik bilimsel ve yarı bilimsel kültürler birbirinden bağımsız değildir. Modern Avrupa’da bilimin başlangıcı, antik matematikçi ve astronomlar ile Orta Çağ Arap hâkimlerden büyük oranda etkilenmiştir. Burada, bu etkileri değil ama bunu mümkün kılan sosyolojik şartları tartışacağız. Burada konunun gerektiği kadar ve basitleştirilmiş bir taslağını vermekle yetinilecek, daha fazla detay ve kanıt başka yere bırakılacaktır.

I
Toplumların, feodalizmden erken kapitalizme dönüşümü benzeri büyük değişimleri pek sık yaşanmaz. Bu tür dönüşümler genel olarak bilinmektedir.

Konunun kısa bir açıklamasını yapmak adına, bilimin ortaya çıkışının zorunlu şartlarını taşıdıkları için bazılarından bahsetmemiz gerekmektedir.

1. Erken kapitalizmin ortaya çıkışı, hem kültürel çerçevenin hem de taşıyıcılarının (hamilerinin) değişmesiyle ilgilidir. Orta Çağ’ın feodal toplumunda, şövalye şatoları ve yerel manastırlar kültürün merkezleriydi. Erken kapitalizm döneminde kültürün merkezi şehirlere kaydı. Bilim ruhu askerî değil dünyevi idi, din adamları ve şövalyeler arasında değil sadece şehirliler arasında gelişebilirdi.
2. Orta Çağların sonları, teknoloji ve teknolojik icatların hızla geliştiği bir dönemdir. Makineler, hem mal üretiminde hem de silah yapımında kullanılmaya başlanmıştı. Bu durum bir yandan mekanik ve kimyaya yeni görevler getirirken diğer yandan nedensel düşünceyi geliştirmiş ve genel anlamda büyüsel (nedensel olmayan) düşünceyi zayıflatmıştı.
3. Orta Çağ toplumunda birey, değiştirilmesi mümkün olmayan şekilde geleneksel gruplara (sınıflara) bağımlıydı. Erken kapitalizmde ekonomik başarı, bireyin girişimcilik ruhuna bağlıydı. Erken feodalizmde, ekonomik rekabet bilinmiyordu. Rekabet, geç Orta Çağ şehirlerinde zanaatkâr ustalar ve tüccarlar arasında görülmeye başladığında, bağlı oldukları loncalar tarafından kontrol altına alınmak istendi. Ancak rekabet loncalara üstün geldi. Bu durum organizasyonları gevşetti ve Orta Çağ’ın (bireysel çıkarlara dayalı olmayan) kolektif zihniyetini çöktürdü. Babalarından gördükleri tarzda iş yapan tüccar ve zanaatkârlar, muhafazakâr olmayan, rekabetçi tüccar ve zanaatkârlar tarafından geçildi. Yeni toplumun bireyciliği, bilimsel düşüncenin öncülüdür. Aynı şekilde bilim adamı da, son kertede, sadece kendi gözlerine ve

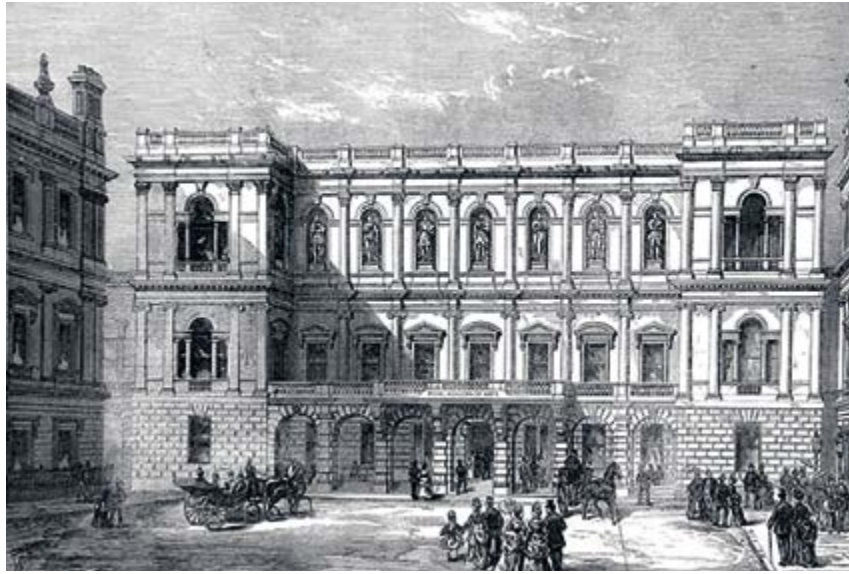
beynine güvenebilir ve geleneksel otoritelerin görüşlerinden bağımsız olması beklenir. Eleştirinin olmadığı yerde bilim yoktur. Ekonomik rekabet öncesinde hiçbir toplum tarafından bilinmeyen eleştirel bilimsel ruh, toplumların bugüne kadar ürettiği en etkili patlayıcıdır. Eleştirel ruh bütün düşünme ve davranış alanlarına genişletilecek olursa anarşizm ve sosyal çözülmeye yol açabilir. Günlük hayatta bu, sosyal güdü ve ortak gereksinimlerce engellenir. Bilimde ise bireyci eğilimler, bilimsel işbirliği ile dengelenir. Bu konu daha sonra tartışılacaktır.

4. Erken kapitalizm rasyonalite ile yönetilirken, feodal toplum gelenek ve alışkanlıklarla idare edilmekteydi. Kapitalizm ölçüyor, hesaplıyor, muhasebeleştiriyor ve makine kullanıyordu. Ekonomik rasyonalitenin yükselişi, rasyonel bilimsel metodun gelişimini ilerletti. Orta Çağ teorilerinde var olmayan kantitatif metodun ortaya çıkışı, kapitalist ekonominin sayma ve hesaplama şevkinden ayrı düşünülemez. Çift kayıt muhasebe tekniğinin yazılı olarak ilk görünmesi, on beşinci yüzyılın en iyi matematik kitabı olan Luca Pacioli’nin *Summa de arithmetica*’sı (Venedik, 1494) ile; kamu finans ve yönetimi sorunlarına ilk uygulaması, bilimsel mekanik uzmanı Simon Steven’in matematik çalışmalarında (*Hypomnemata Mathematica* [Lyon, 1608]) ve Kopernik’in basılı araştırmalarının ilk örneklerinden olan para reformu üzerine bir çalışmasında (*Monetae cudendae ratio* [1552’de yazılmıştır]) yapılmıştır. Bu bir tesadüf olamaz. En rasyoneli olan matematiksel bilimlerin gelişimi ekonomik ve teknolojik rasyonalitenin gelişmesiyle özellikle yakından ilişkilidir. Modern matematiğin eşittir (=) işareti ilk olarak Recorde’nin, “yaptıkları seyahatte

ticaretlerinin artması” dileğiyle Moskova Girişimcileri şirketine adadığı (*The Wetstone of Witte* [Londra, 1557]) aritmetik ders kitabında kullanılmıştır. Ondalık kesirler, “tüm astronomlara, araştırmacılara, duvar halısı, fiçı ölçümü yapanlara, tüm darphanecilere

ve Leonard Digges’in, Almanya’da Dürer ve Stifel’in aritmetik risaleleri bu minvaldedir. Klasik matematik geleneği (Öklid, Arşimet, Apollonius, Diophantus), on altıncı yüzyılda gözden geçirilebilirdi çünkü yeni toplum, ölçüm ve hesaplama talep ederek büyüyordu.

■ **Seküler bilimin ilk temsilcileri on dördüncü yüzyılda İtalyan şehirlerinde görülür. Klasik geçmişin kültürel ve politik başarılarına kıskançlıkla bakan bu insanlar, bilim adamı değil rahiplerin, prenslerin ve belediyelerin sekreterleri ve memurlarıydılar. İşverenlerinin harici işlerini yürüten bu eğitilmiş memurlar hümanizmin babaları oldular.**

ve tüccarlara iyi şanslar” diye yazan Steven’ın (*De thiende* [Leyden, 1585]) bir broşüründe ilk kez gösterilmiştir. Pisagoryen ve Platonik metafiziklerin telkinlerinden ayrı olarak, on beşinci ve on altıncı yüzyılın matematik yazmaları, önce ticari aritmetik problemlerinin detaylarıyla sonra da askerî mühendis, mimar, araştırmacı ve zanaatkarların teknolojik ihtiyaçlarıyla ilgilenmiştir. İtalya’da Piero della Francesca, Luca Pacioli ve Tartaglia; İngiltere’de Recorde

Kamu yönetimi ve hukukun rasyonalizasyonun dahi bilimsel fikirlerde bir karşılığı vardı. Geleneksel müphem hukukuyla gevşek feodal devletin yerini merkezi hükümlerlik ve rasyonel hukukuyla mutlak monarşiler aldı. Bu politik ve hukuki değişim, bütün fiziki süreçlerin Tanrı tarafından konulmuş rasyonel tabiat kanunlarıncı yönetildiği fikrini besledi. Yine de bu durumun on yedinci yüzyıldan sonra gerçekleştiğini belirtelim (Descartes, Huyghens, Boyle).¹

II

Kapitalist ruhun yükselişi için gerekli şartları oluşturan erken kapitalist toplumun bazı özelliklerinden bahsetmiş olduk. Bu süreci sosyolojik olarak anlamak için 1300 ila 1600 yılları arasındaki dönemde entelektüel faaliyetin üç aşamasını tefrik etmemiz gerekir: Üniversiteler, hümanizm ve emek (işçi sınıfı). Üniversitelerde teoloji ve Skolastizm hala baskındı. Üniversite hocaları, rasyonel düşünmeyi biliyorlardı fakat gelişmiş ekonominin rasyonel metotlarından temelde farklı olan skolastik rasyonalizmin metotlarını kullanıyorlardı. Ticaret erbabı hesaplamaıyla; zanaatkarlar ve mühendisler işleyişin kuralları, nedenlerin araştırılması ve fizik kanunlarının rasyonalitesiyle ilgilenirler. Diğer yandan öğretmenler rasyonel ayırım ve sınıflandırmaya ilgi duyarlar. Eski “bene docet qui bene distinguit” (iyi tasnif eden iyi öğrenir) sözü doğru olduğu kadar sosyolojik olarak önemlidir de. Okul eğitimi, sosyolojik koşulları gereğince, benzer biçimlerine rahip adaylarını eğitmekle görevli eski rahiplerde görülen, geçmişin müphem ve tezatlarla dolu mitolojik geleneklerini aklileştiren özel tür bir rasyonalite üretir. Hindistan’da Brahmanlar, Japonya’da Budist teologlar, Arap ve Budist Orta Çağ skolastikleri hayret verici derecede bu usullere uyarlar. Yahudi Talmudistler, meslekten din adamı olmamalarına rağmen aynı şekilde davranır, uygun teolojik sorunlar yerine ritüel ve dinî hukukla uğraşırlar. Bu okul rasyonalitesi, Brahmanik-Sankhya felsefesinde korkunç derecede ilerlemiştir.

Kural olarak bu özel skolastik yöntemler, sosyal gelişme sürecinde, teologların seküler konulu meseleleri ele almasında da muhafaza edilir. Hint Edebiyatında, prenslerin hizmetine giren Brahmanlar politik ve seks hayatının değişik imkânlarını titizlikle ayırarak ve dökümünü yaparak, erotizm ve poli-

tika tartışır (Kautilya, Vatsyayana)². Benzer şekilde, 1600 yılı öncesi Orta Çağ skolastikleri ve üniversite hocaları, ince ayrımlar, listeler ve tartışmalardan zevk alırlardı. Bağlı oldukları otoritelerden yaptıkları alıntılarını doğru kabul ederler, kendi görüşlerini yorum ve derlemeler şeklinde ifade ederlerdi. On üçüncü yüzyıldan sonra dünyevi konular din adamlarınca da ele alınır oldu ve bir istisna olarak deney dahi bazılarınca referans kabul edildi. Ancak mektepliler bütün halinde seküler konularla ilgilendiklerinde, genel anlamda “nedenleri”, fizik kanunlarını ise asla araştırmadılar. Daha ziyade “nihai amaçları” ve olguların manalarını açıklamaya gayret ettiler. Açık şekilde okült, Skolastizm’in Aristocu suret anlayışına uygun ama bilimsellik öncesi, büyüsel ve animistik teolojinin aklileştirilmesi. On altıncı yüzyılın ortalarına kadar üniversiteler, çağdaş teknolojik gelişmeler ve hümanizmden pek etkilenmemişlerdi. Hala esas olarak Orta Çağ’a aittiler. Katı şekilde örgütlenmiş okulların dış dünyadaki sosyal değişimlere karşı direnç gösterme potansiyeline sahip olmaları sosyolojik bir olgu gibi görünüyor³.

Seküler bilimin ilk temsilcileri on dördüncü yüzyılda İtalyan şehirlerinde görülür. Klasik geçmişin kültürel ve politik başarılarına kıskançlıkla bakan bu insanlar, bilim adamı değil rahiplerin, prenslerin ve belediyelerin sekreterleri ve memurlarıydılar. İşverenlerinin harici işlerini yürüten bu eğitilmiş memurlar hümanizmin babaları oldular. Hedefleri, mesleklerinin gereği idi aslında. Ne kadar bilgili ve parlak yazarlarsa, ne kadar belagatle konuşurlarsa işverenlerine o kadar prestij ve kendilerine ün sağlıyorlardı. Bu yüzden üslupta mükemmelliğin

ve klasik bilginin peşinden koştular. Sonraki yüzyıllarda İtalyan hümanistler resmi bağlarını büyük oranda kaybettiler. Çoğu patron olarak bankerler, soylular ve prenslerle ilişkili ama bağımsız aydınlar oldular. Bazıları prenslerin çocuklarına eğitimlik yaptı bazıları

da akademik sandalyeler elde edip üniversitelerde Latince ve Yunanca öğretiler. Fakat amaçları değişmedi, bilgi ve ezbere dayalı kibirleri, şöhret tutkuları daha da arttı.

Belirli antik yazarların üsluplarını kabul ediyorlardı ve bu dünyevi oto-

▲ Francis Bacon

² M. Winternitz, *Geschichte der indischen Literatur* (Leipzig, 1920), III, s.509 ., s.536

³ Pierre Duhem, on dördüncü yüzyıl Paris Üniversitesi Oklamistlerini gündeme getirmiş (Buridan, Oresme ve diğerleri) ve Galileo ile Kopernik’in bilimsel öncülleri olduklarını savunmuştu. Paris akademisyenleri hakkındaki bilgimiz Duham’ın araştırmasıyla hayli ilerlediyse de modern fizik ve astronomiyle ilgili “öngörülerini” abartmıştır. Modern doğa bilimlerinde doğrulanan az sayıda ve ikincil görüşlerini bulup çıkarmış ancak bol miktardaki farklılıkları görmezden gelmiştir. Duhem’in görüşleri çoğu kişi tarafından, kritik edilmeden kullanılmıştır.

¹ Bkz: Edgar Zilsel, ‘The Genesis of the Concept of Physical Law’,

▲ Leonardo Da Vinci

ritelere, teologların din otoritelerine olduğu kadar bağlıydılar. Hümanizm rasyoneldi, ancak yöntemleri skolastik rasyonalitenin modern bilimsel rasyonaliteden farklı olduğu kadar farklıydı. Hümanizm, bilimsel dilbilim yöntemini geliştirdi fakat sebepleri araştırmayı ihmal etti ve fizik kanunlarını ve kantitatif araştırmayı bilmiyordu. İçerikten

çok edebi şekille, şeylerin kendisinden çok kelimelerle ilgilendi. Hümanizm bütün orta ve batı Avrupa'da yayıldı. İtalya dışındaki hümanistlerin mesleki koşulları ve amaçları daha karmaşık olsa da bütün olarak hepsinin yönemi aynıydı.⁴

Rönesans'ın üniversite hocaları ve hümanist aydınları, mensup oldukları

sosyal sınıflarından gayet memnundular. Eğitimsiz halkı hor görüyorlardı. Yerel dillerden uzak duruyor ve sadece Latince yazıp konuşuyorlardı. İlaveten, üst sınıflara yakın duruyor; soyluların, tüccarların ve bankerlerin önyargılarını paylaşıyor ve el emeğini hor görüyorlardı. Böylece, mekanik ve liberal sanatlar arasındaki antik ayrımı uyarlıyor, el emeği kullanması gerekmeyen profesyonelleri iyi eğitilmiş insanlar olmaya layık buluyorlardı

Mekanik ve liberal sanatların, yani el ve dilin, toplumsal zıtlığı, Rönesans'ın bütün entelektüel ve mesleki faaliyetlerini etkilemiştir. Üniversite eğitilmiş tıp doktorları, Antikitenin tıp yazmalarını şöyle böyle yorumlayabilmeleri nedeniyle hallerinden memnundular; operasyon ve teşrih gibi işlemler için el emeği kullanan cerrahlar, berberlerle bir tutuluyorlardı ve ebelerle benzer bir sosyal statüye sahiptiler. Aydınlar/edebiyatçılar, zanaatkârlardan çok daha saygıdeğer idiler. On dördüncü yüzyılda ikinciler, badanacılar ve taş işçilerinden ayrı görülüyorlardı ve diğer zanaatkârlar gibi loncalarda örgütlenmişlerdi. On altıncı yüzyılın sonlarına doğru İtalya'da gerçekleşen ayrılmaya kadar yavaş yavaş el emeğinden uzaklaşmışlardı. Ayrışma, Leonardo da Vinci döneminde (1500'ler

cıvarı) gerçekleşti. Bu durum, resim ve heykelin mekanik mi yoksa liberal sanatlara mı ait olduğunu bıkmaksızın tartışan dönemin sanatçılarının yazılarında açıkça görülür. Bu tartışmalarda ressamlar, sosyal saygınlık elde etmek için genelde, öğrenmeyle ilgilerini (resim, perspektif ve geometri bilmeyi gerektirir) vurguluyorlardı. Teknoloji mucitleri ve coğrafi kâşiflerden, zanaatkâr ve denizciler olarak, hümanist aydınlarca pek bahsedilmezdi. Hümanistlerin büyük çoğunluğu yazılarında onlardan bahsetmemiştir. Bahsetmişlerse de bu, dikkatsizlik ve yanlışlık nedeniyledir. Günümüz bakış açısından Rönesans kültürü, en önemli başarılarını sanatçılara, mucitlere ve kâşiflere borçludur, dönemin literatüründe tamamen geri plana itilmiş olsalar da.⁵

Üniversite hocaları ve hümanist

nedensel araştırmanın öncüleriydiler. Eğitimsizdiler, muhtemelen okuma yazma bile bilmiyorlardı⁶ ve belki de bu yüzden isimlerini bile bilmiyoruz. Aralarında meslektaşlarından daha bilgili ve eğitilmiş olanları vardı. Bu yetenekli ustaların en önemlileri sanatçılardı. Ressam, heykeltıraş, kuyumcu ve mimar arasında keskin ayrımlar yoktu, aynı sanatçı birden fazla alanda çalışabiliyordu çünkü Rönesans'ta iş bölümü henüz pek gelişmemişti. Bu noktadan sonra on beşinci yüzyılda önemli bir meslek grubu ortaya çıktı. Zanaatkâr-mühendis diyebileceğimiz bu insanlar sadece resim, heykel ya da katedral yapmıyor aynı zamanda asansör, top imal ediyor, kanallar, savaklar ve kaleler inşa ediyorlardı. Yeni pigmentler (dolayısıyla yeni renkler, çev.) buldular, perspektifin geometrik

■ **Rönesans'ın üniversite hocaları ve hümanist aydınları, mensup oldukları sosyal sınıflarından gayet memnundular. Eğitimsiz halkı hor görüyorlardı. Yerel dillerden uzak duruyor ve sadece Latince yazıp konuşuyorlardı. İlaveten, üst sınıflara yakın duruyor; soyluların, tüccarların ve bankerlerin önyargılarını paylaşıyor ve el emeğini hor görüyorlardı. Böylece, mekanik ve liberal sanatlar arasındaki antik ayrımı uyarlıyor, el emeği kullanması gerekmeyen profesyonelleri iyi eğitilmiş insanlar olmaya layık buluyorlardı**

aydınların altında, sanatçılar, denizciler, tersaneciler, marangozlar, dökümcüler ve madenciler, modern toplumun gelişimi için seslerini çıkarmadan çalıştılar. Denizciler için pusula ve topu icat ettiler, kâğıt, tel, döküm fabrikaları inşa ettiler, körüklü fırınlar yaptılar ve on altıncı yüzyılda madencilığe makineleri sundular. Lonca geleneğinin sınırlamalarını aşmış, ekonomik rekabetin yeniliklere zorladığı bu insanlar, ampirik gözlemlerin, deneylerin ve

kanunlarını düzenlediler ve mühendislik ve topçuluk için yeni ölçüm aletleri geliştirdiler. Öncüleri, Floransa Katedrali'nin kubbesini yapan Brunelleschi (1377-1446) idi. Takipçileri arasında Ghiberti (1377-1466), Leone Battista Alberti (1407-1472), Leonardo da Vinci (1492-1519) ve içeriğinde kimyayla ilgili simya hurafeleri bulunmayan değerlendirmelerinin yer aldığı ilk metalurji kitabının yazarı Vanoccio Biringucci (Ö. 1538) yer alır. Sonunculardan biri

ise Floransalı kuyumcu, heykeltıraş ve askeri mühendis olan Benvenuto Cellini (1500-1571)'dir. Tasarı geometri ve istihkâm üzerine incelemeler (1525 ve 1527) yazan Alman ressam ve hakkâk (oymacı) Albrecht Dürer de bu gruba dâhildir. Zanaatkâr-mühendislerin çoğu başardıklarıyla ilgili günlükler ve notlar (anadillerinde ve meslektaşlarına yönelik) yazdılar. Bu notlar genelde el kitabı olarak elden ele dolaşıyordu. Zanaatkâr-mühendisler, eğitimlerini ustalarının atölyelerinde çırak olarak tamamlıyorlardı. İçlerinden sadece Alberti, hümanistik manada eğitime sahiptir.

Cerrahlar, ikinci yetenekli zanaatkârlar grubuna dâhildir. Bazı İtalyan cerrahlar, resim çizmenin anatomik bilgi gerektirmesi nedeniyle sanatçılarla irtibat halindeydiler. Müzik enstrümanı yapımcıları da zanaatkâr-mühendislerle dâhildir. Celini'nin babası, örneğin, enstrüman yapımcısıydı ve bir dönem Papa'nın saray müzisyeni olarak atanmıştı. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda modern piyanonun ilk örnekleri bu üçüncü gruba dâhil olanlar tarafından yapıldı. Denizcilik ve astronomiye ait aletler ve arazi ölçümü ve topçuluk için mesafe ölçme aletleri yapımcıları dördüncü grubu oluşturur. Bunlar, on altıncı yüzyılda pusulalar, usturlablar, enlemleri tespate yarayan aletler, kadranslar, eğim ölçme

4 Hümanizm benzeri seküler bilginin ilk olarak profesyonel kamu memuriyetinin olduğu yerlerde görülmesi, daha genel bir sosyolojik olgu gibi görünüyor. Çin'de, feodalizmin çözülmesi sonrasında Konfüçyüs döneminde, belirli antik yazmaları edebi örnekler olarak alan ve üslup mükemmelliği ile ilgilenen eğitilmiş bir memur sınıfı oluştu. Daha sonraki dönemlerde kamu hizmetine alınma, üslup ve antik bilgiye dayalı sınava bağlandı. Yazı karakterlerinin Avrupa'da olanlardan daha karmaşık olduğu Çin'de kaligrafi yüksek eğitimin bir göstergesiydi. Eğitim ve meslekleriyle övünen, antik modellere bağlı seküler kâtiplere Antik Mısır'da ve Yeni Pers İmparatorluğu'nda da rastlanır. Klasik Antikite'de, Rönesans'ın hümanist aydınlarına oldukça benzeyen retorikçi, gramerci, dil bilimci ve filozof bolluğu vardır. Yine de Cumhuriyet Dönemi'nde profesyonel sivil görevli eksikliği, mükemmel bir yazışma sisteminin gelişmesini engellemiştir.

5 Aydın, sanatçı, kâşif ve mucitlerin saygınlığı hakkında bkz. Edgar Zilsel, *Die Entstehung des Geniebegriffes: Ein Beitrag zur Ideengeschichte der Antike und des Frühkapitalismus* (Tübingen, 1926), s. 130-175 ve 176 f. (istatistiksel bulgular).

6 Krş. Giovanni Villani'nin günlüklerinde nüfus ve okul çocuklarının sayısı (X, 162 [on dördüncü yüzyıl, Floransa]) ve J.W. Adamson, "The Extent of Literacy in England (İngiltere'de 15. yy ve 16. yy larda okuryazarlığın yaygınlığı)", *Library*, X (4th ser., 1930), 167.

aletleri yaptılar. Geliştirdikleri ölçüm aletleri modern fizik cihazlarının ilk örnekleridir. Bazıları gemici ve topçu olarak emekli oldular.⁷ Araştırmacı ya da denizci, nihayetinde biz onları mekanik sanatların temsilcileri olarak biliyoruz. Bu insanlar (ve haritacılar), deneyin gelişiminden daha çok ölçme ve gözlemin gelişimi için önemlidirler.

Bu yetenekli zanaatkâr-ustalar, eğitilmiş astronom, tıp doktoru ve hümanistlerle irtibat halindeydiler. Bu eğitilmiş arkadaşlarından Arşimet, Öklid ve Vitruvius'u duymuşlardı; yaratıcı ruhları, yine de, kendi profesyonel çalışmaları kaynaklıydı. Cerrahlar ve kimi sanatçılar teşrih ettiler, mimarlar ve denizciler ölçtüler, zanaatkâr-mühendisler ve alet yapımcılar ölçme ve deneyi mükemmel şekilde kullanıyorlardı, başparmakla ölçme yöntemi, modern fizik kurallarının ilk öncüsüdür. Okült yöntemler ve skolastiğin mevcut yöntemleri, hümanistlerin saf-sataları, onların kullanımında değildi. Bu yetenekli zanaatkârlar, mekanik, akustik, kimya, metalurji, geometri ve anatomi alanlarında dikkate değer teori ve bilgi geliştirdiler. Fakat sistematik olarak nasıl işleyeceklerini bilmedikleri için, başarıları münferit keşifler olarak kaldı. Leonardo, örneğin, günlüklerinde kendisinin de belirttiği gibi, yıllar önce bizzat kendisinin doğru biçimde çözmüş olduğu problemlerle yanlış biçimde tekrar uğraştı. Bu yetenekli ustalar,

eğitimi, eğitilmiş üst sınıflar, üniversite hocaları ve hümanistler içindi; deney ve gözlem ise alaylılara bırakılmıştı.

Liberal ve mekanik sanatlar ayrımı, dönemin edebiyatında kendini açıkça gösterir. 1550'den önce saygın âlimler, etraflarında yeni doğmakta olan dünya-

nın başarılarına dönüp bakmıyorlardı bile ve hala Latince yazıyorlardı. Diğer yandan on beşinci yüzyılın sonundan itibaren makineler tarafından basılan İspanyolca, Portekizce, Fransızca, İngilizce ve Almanca bir yazın oluştu. Bu yazın, denizcilik, yerel dilde matematik notları, ticaretle ilgili diyaloglar, teknoloji ve silah yapımıyla ilgili sorunlar hakkında kısa değerlendirmelerle (ör. Étienne de la Roche, Tartaglia, Dürer, Ympyn), metalurji, istihkâm, muhasebecilik, geometri, pusula yapımı vs. hakkında yerel dilde kitapçıklardan oluşur. Ayrıca zanaatkâr-mühendislerin basılı olmayan ama elden ele dolaşan ve diğer meslektaşları tarafından özenle okunan notları mevcuttur. Bu kitapların çoğu, özellikle de denizcilikle ilgili olanları defalarca basılmıştır ancak saygın âlimlerce ısrarla görmezden gelinmiştir. Bu ayrım devam ettiği ve âlimler, zanaatkârların horlanan yöntemlerini kullanmayı düşünmedikleri müddetçe, kelimenin bugünkü modern anlamıyla bilim, imkânsızdır. Yine de, 1550'ler civarında, birkaç eğitilmiş yazar, teknolojinin gelişmesiyle ekonomik anlamda çok önemli hale gelen, mekanik

sanatlarla ve coğrafi keşifler, denizcilik, haritacılık, madencilik ve metalurji, ölçme, mekanik ve topçulukla alakalı Latince ve ana dilde yazılmış çalışmalarla ilgilenmeye başladı.⁸ Nihayet bilimsel metodun iki unsuru arasındaki sosyal bariyer çöktü ve yetenekli ustaların

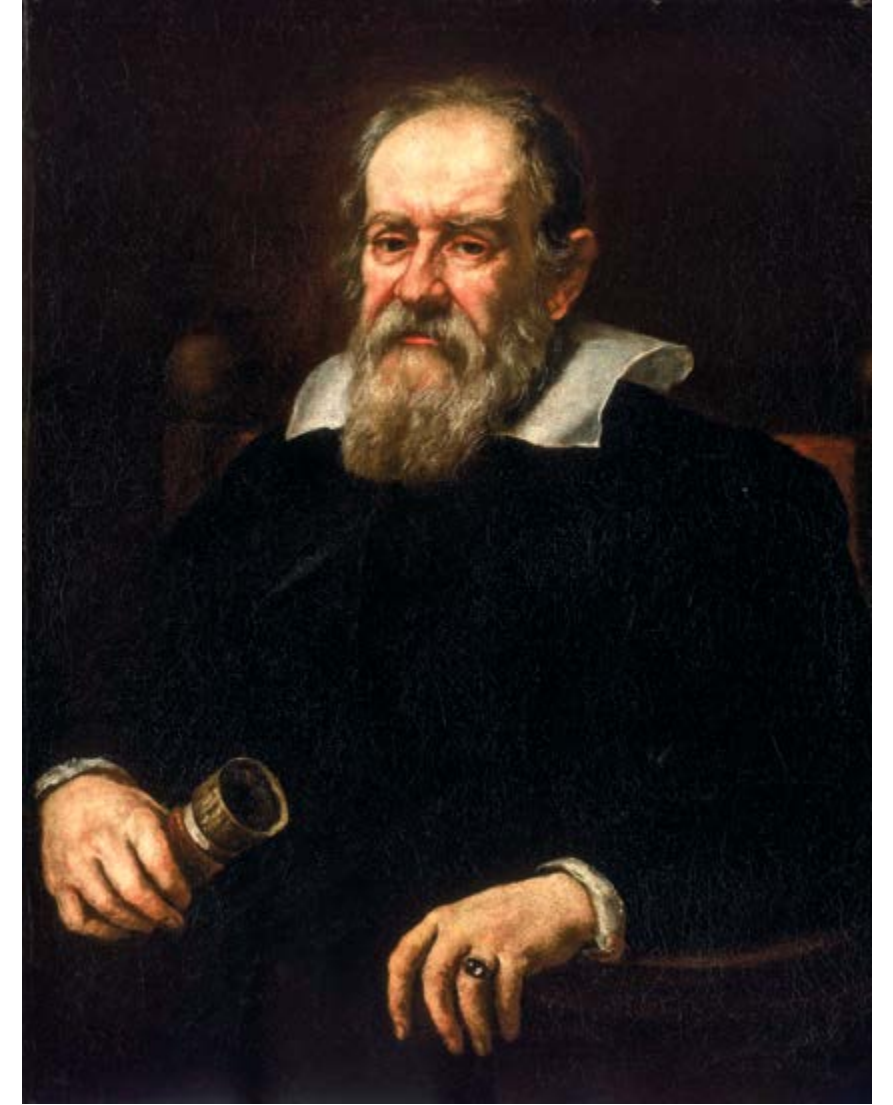
yöntemi, akademik eğitilmiş âlimlerce de benimsendi: Gerçek bilim doğmuştu. Bu olay 1600'ler civarında, William Gilbert (1544-1603), Galileo (1564-1642), ve Francis Bacon (1561-1626)'la birlikte gerçekleşti.

Kraliçe Elizabeth'in fizikçisi William Gilbert, eğitilmiş bir üniversite hocası tarafından tamamen laboratuvar deneyi ve kendi gözlemlerine dayanan ilk kitabı yayınladı (*De Magnete* [1600]). Gilbert, fizik enstrümanları hem kullandı hem de icat etti ancak ne matematik kullandı ne de fizik kanunlarını araştırdı. Modern bir deneyciye benzer şekilde eleştirel düşünen biriydi. Aristoculuk, yani otoritelere inanç ve hümanist saf-satalardan ciddi şekilde etkilenmişti. Bilimsel metodu, yakın ilişkide olduğu dökümcü, madenci ve gemicilerden alınmaydı. Deney aletleri ve diğer detaylar, emekli bir pusula yapımcısı olan Robert Norman'ın (1581) kitapçı-ğundan alınmaydı.⁹

Galileo'nun teknoloji, askerî mühendislik ve zanaatkâr-mühendislerle ilişkisi genelde görmezden gelinmiştir. 1680'lerde Pisa Üniversitesi'nde okuduğu zamanlarda, matematik bu üniversitede öğretilmiyordu. Matematiği, yirmi yıl öncesinde genç sanatçı ve zanaatkâr-mühendislerce Floransa'da kurulan Accademia del disegno'da, Ostilio Ricci'den özel olarak öğrendi. Akademinin kurucusu ressam Vasari'dir. Gerek bu okulun kuruluşu (1562) gerekse de Galileo'nun matematik eğitimi, bize mühendislik ve mühendislik metodun, nasıl aşama aşama ustaların atölyelerinde doğduğunu ve nihayetinde akademik öğrenim alanına nüfuz ettiğini gösteriyor. Padua'da genç bir profesör olarak (1592-1610) Galileo, üniversitede matematik ve astronomi, özel derslerle de mekanik ve mühendislik eğitimi verdi. Bu dönemde Galileo,

evinde zanaatkâr ustaların asistanlığını yaptıkları bir çalışma odası kurdu. Bu tarihteki ilk üniversite laboratuvarıdır. Çalışmalarına pompalar, nehirlerin regülasyonu ve kale inşaatlarıyla ilgili araştırmalarla başladı. Basılmış ilk eseri (1606) kendisinin icat ettiği askeri amaçlı

ve işçilerle sohbet etmeyi sürdürdü. 1638'te yazdığı asıl eseri *Konuşmalar*'daki diyalog sahnesi Venedik cephaneliğidir. En büyük başarısı -düşen cisimler kanununun keşfi; *Konuşmalar*'da yer alır- kedisinin de belirttiği gibi dönemin topçuluğa ait bir probleminden

▲ Galileo Galilei

bir ölçme aletini tanıtıyordu. Ömrü boyunca tersaneleri ziyarete gitmeyi

doğmuştur.¹⁰ Fırlatma eğiminin şekli dönemin topçuları arasında sık sık

7 Krş, ör. the *Oxford Dictionary of National Biography* on the English instrument-makers, Humfrey Cole (d. 1580), William Bourne (d. 1583), and Robert Norman.

8 Peter Martyr (1511, 1530), Peter Apian (1529) Gemma Phrysius (1530), Orontius Finaeus (1532), Nunes (1537, 1546, 1566), George (1530, 1556), Pedro de Medina (1545), Ramusio (1550), Leonard Digges (1556, 1571, 1579), Mercator (1569, 1578, 1594), Benedetti (1575), Guido Ubaldo (1577), Hakluyt (1589), Thomas Hood (1590, 1592, 1596, 1598), Robert Hues (1594), Edward Wright (1599) ve diğerleri. İngiliz yazarların oranı dikkat çekicidir. Kita yazarlarından daha önce mekanik sanatlarla ilgilenmeye başlamış görünüyorlar. (ör. Francis R. Johnson, *Rönesans İngiltere'sinde Astronomik Düşünce* [Baltimore, 1937]). Diğer yandan aynı dönemde bazı mekanikçilerin çalışma ve eserlerinde bilimsel seviyeye yükseldiler: Hollandalı hakkâk ve haritacı, İspanya'da II. Philip'in coğrafyacısı olan Abraham Ortelius (1527-98); Fransız berber-cerrah, Fransa'da II. Henry'nin cerrahı ve modern bilimsel cerrahinin kurucusu Ambroise Paré (1510-90); Antwerp ve Bruges belediyelerinin veznedar ve muhasebe-

cisi, sonradan Hollandalı büyük general ve modern bilimsel mekaniğin kurucusu Maurice Nassau'nun danışmanı ve eğitimcisi olan Simon Stevin (1548-1620) bunlardan bazıları.

9 Krş. Edgar Zilsel, 'The Origins of William Gilbert's Scientific Method', s. 71-95.

10 Letter to Marsili (November 11, 1632), *Opere* (ed. nazionale), XIV, 386.

tartışma konusuydu. Tartaglia soruna doğru bir cevap geliştirememişti. Galileo, kırk yıl problemle uğraştıktan sonra, alaylı deneyle mektepli matematiksel ölçümü birleştirerek çözüm buldu. Modern bilimin metodu haline gelecek yönteminin, iki unsurunun farklı sosyal kökenleri, matematiksel çıkarımlarını Latince, deney tartışmalarını İtalyanca yazdığı Konuşmalar’da açıkça görülür. 1600’den sonra Galileo, Latince yazmayı bıraktı ve akademisyen olmadığını belirtti. Neticede en önemli çalışmaları tamamen veya kısmen İtalyanca yazılmıştır. İtalyanca yazan birkaç şair favorileri arasındadır. Edebiyat

■ **Erken Avrupa kapitalizminin serbest emeğe dayanması nedeniyle bilimin tam anlamıyla modern Batı Medeniyetinde geliştiği söylenebilir. Erken kapitalist toplumda çok az köle vardı ve üretimde kullanılmıyorlardı ancak prenslerin mahiyetinde lüks birer hediye idiler.**

zevki bile sıradan insanları tercih ettiğini gösterir. Çağdaş profesör ve hümanistlerin yöntem ve tavırlarına olan nefretini sık sık makale ve mektuplarında ifade etmiştir.

Hümanist ve skolastizme (“scholasticism” ve hoca, akademisyen anlamındaki “scholar” aynı kökten gelir. Çev.) karşı oluş, Francis Bacon’un çalışmalarında da görülür. Ondan önce hiçbir âlim klasik otoritelere ve Antikitenin taklit edilmesine böylesine tutkuyla saldırmamıştı. Bacon, döneminin denizcileri, mucitleri ve zanaatkârları hakkında tutkuya sahipti; onların ama sadece onların başarıları, dönemin bilim adamları için bir model olmalıydı. “Meselelere mekanik yaklaşmanın ayıp bir şey olduğu” “şeklindeki yaygın kanaat ona çocukça geliyordu. Bilimin yeni yöntemi olarak ilan ettiği tümevarım, açıktır ki emekçilerin metodunun tam olarak aynıdır. Bir tavuğu kar ile dol-

dururken yakalandığı soğuk algınlığı nedeniyle öldü. Bu kaza, döneminin bilim adamlarının alışkanlıklarını ne kadar küçümsediğini ortaya koyar. Onun döneminde bu tür bir deney, bir İngiliz asilzadesinin eski danışmanına değil ancak bir aşçıya yahut işi leş toplayıp yok etmek olan birine layık görülürdü. Bununla birlikte Bacon, doğal bilimler sahasında önemli bir başarı gösteremiştir ve yazıları, hümanistik retorik, Skolastik kalıntılar ve bilimsel hatalarla doludur. Yine de insanlık tarihinde medeniyetin gelişimi için metodik bilimsel araştırmanın önemini tam olarak kavrayan ilk yazardır.

Bacon’un bilimin gelişmesine gerçek katkısı, hümanistlerle karşılaştırıldığında ortaya çıkar. Hümanistler yazdıklarıyla geçinmiyorlardı, ekonomik olarak bankerlere, soylulara ve prenslere bağımlıydılar. Patronlarıyla aralarında bir çeşit simbiyotik (ortakyaşarlık) ilişki vardı. Hümanist, geçimini patronundan temin ediyor, karşılığında da yazılarıyla patronunu meşhur ediyordu. Elbette hümanist ne kadar etkili yazıyorsa o kadar meşhur oluyordu. Dolayısıyla bireysel şöhret, hümanist yazarın mesleki hedefi idi. Kendilerini sık sık “şöhret dağıtıcıları” olarak adlandırıyor ve hem kendilerinin hem de tüm entelektüel faaliyetlerin motivasyonunun şöhret olduğunu açıkça ilan ediyorlardı. Bacon, şahsi şöhret hedefine karşıydı. İki yeni hedef koydu: bilim aracılığıyla “tabiatın kontrol edilmesi” ve “bilimin ilerlemesi”. Şöhret yerine ilerleme, şahsi hedefin objektif olanla ikame edilmesi

demektir. Bacon, Yeni Atlantis’te, teknolojik ve bilimsel ilerlemeye, kendilerinden öncekilerin ve iş arkadaşlarının çalışmalarını kullanan ve sürdüren bilim adamlarının planlı işbirliğiyle ulaşıldığı ideal bir durumu tasvir eder. Bu bilim adamları Yeni Atlantis’in yöneticilerdir. İş bölümü prensiplerine göre dokuz grupta organize olmuş resmi kamu personelini oluştururlar. Bacon’un bilimsel işbirliği ideali belli ki, üretici ve zanaatkârların (usta, kalfa, çırak. Çev.) sisteminden ilham almıştır. Diğer yandan, erken kapitalist dönem el emekçileri, Bacon’un vurguladığı ve Galileo’nun bazen tekrarladığı şekilde, kendilerinden önceki ve mevcut meslektaşlarının tecrübelerinden faydalanmaya gayet alışıktilar. Öte yandan iş bölümü, bir bütün olarak çağdaş toplum ve ekonomide gelişmiştir.

Medeniyetin ilerlemesini sağlamak için bilim adamlarının işbirliği yapması ideali, modern bilim için hayatidir. Tartıştığımız ne skolastikler ne de şöhret tutkunu aydınlar bilim adamı değildir. Bacon’un fikri esasen yenidir ve ne Antikitede ne de Rönesans’ta ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde nispeten benzer görüşler Campanella, Stevin ve Descartes tarafından da ileri sürülmüştür. Bilindiği gibi Bacon’ın Yeni Atlantis’i, bilim cemiyetlerinin kurulmasına tesir etmiştir. 1654’te Londra’da Royal Society, 1663’te Paris’te Académie Française kurulmuş, 1664’de Royal Society ilk dergisini yayınlanmaya başlamıştır. Bu dönemde bilim adamlarının işbirliği; dergi, cemiyet, enstitü ve organizasyonlar bünyesinde giderek artmıştır.

Bütün olarak bakıldığında, 16 yüzyıl sonunda el emekçilerinin metodunun akademik eğitilmiş bilginler/hocalar mertebesine yükselmesi, bilimin doğusunda belirleyici bir olaydır. Üst sınıf mantık eğitimi, eğitim, teorik merak alanlarında katkıda bulunabilirdi; alt tabaka ise bunlara nedensel ilgi, deney,

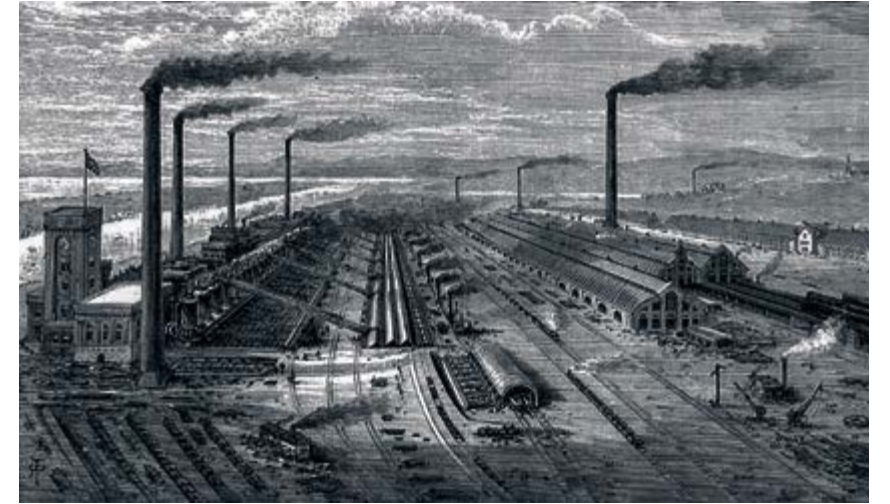
ölçme, nicel çalışma kuralları ve nesnel işbirliği konularını ekledi.¹²

III

Açıktır ki yukarıda yaptığımız bilimin gelişmesiyle ilgili açıklama eksiktir. Para ekonomisi ve seküler bilim adamı ve usta zanaatkârların bir tabaka oluşturarak birlikte var olması durumu tarihte var olan bir durumdu. Ama bilim, niçin hep var değildi o halde? Klasik Antikite ile yapılacak bir kıyaslama açıklamamızdaki, en azından bir boşluğu, dolduracaktır. Klasik kültür; edebiyat, sanat ve felsefede, modern olanlardan daha iyi olmayan, başarılar elde etti. Seçkin ve çeşitli tarihçi, dilci ve gramerci mevcuttu. Antik retorik, hem incelik hem de temsilcilerinin sayısı bakımından modern olandan daha üstündür. Antik dönem, teorik astronomi ve matematikte hayli dikkate değer, biyoloji sahasında sınırlı, fizik alanında zayıf başarılarla sahiptir. Antik bilginlerce sadece üç fizik kuralı doğru olarak biliniyordu: Kaldıraç prensibi, Arşimet’in prensipleri ve optik yansıtma yasası. Teknoloji sahasında çok çarpıcı bir durum mevcuttur: Antikitede makineler savaşta, hokkabazlıkta ve oyuncak olarak kullanılırdı ancak bir şey üretmek için kullanılmazdı. Bütün olarak bakıldığında antik kültürü, saraylarında oturan bir avuç seçkin azınlık taşıyordu. Mesleki emek ile para kazanmak, antik kültürü oluşturan bu çevre içinde küçük görülüyordu. Hele ki el emeği, iyiden iyiye horlanıyordu. Rönesans’ta olduğu gibi, ressamlar ve heykeltıraşlar, yavaş yavaş saygınlık kazandılar. Yine de prestijleri hiçbir zaman yazar ve retorikçilerin seviyesine ulaşmadı, Plutarch ve Lucianus dönemlerinde bile Antikite’nin en büyük heykeltıraşları, kol işçileri oldukları ve ücret karşılığı çalıştıkları için aşağılanıyorlardı. Şair

ve filozoflarla kıyasla sanatçılar, yazılı eserlerde nadiren yer alır, mühendisler ve teknolojik mucitler ise asla yer almazdı. İkinciler muhtemelen yetenekli zanaatkâr veya ustabaşı olarak çalışan azatlı kölelerdi. Antikite’de kaba işler köleler tarafından yapılırdı.

Konumuzla ilgili olduğu kadarıyla, bu klasik dönem ve erken dönem kapitalist toplum arasındaki temel farktır. Makine ve bilimin, köle emeğine dayanan bir medeniyette gelişmesi mümkün değildir. Köleler genelde yeteneksiz ve karmaşık bir makineyi kullanacak beceriden yoksundular. Üstelik köle emeği, makineleri gereksiz bırakacak

kadar ucuzdu. Öte yandan kölelik, el emeğine karşı öyle bir sosyal tiksinti oluşturmuştu ki eğitilmiş olanlar bile bunu aşamıyordu. Bu nedenle Antikite’nin entelektüel gelişimi, dil ve el arasındaki engeli aşamamıştır. Antikite’de sadece en az önyargılı olanlar deney ve teşrih yapmayı göze alabilmiştir. Sadece Hipokrat ve takipçileri ile Demokrit ve Arşimet, modern tarzda bilimsel çalışmalar yaptılar ve Arşimet, kale kapılarını kırmak için koçbaşı yapma-

nın bile özür dilenmesi gerekli bir şey olduğunu düşünür. Bütün bu ilgi ve gerçekler birkaç kez ifade edilmiştir.

Erken Avrupa kapitalizminin serbest emeğe dayanması nedeniyle bilimin tam anlamıyla modern Batı Medeniyetinde geliştiği söylenebilir. Erken kapitalist toplumda çok az köle vardı ve üretimde kullanılmıyorlardı ancak prenslerin mahiyetinde lüks birer hediye idiler. Açıktır ki köle emeği eksikliği, bilimin gelişmesi için gerekli ama yeterli şart değildir. Erken kapitalist toplumun Çin Medeniyetiyle karşılaştırılması, kuşkusuz başkaca şartları da ortaya koyacaktır. Çin’de köle emeği yaygın değildi ve para

ekonomisi M.Ö. 500’den beri mevcuttu. Ayrıca Çin’de hem yetenekli zanaatkârlar hem de Avrupalı hümanistlere benzer iyi eğitilmiş devlet memurları vardı. Yine de Çin’de otoritelerden bağımsız nedensel, deneysel ve kantitatif bilim gelişmedi. Niye gelişmediği orada kapitalizmin niye gelişmediği kadar az izah edilmiştir.

Bilimin yükselişi, genelde, asıl olarak geçici bilimsel keşif ve başarılarla ilgilenen tarihçiler tarafından

12 Modern astronominin gelişimi biraz farklı bir yol izledi. Babil rahiplerinden beri astronominin rahiplik, takvim yapımı ve dinî günlerin belirlenmesiyle olan alakası hiç kopmadı. Bu da astronomiyi ilahi haşmet fikrine ve daima serbest sanatlara bağlıyordu. Neticede Pisagorcun ve mekanik olmayan animistik fikirlere Kepler ve Kopernik şüpheyle yaklaştı. Öte yandan pratik astronomi, yıldızların tam pozisyonları ve ölçümlemeye ilgilenen denizcilikle bağlantılıydı. Newton döneminde modern astronominin metafizik ve astrolojik yönü temizlendi.

çalışılmıştır. Hâlbuki bilimin doğuşu, sosyolojik bir olgu olarak da çalışılabilir. Bilim hakkında yazarların ve onların öncüllerinin meslekleri belirlenebilir. Bu mesleklerin sosyolojik işlevleri ve mesleki amaçları analiz edilebilir. Geçici başarılar ayıklanabilir, ilgili gruplar başka dönemlerle ve başka medeniyetlerdeki benzer gruplarla (Orta Çağ skolastikleri ile Hint bilge rahipleri, Rönesans hümanistleri ile Çinli Mandarinleri, Rönesans zanaatkâr ve sanatçıları

ile klasik Antikite'deki muadilleri gibi) karşılaştırılabilir. Kültür sosyolojisinde deney mümkün olmadığına göre, benzer olguların karşılaştırılması, nedensel açıklamalar yapmanın ve bunları doğrulamanın yegâne yoludur. Bu tür araştırmaların azlığı şaşırtıcıdır. Karmaşık entelektüel yapılar sadece tarihsel açıdan çalışıldığı için yapılan bunca sosyolojik çalışmanın çoğu kendini temel olgularla sınırlandırıyor. Üstelik ortada, en önemli ve en ilginç entelektüel olgunun sosyolojik ve nedensel olarak araştırılmaması için hiçbir sebep yok. ♦♦

KAYNAKÇA NOTU

Doğuş halinde olan bilimin sosyolojik analizi, öncelikle 1400 ila 1650 yılları arasında bilim hakkında yazılanlara dayanmalıdır. Çok geniş bir kaynak yelpazesi mevcut ve bunlar kendi bütünlüğü içerisinde kullanılmalıdır. Bilimin teknoloji, ticaret, askeri mühendislik ve alet edevat yapımıyla ilgisi için şu yazarlar özellikle önemlidir: Luca Pacioli, Tartaglia, İngiliz matematikçi Recorde ve Leonard ve Thomas Digges, Stevin, William Gilbert, Galileo ve Francis Bacon. Çoğu zaman (Guido Ubaldo gibi) önsöz ve ithaflarda çok değerli malzemeler bulunur. Zanaatkârlar, alet edevat imalatçıları ve denizcilerin kendi dillerinde yazdığı eserler önemlidir. Şu yazarlardan bahsedilebilir: Ghiberti (*Commentarii* [ca. 1450]), Piero della Francesca (*De prospectiva pingendi* [1484]), Leonardo, Alberti, Biringuccio (*Pirotechnia* [1540 civarı]), Dürer (*Underweysung der Messung* [1525], *Befestigung der stett, schloss und flecken* [1527]), William Bourne (*Inventions or Devices* [1578], *On the properties and qualities of glasses*, in I.O. Halliwell (ed.), *Rara mathematica*), Robert Norman (*The new attractive* [1581]), William Borough (*Discourse of the variation of the compass* [1581]), Palissy (*Récepte véritable* [1560], *Discours admirables* [1580]). Açıkça konuşmak gerekirse Tartaglia, Stevin ve Ambroise Paré'nin çalışmaları da bu gruba dâhildir. Bilim adamı sınıfından olmayan yazarlarca yazılmış matematik notları ve denizcilik değerlendirmelerini de sayabiliriz.

Modern literatür, ikincil önemdedir. Birkaç çalışmadan bahsedilebilir: Werner Sombart'ın, *Modern Capitalism'i dönemin* ekonomi ve teknoloji hakkında yoğun içeriğe sahiptir. Skolastizm hakkında: M. Grabmann, *Geschichte der scholastischen Methode* (1909); George Sarton, *Introduction to the History of Science*, Vol. II. Geç Orta Çağ Fiziği hakkında çok değerli bilgiler içeren Pierre Duhem, *Etudes sur Léonard da Vinci* (Paris, 1906) ve *Les Origines de la statique* (Paris, 1905).¹³ Ancak Duhem, Skolastik ile Modern Bilim arasındaki farkı dikkate almaz ve Paris Oklamistleri'nin çalışmalarını abarttığı, B. Gunzburg tarafından, "Duhem and Jordanus Nemorarius", *Isis*, XXV (1936), 341(ve sonrası) 'da gösterilmiştir. Hümanizm hakkında: J. Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance*; J.A. Symonds, *The Revival of Learning*; J.E. Sandys, *A History of Classical Scholarship*. Zanaatkâr- Mühendisler ve bilimin başlangıcında mekanik sanatların etkisi hakkında: Julius Schlosser, "Materialien zur Quellenkunde der Kunstgeschichte", *Vienna Academy of Science (Phil. hist. Klasse)*, Vols. CLXXVII, CLXXIX, CLXXX, CXCI; Leonard Olschki, *Geschichte der neusprachlichen wissenschaftlichen Literatur*, Vols. I and II; W.E. Houghton, "The History of Trades", *Journal of the History of Ideas*, II (1941), 33 ff.; R.K. Merton, "Science and Technology in the Seventeenth Century", *Osiris*, IV (1938), 360-632. Alet edevat imalatçıları hakkında: Robert T. Gunther, *The Astrolabes of the World* (Oxford, 1932)'da değerli (ama analiz edilmemiş) bilgiler mevcut. Monografiler: Jean Roz hakkında E.R.G. Taylor, *Geogr. Journal* (1924) ve William Bourne hakkında *ibid.* (1928). Galileo ve dönemin teknolojisi hakkında: L. Olschki, *Galilei und seine Zeit* (Halle, 1927). Stevin hakkında: George Sarton, *Isis*, XXI (1934), 241 (ve devamı). Bilimsel işbirliği hakkında: Martha Ornstein, *The Role of Scientific Societies in the Seventeenth Century* (Chicago, 1938). Çeşitli iyi bilinen bilim tarihi kitapları mevcuttur. F.R. Johnson, *Astronomical Thought in Renaissance England* (Baltimore, 1937), 16. yüzyıl bilimi hakkında yazılmış en iyi kitaptır. M. Cantor, *Vorlesungen ueber Geschichte der Mathematik*, hala sosyolojik bakış açısıyla yazılmış en iyi matematik tarihidir. Bu makalenin yazarının 2,6 ve 10 nolu dipnotlarda referans gösterilen yazıları bol sosyolojik materyal içermektedir. Rönesans bilimi hakkında (denizcilik, haritacılık, denizcilik ve astronomi aletlerini de kapsayan) modern literatüre ait tam bir bibliyografya *Modern Language Quarterly*, II (1941), 363-401'da bulunabilir. Bibliyografya, F.R. Johnson ve S.V. Larkey tarafından oluşturulmuştur.

Kayseri Elektrik Perakende Satış A.Ş.

KEPSAŞ Enerjisi ile MART KAPIDAN BAKTIRMAZ

KEPSAS

"1928'den beri elektrik veriyoruz"

f /kepsas /kepsaskayseri www.kepsas.com.tr

ÇAĞRI MERKEZİ
444 7 186

13 İngilizceye çevrilmiştir. *The Origins of Statics: The Sources of Physical Theory*. (Dordrecht; etc. Kluwer Academic Publishers, 1991). Boston Studies in the Philosophy of Science, Vol 123; Eds.].

KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

MUSTAFA
MİYASOĞLU

2. HİKÂYE YARIŞMASI

SEÇİCİ KURUL

KONU: SERBEST

Prof. Dr. Atabey Kılıç

Erciyes Üniversitesi Öğretim Üyesi

Ali Haydar Haksal

Hikâyeci - Yedİ İlim Dergisi Genel Yayın Yönetmeni

Necip Tosun

Hikâyeci - Eleştirmen

Cemal Şakar

Hikâyeci

Aykut Ertuğrul

Hikâyeci

Özcan Ünlü

Yazar - Şair

Nurkal Kumsuz

Hikâyeci

İmdat Avşar

Hikâyeci

Salih Özgöncü

Kayseri Büyükşehir Belediyesi

Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanı

Ödüller

Birincilik Ödülü

7.000 TL

İkincilik Ödülü

6.000 TL

Üçüncülük Ödülü

5.000 TL

Mansiyon (3 Adet)

1.000 TL

Detaylı bilgi için kayseri.bel.tr
ya da 0(352) 207 16 37

Son Katılım Tarihi
22 NİSAN 2018